LEWIS WALLACE

BEN-HÚR

REGÉNY
KRISZTUS URUNK KORÁBÓL

SZEKRÉNYI LAJOS FORDITÁSA NYOMÁN
ÁTDOLGOZTA
ZIGÁNY ÁRPÁD

BUDAPEST
A SZENT-ISTVÁN-TÁRSULAT KIADÁSA
1920.

A mű elektronikus változatára a Nevezd meg! - Így add tovább! 3.0 Unported (CC BY-SA 3.0) Creative Commons licenc feltételei érvényesek. További információk: http://creativecommons.org/licenses/by-sa/3.0/deed.hu

Elektronikus változat:
Budapest : Magyar Elektronikus Könyvtárért Egyesület, 2014
Készült az Internet Szolgáltatók Tanácsa támogatásával.
Készítette az Országos Széchényi Könyvtár E-könyvtári Szolgáltatások Osztálya
ISBN 978-615-5406-73-7 (online)
MEK-12321

TARTALOM

Találkozás a sivatagban.
József és Mária Betlehembe mennek.
A Krisztus megszületik.
A napkeleti bölcsek és Heródes.
Ben-Húr és Messzala.
Grátuszt baleset éri.
A gályarab.
A tengeri ütközet.
Ben-Húr visszatér Keletre.
Kalandok a Dafne berkében.
A Pálmaliget.
Mallukh jelentést tesz.
Messzala hírt hall Arriuszról.
Ben-Húr a Megváltóról hall.
Munka és szórakozás a Dóvárban.
A vipera sziszegni kezd.
Szimonidesz beszámol.
A mérkőzés előtt.
A cirkuszban.
Júdea legyőzi Rómát.
Kelepce az idernei palotában.
Az Antóniusz-torony VI-os cellája.
Ben-Húr Jeruzsálemben.
Ben-Húr legyőzi a századost.
Az egiptomi Irasz mesterkedései.
Zakariás fia, János.
Ben-Húr beszél a Messiásról.
Krisztus csodát tesz.
A nilusi kigyó.
Gethsemáne kertje és a kalvária.
A keresztrefeszítés.

Találkozás a sivatagban.

A Dzsebel esz Zubleh ötven mértföldnél is hosszabb, keskeny hegylánc és kacskaringói a térképen olyan hernyóhoz hasonlítanak, mely délről észak felé mászik. Vörös-fehér szikláiról a kelő nap irányában csak az arab sivatag látható. A hegy lábait az Eufratesztől hordott sivány homok takarja; mert a hegység Moáb és Ammón legelőit védi nyugaton, hogy el ne árassza őket is a sivatag homokja.

A vén Dzsebel számtalan vádinak, vagyis patakmedernek a szülője, melyek, átmetszvén a római utat, egyre mélyebbre vonják barázdáikat, amint tovahaladnak, hogy az esős időszak patakjait a Jordánba, vagy végső medencéjükbe, a Holt-tengerbe ömlesszék. E vádik egyikéből, mely a Dzsebel legvégső pontján keletkezik, s északkeleti irányban végül a Jabbók folyó medrévé szélesedik, egy utas bukkant elő, aki a sivatag fensíkja felé haladt. Külsejéről itélve mintegy negyvenöt éves lehetett. Derékig érő szakálla, mely egykor koromsötét volt, deresedni kezdett. Arcát, mely barna volt, mint a pörkölt kávé, úgy eltakarta a vörös kufijeh a (fejre való kendő), hogy csak részben volt látható. Nagy, sötét szemét olykor-olykor fölemelte. Öltözete keleties volt, de a szabását részletesebben leírni nem lehet, mivel parányi sátor alatt, nagy fehér tevén ült.

A derék állaton meglátszott, hogy telivér, sziriai fajta: csupa erő és izom; hosszú lépései, biztos és zajtalan járása mind oly tulajdonságok, melyek megfizethetetlenek a «sivatag hajójá»-ban. A szokásos kantár skárlát rojtokkal takarta a homlokot, de nem volt hozzá zabola a lovas, sem szíjj a hajtó számára. A hátán levő alkotmány alig volt négy láb hosszú, s úgy állt egyensúlyban, hogy mindkét oldalán egy-egy faláda húzta lefelé; puhára kárpitozott és behúzott belsejében tetszése szerint ülhetett, vagy félig ledőlve fekhetett az utas, és fölötte zöld sátor feszült.

Midőn a dromedár a vádinak utolsó mélyedéséből is kiemelkedett, az utas a hajdani Ammónnak határához ért. Előtte terült el a sivatag: még nem a sívó homok birodalma, de már az a terület, hol a növényzet törpülni kezdett. A tevét mintha észrevétlenül egyre jobban hajtotta volna valami; meggyorsította lépteit, fejét egyenest a szemhatár felé fordította, tág orrlyukain keresztül nagyokat húzva lélekzett. Egyes mélyedésekben száraz levél zörgött a földön. A levegőt ürömhöz hasonló illat édesítette meg. Pacsirta és csicsergő parti fecske bukkant fel itt-ott és az útból fehér foglyok futottak el fütyölve és kodácsolva. Nagy ritkán egy-egy róka vagy hiéna eredt gyors ügetésnek, hogy biztos távolból vegye szemügyre a betolakodókat. Jobbfelől a Dzsebel halmai emelkedtek és gyöngy-szürke fátyol takarta őket; legmagasabb csúcsaik fölött egy ölyv lebegett széles körökben, kiterjesztett szárnyakkal. De a férfiú a zöld sátor alatt mindezekből nem látott semmit; merően, szinte ábrándozva nézett a távolba, mintha látná a célját és a teve tartása is olyan volt, mintha vezették volna.

Végre déltájban, amikor az utas már messze bent járt a sivatagban és a Dzsebel ormai is letüntek a szemhatárról, a teve magától megállt és sajátságos nyögést hallatott, mellyel mindig a túlterhelés ellen tiltakozik, vagy figyelmet és pihenést kér. Erre a gazda megmozdult, mintha álomból ébredt volna föl. Fölnézett a napra, a vidéket minden oldalról hosszasan és gondosan áttekintette, majd, mintha kedvére ütött volna ki a vizsgálat, elégedetten bólintott, mintha mondaná: «Végre, valahára!» Egy pillanat mulva keresztbe tette kezét a mellén, a fejét lehajtotta és halkan imádkozott. E jámbor kötelesség végeztével halkan rikkantott: - ikh! ikh! - mire a teve, közben nyögve, lassan letérdelt. Ekkor az utas lábát az állat karcsú nyakára tette és a homokra lépett.

Most látszott csak, hogy az utas mily előkelő, fejedelmi alak. Megoldván a selyem zsinórt, mely a kufijéh-t fejéhez erősítette, hátra tolta a rojtos ráncokat, míg az arca födetlen lett. A sötét, csaknem fekete szinű arc, az alacsony, széles homlok, a sasorr, a külső szemszögletnek némi fölfelé hajlása, meg a dús, egyenes, durva és ércfényű hajzat, mely számos fürtben omlott a vállra, mindjárt elárulta a származását. Ilyenek voltak a fáraók és a későbbi Ptolemeuszok; ilyen volt Mizraim, az egiptomi faj apja. Kámiszt viselt, mely szűk ujjú, elül nyitott, fehér pamut-ing és egészen bokáig ér, a gallérja és melle pedig himzett; föléje barna gyapjúköpenyt húzott, mely szennyes-sárga széllel volt egészen körülszegve. Lábát szandál védte, s ezt puha szíjjak szorították a bokájához.

A vándor tagjai elzsibbadtak, mert a tevén-ülés hosszú és fárasztó volt; azért megdörzsölte kezeit és topogott a lábával, körüljárta hűséges szolgáját, mely kérődzésében nyugodt elégültséggel hunyta be ragyogó szemeit. Közben az utas gyakran megállt és kezeiből ernyőt csinálva, a szemhatár legszéléig átvizsgálta a sivatagot, de arcát mindannyiszor csalódás tette borussá. Nyilvánvalóan várt valakit, sőt bizott is abban, hogy a várva-várt társaság megérkezik. Addig is előszedett a ládájából egy vörös-fehér csikos, kerek pokrócot, egy nyaláb vesszőt és egy erős nádat, melyekből gyorsan sátort hevenyészett, majd egy kárpitot vagy négyszögletes szőnyeget hozott elő s azt a sátornak napellenes oldalán a földre terítette. Ennek végeztével ismét a homoktengert fürkészte, mely a delelő nap tüzétől sötét volt.

- Eljönnek - mondá nyugodtan. - Aki engem vezérelt, az vezérli őket. Elkészítek mindent.

Néhány marék babbal megetette a tevét, aztán pálmarostokból font tálakat, kis bőrtömlőkben bort, szárított és füstölt ürühúst, magvatlan sámit, vagyis szír gránátalmát, datolyát, sajtot és kovászos-kenyeret szedett elő a feneketlennek látszó ládából s ezt mind behordta a sátor szőnyegére, végül pedig három darab selyemszövetet rakott körbe, annak jeléül, hogy még két vendégre számít.

Most már minden elkészült. És ime, amidőn kilépett: keleten, a sivatag arculatán egy sötét folt tünt föl. Az idegen megállt, mintha lába a földbe gyökerezett volna; a szeme kitágult, testét borzongás járta át, mintha valami természetfölötti érte volna. A folt pedig nőttön-nőtt; tenyérnyi nagyságú lett és végre határozott körvonalakat öltött. Kevéssel később már látszott a hatalmas dromedár, mely hindosztáni utazó sátort hordozott a hátán. Erre az egiptomi keresztbe tette kezét a mellén és szemét az égre emelte.

- Csak az Isten nagy! - kiáltott föl, és a szeme megtelt könnyel, a szive félelemmel.

Az idegen közeledett, végre megállt. Mintha álomból ébredt volna föl, pár pillanatig révedezve nézte az egiptomit, majd tevéjének nyakáról a homokra lépett. Egy pillanatig egymásra néztek; azután mindakettő előre ment és amikor szemben álltak egymással, jobb karját mindegyik a másiknak vállára tette, balját pedig az oldalára és állát először a mellnek bal, azután a jobb felére nyugtatta.

- Béke veled, ő az igaz Istennek szolgája! - kezdte az idegen.

- És veled, ó testvér az igaz hitben! - felelte hévvel az egiptomi. - Béke veled és üdvözlégy!

Az ujonnan érkezett magas és szikár volt, sovány arccal, beesett szemmel, a haja és szakálla fehér, teste szine pedig a fahéj és a bronz szine közt ingadozott. Ő is fegyvertelen volt. Öltözete hindosztáni; süvege fölé széles redőkben turbán módjára sál csavarodott; ruházatának szabása az egiptomiéhoz hasonlított, azzal az eltéréssel, hogy a köntöse rövidebb volt s alóla a bokán összekötött, bőráncú bugyogó látszott ki. Lába szandál helyett piros bőrből készült, hegyes végű papucsba volt bujtatva. Megjelenése előkelő, fönséges és szigorú volt. Hófehér ruhájában nem is e világról valónak látszott, csak a szeme árulta el, hogy gyarló ember, mert könnyben úszott, midőn az egiptominak melléről fölemelte arcát.

- Csak az Isten nagy! - kiáltotta ekkor.

- És áldottak, akik neki szolgálnak! - felelte az egiptomi, csodálkozván, hogy saját kiáltásának az ismétlését hallja.

- De várjunk - tette hozzá - várjunk; mert lásd, amott jön a harmadik!

Éjszak felé néztek, ahol már tisztán kivehető volt a harmadik teve, ép oly fehér, mint a többi. Hajóként ringatózva közeledett a nemes állat és a két utas, mindketten egymás mellett állva, várakozott, - várakozott, míg az ujonnan érkezett odajött, leszállt és hozzájuk lépett.

- Béke veled, ó testvér! - mondá, miközben a hindut megölelte.

- Legyen meg Isten akarata! - felelte a hindu.

Az utoljára érkezett épen nem hasonlított barátaihoz: termete karcsúbb volt, az arc szine fehér; hullámos, szőke haja művésziesen koronázta kicsiny, de szép fejét; sötét-kék szemének melegsége finom elmének és nyájas, derék természetnek a jele volt. Feje födetlen, s ő maga fegyvertelen vala. A tiruszi takaró redői alatt rövid ujjú és alacsony gallérú tunika látszott, mely csaknem térdig ért és zsinór szorította a testhez, de nyakát, karját és lába szárait meztelenül hagyta. Lábát szandál födte. Ötven, talán több év mult el fölötte, alig hagyván rajta más látható nyomot, mint hogy a magatartása méltósággal teljes, a beszédje higgadt és komoly lett. A bölcsője Hellász földjén ringott és kék szemeiben a görögség derült filozófiája mosolygott.

Midőn karját az egiptomiról levette, az utóbbi reszkető hangon mondta:

- A lélek először engem hozott; azért azt hittem, hogy én vagyok kiválasztva testvéreim szolgálatára. A sátor rendben, a kenyér törésre kész. Engedjétek, hogy tisztemet teljesítsem.

Mindegyiket kézen fogva, bevezette őket, s lehúzván szandáljaikat, megmosta lábukat, vizet töltött a kezükre és törülközőkkel megtörülte. Azután pedig, megmosván saját kezét, így szólt:

- Viseljük gondját magunknak, atyámfiai, amint kötelességünk megkivánja és együnk, hogy erősek legyünk hátralévő napi kötelességünk teljesítésére. Evés közben megtudhatjuk, kik a többiek, honnét jönnek és hogyan kapták a meghívást.

A lakomához vezette és úgy ültette őket, hogy egymással szemben voltak. Fejüket egyszerre hajtották meg, kezüket keresztbe tették a mellükön és egymáshoz szólván hangosan, ezt az egyszerű könyörgést mondák:

- Mindenek Atyja, Isten! a mink van, tetőled van; fogadd hálánkat és áldj meg minket, hogy folytonosan a te akaratodat teljesítsük.

Ez utolsó szavaknál fölemelték szemüket és csodálkozva néztek egymásra. Mindegyik oly nyelven beszélt, melyet a többi azelőtt soha sem hallott; de mindegyik teljesen megértette, amit a más kettő mondott. Lelküket isteni megindulás járta át; mert erről a csodáról ráeszméltek Isten jelenlétére.

***

A most leírt összejövetel Róma 747-ik esztendejében történt. December hónap volt s a Földközi-tengertől keletre fekvő vidékeken tél uralkodott. A kis sátorban levő társaság jóizűen evett s a bor után elbeszélgetett.

- Az idegen országban utazónak mi sem oly kedves, mintha megtudja jó barátja nevét - mondá az egiptomi, ki a lakománál a házigazda tisztét vitte. - Itt az ideje, hogy megismerjük egymást. Azért, ha úgy tetszik, az szóljon először, aki utoljára érkezett.

Erre a görög, mintha vigyázna magára, kissé vontatottan kezdett szólni:

- Amit mondani akarok, testvéreim, oly különös, hogy alig tudom, hol kezdjem, vagy hogy mit is mondjak. Még magamat sem értem. Legföllebb arról vagyok bizonyos, hogy földöntúli akaratnak engedelmeskedem és hogy a szolgálatom szakadatlan öröm. Máskülönben Gáspár, az athénei Kleantesz fia vagyok. Hazámnak éjszaki részén, Thesszáliában - folytatá a görög - van egy hegy, ahol Zeus lakozik, kit honfitársaim istennek hisznek; a hegy neve Olimposz. Ide vonultam, mert megvetettem hazám bölcseinek sivár fejtegetéseit az élet céljairól, a természet örök rejtélyeiről, melyeket úgy akartak megfejteni, hogy az embert állították a mindenség középpontjába, mint hogyha érette történnék minden a világon. Egy dombon, hol a nyugatról tova nyuló hegység délkeletre hajlik, barlangot találtam és ebbe költöztem, hogy elmélkedjem az élet céljáról és az ember rendeltetéséről a földön. Remete-lakomnak ajtaja a tenger egyik nyelvére, a thermei öbölre nyilik. Itt láttam egy napon, hogy a tovavitorlázó hajóról egy férfit a tengerbe löknek. A boldogtalan partra úszott. Én befogadtam és gondját viseltem. Zsidó ember volt; és tőle tudtam meg, hogy nekik külön Istenük van, aki választott népének atyja, törvényhozója és királya, nemzetének történetében és törvényeiben jártas. Beszélt a prófétákról, kik az első kinyilatkoztatást követő századokban Istennel érintkeztek és kijelentették, hogy Isten, a Messiás, ismét el fog jönni. És ez a második eljövetel küszöbön van: minden pillanatban várják Jeruzsálemben.

A görög elhallgatott és arcáról eltünt a derültség.

- Igaz, - mondá kis vártatva, - igaz: azt is mondta nekem a zsidó, hogy Isten és a kinyilatkoztatás, amelyről beszélt, egyedül a zsidókat illeti, és aki eljövendő: a zsidók királya lesz. - «A világ többi részének hát mit sem ád?» - kérdém. - «Nem» - volt a büszke válasz. - «Mert mi vagyunk az ő választott népe!»

Midőn a zsidó eltávozott és újra egyedül voltam, egy éjjel, barlangom szájánál ülve, megint az élet céljairól elmélkedtem. Ekkor hirtelen, lenn a tengeren, vagyis inkább a sötétben, mely ráborult a tengerre, fényes csillagot láttam felragyogni; a csillag lassan emelkedett, egyre közelebb jött, majd megállt a domb és ajtóm fölött, úgy, hogy a fénye teljesen reám sütött. Lerogytam és elaludtam, mire álmomban hangot hallottam, mely így szólt:

«Ó Gáspár! Hited diadalt aratott! Boldog vagy! Más kettővel, kik a föld legszélső részeiről jönnek, meg fogod látni őt, aki meg van igérve. Légy bizonyság felőle és az ő érdekében. Reggel kelj útra, találkozzál velük, és bizzál a Lélekben, aki vezérelni fog».

- És reggel fölérzettem a Lélekkel, ki a napét is felülmuló világosságot árasztott bennem. Letettem remete ruhámat s úgy öltöztem föl, mint régente... A rejtekhelyről elővettem a kincset, melyet a városból hoztam. Egy hajó vitorlázott arra. Reákiáltottam, fölvettek, és Antiókhiában partra szálltam. Ott vettem a tevét és fölszerelését. Az Orontesz partjait ékesítő kerteken és gyümölcsösökön keresztül Emesszába, Damaszkuszba, Boszrába és Filadelfiába utaztam; onnét ide. És így, ó testvérek, hallottátok történetemet. Most hadd hallom én is a tiéteket.

Az egiptomi és a hindu egymásra néztek; az előbbi legyintett a kezével, az utóbbi meghajolt s így kezdé:

- Testvérünk jól beszélt. Bár az én szavaim is oly bölcsek lennének.

Egy pillanatig elgondolkozott s aztán folytatta:

- Testvérek, a nevem Menyhért. Én hindu születés vagyok. Nemzetem volt az első, mely a tudomány mezőin járt és könyvekbe gyűjtötte a Szent-Szabályokat, beléjük foglalván a hindu elme minden erőfeszítését mely Isten és a lélek rejtélyének megfejtésére törekedett. Szent könyveink tanítása szerint három-egy az isten: Bráma, Visnu és Siva. Ezek közül Brámát mondják fajunk szerzőjének. Szájának lehelletéből a brámán-kaszt jött létre, mely hozzá leg-

hasonlóbb lévén, a legmagasabb és legnemesebb, a hitnek és tudománynak egyedüli tanítója. Én született brámán vagyok. Életem folyását szigorú törvények szabályozták. Nem járhattam, ehettem, ihattam vagy alhattam, hogy valamely szabály megsértését ne kockáztattam volna. És a büntetés, ó testvérek, a büntetés, mely lelkemre várt! A mulasztás fokozatai szerint lelkem az egek egyikébe ment; - Indráé a legalacsonyabb, Bráméé a legmagasabb; vagy visszaűzték a földre, hogy tovább éljen egy féreg, a légy, a hal, vagy barom testében. És a tökéletes életmód jutalma is csak az volt, hogy a lélek beleolvadt Bráma lényébe, ami nem boldogságot jelentett, hanem csak abszolut nyugalom volt.

A derék férfiú ráncos arca láthatólag kigyult, amint tovább folytatta:

- A szeretet boldogsága a cselekvésben áll; próbája az, hogy mit akar valaki tenni másokért. Nem tudtam nyugodni. Mikor láttam a sok nyomort és ezzel szemben a szabályokba szorított vallás ridegségét, megszántam és szeretni kezdtem a szenvedő emberiséget. De mikor a szeretet kötelességeiről akartam prédikálni, a hallgatóim mind elszökdöstek tőlem, vagy az életemre törtek. Végre egész Indiában nem volt hely, ahol békében vagy biztonságban lehettem volna, még a száműzöttek közt sem. Ekkor oly zugot kerestem, ahol, Istent kivéve, mindentől elrejtőzzem. A Gangesz mentén haladtam fölfelé, egész a forrásig, messze föl a Himalájákba, hogy egyedül Istennel lakozzam, imádkozva, bőjtölve és a halálra várakozva.

Szava ismét félbeszakadt, és a csontos kezek hevesen összekulcsolódtak.

- Egy éjjel a tó partjain jártam s a hallgatózó csendben így szóltam: «Mikor jön el az Isten, hogy követelje a magáét? Nem lesz hát megváltás?»... A vizen hirtelen egy fény kezdett reszketve fellobbanni; csakhamar egy csillag jött föl és megállt a fejem fölött. A fényesség elkábított. Míg a földön feküdtem, végtelenül kedves hangot hallottam, mely így szólt: «Szereteted diadalmaskodott. Boldog vagy, ó India fia! A megváltás közel van. A föld távol részeiből való más kettővel meg fogod látni a Megváltót és bizonysága léssz, hogy eljött. Reggel kelj útra és találkozzál velük; helyezd minden bizalmadat a Lélekbe, aki vezérelni fog.»

- És ettől az időtől fogva - sóhajtotta Menyhért boldogan: - a fény velem maradt; és így tudtam, hogy az a Léleknek látható jelenléte. Reggel neki indultam a világnak azon az úton, amelyen jöttem. Egy sziklahasadékban roppant értékű követ találtam, melyet Hurdvárban eladtam. Lahóron, Kabulon és Jezden át Iszpahánba értem. Itt vettem a tevét és innen Bagdadba mentem, mindig egyedül, de mitől sem tartva, mert a Lélek velem volt és most is velem van.

Az élénk görög örvendezve ölelte meg a hindut, az egiptomi pedig részvéttel így szólt:

- Üdvözöllek, testvérem. Sokat szenvedtél, de végre is diadalmaskodtál. Ha szivesek vagytok meghallgatni, most megmondom, ki vagyok, és miképen jöttem ide. Én Boldizsár vagyok az egiptomi. A történelem velünk kezdődött. Mi örökítettük meg először az eseményeket, amelyeket az emlékek megőriztek. A paloták és templomok homlokzataira, obeliszkekre, a sírok belső falaira felírtuk királyainknak neveit és tetteit; és a finom papiruszokra biztuk bölcselkedőink bölcsességét és vallásunk titkait - az összes titkokat, egynek kivételével, amelyről azonnal szólok. Ez pedig az, hogy hazámban mindig két vallás volt: az egyik titkos, a másik nyilvános; az egyiknek sok istene volt s ezt a nép vallotta; a másik az egy Istené, melyet csupán a papság ápolt. Hiába volt a sok százados elnyomás, a királyok minden pusztítása, az ellenségek minden beavatkozása, az idők minden változása. A hegyek alatt levő maghoz hasonlóan, mely idejére vár: élt a dicső igazság; és ez - ez az ő napja!

Az egiptomi egy korty vizet ivott a közellevő tömlőből és folytatta:

- Alexandriában születtem, s mint herceg és pap, az osztályomnak megfelelő nevelésben részesültem. De nagyon korán kételkedni kezdtem. A megszabott hitnek egy része az volt,

hogy a halál után, a test megsemmisültével, a lélek megint előbbi fejlődését kezdi meg a legalacsonyabb foktól föl az emberségig: és ez a lélekvándorlás teljesen független attól, hogy jó vagy rossz volt-e életében az ember? Ez az igazságtalanság megdöbbentett. Ha Isten, mint tanítóm hirdette, igazságos, miért nincs különbség a jó és a rossz között? Addig tünődtem és elmélkedtem ezen, míg végre világossá, bizonyossággá lett előttem, hogy a halál csak az a való pont, melyben a gonoszak megmaradnak vagy elvesznek, míg a hívők egy fensőbb életre kelnek; és ez az élet - tevékeny, vidám, örök élet - élet az Istennel! Ekkor elgondoltam: Miért legyen az igazság továbbra is a papság önző vigasztalásának titka? Egy napon tehát megálltam a Brucheiumban, Alexandriának legnépesebb negyedében és szónokoltam. Istenről, a lélek, a jog és a bűn, és az ég, az erényes élet jutalma felől beszéltem. Hallgatóim először bámultak, azután kacagtak, nevetségessé tették Istenemet és gúnnyal sötétítették el mennyországomat. Hogy ne vesztegessem az időmet tovább hiába, kitértem előlük.

A hindu nagyot sóhajtott:

- Testvér, az embernek ember az ellensége.

Boldizsár tovább beszélt:

- Sokat gondolkoztam azon, hogy mi lehet kudarcomnak az oka és végre rájöttem, hogy: aki reformot akar kezdeni, ne menjen a nagyok és gazdagok közé, hanem inkább azokhoz, akiknél a boldogság pohara üres: a szegényekhez, az alázatosakhoz. E naptól fogva, ó testvérek, föl és alá utaztam a Niluson, a falvakba és az egyes törzsekhez, az egy Istent, az igaz életet és a mennybeli jutalmat hirdetve. Jót tettem - de nem illik mondanom mennyit. Én tehát tudom, hogy a világ egy része érett annak a befogadására, akinek fölkeresésére megyünk.

Pirosság öntötte el a beszélő sötét arcát; de leküzdvén érzelmeit így folytatta:

- És hittem, hogy el fog jönni; csak az a kétség gyötört, vajjon megláthatom-e, megérem-e a világ megváltását? És, amikor egy éjjelen Bar-el-Abiadon túl elmélkedve sétáltam a tó partján, úgy tetszett, hogy a víztükörben fénylő csillagok egyike fölszáll a fejem fölé és ott megáll, hogy szinte kézzel is elérhettem volna. Lerogytam és elfödtem arcomat, míg fölöttem megcsendült egy nem földi hang: «Jó cselekedeteid győztek. A megváltás küszöbön van. A világ távol vidékéről más kettővel együtt meg fogod látni az Üdvözítőt és bizonyságot teszel róla. Reggel indulj el és találkozzál velük. S midőn mindnyájan Jeruzsálembe, a szent városba érkeztek, kérdjétek a népet: hol van az, ki a zsidóknak királyul született? mert mi Keleten láttuk csillagát és imádására vagyunk küldve. Vesd minden bizalmadat a Lélekbe, aki vezérel téged».

- És a fény benső világossággá lőn - folytatta Boldizsár: - mint kormányzó és kalauz velem maradt. A folyón levezetett Memfiszbe, hol neki készültem a sivatagnak. Tevét vettem és pihenő nélkül ide siettem a szuezi és kufilehi úton s Moáb és Ammón tartományokon keresztül. Isten velünk van, ó testvéreim!

Csönd lett, melyet sóhajok szakítottak és könnyek szenteltek meg. Majd együtt kimentek a sátorból a sivatagba, amely oly csendes volt, mint nyári éjszakán a temető. A nap csaknem leáldozott. A tevék aludtak.

Kevéssel később szétszedték a sátort s a lakoma maradványaival együtt visszarakták a ládába; azután mindegyik felült a tevéjére és megindultak a hideg éjszakában, egyenest nyugati irányban. Lassanként feljött a hold. És, amint a három hatalmas, fehér teve nesztelen léptekkel tovasietett a csillagos éjszakában, hirtelen, nem magasabban, mint egy alacsony dombtető, lobogó láng lobbant föl előttük a levegőben; midőn oda néztek a lobogó láng vakító fényű gömbbé tömörült. Szivük hevesen dobogott a lelkük megrendült, és egy hanggal kiáltottak föl:

- A csillag! a csillag! Isten velünk van!...

József és Mária Betlehembe mennek.

Jeruzsálem nyugati falának egyik bejárását hívták betlehemi vagy joppai kapunak. A kivüle fekvő tér a város egyik nevezetes helye volt, mert a városba vezető néhány út itt keresztezte egymást és ekképen a külső teret fölkapott vásártérré avatta. Salamon korában már élénk kereskedés volt itten, melyben egiptomi, tiruszi és szidóni gazdag kalmárok vettek részt. És még Róma 747-ik esztendejében, a nagy Heródes uralkodása alatt - tehát háromezer esztendővel később - is elég nagy volt a forgalom a joppai kapu környékén.

A nap órái, zsidó szokás szerint, a nappal kezdődnek, és a joppai kapu vásárja már a nap első órájában is rendszerint javában állott és igen élénk volt. A tömör kapuszárnyak pitymallat óta tárva-nyitva voltak. A mindig aggressziv üzérkedés betolakodott a boltozatos bejáraton keresztül egy keskeny sikátorba, mely a nagy torony falai mellett a városba vezetett. A föld itt széles, formátlan téglákkal van kövezve, melyeken mindenki kiabál és pörlekedik s a paták csattogása növeli a zűrzavart, mely a szilárd, magasbanyuló falak közt tombol és hullámzik.

Itt egy csacsi áll, lencsével, babbal, hagymával és ugorkával telt kosarak alatt görnyedezve. Mellette sovány, durva szőrű, szürke teve térdel, mely sokkal tekintélyesebb és furcsább, de aligha olyan türelmes, mint a szamár. Tulajdonosa egy alacsony, karcsú egiptomi, aki kopott tarbust, továbbá bő, ujjatlan és öv nélküli ruhát visel, mely nyakától térdig ér. A sarokban, hol a sikátor az udvarba nyilik, háttal a fal szürke köveihez támaszkodva, néhány vidéki paraszt-asszony ül. Ruházatuk derékban bőven ráncolt vászon-szoknya, mely viselőjének egész hosszúságát feltünteti, s egy fátyol, mely elég széles arra, hogy a fejet befödvén, a vállat is eltakarja. Árúikat számos cserépedényben tartják, továbbá néhány bőrtömlőben. A cserépedények és tömlők közt a tömeget és hideget föl sem véve, a kövezett talajon hemperegve, egy rakás félmeztelen gyerek játszik, kiknek barna testük, bogár szemük és sűrű fekete hajuk zsidó vérre vall.

A kapuban eközben folyton ki és be hullámzik a nép - vörös és kék köpenybe burkolt, nagy fehér turbános férfiak - elvegyülve a ruhakereskedőkkel, a mindenféle kenőcsök kalmáraival, a pipere- és egyéb cikkek kinálgatóival, akik ügyet se vetnek arra, hogy a kötőfékeket és köteleket ide-oda rángatva, majd visítva, majd édesgetve veszkődnek az állatok - szamarak, lovak, borjuk, juhok, mekegő kecskék és ormótlan tevék-árusai; a tiltott sertést kivéve, mindenféle jószág van ott - de nem külön-külön és nem egy helyen, hanem a vásárban mindenütt.

A tömegből most egy sovány termetű, kerek vállú zsidó jön, durva, barna ruhában, szemébe és arcába, valamint hátára hosszú, fésületlen hajcsomó csüng. Akik találkoznak vele, nevetnek, ha ugyan meg nem lökdösik; mert ez nazarénus, egy lenézett felekezet tagja, mely elveti Mózes könyveit, borzasztó fogadalmakat tesz és nyiratlanul jár addig, míg fogadásai tartanak. Most hirtelen szétválik a tömeg egy héber arcvonású és ruházatú férfi előtt. A hófehér vászon takaró, melyet sárga selyem-zsinórok erősítenek fejéhez, szabadon omlik alá vállain; ruhája gazdagon himzett, a derekát aranyrojtos, vörös öv köríti többszörösen. Magatartása nyugodt, még mosolyog is azokon, akik ily durva sietséggel nyitnak utat neki. Bélpoklos talán? Nem, csak szamaritánus. Ha a megrettent tömeget kérdeznéd, azt mondaná, hogy keverék - asszíriai származás -, akinek ruháját megérinteni csupa fertőzés; akitől tehát egy zsidó még az életét sem fogadná el. Heródes alatt az egész világnak a zsidó vallásra lehetett térnie, de a szamaritánusoknak nem; egyedül ők voltak föltétlenül és őrökre kizárva a zsidókkal való érintkezésből.

Most három férfiú jön ki a kapu boltívei alól. Szokatlan termetűek és roppant erejűek; szemük kék és a bőrük oly finom, hogy a vér kék rajz gyanánt keresztül látszik rajta; a hajuk szőke és

rövid. Kicsiny, kerek fejük egyenesen nyugszik az oszlopos nyakon. Mellükön nyitott, ujjatlan gyapjú-tunikát viselnek, melyek lazán vannak átkötve, s meztelenül hagyják izmos karjukat és lábszárukat. Ezek gladiátorok, athleták, versenyfutók, ökölvívók, katonák és amint kihivó, szemtelen arccal lődörögnek a piacon, a nép ijedten nyit nekik utat.

A kapuval szemközt gyümölcsös állvány van. Tulajdonosának feje kopasz, arca hosszú és orra olyan, mint a sólyom csőre. Szőnyegen ül, mely a porba van terítve; háta mögött a fal, feje fölött kurta kárpit függ; körülötte apró zsámolyokra rakva úgy, hogy elérheti, mandulával, szőlővel, fügével és gránát-almával telt vesszőkosárkák vannak. Most lassan közeledik feléje egy festői alak: egy szép görög. Halántékain lengő haját összetartó mirtusz-koszorú van, melyen még mindig ott függnek a halvány virágok és a félig érett bogyók. Skárlátvörös tunikája a legpuhább gyapjúból van szőve; bivalybőr öve alatt, melyet elülről ragyogó aranyból készült fantasztikus kapocs tart össze, nehéz ráncokat vet térdig érő köntöse az aranyhimzéstől, torkát fehér-sárga gyapjú nyakravaló takarja, mely hátán hosszan lecsüng; karja és lába szára, ameddig látható, oly fehér, mint az elefántcsont és oly simaságú, hogy azt csak a fürdő, olaj, kefék és szőrtépők használata magyarázza meg.

A szennyes és nyüzsgő vásárban lassan megy fölfelé egy sötét alak, arcát a földre szögezve; néha-néha megáll, kezét keresztbe teszi a mellén, fölpislog az égre, mintha imádságra fakadna. Homlokán négyszögletes bőrládika áll ki, mely a fejrevalót helyén tartó szalagra van erősítve; egy másik hasonló ládika szíjjal van a bal karjára kötve, ruhájának széleit sötétszinű rojtok ékesítik; és e jelekről - a filaktériumokról, a ruha meghosszabbított szegéséről és a belső szentségről, mely az egész emberből kiárad - tudjuk, hogy ő farizeus, annak a szervezetnek tagja, mely a vallásban felekezet, a politikában párt és vakbuzgósága ráviszi minden kegyetlenségre.

A nap harmadik órája volt már, de azért a tolongás észrevehető csökkenés nélkül tartott tovább. Az ujonnan érkezettek közül a déli fal mellett volt egy hármas csoport: egy férfi, egy asszony meg egy szamár, amely különös figyelmet érdemel.

A férfi az állat fejénél állt és botra támaszkodott. Ruházata a körülötte levő közönséges zsidókéhoz hasonlított, kivéve, hogy újnak látszott. A fejéről lelógó takaró és a köntös, mely termetét nyakától talpig befödte, valószinűleg azok a ruhák voltak, melyeket szombatonkint a zsinagógában szokott viselni. Körülbelül ötven évesnek látszott és az idegeneket és vidékieket jellemző, félig kiváncsi, félig álmatag tekintettel nézelődött a vásárban.

A szamár kényelmesen evett a nyaláb zöld fűből, és álmos elégedettségében nem zavarta a körülötte levő zaj és lárma; ép oly kevéssé törődött az asszonnyal, aki párnázott nyeregben ült a hátán. A nőt egészen betakarta sötét, gyapjú felsőruhája, míg fejét és nyakát fehér fátyol födte.

A férfit végre megszólították:

- Nem a názáreti József vagy?

- Ugy hívnak - felelte József komolyan, megfordulva. - És te... ah, békesség veled, barátom, Sámuel rabbi!

- Én is ugyanazt kivánom neked. Legyen béke veled, házaddal és minden jóakaróddal.

Az utolsó szavaknál egyik kezét mellére tette s fejét az asszony felé meghajtá, aki ezalatt visszalebbenté a fátyolt, úgy hogy eléggé láthatóvá lett a még kevés idővel előbb leányos arc. Erre az ismerősök megfogták jobbjukat, mintha ajkukhoz akarnák emelni; de az utolsó pillanatban elereszték s mindegyik a maga kezét csókolta meg, azután pedig homlokukra tették tenyerüket.

- Uton vagy, látom, - szólt most a rabbi. - Messzire mégy innen?

- Csak Betlehembe, - felelte József.

- Igen, igen, - bólintott a rabbi. - Betlehemben születtél és most oda mégy leányoddal, hogy megszámláljanak az adó miatt, mint a cézár parancsolta.

- Az asszony nem a leányom, - mondta József. - A betlehemi Joakhimnak és Annának gyermeke, akikről bizonnyal hallottál; mert nagy volt a becsületük.

- Igen - felelte a rabbi tisztelettel, - ismerem őket. Egyenes ágon Dávidtól származnak. Jól ismertem őket.

- Nos, ők meghaltak, - folytatta a názáreti. - Názáretben haltak meg. Joakhim nem volt gazdag, de egy házat és kertet hagyott hátra, hogy a leányai közt osszák föl. Ez itt az egyik; és hogy az ő birtokrésze meg legyen mentve, a törvény azt kívánta, hogy legközelebbi rokona vegye nőül. Igy lett az én feleségem.

- És te?...

- A nagybátyja vagyok.

- Most már értem, - bólintott a rabbi. - És mivel mind a ketten betlehemi születésűek vagytok, a római arra kényszerít téged, hogy őt is magaddal vigyed a népszámlálásra.

Ezzel összecsapta a kezét, méltatlankodva nézett az égre és fölkiáltott:

- Még mindig él Izrael Istene! Övé a bosszúállás!

Aztán megfordult és hirtelen távozott. Egy közelálló idegen, észrevevén József bámulatát, nyugodtan mondá:

- Sámuel rabbi zelóta. Maga Judás sem tüzesebb.

József, nem óhajtván az emberrel beszélni, azzal foglalatoskodott, hogy újra egy csomóba gyűjté a füvet, melyet a szamár szanaszét túrt; azután ismét botjára támaszkodott és várakozott.

Egy óra mulva a különös pár kiment a kapun és balra fordulva elindult a betlehemi uton. A názáreti óvatosan, gyöngéden lépdelt az asszony oldala mellett, kezében a vezető-szíjj. Balkéz felől, délről és keletről, Szijón hegye körül a városfal emelkedett, jobbjuk felől pedig a meredek magaslatok, melyek a völgyet nyugaton határolják. Lassan haladtak el az alsó Gichon-tó mellett és a Gonosz Tanács hegyének közelében kezdtek fölmenni a Refaim-síkságra. A nap ragyogva sütött és Mária, Joakhim leánya, egészen ledobta fátyolát és kitakarta a fejét.

Nem volt több tizenöt évesnél. Arca egészen tojásdad, a szine inkább halvány, mint fehér. Az orra kifogástalan; kissé nyilt ajkai teltek és pirosak, ami a szájnak melegséget, gyöngédséget és szelídséget adott; szemei kékek és nagyok, bágyadt szemhéjakkal, hosszú, árnyékos pillákkal; és mindezzel összhangzásban, dús arany haja, a zsidó aráknál divó szokás szerint, szabadon omlott le hátán a nyeregig, amelyen ült. Az arcnak e bájaihoz járult a tisztaság lehellete, melyet csak a lélek kölcsönözhet. Egész valóján bizonyos ábrándosság ömlött el, mint hogyha gondolatai messze járnának a való élet gyarlóságaitól. Gyakran emelte szemét az ég felé, sokszor keresztbe tette kezét a mellén, mintha imádkoznék, majd megrebbenve nyujtotta előre a nyakát, mintha sóváran figyelne valamely hivó szózatra. József pedig, ha beszélgetése közben olykor-olykor a nő felé fordult, meglátván a szinte ragyogó arc kifejezését, lehorgasztott fővel, álmélkodva tünődött magában.

Így haladtak át a nagy síkságon, s végre elérték a Mar-Elias magaslatot, melyről a völgyön keresztül, megpillantották Betlehemnek a hegygerincet koronázó, fehér falait, melyek a lomb-

talan gyümölcsösök barna törzsei fölött villogtak. Itt megálltak és pihentek, míg József a szent nevezetességű helyeket mutogatta; azután lementek a völgybe ahhoz a kúthoz, amelyből Dávid is ivott. A szűk helyen emberek és állatok tolongtak. Józsefet félelem fogta el, hogy a város zsúfolásig tele lesz és nem akad szoba a jámbor Mária számára. Késedelem nélkül tovasietett tehát, elhaladt a kőoszlop mellett, mely Rákhel sírját jelölte, és meg se állt addig, míg a khán kapujához nem ért.

A «khán» perzsa szó és így hívják még ma is a keleti fogadókat. Inkább csak megszálló helyek, tanyák ezek és legegyszerűbb alakjukban bekerített helyek voltak, ház vagy tető nélkül, gyakran kapu vagy bejárat nélkül. Helyüket az árnyékra, oltalomra vagy vizre való tekintettel választották meg. Ma is sok ilyen khán van még keleten, a sivatag megálló helyein. Rendszerint valamely sejknek a háza vagy tulajdona volt a khán, amelyben, mint főhadiszálláson, törzse fölött uralkodott. Erődök voltak, melyekben vásárokat tartottak és műhelyek dolgoztak; tehát inkább gyülekező és tartózkodó helyek a kereskedők és mesteremberek számára, mint menedékhelyek megkésett és vándorló utasok részére. Nem volt bennük fogadós vagy fogadósné; sem pincés, szakács vagy konyha; a kapunál levő házmester volt a rendföntartásnak vagy a tulajdonnak egyetlen látható bizonysága. Az érkező idegenek tetszésük szerint szálltak meg, de minden érkezőnek magával kellett hoznia élelmiszerét és konyhai fölszerelését, továbbá ágyát és ágyneműjét, valamint jószágainak az eledelét is. Víz, nyugalom, födél és oltalom volt mindaz, amit a tulajdonostól várhatott és ezeket szivességből kapta meg. A házak és a hozzátartozók szentek voltak; még a kút se volt szentebb.

A betlehemi khán, amely előtt József és hitvese megállt, egyike volt a jobb fajtáknak: durva kövekből emelt négyszögletes, egyemeletes, lapos tetejű épület, melynek kívülről nem volt ablaka és egyetlen főbejárata a keleti oldalon egyúttal az udvarba vezetett. Az uton, mely közvetlenül a khán kapuja előtt vezetett, férfiak és fiúk tolongtak nagy zajjal; barmaikat, lovaikat és tevéiket hajtották ki-be a völgyben, némelyeket az itatáshoz, másokat meg a szomszédos barlangokhoz. És József, midőn odaérkezett, szorongva látta, hogy az épület kapuját egész sereg lepi el, míg a mellette levő széles akol már egészen zsúfolva volt néppel.

- Nem érhetjük el a kaput, - mondá József az ő lassú beszédje szerint. - Álljunk meg itt és tudjuk meg, ha lehet, hogy mi történt.

A nő felelet nélkül, nyugodtan félrehúzta a fátyolt és érdeklődve nézett körül a nyüzsgő tömegben. De valószinűleg sokkal fáradtabb volt, hogysem e látvány sokáig vonzotta volna; kis idő mulva bágyadtan sóhajtott, és, mintha békét és nyugalmat keresne, vagy valakit várna, dél felé, a Paradicsom-hegy hatalmas ormaira nézett, melyeket halványpirosra festett a leáldozó nap. Míg a nő így nézelődött, egy férfi tört utat a tömegből s a szamár mellett megállván, összeráncolt homlokkal nézett körül. A názáreti megszólítá:

- Mivel az vagyok, aminek téged is tartalak, jó barát, Júda fia, szabad tudnom e sokadalom okát?

Az idegen bosszúsan akart felelni, de látván József ünnepies arcát, kezét ösztönszerűen üdvözletre emelve, mondta:

- Béke veled, rabbi! Valóban Júda fia vagyok és felelni akarok neked. Beth-Dágónban lakom, amely, mint tudod, a Dán törzsének nevezett földön van. Most hát oda igyekszem, a népszámlálás miatt, rabbi.

- Én is azért jöttem ide - felelte József, mély, lassú hangon: - én és a feleségem.

Az idegen Máriára pillantott és hirtelen így szólt:

- Rabbi, nem menne a feleséged az én nőmhöz? Amott láthatod a gyermekekkel, az út kanyarodásához támaszkodó olajfa alatt. Azt mondom - folytatta határozottan, - azt mondom, hogy a khán tele van. Hiábavaló a kapunál kérdezősködni.

- Ajánlatod szives, - bólintott József habozva. - Akár van hely számunkra a házban, akár nincs, oda megyünk megnézni családodat. Engedd, hogy a kapussal magam beszéljek. Gyorsan visszatérek.

És, a vezető-szíjjat az idegen kezébe adván, a nyüzsgő tömegbe furakodott. A kapus nagy cédrus törzsön, a kapun kívül ült. Háta mögött gerely volt a falhoz támasztva. Mellette a törzsön egy kutya kuporgott.

- Jehova békéje legyen veled, - mondá József, mikor végre szemben állt a kapussal.

- Amit kívánsz, te is találd meg ismét; és ha megtaláltad, sokasodjék meg rajtad és családodon, - viszonzá az őr komolyan, de mozdulatlanul.

- Betlehemi vagyok - mondta József a tőle kitelhető legnagyobb megfontoltsággal: - Nincs itt hely?...

- Itt nincs.

- Hallhattál rólam... a názáreti Józsefről. Ez itt atyáim háza. Én Dávid nemzetségéből vagyok.

E szavak tartották fönn a názáreti reményét. Ha ezek nem hatnak, akkor hiábavaló minden további erőlködés: még néhány sékel felajánlása is. Júda fiának lenni - már nagy dolog volt a törzshöz tartozók szemében; de: Dávid házából lenni, - ez volt zsidó nyelven a legnagyobb dicsekvés. A háborúk, a sorscsapások a közönséges zsidók szinvonalára sülyeszthették Dávid törzsének ivadékait, de a tekintélyük azért megmaradt, valamerre csak megfordultak Izraelben.

- Magammal nem sokat törődöm - szólt most József és komoly hangja melegségtől reszketett: - de velem van a nőm és az éjszaka hideg. Nem maradhat a szabad ég alatt. Nincs hely a városban?

- Ez a népség - mondta a felügyelő, az ajtó előtt álló sokaságra mutatva - bejárta az egész várost és azt mondja, hogy minden lakás tömve van.

József ismét a földre nézett, és félig magában mondá:

- Olyan fiatal! Ha a dombon vetek neki ágyat, megöli a fagy.

- Habár nem csinálhatok helyet nektek - szólt a felügyelő hirtelen: - el se utasíthatlak benneteket. Minden kitelhetőt megteszek értetek, rabbi. Hányan vannak társaságodban?

József elgondolkozott, azután így felelt:

- Nőm és egy barátom a családjával, Beth-Dágónból; mindössze hatan vagyunk.

- Nagyon helyes. Nem feküsztök künn a dombon. Hozd ide a hozzád tartozókat és siess.

- Szálljon reád a lakástalan utas áldása, melyet a vendég áldása fog követni.

Így szólván, a názáreti örvendve tért vissza Máriához és a beth-dágónihoz. Kis idő mulva ez is felhozta családját, és az asszonyok szamarakra ültek. Az asszony tisztes matróna volt, a lányok pedig képmásai voltak annak, amilyen ő ifjúkorában lehetett.

- Ez az, akiről beszéltem - mondá a názáreti: - és ezek a barátaink.

Mária fátyola fölemelkedett.

- Kék szem és arany haj - mondta halkan a házmester magában, mert csak Máriát látta. - Ilyen volt a fiatal király, midőn Saul elé ment énekelni.

Azután elvette Józseftől a vezető-szíjjat és odafordult Máriához.

- Béke veled, ó Dávid leánya! - Majd a többieket is köszöntötte: - Béke mindnyájatokkal! - Végül intett Józsefnek: - Rabbi, kövess.

Tágas átjáróba vezette a társaságot, s aztán átmentek a khán udvarába, ahol sűrű csapatokban szunyókáltak a kötőféken tartott tevék, lovak és szamarak; közöttük voltak a mindenféle országokból való hajtók, akik szintén aludtak vagy csöndesen őrködtek. A zsúfolt udvar lejtőjén lassan mentek le, és végre a szürke mészkőszikla felé vezető ösvényre tértek, mely nyugaton a khán fölött emelkedett.

- A barlanghoz megyünk - mondá József kurtán. A vezető megvárta, míg Mária az ő oldalára ért, és akkor így szólt:

- A barlang, amelyhez megyünk, ősödnek, Dávidnak is bizonnyal menedéke volt. Az alattunk levő mezőről és lenn a völgyben levő kútról oda szokta hajtani nyájait biztosság okáért; és később, mikor király volt, ide jött vissza pihenni és üdülni a régi házba, nagy sereg állatot hozván magával. A jászolok most is úgy vannak, mint az ő korában. Jobb az ágy azon a földön, ahol ő aludt, mint az udvarban, vagy künn az útfélen. De már itt is a ház a barlang előtt!

Az épület alacsony és szűk volt; csak kevéssé ugrott ki a kősziklából, amelynek végéhez hozzáépítették és ablak se volt rajta. Fehér elején nyilt az ajtó, melynek fareteszét hátratolta a felügyelő, mialatt az asszonyok leszálltak nyergükből.

- Jertek be! - biztatta őket a felügyelő.

A vendégek beléptek és körülnéztek. Azonnal kitünt, hogy a házat csak a természetes üreg vagy barlang szájának elfödésére építették és voltaképen csak egyszerű fal volt, mely mögött a barlang negyven láb hosszú, kilenc vagy tíz láb magas és tizenkét vagy tizenöt láb széles lehetett. A közepén nagy gabona- és takarmány-rakások, cserépedények és egyéb házi eszközök hevertek. A falak mentén a juhok számára alacsony, cementbe rakott kövekből készült jászolok voltak. Polyva és por lepte el a földet, betöltötte a hasadékokat és vastagította a pókhálókat, melyek, mint szennyes rongydarabok lógtak le a tetőzetről; egyébként a hely tiszta volt, és legalább olyan kényelmes, mint a közeli khán boltozatos tornácainak bármelyike.

- Jertek be! - ismételte a vezető. - Ezek a holmik a földön a magatokféle utasok számára vannak. Vegyetek belőle, ami szükséges.

Aztán Máriához fordult:

- Megpihenhetsz itt?

- A hely megvan szentelve - mondta Mária szelíden.

- Akkor én távozom - mondta a felügyelő. - Béke legyen mindnyájatokkal!

A Krisztus megszületik.

Az est bizonyos órájában megszünt a kiabálás és a nép sürgése a khánban; ugyanebben az időben minden zsidó fölkelt, ünnepies arcot öltött, Jeruzsálem felé tekintett, keresztbe tette kezét a mellén és imádkozott; mert ez volt a szent, a kilencedik óra, mikor a Mórija hegyén áldozatokat mutattak be a templomban és azt vélték, hogy ekkor ott van az Isten. Midőn az imádkozásnak vége lett, ismét föléledt a mozgás; mindenki sietett vacsorázni, vagy vackolni. Kevéssel később a világok kialudtak és jött a csönd, azután pedig az álom.

***

Éjfél körül valaki fölkiáltott a tetőn:

- Micsoda fényesség jár az égen? Ébredjetek, atyafiak, ébredjetek és nézzétek!

A félálomban levő nép felült és szétnézett: azután egészen föléreztek, és álmélkodva dörzsölték a szemüket. Az izgalom, az álmélkodás tovább terjedt, le az udvarra, a boltíves tornácokra; csakhamar a ház meg az udvar és az akol egész lakossága künn volt és az égre bámult.

És amit láttak, ez volt. Ragyogó fénysugár, mely a legközelebbi csillagokon túl, mérhetetlen magasságban kezdődött és rézsutosan esett a földre; a végén csak elenyésző pont, alul több száz lépésnyi széles; oldalai lágyan összeolvadtak az éj sötétjével, a közepe rózsaszinű, villámos fény volt. A jelenség a várostól délkeletre fekvő legközelebbi hegyet árasztotta el s a tető körvonalainak hosszában halvány fénykoronát szőtt a magasban. A khánt is oly világossá tette, hogy a tetőn levők látták egymásnak álmélkodó arcát. A sugár perceken keresztül, állandóan ott ragyogott, úgy hogy a bámulat félelemre és aggodalomra vált; a félénkek remegtek és még a legbátrabbak is csak suttogva beszéltek.

- Láttál-e valaha ilyent? - kérdé valaki.

- Épen ott, a hegy fölött látszik. Nem tudom megmondani, mi az, nem is láttam soha ehhez foghatót - volt a felelet.

- Lehet, hogy egy csillag megrepedt és lehullott? - kérdé más valaki és a nyelve akadozott.

- Ha egy csillag lehull, kialszik a fénye.

- Kitaláltam már! - kiáltá valaki önhitten. - A pásztorok oroszlánt láttak, és tüzet raktak, hogy elriasszák a nyájaktól.

A beszélőhöz legközelebb levő férfiak megkönnyebbülten föllélekzettek:

- Igen, ez lesz! A nyájak ma odaát legeltek a völgyben.

De valamelyik megcáfolta ezt a magyarázatot:

- Nem, nem! Ha Júda valamennyi völgyének minden fáját egy rakásra hordanák és meggyújtanák, még annak a lángja se vetne ilyen erős és magas világosságot.

Erre csönd lett a háztetőn, míg egyszerre csak ujjongva kiáltott föl egy tisztes arcú zsidó:

- Atyafiak! Amit mi láttunk, az a lajtorja, melyet Jákob is látott álmában. Legyen áldott a mi atyáink Ura, Istene!

***

Betlehemtől délkeletre, másfél vagy talán két mérföldnyire van egy síkság, melyet a várostól a hegynek közbeeső háta választ el. Ennek legtávolabbi lejtőjén, közvetlenül egy szikla alatt, régi időktől fogva tágas mârâh, vagyis juhászkunyhó volt. Valamely, rég feledésbe ment

harcban elpusztult és csaknem rommá lett az épület. A hozzátartozó akol azonban ép maradt, és ez fontosabb volt a juhászoknak, mint maga a ház, mert ide hajtották nyájaikat. A telket kerítő kőfal embermagasságú volt, de mégsem oly magas, hogy a sivatagról éhes párduc vagy oroszlán néha merészen be ne ugrott volna. A fal belső oldalán, mintegy az állandó veszély ellen való nagyobb biztosság okáért, rhamnusz-sövény volt ültetve, mely találmány oly sikeres volt, hogy most egy veréb is alig hatolhatott volna át a kinyuló ágakon, melyek szuronykeménységű, nagy tüskecsomókkal voltak fölfegyverkezve.

Azon a napon, melynek alkonyán a názáreti megszállt Betlehemben, egy csomó juhász, friss legelőket keresvén, erre a síkságra hajtotta nyájait. Midőn pedig a nap leszállt, a juhokat beterelték az akolba, míg ők maguk az ajtó mellett tüzet gyujtottak, elköltötték szerény vacsorájukat, és őrt állítván, leültek pihenni és beszélgetni. Az őrön kívül hat férfi volt ott; külsőleg durvák és vadak, mint a tűz körül mellettük heverő sovány kutyák; de tényleg ártatlanok és jó szivűek, ami részben kezdetleges életmódjuknak, de főképp a kedves és gyámoltalan teremtésekről való állandó gondoskodásnak a következménye volt.

Ám azért a júdeai pásztoroknak, ámbár nyersek és egyszerűek voltak, mégis meg volt a maguk bölcsessége. Szombatonkint megtisztálkodtak és a zsinagógákba mentek, hol a szekrénytől legtávolabb levő padokra ültek. Midőn a chazzán körülhordozta a tóráht, senki se csókolta meg nagyobb áhitattal; midőn a seliach a szöveget olvasta, senki se figyelt a magyarázóra föltétlenebb hittel: és senki se jegyezte meg jobban a vének beszédét. A Semá egy-egy versében megtalálták egész egyszerű életüknek minden tudományát és törvényét - hogy az ő Uruk egy Isten, és hogy őt teljes lelkükből kell szeretniök. És szerették is őt, és ebben volt a bölcsességük, mely felülmulta a királyokét.

Miközben beszélgettek s mielőtt az első őrváltás ideje elmult, a juhászok egyenként aludni tértek és mindegyik ott feküdt le, ahol ült. Az éjszaka, mint a dombos vidéken télen a legtöbb éjjel, tiszta, hideg és csillagos volt. Szél nem fújt, és a csend nagyobb volt a rendesnél; szent némaság - figyelmeztetés arra, hogy az ég leereszkedett és valami jó hírt akar súgni a figyelő földnek.

A kapunál, köpenyét szorosan összevonva, járkált az őr; néha megállt, mert az alvó nyájak közt valami nesz, vagy a hegyoldalon a sakál üvöltése figyelmessé tette. Az éjfél már itt volt; őrsége tehát lejárt és most jön az álomtalan alvás, mellyel a munka megáldja fáradt gyermekeit. A pásztor megindult a tűz felé, de közben megállt; körülötte a holdéhoz hasonló szelid, fehér fény támadt. Lélekzetét visszafojtva látta, hogy a fény fokozódott: látta az egész mezőt és ami rajta volt. A fagyos levegőnél is nagyobb hideg - a félelem hidegsége - csapta meg. Föltekintett. A csillagok eltüntek; a fény, mintha csak a menny ablakából özönlött volna: amíg nézte, vakító ragyogásra vált. Ekkor rémülten fölkiáltott:

- Ébredjetek, ébredjetek!

A kutyák felugrottak és vonítva elrohantak. A nyájak megvadulva összeszaladtak. A férfiak, fegyverre kapva, talpra ugrottak.

- Mi az? - kiabáltak félálmosan.

- Nézzétek, - mondá az őr: - az ég lángban áll!

A fény hirtelen türhetetlen ragyogóvá lett, és ők, szemüket elfödvén, térdre rogytak; azután, a lelkük megtelvén borzadállyal, vakon és aléltan arcra borultak, és talán meg is haltak volna, ha egy hang nem szól hozzájuk:

- Ne féljetek!

Szorongva figyeltek, mialatt a hang újra megszólalt:

- Ne féljetek! Mert ime, nagy öröm hírét hozom nektek, mely minden népnek szól!

A mély és tiszta hang, melynek édessége és behizelgő volta természetfölötti volt, átjárta egész lényüket és bátorsággal tölté el őket. Térdre emelkedtek és imádattal tekintvén föl, nagy dicsfénytől övezett emberi alakot pillantottak meg, vakító fehér ruhában. Vállai fölött ragyogó szárnyak végeit látták; homloka fölött az esti csillag ragyogásával vetekedő csillag tündökölt állandó fénnyel; kezét áldólag terjesztette föléjük; az arca derült és istenien szép volt.

A pásztorok gyakran hallottak, és egyszerű módjuk szerint beszélgettek is az angyalokról; és most nem kételkedtek, sőt szivükben azt mondák, hogy Isten dicsősége van körülöttük és ez az, aki hajdanta az Ulai folyónál a prófétának megjelent.

Az angyal pedig újra megszólalt:

- Mert ma született nektek, Dávid városában, az Üdvözítő, aki az Úr Krisztus!

Ismét csönd lett, míg a sulyos szavak bevésődtek a pásztorok emlékezetébe.

- És ez lesz nektek a jel, - folytatta az égi hirmondó. - Találtok egy kisdedet, pólyákba takarva, jászolban fekve.

Az égi hírmondó elhallgatott; jó híreit elmondta, de még várt egy ideig. A fény, melynek középpontja volt, hirtelen rózsaszinűre vált és reszketni kezdett; azután fölfelé, amennyire csak látni lehetett, fehér szárnyak villogása, ragyogó alakok jövése-menése látszott és egyhangon éneklő sokaság himnusza hallatszott:

- Dicsőség a magasságban Istennek, és a földön békesség a jóakaratú embereknek!

Sokáig hangzott a mennyei himnusz, míg végre a hírmondó fölemelte szemét, mintha jóváhagyást keresne a magasban. Azután a szárnyai megmozdultak, lassan és fönséggel kiterjeszkedtek; felső részük fehér volt, mint a hó, az árnyékos helyeken sok szinben játszó, mint a gyöngyház. Midőn alakja fölött több rőfnyire ki voltak terjesztve, könnyedén fölemelkedett és minden erőlködés nélkül eltünt a pásztorok szemei elől, magával vivén a világosságot is. De még azután is sokáig hallatszott az égből az elhaló dicséret:

- Dicsőség a magasságban Istennek, és a földön békesség a jóakaratú embereknek!

Midőn a pásztorok egészen eszméletre tértek, megzavarodva bámultak egymásra, és egyikük így szólt:

- Ez Gábriel volt, az Úr követe az emberekhez.

Senki sem válaszolt.

- Az Úr Krisztus megszületett; nem azt mondá-e?

Erre a második is visszanyerte hangját és válaszolt:

- Csakugyan azt mondta.

- És nem mondá-e azt is, hogy Dávid városában, mely a mi Betlehemünk? És hogy mint csecsemőt találjuk meg őt, pólyákban?

- És jászolban fekve.

Az első beszélő elgondolkozva a tűzbe bámult; majd végre, mint aki hirtelen elhatározta magát, fölkiáltott:

- Csak egy hely van Betlehemben, ahol jászolok vannak; csak egy: és az a régi khán melletti barlangban van. Atyafiak, menjünk, nézzük meg ezt a dolgot, ami történt. A papok és tudósok hosszú ideig várták a Krisztust. Most megszületett és az Úr jelet adott nekünk, melyről ráismerhetünk. Menjünk föl és imádjuk őt.

- Hát a nyájak?

- Az Úr gondjukat viseli. Siessünk!...

Erre mindnyájan fölkeltek és ott hagyták a mârâht.

***

Megkerülték a hegyet és átmenvén a városon, a khán kapujához értek, ahol egy férfi állt őrt.

- Mit akartok? - kérdezte tőlük, meghökkenve, hogy oly sokan vannak.

- Nagy dolgokat láttunk és hallottunk az éjjel - felelték a pásztorok.

- Mi is nagy dolgokat láttunk - mondta az őr: - de semmit se hallottunk. Mit hallottatok?

- Menjünk le a barlanghoz, hogy bizonyosak legyünk; akkor majd mindent elmondunk. Jer velünk, hogy a magad szemével lásd.

- Bolond járatban vagy, - csóválta fejét az őr.

- Nem, a Krisztus megszületett, - kiáltott föl a pásztor hevesen.

- A Krisztus? Honnét tudjátok? - A férfi gúnyosan nevetett. - Valóban a Krisztus! Miről ismeritek meg őt?

- Hogy ma éjjel született és most jászolban fekszik, így mondták nekünk; és Betlehemben csak egy hely van jászlakkal. Te is tudod: a barlang. Jer hát velünk!

Az őr nem gúnyolódott tovább és szótlanul megindult a pásztorokkal. Észrevétlenül átmentek az udvaron, ahol némelyek még akkor is fönn voltak és a csodás fényről beszélgettek. A barlang ajtaja nyitva volt. Benn egy lámpa égett és ők minden teketória nélkül beléptek.

- Béke veletek - mondá az őr Józsefnek és a beth-dágóninak. - Emberek vannak itt, és egy ma született gyermeket keresnek, akit arról ismernek meg, hogy pólyákban találják, jászolban fekve.

Az egykedvű názáretinek arca egy pillanatra megindult; aztán elfordulva mondá:

- A gyermek itt van.

A jászolok egyikéhez vezette őket, és a gyermek valóban ott volt. A lámpát elhozták és a juhászok szótlanul körülállták. Ám a kisded semmi jelt nem adott; olyan volt, mint bármily más újszülött.

- Hol az anya? - kérdezte az őr.

Az egyik asszony fölvette a csecsemőt és a közel fekvő Máriához menvén, ennek a karjaiba tette. Erre a körülállók a kettő köré gyülekeztek.

- Ez a Krisztus, - mondá végre egy juhász.

- A Krisztus! - ismétlék mindnyájan, és imádkozva térdre hullottak. Egyikük több ízben ismétlé:

- Ez az Úr és az ő dicsősége a földön és a mennyben.

És a soha sem kétkedő egyszerű emberek megcsókolták az anya ruhájának szélét és örvendező arccal eltávoztak. A khánban a fölébredt és köréjük tolakodó népnek elmondták történetüket; és a városon keresztül és a mârâhhoz visszavezető egész uton az angyalok énekét zengték:

- Dicsőség a magasságban Istennek, és a földön békesség a jóakaratú embereknek!

A történetnek híre ment, és az általán látott fény is megerősítette; és másnap, meg a következő napokon kíváncsi csoportok keresték föl a barlangot; ezek közül némelyek hittek, habár a nagyobb rész nevetett és gúnyolódott.

A napkeleti bölcsek és Heródes.

A gyermeknek születése után való tizenegyedik napon, a délután közepe táján, a szikhemi országuton a három bölcs Jeruzsálem felé közeledett. Átmenvén a Kidron patakon, sok néppel találkoztak és a Királyok sírjaival szemközt, az útfélen ülő néhány asszony előtt megálltak.

- Jó asszonyok - kezdte Boldizsár, megsimogatván fürtös szakállát: - közel van-e már Jeruzsálem?

- Közel, - felelte az egyik asszony. - Ha a fák azon a dombon kissé alacsonyabbak volnának, megláthatnátok a vásártéren levő tornyokat.

Boldizsár intett a görögnek meg a hindunak, s azután ismét az asszonyhoz fordulva, kérdezte:

- Hol van a zsidóknak most született királya?

Az asszonyok felelet nélkül bámultak egymásra.

- Nem hallottatok felőle? - kérdezte Boldizsár.

- Nem.

- Nos, mondjátok meg mindenkinek, hogy mi keleten láttuk az ő csillagát, és imádni jöttünk őt.

Erre a jó barátok elügettek. Másokhoz is ugyanezt a kérdést intézték, hasonló eredménnyel. Egy nagy társaság, mellyel a Jeremiás barlangjához menet találkoztak, a kérdéstől és az utasok megjelenésétől annyira megdöbbent, hogy megfordult és követte őket a városba. Így értek ahhoz a magas és erős toronyhoz, mely a jelenlegi damaszkuszi kapunak felelt meg és a Szikhemből, Jerikóból és Gibeónból jövő három országútnak a találkozó pontja volt. A bejáratnál római őr állott. Ez alatt a tevéket követő nép úgy megszaporodott, hogy amidőn Boldizsár megállt, hogy az őrrel beszéljen, a három férfi tüstént egy zárt tömeg középpontja lett, mely kíváncsi volt hallani mindazt, ami történt.

- Béke veled - mondá az egiptomi csengő hangon.

Az őr nem adott választ.

- Mi nagy távolságról jövünk s azt keressük, aki a zsidók királyának született. Megmondhatod-e hol van ő?

A katona fölemelte sisakjának rostélyát és hangosan kiáltott. A bejárat jobb felén egy tiszt lépett ki a szobából.

- Nyissatok utat! - kiáltá a tömegnek, amely most még közelebb nyomult. És, mivel lassan látszottak engedelmeskedni, dárdáját hatalmasan majd jobbra, majd balra forgatva közeledett.

- Mit akartok? - kérdezte Boldizsártól, a város nyelvén beszélve.

És Boldizsár ugyanazon a nyelven felelt:

- Hol van az, ki a zsidóknak királyul született?

- Heródes? - kérdé a tiszt zavartan.

- Heródes királysága a cézártól van, - rázta a fejét Boldizsár: - nem Heródes.

- A zsidóknak itt nincs más királyuk.

- De mi láttuk annak a csillagát, akit keresünk és imádni jövünk őt, - felelte Boldizsár határozottan.

A római egészen zavarba jött.

- Menjetek tovább - mondá végre. - Menjetek tovább. Én nem vagyok zsidó. Adjátok elő a kérdést a templomban a tudósoknak, vagy Hannás papnak, vagy, ami még jobb, magának Heródesnek. Ha a zsidóknak más királyuk van, ő meg fogja találni.

Erre utat nyitott az idegeneknek és ők átmentek a kapun. De, mielőtt befordultak a keskeny utcába, Boldizsár megállt és így szólt barátaihoz:

- Éjfélre az egész város tudni fog felőlünk és küldetésünkről. Most menjünk a khánba.

Ez este, napszállat előtt, néhány asszony ruhát mosott a Siloa-tavának partján. Míg kezük serényen foglalatoskodott, s a tálakban a ruhát dörgölték és kicsavarták, két másik asszony jött hozzájuk, a vállukon egy-egy üres korsó.

- Béke veletek - mondá az ujonnan érkezettek egyike.

A dolgozók félbenhagyták a munkát, lerázták a vizet kezükről és viszonozták az üdvözletet. Aztán az egyik kiváncsian kérdezte:

- Hát nem hallottátok?

- Nem.

- Azt beszélik, hogy Krisztus megszületett - mondá a hírhordó, ajtóstúl berohanva hírével.

Érdekes volt látni az asszonyoknak érdeklődéstől ragyogó arcát; a másik rész pedig letette a korsókat, melyekből egy pillanat alatt ülés lett gazdáik számára.

- A Krisztus! - kiálták a figyelők.

- Úgy mondják.

- Kik?

- Mindenki; közbeszéd tárgya a városban.

- Hiszi-e valaki?

- Ma délután három férfi jött át a Kidron-patakon a szikhemi útról - magyarázta a hírhozó, hogy minden kétséget eloszlasson. - Mindegyik hófehér tevén ült, melyek olyan nagyok voltak, aminőket azelőtt soha sem láttak Jeruzsálemben.

A hallgatók szeme és szája kerekre nyilt.

- Hogy megmutassák, mily előkelő és gazdag emberek, - folytatta az asszony - selyemmennyezet alatt ültek; a nyergük csatja arany volt, valamint a zablájuk diszítése is; a csengőjük ezüstből való s a hangjuk valóságos zene. Senki se ismerte őket; olyanok voltak, mintha a világ végéről jöttek volna. Csak az egyik beszélt közülük és az úton mindenkitől, még az asszonyoktól és gyermekektől is ezt kérdezte: «Hol van az, ki a zsidóknak királyul született?» Senki se felelt nekik - senki se értette, mit gondoltak; de ők tova ügettek és ezzel a mondattal váltak el: «Mert mi keleten láttuk a csillagát, és imádni jövünk őt.» Ezt kérdezték a kapuban a rómaitól is; és ő, nem lévén okosabb, mint az útféli együgyű nép, Heródeshez küldte fel őket.

- Hol vannak most?

- A khánban. Már százak voltak ott, megnézni őket, és még több száz tódul oda.

- Aztán kicsodák?

- Senki sem tudja. Azt mondják, hogy perzsák... bölcsek, kik a csillagokkal beszélgetnek... lehet, hogy Illéshez és Jeremiáshoz hasonló próféták.

- Mit gondolnak, hogy ki a zsidók királya?

- A Krisztus, és hogy az épen most született.

Az egyik asszony nevetett és folytatta munkáját, mondván:

- Nos, majd ha látom, elhiszem.

Egy másik szintén követte példáját:

- Én is - mondta - majd ha látom, hogy halottat támaszt föl, akkor hiszek.

Egy harmadik nyugodtan így szólt:

- Ő már régidő óta meg van igérve. Nekem elég lesz, ha látom, hogy egy poklost meggyógyít.

És a társaság beszélgetve üldögélt, míg az éj le nem szállt és a fagyos esti szél segítségével haza nem kergette őket.

***

Késő este, az első őrváltás kezdete körül, mintegy ötven személy gyülekezett össze a szijónhegyi palotában. A főiskolák tanítóinak, a főpapoknak és a leghírnevesebb tudósoknak - a közvélemény vezéreinek, a különböző vallásfelekezetek magyarázóinak - a gyülekezete volt ez. Szaddúceus fejedelmek, farizeus vitatkozók, az esszén szociálisták nyugodt, szelid-szavú, sztoikus bölcselkedői jöttek össze, még pedig Heródes egyenes parancsára. A társaság nagy teremben ült, melynek közepét U-alakú diván foglalta el. Többnyire élemedett korú férfiak voltak; arcukat roppant szakáll takarta; nagy orrukhoz járult merész szemöldöktől árnyékolt, nagy fekete szemüknek hatása; maguktartása komoly, méltóságos, sőt pátriárkai volt. Szóval, e gyülekezet a szanhedrin vala.

A komor gyülekezet elnöke tiszteletet parancsoló aggastyán volt. Egykor hatalmas alakja most összetöpörödött és ijesztően meggörbült; fehér ruhája ráncokban omlott alá vállairól, és a szögletes csontváz kivételével semmi izmot vagy húst nem sejtetett. Kezeit, melyeket a fehér-piros csíkú selyem-ujjak félig elfödtek, térdén összekulcsolta. Midőn beszélt, jobb kezének első ujját reszketve kinyujtotta; képtelennek látszott más taglejtésre. De a feje valóságos káptalan volt. Alsó részét ezüstnél fehérebb, gyér haj szegélyezte; széles, kerek koponyáját fényes, sima bőr födte; halántékain mély üregek voltak, melyekből a homlok, mint ráncos szikla emelkedett ki; szemei tűztelenek és sötétek; orra horgas volt és alsó arcát Áronéhoz hasonló tisztes szakáll takarta. Ilyen volt a babiloni Hillel. A prófétáknak Izraelben rég kidőlt sorát most a tudósok sora követte, kik közt ő volt tudományban az első: - az isteni ihletet kivéve, mindenben próféta! Százhat éves korában még mindig ő volt a főiskola igazgatója.

Az asztalon pergamen-tekercs volt előtte kigöngyölítve, héber betükkel tele írva; háta mögött várakozó állásban fényes öltözetű apród állt. A vitának már vége volt; a szanhedrin meghozta határozatát s az aggastyán intett az apródnak:

- Menj, mondd meg a királynak, hogy készek vagyunk a felelettel.

Az ifjú elsietett.

Nemsokára két tiszt lépett be, s az ajtó két felén megállt; utánuk lassú léptekkel igen meglepő személy következett: - öreg ember skárlát-szegélyű biborköntösben, melyet oly finoman sodrott aranyöv szorított testéhez, hogy hajlítható volt, mint a bőr; cipőjének szíjjai drága kövektől ragyogtak; keskeny, filigrán mívű korona ékeskedett a tarbús fölött, mely a legfinomabb vörös bársonyból készült s fejét befödve, nyakára és vállára hullott alá, de a nyakát

szabadon hagyta. Pecsétnyomó helyett tőr függött az övéről. Vontatott léptekkel, egész sulyával botjára támaszkodva járt. Míg a diván nyilásához nem ért, se meg nem állt, se föl nem tekintett a földről; azután, mintha először venné észre a társaságot, s mintha jelenlétük felébresztené, fölegyenesedett, és révedezve körülnézett, mint aki megdöbbenve ellenséget fürkész - oly sötét, gyanakvó és fenyegető volt a pillantás. Ilyen volt a nagy Heródes - betegségektől megtört test, büntettektől elfásult lelkiismeret, fenkölt fogékonyságú elme, a cézárok testvériségére méltó lélek. Most hatvanhét éves, de trónját oly éber féltékenységgel, oly zsarnoki hatalommal és oly kérlelhetetlen kegyetlenséggel őrizte, mint még soha.

Általános izgalom támadt a gyülekezetben - az öregebbek előre hajoltak üdvözletük jeléül, az udvariasabbak fölálltak és mélyen térdet hajtottak, míg kezüket szakállukra vagy mellükre tették. Heródes, szemlét tartván, a tisztes Hillellel szemközt levő triposzig előre lépett.

- A feleletet! - mondá uralkodói rövidséggel, Hillelt megszólítva, s botját mindkét kezével maga elé téve. - A feleletet!

A pátriárka szemei szeliden ragyogtak, mialatt fejét fölemelve, s a kérdezőnek egészen szemébe nézve felelt:

- Ó király, Ábrahám, Izsák és Jákob Istenének békéje legyen veled!

Ez volt az ő szokásos megszólítása. Aztán, megváltoztatván hangját, így folytatta:

- Azt kérdezted tőlünk, hol kell a Krisztusnak születnie.

A király meghajolt, habár gonosz szemét tovább is merően a bölcs arcára szegezte.

- Ez a kérdés - bólintott komolyan.

- Akkor, ő király, a magam és itt levő összes atyámfiai nevében, akik közül egy sem ellenkezik, azt mondom, hogy Judea Betlehemében.

Hillel a triposzon levő pergamenre pillantott; és reszkető ujjával reámutatva, folytatta:

- Judea Betlehemében, mert így van írva a prófétánál: «És te, Betlehem, Judea földjén, nem vagy a legkisebb Júda fővárosai között; mert tebelőled származik a vezér, ki népemet, Izraelt kormányozni fogja.»

Heródes arca elkomorodott és szemei a pergamenre estek, míg gondolkozott. Amazok, látván őt, alig lélekzettek. Csönd lett; hosszú, nyomasztó csönd. A nagy Heródes csak állt és hallgatott. Nem szóltak, ő sem. Végre megfordult és elhagyta a termet.

- Testvérek - mondta Hillel - el vagyunk bocsátva.

Erre a társaság fölkelt és csapatonként távozott. Legutoljára maradt Hillel, akit egy ötvenéves, de élete delén álló férfi vezetett ki a teremből.

- Fogd a szent pergament, fiam; tekerd össze szépen - mondta az aggastyán. - Aztán nyujtsd ide karodat; a gyaloghintóhoz akarok menni.

Az erős férfi lehajolt; a vén ember töpörödött kezével megfogta a felajánlott támasztékot és fölkelvén, nagy lassan az ajtó felé haladt. Így távozott a hírneves igazgató és Simeon, a fia, ki a bölcsességben, tudományban és hivatalban utódjául volt kiszemelve.

***

Még később este ébren feküdtek a bölcsek a khán egyik boltozatos tornácában. Végre Jeruzsálemben voltak és most a jelre, a kinyilatkoztatásra vártak, hogy megtalálják, akit keresnek... Mialatt így ébren álmadoztak, a boltív alá egy férfi lépett és elsötétíté a tornácot.

- Ébredjetek! - kiáltott be nekik; - izenetet hoztam, amely nem tűr halasztást.

Mindnyájan felültek.

- Kitől? - kérdé az egiptomi.

- Heródes királytól.

Mindegyikök lelke összerezzent. Gyorsan fölkeltek, felköték szandáljukat, körülövezték köpönyegüket és kimentek. Ott kint már várta őket Heródes tisztje az üzenettel:

- Üdvözöllek titeket és békét kívánok. Uram, a király küldött, hogy palotájába hívjalak benneteket, hol titokban szeretne veletek szólani.

A bejáratnál egy lámpa függött, annak világánál egymásra néztek és tudták, hogy a Lélek velük van. A három bölcs összenézett és ragyogott az arcuk. Aztán az egiptomi a felügyelőhöz lépett és súgva mondá neki, hogy a többiek ne hallják:

- Tudod, hogy a holmink hol van az udvarban és hol pihennek tevéink. Míg odaleszünk, készíts el mindent, hogy azonnal utazhassunk, ha szükséges lenne.

- Menjetek nyugodtan és bizzatok rám mindent - felelte a felügyelő.

- A király akarata a mi akaratunk - mondta most Boldizsár a tisztnek. - Veled megyünk.

A szent város utcái akkor is oly szükek voltak mint most, de nem oly rögösek és piszkosak. A halvány csillagfénynél, melyet a háztetőket összekötő hidak néha csaknem egészen elfödtek, fölmentek a völgyből a halomra, majd az úton keresztül egy kapuhoz értek. A palotába minden megszólítás nélkül jutottak be. Azután folyosókon és boltíves csarnokokon, udvarokon át és nem mindenütt megvilágított oszlopsorok alatt, hosszú lépcsőzeteken föl, számtalan keresztfolyosón és szobán keresztül, egy igen magas toronyba vezették őket. Itt az őr hirtelen megállt s egy nyitott ajtóra mutatva így szólt:

- Lépjetek be. A király ott van.

A szoba levegője nehéz volt a szandálfa-illattól s az egész berendezés nőiesen gazdag volt. Középre egy bozontos szőnyeg volt terítve és ezen állott a trón. De a látogatók jóformán körül se nézhettek a teremben, mert Heródes, aki elfogadásukra trónján ült, minden figyelmüket lekötötte. A szőnyeg szélén leborult a három bölcs. A király csöngetett. Szolga lépett be és három széket tett a trón elé.

- Üljetek le - mondá az uralkodó nyájasan. - Az éjszaki kaputól - folytatá, midőn helyet foglaltak - ma délután három, távol országokból való, idegen megérkezéséről kaptam értesülést. Ti vagytok azok a férfiak?

A görög és a hindu intett az egiptominak, aki erre mély meghajlással felelt:

- Ha mások volnánk, mint akik vagyunk, a hatalmas Heródes, kinek híre olyan, mint a tömjénillat az egész világ előtt, nem küldött volna érettünk. Nem kételkedünk, hogy mi vagyunk azok az idegenek.

Heródes helyeslően bólintott.

- Kik vagytok? Honnét jöttök? - kérdezte aztán és nyomatékosan tette hozzá: - Mindegyik maga beszéljen.

Erre egyszerűen sorban elmondták neki szülővárosukat és hazájukat, valamint az irányt, amelyben Jeruzsálembe jöttek. Heródes, némileg csalódva, nyiltabban kérdezte őket:

- Mi volt az a kérdés, melyet a kapuban a tiszthez intéztetek?

- Azt kérdeztük tőle: «Hol van az, aki a zsidóknak királyul született?»

- Most már látom, miért volt a nép oly kíváncsi. Engem is nem kevésbbé fölizgattok. Van tehát a zsidóknak más királyuk?

Az egiptomi nem szépítgette a dolgot.

- Van egy, - mondta bátran, - aki ujonnan született.

A fejedelem sötét arcát a fájdalom kifejezése járta át, mintha kínzó emlékek gyötrenék elméjét.

- Nem nekem! Nem nekem! - kiáltá elkeseredve.

Lehet, hogy meggyilkolt gyermekeinek vádló kisértetei lebegtek előtte. De csakhamar magához tért felindulásából és szilárdan kérdezte:

- Hol van az új király?

- Ez az, ó király, amit kérdezni akartunk tőled.

- Csodával és talánnyal jöttök - felelte Heródes megütődve. - Beszéljetek nyiltan és én úgy megtisztellek titeket, mint ahogyan csak királyok tisztelik meg egymást. Közöljetek velem mindent, amit az újszülöttről tudtok és én segítségtekre leszek az ő felkutatásában. Aztán, ha megtaláltuk őt, azt fogom tenni, amit ti kivántok: Jeruzsálembe hozom és az uralkodás művészetére oktatom; fölhasználom befolyásomat a cézárnál, hogy segítsem haladását és dicsőségét. Esküszöm, hogy nem lesz közöttünk féltékenység. De mondjátok meg előbb, miképen hallottatok róla mind a hárman, kiket a tengerek és sivatagok annyira szétválasztottak.

Boldizsár fölegyenesedett és ünnepélyes, komoly hangon kezdte:

- Van egy mindenható Isten...

Heródes szemmelláthatóan megdöbbent.

- Ő parancsolta, hogy ide jöjjünk, - folytatta Boldizsár, - megigérvén, hogy megtaláljuk a világ megváltóját. Hogy lássuk és imádjuk őt és bizonyságot tegyünk az eljöveteléről. Jel gyanánt mindegyikünk egy csillagot látott. Az ő Lelke velünk maradt. És most is velünk van, ó király!

Hatalmas felindulás vett erőt mind a hármon, mialatt Heródes gyorsan egyikről a másikra szögezte szemét; most még gyanakodóbb és elégületlenebb volt, mint azelőtt.

- Ti gúnyt űztök belőlem - mondá. - Ha nem, akkor mondjatok többet is. Az új király eljövetelére mi következik?

- Az emberek megváltása.

- Mitől?

- Bűneiktől.

- Hogyan?

- Az isteni szolgálat: a hit, szeretet és jó cselekedetek által.

- Tehát, - folytatta Heródes rövid szünet után és senki se olvashatta volna ki a szeméből, hogy mit gondol, - ti a Krisztus hírmondói vagytok. Ez az egész?

Boldizsár mélyen meghajolt.

- Szolgáid vagyunk, ó király.

Az uralkodó csöngetett és a szolga belépett.

- Hozd elő az ajándékokat - parancsolta neki.

A szolga kiment, de kis vártatra visszatért és a vendégek elé térdelve, mindegyiknek skárlátszínű és kék felsőruhát vagy köpönyeget és arany-övet adott. A bölcsek keleties leborulással köszönték meg a megtiszteltetést.

- Még egy szót - mondá Heródes bucsúzásul. - A tisztnek a kapuban és nekem is arról beszéltetek, hogy egy csillagot láttatok Keleten.

- Igen, - felelte Boldizsár, - az ő csillagát, az ujonnan születettnek a csillagát.

- Mikor jelent meg?

- Mikor azt a parancsot vettük, hogy ide jőjjünk.

Heródes fölállt annak jeléül, hogy a kihallgatásnak vége. Lejött a trónról s a bölcsekhez lépvén, a legnagyobb nyájassággal így szólt:

- Ha, amint hiszem, kiváló férfiak, valóban az imént született Krisztus hírmondói vagytok, tudjátok meg, hogy tanácsot kértem ma éjjel azoktól, kik a zsidó dolgokban legjártasabbak és ők egyhangúlag azt mondják, hogy Krisztusnak a judeai Betlehemben kell születnie. Azt mondom tehát: menjetek oda; menjetek és kutassátok szorgosan a kisdedet. És, ha megtaláltátok, ismét hozzatok felőle hírt, hogy én is elmenjek és imádjam őt. Távozástokat nem gátolja semmi akadály vagy nehézség. Béke veletek!

Ruhájába burkolózván, elhagyta a termet, mire a vezető azonnal ott termett s a bölcseket az utcára, onnan pedig a khánba vezette. Ott nyomban elhatározták, hogy azonnal indulnak. A házfelügyelőt megajándékozták és nyeregbe ültek. A joppai kapu hatalmas szárnyai akadálytalanul kinyiltak előttük és így értek a nyilt mezőre, hol arra az útra tértek, melyen az imént József és Mária utaztak. Midőn a Hinnómvölgyből kiértek, a Refaim-síkságon halovány fény csillant föl előttük. Vérük hevesebben lüktetett ereikben, amíg szorongva várakoztak. A fény rohamosan fokozódott, úgy hogy a szemüket is behunyták egy pillanatra. S amikor ismét föl mertek pillantani, fényes csillagot láttak, mely szakasztott mása volt az égieknek, de nagyon alacsonyan és lassan haladt előttük.

- Isten velünk van! Isten velünk van! - ismételték gyakori ujjongással az egész úton, mígnem a csillag, fölemelkedvén Betlehem fölé, megállt a halom lejtőjén egy ház fölött.

***

A harmadik őrváltás kezdete volt és Betlehemben keleten, a hegyek fölött, már pitymallani kezdett, de oly gyöngén, hogy a völgyben még éjszaka volt. Az őr a vén khán tetején, a hideg levegőben fagyoskodván, az első kivehető hangokra figyelt, melyekkel az ébredező élet a szürkületet köszönti, midőn a domb fölött fényességet látott közeledni a ház felé. Azt gondolta, hogy fáklya valakinek a kezében, majd hulló csillagnak hitte, úgy, hogy nagyon megrémült tőle. Ijedtében fölkiáltott, mire a falak közül mindenki a tetőre szaladt. A ragyogás szokatlan mozgással folyvást közeledett, a sziklák, fák és az országút úgy látszottak alatta, mint a villámfényben. A nézők közül a félénkebbek térdre hulltak és elfödött arccal imádkoztak; a legmerészebbek szemüket befödve, lekuporodtak és csak néha-néha pillantottak föl. Lassanként a khánt és körülötte mindent türhetetlen ragyogás környékezett. Akik föl mertek nézni, a csillagot közvetlenül afölött a ház fölött látták, mely a barlang elején volt, ahol a gyermek született.

E jelenet tetőpontján érkeztek meg a bölcsek s feljövén a dombra, a kapuban leszálltak tevéikről és bebocsáttatásért kiabáltak. Midőn a felügyelő félelme annyira lecsillapult, hogy megérthette kívánságukat, elhúzta a zárakat és kaput nyitott. A tevék kisértetiesek voltak a természetellenes világosságban, s a három látogató arcán és modorában oly kiváncsiság és rajongás volt, amely még inkább felizgatta a felügyelő félelmét és képzelődését, - úgy hogy

hátratántorodott a jövevényektől és egy ideig nem is birt felelni a kérdésre, amelyet hozzá intéztek.

- Ez nem a judeai Betlehem? - kérdezte Boldizsár.

- Nem, ez csak a khán, - felelte a felügyelő, - a város tovább van.

- Nincs itt egy ujonnan született gyermek? - faggatózott Boldizsár.

A körülállók álmélkodva fordultak egymás felé és némelyek rögtön ráfelelték:

- De van! De van!

- Vezess hozzá bennünket! - mondá a görög türelmetlenül.

- Vezess hozzá bennünket! - ismételte Boldizsár, kitörve, - mert mi láttuk csillagát, épen azt, melyet a ház fölött láttok, és imádni jöttünk őt!

A hindu összetette kezét és fölkiáltott:

- Isten valóban él! Siessetek, siessetek! Megtaláltuk a Megváltót. Boldogok, boldogok vagyunk az emberek között!

A népség lejött a tetőről és az idegenek után ment, az udvaron keresztül a bekerített helyre. A csillag láttára, amely még most is a barlang fölött volt, némelyek ijedten visszafordultak; a nagyobb rész azonban tovább haladt. Midőn az idegenek a házhoz közeledtek, a csillag fölemelkedett; midőn az ajtóban voltak, enyészőfélben a magasságban állt fejük fölött; midőn beléptek, eltünt a szem elől. És ama bizonyságokhoz, melyek ekkor gyökeret vertek bennök, az a meggyőződés járult, hogy isteni viszony volt a csillag és az idegenek, meg a barlang lakói közt, mert ez a csillag hozta össze őket.

A szobát egy lámpa világította meg, melynek fényénél az idegenek meg tudták találni a gyermeket, aki anyja ölében ébren volt.

- Tiéd ez a gyermek? - kérdé Boldizsár Máriától.

És ő, ki minden dolgot megőrzött, ami legcsekélyebb vonatkozással birt a kisdedre és megfontolá azokat szivében, a világosságban föltartotta gyermekét és mondá:

- Ő az én fiam!

Ők pedig leborultak és imádták őt.

Látták, hogy a gyermek olyan volt, mint más gyermekek; feje körül nem volt se dicsfény, se valódi korona; ajkai nem nyíltak beszédre; ha hallotta örömük kifejezéseit, megszólításaikat, imáikat, nem adott semmiféle jelt, hanem gyermek-módra hosszabb ideig nézett a lámpa lángjába, mint reájuk.

Kis idő mulva fölkeltek az idegenek s visszatérvén a tevékhez, aranyat, tömjént és mirrhát hoztak ajándékul. Oda rakták a gyermek elé és el nem hagytak semmit imádattal teljes beszédükből, amelyből kiujjongott a boldog öröm. Mert a tiszta szív tiszta imádsága akkor is az volt, ami most és ami mindig lesz: a lélek sugalmazott éneke.

Ben-Húr és Messzala.

Nagy-Heródes a gyermek születése után mindjárt az első esztendőben meghalt - oly nyomorultan halt meg, hogy a keresztény világnak oka volt azt hinni, hogy az isteni harag érte utól.

Cézár ekkor római provinciává tette és a sziriai prefekturához csatolta Judeát. Így, ahelyett, hogy a Heródestől a Szijón hegyén hagyott palotában király uralkodott volna, a város egy másodrendű tisztnek, prokurátornak nevezett kirendelt hivatalnoknak a kezére került. Hogy a sértés még fájdalmasabb legyen, a prokurátornak nem volt szabad Jeruzsálemben letelepülnie, hanem Cezárea volt a kormányzó székhelye. De a leglealázóbb, legelkeserítőbb és legmegfontoltabb bántalom az volt, hogy Szamariát, - az egész világtól legmegvetettebb Szamariát, - mint ugyanazon provinciának részét, Judeához kapcsolták!

E tenger bánat közt csak egy, csupán egyetlen egy vigasztalás maradt a bukott nép számára; a vásártéren a főpap foglalta el a heródesi palotát s ott némileg megőrizte az udvar látszatát. Ám, ha volt is némi tekintélye, a hatalma semmi volt. Az élet és halál jogát magának tartotta fönn a prokurátor és az igazságszolgáltatást Róma nevében gyakorolta. Tetézte a sérelmeket az, hogy Grátusz, az új prokurátor, durva kézzel beleavatkozott a zsidók szent szokásaiba. Csaknem első hivatalos ténye az volt, hogy Hannást elmozdította a főpapságtól és helyét Iszmaelnek, Fábusz fiának adományozta.

Ettől fogva Judeában két párt volt, a nemesség pártja és a szeparatisták, vagy a néppárt. A nemesség Hannást, Seth fiát követte és bálványozta, az ő kedvéért meglehetős nyugalommal tűrte a római igát is, de mikor Grátusz megfosztotta Hannást a főpapi méltóságtól, szinte futó tűzként kezdett terjedni Judeában az elégedetlenség. Egy hónappal azután, hogy Iszmael átvette a főpapi hivatalt, Grátusz szükségesnek látta, hogy meglátogassa őt Jeruzsálemben. Midőn az üvöltő és pisszegő zsidók a falakról meglátták, hogy őrsége a város éjszaki kapuján belép és az Antoniusz-várba megy, megértették a látogatás valódi célját - egész kohorsz legionáriust adtak az előbbi helyőrséghez és most már büntetlenül lehetett szorosabbra fűzni az ő jármukat. Ha a prokurátor fontosnak tartotta, hogy ijesztő példát adjon, - jaj az első bántalmazónak!

Egy nappal előbb, mint Grátusz bevonult Jeruzsálembe, a rekkenő júliusi hőségben, mit se törődve a nappal, mely perzselően sütött rájuk, két ifjú ült komoly beszédbe merülve a szijónhegyi paloták egyikének kertjében. Mindkettő csinos volt és első pillanatra testvéreknek lehetett volna tartani őket. Mind a kettőnek fekete haja és szeme és nagyon barna arca volt; az egyik tizenkilenc, a másik tizenhét éves lehetett. Az idősebb hajadon-fővel volt. A szandálokat és az ülésre maga alá terített világoskék köpenyt leszámítva, térdig érő bő tunika volt egész öltözete. A ruházat szabadon hagyta karját és lábaszárát, mely oly barna volt, mint az arca; de azért a finom arcvonások és a hang műveltsége elárulták előkelőségét. A szürkeszinű, lágy gyapjútunika, mely a nyaknál, az ujjakon és a szélén vörössel volt szegélyezve és bojtos selyemzsinórral a derekához kötve, azt mutatta, hogy római. S ha beszédközben hébe-hóba kevélyen nézett társára és úgy szólt hozzá, mint alsóbbrangúhoz, csaknem menteni lehetett őt, mert oly családból sarjadt, amely még Rómában is nemesszámba ment. Augusztusz cézár ellen egy Messzala a hős Brutusz oldalán harcolt Filippinél, de azután kibékült a győztessel, akit később, midőn ez a császárságra törekedett, merészen támogatott. Augusztusz császár megemlékezett e szolgálatról és kitüntetésekkel halmozta el a családot. Többi közt, midőn Judea római provinciává lett, Messzala fiát Jeruzsálembe küldte és a tartományra kivetett adók beszedésével bízta meg; ennek a Messzalának volt fia az imént leírt ifjú, aki apjával együtt a hajdani királyi palotában lakott.

Messzala társa karcsúbb termetű volt és ruházata finom fehér vászonból, a Jeruzsálemben honos szabás szerint készült; fejét kelme födte, melyet sárga zsinór úgy fogott át, hogy homlokáról nyakának hátsó részére omlott. Erről a viseletről, de még inkább vonásairól, azonnal meg lehetett ismerni, hogy zsidó származású. A rómainak homloka magas és keskeny volt, sasorra erős, míg ajkai keskenyek és egyenesek, szemei pedig hidegek és közvetlenül a szemöldök alatt fekvők. A zsidó homloka ellenben alacsony és széles, az orra hosszú, tágra nyilt orrcimpákkal; felső ajaka, mely az alsót kissé beárnyékolta, rövid és a gödrös szájszögletek felé ívelt, mint Kupidó íjja; mindezek a kerek állal, a nagy szemmel és a sötétpiros, tojásdad arccal együtt elárulták a fejedelmi szémi származást. A rómainak szépsége szigorú és szűzies volt, a zsidóé dús és érzékies.

- Nem azt mondtad, hogy az új prokurátor holnap megérkezik? - kérdezte az ifjabbik, még pedig görög nyelven, mely e korban, elég különösen, uralkodó nyelv volt mindenütt Judea műveltebb köreiben.

- Igen, holnap - felelte Messzala.

- Ki mondta neked?

- Hallottam, hogy Iszmael, a palota új kormányzója, akit ti főpapnak neveztek, a mult éjjel mondta apámnak. Talán hihetőbb lett volna az ujság, ha egy egiptomitól hallom, akinek nemzetsége már rég elfeledte, hogy mi az igazság, vagy pláne egy idumeustól, akinek nemzete sohasem tudta, hogy mi az. De, hogy egészen bizonyossá tegyelek, ma reggel egy százados mondta a Toronyból, hogy már készülnek a prokurátor fogadására; hogy a fegyveresek fényesítik a sisakokat és pajzsokat és újraaranyozzák a sasokat meg a golyókat; és hogy régóta lakatlan termeket tisztogattak és szellőztettek, hihetőleg a nagy férfiú testőrsége számára.

Lehetetlen tökéletes fogalmat adnunk arról a modorról, melyben a válasz hangzott, mert a finom gúnyt és a metsző iróniát nem fejezik ki a szavak. A cinikus lekicsinylés, a tiszteletlen és megvető modor, latin vélekedés szerint, ép oly szükséges volt a művelt beszédhez és társalgáshoz, mint a só az ételben és a zamat a borban. Az ifjú Messzala, ki Rómában nevelkedett és nemrég tért vissza, teljesen elsajátította ezt a szokást és modort; az alsó szempilla külső szögletének alig észrevehető mozgatását, a megfelelő orrcimpa határozott hullámzását és az affektált bágyadt kiejtést, mint az unott egykedvűség jelét, mely egyúttal alkalom is volt bizonyos szónokias szünetekre. Ezek meg azért voltak kiváló fontosságúak, mert előkészítették a hallgatót a szúró epigramm mérgének befogadására. Ily szünetet tartott Messzala az egiptomira és idumeusra való célzás végén, amitől a zsidó ifjú arcának szine sötétebbre vált.

- Ebben a kertben vettünk búcsut egymástól - kezdte rövid hallgatás után a római. - «Az Úr békéje legyen veled!...» Ezek voltak utolsó szavaid. «Az istenek őrizzenek!» - feleltem én. Emlékszel-e? Hány év folyt le azóta?

- Öt - felelte a zsidó, szórakozottan a szökőkút vizébe bámulva. - Emlékszem a válásra; te Rómába mentél; láttalak felugrani és sírtam, mert szerettelek. Az évek elmultak s te kiművelve és fejedelemkép jöttél vissza hozzám. És mégis... mégis... azt kívánom: bár az a Messzala volnál, aki távozott!

A római elfintorította az orrát és hosszabban vontatta a szót, midőn felelt:

- Nem, nem: sehogyse értelek, Júdám. Miben nem vagyok az a Messzala, aki voltam? Rómában hallottam a világ legnagyobb logikusát. Tárgya a vitatkozás volt. Egy mondatára emlékszem: «Értsd meg ellenfeledet, mielőtt felelsz neki». Értesd meg hát magadat te is, hogy megcáfolhassalak.

Az ifjú elpirult a reászögezett cinikus tekintet alatt; de azért határozottan mondta:

- Te, amint látom, hasznodra fordítottad a jó alkalmakat; sokat tanultál tanítóidtól. Mesteri könnyedséggel beszélsz, de a szavaid fullánkosak. Az én Messzalámnak, mikor elment, nem volt méreg a természetében; a világért sem sértette volna meg jó barátjának az érzelmeit.

A római mosolygott, mintha bókot kapott volna és gőgösen fölvetette patriciusi fejét:

- Ó, édes Júdám, ne kerülgesd a forró kását és légy egyenes. Miben sértettelek meg?

A másik mélyet lélekzett s a dereka körül levő zsinórt tépdesve felelt:

- Az öt esztendő alatt én is tanultam valamit. Hillel ugyan nem fogható ahhoz a logikushoz, akit te hallgattál és Simeón és Sammaj is bizonyára kisebbek mesterednél a Fórum tőszomszédságában. A főiskolán megtanítottak arra, hogy Judea nem az, ami lenni szokott. Tudom a különbséget, mely a független királyság és a jelentéktelen Judea-tartomány közt van. Alábbvaló, hitványabb volnék, mint egy szamaritán, ha nem sértene hazámnak lealacsonyítása. Iszmael ugyan nem törvényes főpap és nem is lehet az, míg a nemes Hannás él. De azért ő is lévita; a választottak egyike, és aki kigúnyolja őt...

Messzala maró kacagással szakította félbe:

- Ó, most már értelek. Azt mondod, hogy Iszmael bitorló, de ha alábbvalónak mondom egy idumeusnál, ez valóságos vipera-csipés. Szemele ittas fiára: most már értem, mi az: zsidónak lenni! Minden ember és dolog, sőt a menny és a föld is változhatik, de egy zsidó soha. Őreá nézve nincsen se hátra, sem előre; ő az, ami kezdetben az őse volt. Ebbe a homokba egy kört rajzoltam neked - ide ni! Most mondd csak, mi más egy zsidónak élete? Karika és karika, itt Ábrahám, amott Izsák és Jákob, Isten pedig a középen. A kis helyen kívül semmi sincs, ami becses! A művészetek?... Heródes építő volt, azért átkozott. Festészet, szobrászat?... Reájuk nézni is bűn! A költészet is csak akkor szabad, ha az oltárnak szól. A zsinagógát kivéve, hol van még helye az ékesen szólásnak? A háborúban, amit hat napon át meghódítotok, a hetediken elvesztitek. Ki ne kacagná ki az ilyen életet? És mi a ti Istentek a mi római Jupiterünkhöz képest, aki sasait kölcsönzi nekünk, hogy átkaroljuk karjainkkal az egész mindenséget! Hillel, Simeón, Sammaj, Abtálion: mik ők azokhoz a mesterekhez képest, akik azt tanítják, hogy mindent érdemes megismerni, amit megismerni lehet?

A zsidó fölkelt és az arca még jobban kigyúlt.

- Ne, ne; maradj a helyeden Júdám, maradj a helyeden! - kérte Messzala, kinyujtván a kezét.

- Te csúfolódol.

- Figyelj csak még egy kicsit - folytatta a római és gúnyosan mosolygott. - Tetszik nekem a jóságod, mellyel atyáid ősi házából elém sietsz, hogy viszontláss és felújítsd gyermekkori szeretetünket... ha tudjuk. «Menjetek», mondá tanítóm az utolsó előadáson: «Menjetek és jusson eszetekbe, hogy Mars uralkodik és Erosz találta meg az ő szemét!» Azt értette, hogy a szeretet semmi, a háború minden. Ez Rómában így van. Azért, szerencsénk érdekében: le Erosszal, éljen Mars! Én katona leszek és sajnállak téged, ó Júdám, mert mi lehet belőled?

A zsidó közelebb lépett a tóhoz; Messzala egyre vontatottabban beszélt:

- Igen, sajnállak szép Júdám. A főiskolából a zsinagógába, aztán a templomba; aztán... ó, teljes dicsőség!... a szék a szanhedrinben. Egy élet alkalmak nélkül; az istenek segítsenek! De én...

Júda épen jókor pillantott reá, hogy lássa a büszkeség föllángolását, mely ott lobogott kevély arcán, midőn folytatta:

- De én... ah, a világ még nincs egészen meghódítva. A tengernek ismeretlen szigetei vannak. Éjszakon még föl nem keresett nemzetek élnek. Sándornak Keletre vitt hadjárata, India meghódításának dicsősége még vár valakire. Lásd, mily lehetőségek tárulnak föl egy római előtt!

A következő pillanatban már ismét szokott vontatottsággal beszélt tovább:

- Egy hadjárat Afrikába; a másik Szkithiába; azután... egy légió! A legtöbb pálya itt végződik, de az enyém nem. Én... Jupiterre! Légiómat prefekturával cserélem föl. Képzeld el az életet Rómában pénzzel... pénzzel, borral, asszonyokkal, játékokkal... a lakománál költőkkel, az udvarban cselszövényekkel és kockával az egész éven át. Ilyen életfolyást biztosít egy kövér prefektura és ez az enyém. Ó Júdám, itt van Szíria! Judea gazdag, Antiókhia az isteneknek méltó főváros. Cireniusz után én következem és te: osztozni fogsz szerencsémben.

Bármelyik római helyeselte volna ezt a beszédet, mert a gőg és hódításvágy szinte már a nép vérébe mentek át; de a fiatal zsidó oly fajhoz tartozott, melynek törvényei, szokásai és gondolkodásmódja tiltották a gúnyt és a dölyföt; népének lebecsülése pedig éles fájdalmat okozott neki. Mert a Heródes-korbeli zsidóra nézve a hazafiság vad szenvedély volt, amely valósággal eggyé forrott a vallási fanatizmussal. Ben-Húr tehát hallgatott és összeszorította a fogait. A római élesen figyelte őt, majd hirtelen fölvillant a szeme, amikor csengő hangon újra megszólalt.

- Ha prefektus vagyok és Judeával felgazdagszom: főpappá teszlek.

A zsidó haragosan elfordult.

- Ne hagyj el - kérlelte Messzala.

- Jobb, ha elválunk - felelte a zsidó rövid habozás után. - Bár ne is jöttem volna ide. Barátot kerestem és találtam egy...

- Rómait - vágott közbe Messzala hirtelen.

A zsidó ökölbe szorítá kezét, de ismét leküzdvén magát, megfordult, hogy elmenjen. Messzala fölállt, vállára vetette köpönyegét és a zsidó után ment; midőn utólérte őt, vállára tette a kezét és mellette lépdelt.

- Te gyermek vagy, - mondta, - én férfi vagyok; engedd, hogy úgy is beszélhessek veled. Miért háborodtál föl, mikor arról beszéltem, hogy az öreg Cireniusz utódja leszek? Azt gondoltad, hogy Judeátok kirablásával szándékozom felgazdagodni? Tegyük föl; hiszen sok római szeretné megtenni ezt. Miért ne én is?

- A rómaiak előtt voltak már mások is, akik Judeán uralkodtak - felelte a zsidó fölemelt kézzel. - Hol vannak azok, Messzala? Judea túlélte valamennyit. Ami volt, az ismét megtörténik.

Messzala újra vontatva beszélt:

- Szolgálatodra akarnék lenni. Szeretlek, ahogy csak birlak. Azt mondtam, hogy katona leszek. Miért ne lennél az te is? Miért nem lépsz ki abból a szűk körből, amelyen belül csak annyi tiéd az életből, amennyit törvényeitek és szokásaitok megengednek?

A zsidó ifjú haragtól reszketett; s midőn a kertajtó közel volt, meggyorsította lépteit, hogy szabadulhasson.

- Légy okos - folytatta Messzala. - Hagyd ott Mózes és a hagyományok balgaságait; vedd úgy a helyzetet, amint van. Nézz bátran a Párkák szeme közé, s ők azt fogják mondani: Róma a világ. Kérdezd meg őket Judea felől, s ők azt felelik, hogy nem lehet belőle más, mint amit Róma akar.

Most a kapunál voltak. Júda megállt, gyöngéden levette válláról a Messzala kezét és reszkető hangon így szólt:

- Értelek, mert római vagy; te nem érthetsz meg engem, mert zsidó vagyok. Fájdalmat okoztál ma nekem, mert meggyőztél, hogy sohasem lehetünk oly barátok, mint voltunk... soha! Itt elválunk. Atyáim Istenének békéje maradjon veled!

Messzala kezet nyujtott neki; a zsidó nem fogadta el és sietve távozott. Midőn elment, a római egy darabig szótlan volt; aztán, a fejét fölvetve, így szólt magában:

- Hát legyen úgy. Erosz meghalt, Mars uralkodik.

***

A fiatal zsidó, elhagyván a vásártéren álló palotát, keresztülvágott a téren és befordult egy szűk sikátorba, mely a mai Via Dolorosának felel meg. Ennek déli sarkán magas épület állt, melynek homlokzata éjszakra és nyugatra nézett, mintegy négyszáz lábnyi hosszúságban mindegyik irányban. Mint a legtöbb nagyszabású keleti ház, ez is kétemeletes és tökéletesen négyszögű volt. Ennek a palotaszerű épületnek a nyugati kapuján zörgetett be a fiatal zsidó és sietségében, amidőn belépett, elfeledte viszonozni a kapus alázatos köszöntését.

A sikátor, melybe jutott, kockaköves falú, ripacsos boltozatú alagúthoz hasonlított. Tizenkét-tizenöt lépés az első udvarba vitte őt, ahol szolgák sürögtek-forogtak, kecskék, tehenek, szamarak és lovak voltak a tornácok korlátjához kötve: szóval ez volt a gazdasági udvar, amelyből az elsőhöz teljesen hasonló átjáró vezetett a második udvarba. A folyosók itt magasak, szellősek voltak, a tornácok ívezeteit oszlopnyalábok tartották. Délen egy lépcsőzet az emelet terraszaira vezetett, melyek fölé nagy ponyvák voltak kifeszítve oltalmul a nap ellen. Egy másik lépcső a terraszokról a tetőre vitt, melynek szélét köröskörül a négyszögben faragott párkány és hatszögletes, égetett téglákból rakott mellvédő szegett be.

Az ifjú fölment a terraszra, amelyen végigsietett s a túlsó végén egy szobába lépett; arccal lefelé rávetette magát a diványra és homlokát keresztbetett karjain nyugtatva, lepihent.

Estefelé egy asszony ment az ajtóhoz és beszólt; az ifjú felelt és a nő belépett. Fatálcán egy pohár tejet, néhány darab lapos, fehér kenyeret, búzadarából készült izletes pástétomot, madársültet, mézet és sót hozott. A tál egyik végén borral telt ezüstserleg volt, a másikon pedig egy réz-kézilámpa világított.

Az asszony széket húzott a divánhoz, reátette a tálcát, aztán odatérdelt a közelbe, hogy az ifjú szolgálatára készen legyen. Ötvenes, sötétbőrű, sötétszemű asszony volt, az arca csak úgy ragyogott az anyai gyöngédségtől. Fejét fehér turbán födte, mely a fül kagylóit szabadon hagyta, hogy látható legyen az állapotát feltüntető szomorú jel: a vastag árral fúrt lyuk, a rabszolgaság jele. A nő egiptomi származású rabnő volt, kinek még a szent ötvenedik esztendő sem hozhatta meg a szabadságot; de nem is fogadta volna el, mert akire ügyelt, ez a fiú volt egész élete. Dajkálta őt csecsemő korában, ápolta mint gyermeket és szolgálta most, hogy ifjúvá serdült.

- Emlékszel úgy-e, ó Amrám, - kérdezte az ifjú evésközben, - a Messzalára, aki egy időben sűrűn meglátogatott?

- Emlékszem.

- Néhány évvel ezelőtt Rómába ment és most visszatért. Ma meglátogattam.

- Tudtam, hogy valami történt - bólintott a nő mély érdeklődéssel. - Én sohase sziveltem a Messzalát. Mondj el mindent.

- Nagyon megváltozott - sóhajtotta szomorúan az ifjú. - És többé nem lesz hozzá semmi közöm.

Midőn Amra a tálcát elvitte, az ifjú is kiment a terraszról föl a tetőre. Egyenesen a sarok fölé épített toronyhoz tartott s a félig fölemelt kárpit alatt áthaladván, belépett. Benn minden csupa sötétség volt, kivéve a négy oldalon kapukhoz hasonló boltíves nyilásokat, melyeken át beragyogott a csillagoktól fényes ég. A nyilások egyikében, egy divánpárnára dőlve, egy női alak hevert. A léptek zajára megállt a nő kezében a legyező, mely csillogott, mikor a csillagfény reásütött a drágakövekre, melyekkel ki volt rakva.

- Júda, fiam! - szólalt meg a nő, gyorsan fölülve.

- Én vagyok, anyám - felelte az ifjú és anyjához menvén, letérdelt előtte.

- Amra azt mondja, hogy valami történt veled - szólt az anya gyöngéden, a fiú arcát cirógatva.

- Meglátogattam az ifjú Messzalát - felelte Ben-Húr.

A fiú hangjának bizonyos elváltozása megragadta az anya figyelmét. A sejtelem gyorsabb dobogásra késztette szivét; a legyező ismét mozdulatlanná lett.

- A Messzalát! - ismételte halkan. - Mit mondhatott neked, hogy úgy megszomorított?

- Nagyon megváltozott - sóhajtott Júda.

- Azt gondolod, hogy mint római jött vissza?

- Igen.

- Római! - folytatta a nő, félig magában. - Ez a szó az egész világ előtt urat jelent.

- Azt hiszem, minden nagy nemzet büszke - felelte halkan az ifjú. - És Messzalában mindig megvolt ez a kellemetlen tulajdonság. Midőn gyermek volt, láttam, hogy kicsúfolt oly idegeneket, akiket még Heródes is leereszkedő tisztelettel fogadott; de Judeát mindig megkimélte. Mai találkozásunkon űzött először tréfát szokásainkkal és Istenünkkel. Végre szakítottam vele, amint te is azt kívántad volna, hogy tegyem. És most, édesanyám, egész bizonyosan szeretném tudni, van-e jogos alapja a rómaiak megvetésének? Miben vagyok én alábbvaló náluk? A mi népünk alacsonyabbrendű-e? Miért érezzem még a császár jelenlétében is a rabszolga félelmét? Különösen azt mondd meg, ha van hozzá erőm és választhatok: miért ne keressem minden téren a világ kitüntetéseit? Miért ne fogjak kardot, hogy a háborús dicsőséget keressem? Mint költő, miért ne énekeljek mindenről, ami megillet? Lehetek rézöntő, pásztor, kereskedő, miért ne lehessek hát művész is, mint a görög? Mondd, ó anyám: épen ez szomorúságom főoka: miért nem tehet Izrael fia mindent, amit a római?

Az anya megérezte, hogy fiának a lelke sebet kapott; gyorsan fölült, gyöngéden megsimogatta Júda homlokát és halkan, de büszke és önérzetes hangon felelt:

- Minderre nehéz dolog a felelet, fiam, de ha végighallgatsz, meggyőződhetel, hogy nincsen okod a szégyenkezésre. Igaz, hogy a Messzala nemes származású; családja számos nemzedéken át híres volt. A köztársasági Róma korában szenátori rangjuk volt és pártfogásukat mindig keresték, mert mindig gazdagok voltak. De, ha barátod ma az őseivel dicsekedett, megszégyeníthetted volna a tieidnek felsorolásával. Egy római, aki e tekintetben kérkedik felsőbbségével Izrael valamely fiával szemben, mindig kudarcot vall, ha bizonyításra kerül a sor. Kezdete Róma alapítása volt; legkiválóbbjaik sem tudják származásukat e koron túl kimutatni; kevesen is kisértik meg közülük; azoknak pedig, akik megteszik, azt mondom, hogy állításukat be nem bizonyíthatják. Lássuk most magunkat. Jobban megtehetjük-e? Ha Messzala itt volna, azt mondaná, amint mások mondták, hogy származásodnak szabatos nyoma elveszett, midőn az asszirok bevették Jeruzsálemet és a templomot drágaságaival együtt elpusztították; de te visszavághatod, hogy a római genealógiában minden igazság véget ért, midőn a nyugati barbárok Rómát elfoglalták és hat hónapig táboroztak elpusztult helyén. A mi származási könyveinkben ellenben igazság van és visszamenvén rajtuk a fogságig, onnan az első templom alapításáig,

aztán az Egiptomból való kivonulásig: teljes a bizonyosság, hogy te egyenesen Húrtól, Józsua társától származol. Tovább akarsz tán kutatni? Ha igen, vedd a tóráh-t, keresd a népszámlálás könyvét és az Ádám utáni hetvenkét nemzetségben ott találod családod ősét.

Csönd lett a toronyszobában; majd az anya emeltebb hangon folytatta:

- És ne feledd, fiam, hogy a mi jogunk nem csupán az időn alapszik; az Úr kiváltsága a mi különös dicsőségünk.

- Te a fajról beszélsz, anyám, én pedig a családról, a mi családunkról - szólt közbe az ifjú. - Ábrahám atyánk kora óta mit vittek véghez az őseim? Mit tettek, minő nagy dolgokat, hogy társaik szinvonala fölé emelkedtek?

Az anya habozott, azt gondolván, hogy eddigi beszédje eltévesztette a célját. A felvilágosítástól talán többet várt a fia, mint megsértett hiúságának az elégtételét. És az anya reszketett arra a gondolatra, hogy a feleletben minden szó döntő hatású lehet fia életére és jaj, ha nem találja meg a helyes utat! Olyan lehet a jövő életére, mint a művész ujjának minden érintése az agyagra nézve, amelyet formál.

- Úgy érzem, ó Júdám, - szólt hát, megveregetve kezével a fiú arcát, - úgy érzem, hogy mindaz, amit mondtam, csak féligazság, mert nem tudom, hogy kivel és miről vitatkozom. Ha Messzala az ellenfelem, ne hagyj sötétben harcolni ellene. Beszélj el mindent, amit mondott.

Az ifjú részletesen elbeszélte találkozását Messzalával, kitért a római lekicsinylő gőgjére, mellyel a zsidókról nyilatkozott és elmondta Messzala terveit és neki tett ajánlatát is. Most már mindent megértett az anya; Júda csalódását, mikor azt hitte, hogy játszótársát teljesen olyannak találja, amilyen elválásukkor, évekkel azelőtt volt: s ehelyett oly férfival találkozott, aki telve volt a jövővel s az elérendő dicsőségről, kincsekről és hatalomról beszélt. Mivel pedig mindezt úgy állította be, hogy ezekhez csak a rómainak van joga a föld kerekségén, az anya megértette, hogy Messzala porig alázta Júda hiúságát s egyúttal talán fölszította szivében a kínzó féltékenységet is, hogy miért is született zsidónak és nem rómainak?... Erre a gondolatra elszorult az anya szive. Mi lesz, ha a becsvágy eltántorítja Júdát ősei hitétől? Az ő szemében ez borzasztóbb volt minden más egyébnél és ezen való aggodalmát a szeretet oly fokra emelte, hogy szavai férfias erővel és hellyel-közzel költői hévvel hatottak.

- Sohasem volt nép, - így kezdte, - mely magát bármely mással legalább egyenlőnek nem tartotta; sohasem volt nagy nemzet, fiam, mely magát felsőbbnek nem hitte. Ha a római Izraelre néz és nevet, csak az egiptominak, az asszirnak és a makedónoknak botorságát ismétli; és, mivel ez a nevetés Isten ellen van, ugyanaz lesz az eredmény is.

A hangja szilárdabb lett, amint komolyan folytatta:

- Barátod, vagy volt barátod, ha helyesen értettelek: fölhányta, hogy nincsenek nagy embereink. De ki hát a «nagy ember», ó fiam? Nagy ember az, akinek élete igazolja, hogy Isten elismerte, sőt meghívta őt. Egy perzsát használt föl arra, hogy megbüntesse hűtlen apáinkat s ez a perzsa fogságba hurcolta őket; ismét más perzsát választott ki arra, hogy gyermekeit visszabocsássa a szent földre; de mindkettőnél nagyobb volt az a makedón, aki Judeának és a templomnak elpusztulását megbosszulta. Ezeknek az embereknek a nagysága és dicsősége az volt, hogy az Úr választotta ki őket, mindegyiket valamely isteni célra; és az, hogy pogányok voltak, nem kisebbíti dicsőségüket.

- Nagy nép és dicsőségre hivatott nemzet tehát csak az lehet, - folytatta az anya lelkesedéstől csengő hangon, - amelyet maga az Úr választ ki céljainak és szándékainak végrehajtására. Ezek viszik a fáklyát a haladás töretlen útján, ők vezetik a népek tarka, egymásba gabalyodó karavánját a haladás, az örök igazság megismerése felé. Ők járnak a menet élén, mert öröktől fogva vezeti őket a kinyilatkoztatás fénye. És kik azok, akik ezt a fényt hordozzák?... Ah, az

ősi zsidó vér!... Ezé az elsőbbség minden népek között; és hogyha valamennyi római egy-egy cézár lenne: az Úr választottjai még akkor is előttük járnának. Gyujtsd föl hát képzeleted lángját és állj ide az útfélre velem, míg Izrael választottjai elhaladnak mellettünk a menet élén. Most jönnek ők: először a pátriárkák, aztán a törzsatyák. Csaknem hallom tevéik csengetyűit és nyájaik bégetését. Ki az, aki egyedül halad társai közt? Egy öreg ember, akinek a szeme még nem homályos, sem természetes ereje meg nem fogyatkozott. Ő szinről-szinre ismerte az Urat! Hadvezér, költő, szónok, törvényszerző és próféta, ragyogása olyan, mint a kelő napé, amely homályba veszt minden más fényt, még a legelső és legnemesebb cézárokét is. Utána a birák. Azután a királyok; Dávid, a Jessze fia, hős a háborúban és mint dalköltő örök; aztán a fia, aki minden más királyt felülmul gazdagságban és bölcseségben, s míg a sivatagot lakhatóvá teszi és a puszta helyeken városokat alapít, nem feledi el Jeruzsálemet, melyet az Úr székhelyéül választott a földön. Most hajtsd homlokodat a porba, ó fiam! Akik most jönnek, azok az elsők és utolsók nemükben. Az életük tele volt bánattal. Ruhájukon a sirok és barlangok lehellete. Ők a próféták, az Isten nyelve, az ő szolgái voltak, akik beláttak a jövő vetésibe, leírták, amit láttak és hátrahagyták az írást, hogy az idő igazolja. Királyok sáppadtak el, ha ők közeledtek hozzájuk és nemzetek reszkettek meg hangjuk hallatára. Az elemek parancsukra vártak. Kezükben hordoztak minden bőséget és minden csapást. Nézd Elizeus szolgáját! Nézd Hilkia bánatos fiát és Júda három fia közül azt az egyet, aki az ezer úrnak lakomáján úgy zavarba hozta a csillagjósokat. És amott... ó fiam, csókold meg újra a port!... amott Amosz nemes fia, akitől azt az igéretet kapta a világ, hogy eljön a Messiás!

E szavaknál a legyező gyorsan suhogott; de most megállt s a nő hangja alábbszállt, amint tovább beszélt:

- Oly világításban mutattam meg neked nagy embereinket, amint csak tudtam: a pátriárkákat, a törvényszerzőket, a hadvezéreket, az énekeseket és prófétákat. Térjünk át most Róma legjobbjaira. Állítsd Mózessel szembe Cézárt és Tarkvint Dáviddal; Szullát a Makkabeusok bármelyikével, a konzulok legjobbjait a birákkal, Augusztuszt Salamonnal és készen vagy: az összehasonlítás itt véget ér. De gondolj aztán a prófétákra - a nagyok legnagyobbjára...

A nő gúnyosan nevetett.

- Bocsáss meg. A jós jutott eszembe, aki Juliusz Cézárt március iduszától óvta, mert azt képzelte, hogy rossz ómeneket lát egy csirke belsejében! Fordulj e képtől Illéshez, amint a szamáriai úton a dombtetőn ül a kapitányok és az ötvenek gőzölgő hullái közepette és Áháb fiát Istenünk haragjára figyelmezteti. Végre, ő Júdám, ha ugyan tisztes az ily beszéd: hogyan itéljük meg Jehovát és Jupitert, hacsak abból nem, amit szolgáik az ő nevükben tettek? És ami azt illeti, hogy mitévő légy...

A nő az utóbbi szavakat lassan és reszkető hangon mondta:

- Ami azt illeti, hogy mitévő légy, fiam... szolgálj az Úrnak, Izrael Ura Istenének és ne Rómának. Ábrahám fia számára nincs más dicsőség az Úr útjain kívül, de azokban sok dicsőség van.

- Tehát katona legyek? - kérdezte Júda kigyúlt arccal.

- Miért ne? Mózes nem nevezte-e Istent hadvezérnek? Engedélyt adok neked erre, csak egyedül az Úrnak szolgálj Cézár helyett.

Mélységes csönd lett a szobában; majd az ifjú szép lassan elszunnyadt anyja ölében. Az anya sokáig hallgatta fiának szabályos, nyugodt lélekzetvételét, majd fölkelt, vánkost tett a fia feje alá s egy sált vetvén reá, gyöngéden megcsókolta és lábujjhegyen távozott.

Grátuszt baleset éri.

Midőn Júda fölébredt, a nap már a hegyek fölött járt; a galambok csapatokban röpdöstek s a levegő fényes lett fehér szárnyuk ragyogásától. A diván sarkában, hozzá egészen közel, alig tizenöt éves leány ült, a Ben-Húr huga. Apjuk roppant vagyont hagyott rájuk és édesanyjukra. Mint Júda törzsének egyenes leszármazású utódját «jeruzsálemi fejedelem»-nek tekintették és úgy is tisztelték mind Jeruzsálemben, mind Rómában, ahol Augusztusz cézár minden hátsógondolat nélkül barátságot kötött vele. Ezt meg is érdemelte, mert hűséges volt Rómához, bár a hitét és hazáját azért sohase tagadta meg. Roppant vagyonát szerencsés vállalkozásokkal szerezte. A rónákon és domboldalakon a nyájakat őrző pásztorok a vén Libanonig neki adtak számot, mint gazdájuknak; a tengerparti és belföldi városokban kereskedő-házakat alapított; hajói ezüstöt hoztak neki Spanyolországból, melynek bányái akkor leggazdagabbak voltak, míg karaván jai a Keletről évenkint kétszer jöttek meg selyemmel és fűszerekkel megrakodva. Hitében zsidó volt, a törvényt és minden lényeges szertartást megtartott; nagy jártassága volt az Írásokban; örömét találta a kollégiumi mesterek társaságában és Hillelt mélységesen tisztelte. Vendégszeretete minden országból befogadta az idegeneket; a csufondáros farizeusok még arról is vádolták őt, hogy nem egyszer szamaritánokat vendégelt meg asztalánál. Mintegy tíz évvel ezelőtt elveszett a tengeren, életének tavaszán, és Judeában mindenütt megsiratták őt.

Két gyermeke maradt; Júda, akit már ismerünk, meg ez a fiatal leány, akit Tirzának hívtak; s midőn a kettő egymásra nézett, a hasonlóság meglepő volt. A leány arcvonásai ép oly szabályosak voltak, mint az ifjúé s ugyanazt a zsidó tipust mutatták, de megvolt bennük a kifejezés gyermeteg ártatlanságának bája is. A jobb vállon begombolt ing, mely a mellen és háton, valamint a bal kar alatt szabadon lefüggött, csak félig takarta be testét dereka fölött, míg karjait egészen mezítelenül hagyta. Fejdísze igen egyszerű és takaros volt: tiruszi festésű selyemsipka s fölötte remekül hímzett csikos kendő, mely keskeny ráncokban volt a feje köré csavarva, a sapka tetejéről pedig bojt csüggött le. Fülkarikái és gyűrűi, láb- és karperecei voltak csupa aranyból; nyakán finom láncon sajátságos fonatú arany ékszer volt, melyről gyöngyök függtek le. Szeme pilláinak szélei festve voltak, valamint ujjának hegye is. Haja két hosszú fonatban hullott le a hátán. Fülei mellett egy-egy huncutka simult arcához.

- Amra küldött, - kezdte a fiatal leány, - hogy mondjam meg neked, mindjárt hozza a reggelidet. Azt hiszi beteg vagy, hogy valami borzasztó eset történt tegnap veled. Mi volt az? Mondd meg s én segítek Amrának, hogy meggyógyítsunk. Ő ismeri az egiptomiak gyógyításmódját, akik mindig ostoba szerzet voltak; de nekem igen sok receptem van az araboktól, akik...

- Még ostobábbak, mint az egiptomiak - vágott közbe Júda, a fejét rázva.

- Azt hiszed? - nevetett a fiatal leány. - Akkor hát nincsen semmi baj. De nézd, már itt is van Amra...

Az egiptomi öreg rabnő tálcát hozott, amelyen mosdó, pohár, víz és törülköző volt.

Mivel nem volt farizeus, Júdánál rövid és egyszerű volt a mosakodás. Aztán a cseléd kiment és Tirzára bizta, hogy az ifjú haját rendbehozza. Eközben folytatták a társalgást.

- Mit szólsz hozzá, Tirza? - én elmegyek.

A leány csodálkozva ereszté le kezét.

- Elmégy! Mikor? Hová? Miért?

- Három kérdés, mind egy szuszra! - nevetett az ifjú. De a következő pillanatban elkomolyodott. - Tudod, - folytatta, - a törvény azt kívánja, hogy valami foglalkozást keressek. Én hát Rómába megyek és katona leszek.

A leány szeme könnybelábbadt, majd átölelte bátyja nyakát, mintha vissza akarná tartani:

- Oly boldogok vagyunk! Maradj itthon, bátyám!

- A háború mesterség - magyarázta Júda józanul. - Hogy minden nyitját megtanuljuk, iskolába kell járni s olyan iskola nincs, mint a római tábor.

- Csak nem akarsz Rómáért harcolni? - kérdezte a leány megdöbbenve.

- De igen, harcolni akarok érette - felelte az ifjú szenvedélyesen; - harcolni akarok érette, hogy viszont megtanítson arra, mikép harcoljak egykor ellene.

E pillanatban távoli zsivaj foszlányai verődtek be a szobába. Hallgatóztak s a ház éjszaki része felől harci zene ütötte meg a fülüket.

- Katonák a Pretóriumból! - kiáltott az ifjú s a divánról felugorva, kifutott.

Egy pillanat mulva már ott könyökölt a tégla mellvédőjén, mely a tetőt a legelső, éjszakkeleti sarkon szegélyezte és úgy elmélyedt, hogy észre se vette Tirzát, aki utána ment és egyik kezét a bátyja vállára tette. A magas háztetőről végiglátták az utcát, mely nem volt több tíz láb szélesnél; itt-ott nyilt és födött hidak kötötték össze, melyeket, mint az út mentén a tetőket is, férfiak, nők és gyermekek kezdtek elfoglalni, mert a zene kicsalta őket. Nemsokára jöttek a katonák. Először a könnyű fegyverzetűek előőrse, - többnyire parittyások és ijászok, - azután egy csapat nehézfegyverzetű gyalogság, nagy pajzsokkal és haszta longákkal, vagy dárdákkal, aminőket a görög hősök használtak az Ilium előtti párviadalokban, azután a zenészek; erre egy magányosan lovagló katonatiszt, kit nyomban lovas őrség követett; utánuk ismét egy hadoszlop nehézfegyverzetű gyalogság, mely zárt sorokban haladván, úgy betöltötte az utcát faltól falig, hogy szinte végtelennek látszott.

A férfiak barnult tagjai, a pajzsok ringó mozgása jobbról balra, a pikkelyes páncélingek, mellvértek és sisakok ragyogása, a nagy taréjok fölött libegő tollak, a zászlók és lándzsavasak mozgása, a pontosan mért és kiszámított merész, önhitt lépések, a komoly, de oly éber magatartás: szóval az egész mozgó tömeg gépszerű egysége nagy hatással volt Júdára. Leginkább két tárgy kötötte le figyelmét: egyik volt a légió sasa, - egy hosszú póznára erősített aranyozott kép, - melynek szárnyai a feje fölé voltak kiterjesztve. Tudta, hogy amikor ezt kamrájából a Toronyba hozták, istentisztelettel fogadták. Az oszlop közepén egyedül lovagló tiszt volt a másik vonzóerő. Hajadonfővel, de egyébként teljes fegyverzetben volt. Bal csípőjén rövid kardot viselt, a kezében vezéri botot tartott, mely összegöngyölt fehér papiroshoz hasonlított. Nyereg helyett biborszinű posztón ült és ez, valamint a zablának arany foglalata és a sárga selyemkantár, alsó végén széles rojtozattal, volt a paripának egész fölszerelése.

A férfiú még távol volt, de Júda már észrevette, hogy a nép haragos felindulással fogadja. Reátámaszkodtak a mellvédőre, vagy merészen kiálltak és öklükkel fenyegették; hangos szidalmakkal kisérték és reaköptek, midőn a hidak alatt elment; a nők pedig szandáljaikkal dobálták, néha oly sikerrel, hogy el is találták. Midőn közelebb ért, meg lehetett érteni a kiáltásokat is:

- Rabló, zsarnok, római kutya! Le Iszmaellel! Add vissza Hannásunkat!

Midőn egészen közel volt, Júda láthatta, hogy a férfi arca sötét és mogorva volt s a pillantások, melyeket néha-néha üldözőire vetett, telve voltak fenyegetéssel. A nagyon félénkek összerezzentek tőlük. Az ifjú már hallott arról a szokásról, melyet az első cézártól kölcsönöztek, hogy a főparancsnokok, rangjuk feltüntetése végett, fejükön csak borostyángallyal

jelentek meg a nyilvánosság előtt. Erről a jelről megismerte a tisztet: Valeriusz Grátuszt, Judea új prokurátorát!

Midőn a tiszt a ház sarkához ért, az ifjú még jobban a mellvédő fölé hajolt, hogy jobban lássa, s eközben keze kimozdította helyéből a mellvédő egyik téglájának levált darabját, mely hirtelen esni kezdett. Az ifjú megrettenve, utánakapott s ez a mozdulat látszólag épen olyan volt, mintha eldobna magától valamit. A követ már nem érte el, sőt inkább lejebb lökte a falon. Teljes erejéből felkiáltott rémületében. Az őrség katonái föltekintettek; ugyanazt tette a nagy ember is, de abban a pillanatban a kő úgy halántékon ütötte, hogy félholtan bukott le lováról.

A kohorsz megállt; az őrök leugráltak lovaikról és pajzsukkal siettek megvédeni főnöküket. Másfelől a nép, mely tanúja volt az esetnek, nem kételkedvén, hogy a dobás szándékosan történt, éltette az ifjút, aki most egészen láthatóan kihajolt a mellvédő fölé, s a látottaktól megbénítva, előre sejté a következményeket, melyek nagyon is bizonyosan le fognak reá sujtani. Ezalatt a nép, felbátorodva a példán, nekiesett a mellvédőknek, fölfeszítette a téglákat, a száraz sarat, melyből a háztetők javarésze készült és vak dühhel kezdte hajigálni az alant megállt legionáriusokat. Csata fejlődött, amelyben természetesen a fegyelem győzött.

Fönt a mellvédőn az ifjú halálsáppadtan tántorodott vissza. A leány nem látta a lenn történteket, csak a háztetőkön tomboló nép őrjöngéséből sejtette, hogy valami rettentő történik.

- Mit jelent mindez? - kérdezte hirtelen rémülettel.

- Megöltem a római kormányzót - felelte a bátyja tompán. - A tégla reá esett.

Mintha láthatatlan kéz finom hamuval hintette volna be a leány arcát, egyszeriben olyan fakó lett. Karjait bátyja köré fonta és kérdőleg, de egyetlen szó nélkül szemébe nézett.

- Nem szándékosan tettem, Tirza: véletlen volt - szólt most az ifjú nyugodtabban.

Majd ismét a mellvédő fölé hajolt és lenézett az utcára, mialatt a Grátusz komor, sötét arcára gondolt. Ha nem halt meg, hol fog véget érni bosszúja? És ha meghalt, a düh mily fokára ragadja a legionáriusokat a nép erőszakoskodása?... Mintha a sors felelni akart volna neki, az őrség épen e pillanatban segítette lovára a föleszmélt rómait.

- Él, él, Tirza! - kiáltott föl Júda ujjongva. - Áldott legyen atyáink Ura, Istene!

Le akarta vezetni hugát, midőn a tető megrendült lábuk alatt és lenn, nyilván az udvar felől, erős gerendák recsegése hangzott föl, amit rémült jajveszékelés követett. Az ifjú megállt és figyelt. A kiáltás ismétlődött, aztán számos láb gyors dobogása hallatszott és a harag kitöréseivel halálos rémületbe esett asszonyok sikoltásai folytak össze. A katonák betörték az éjszaki kaput és hatalmukba kerítették a házat. Júdát az a borzasztó érzés csapta meg, hogy őt keresik. Első gondolata az volt, hogy menekül, de hová?... Majd, mintha ráismert volna édesanyja sikoltására a vad hangzavarban. Erre szélsebesen lerohant a lépcsőkön és a szegény Tirza mindenütt utána.

A lépcsők alján a terrász és a tornác tele volt katonákkal. Más katonák kivont kardokkal ki és be futkostak a szobákban. Egy helyen több asszony térdenállva egymásba kapaszkodott, vagy irgalomért esedezett. Ezektől különválva, széttépett ruhákban, arcában hosszú, lecsüngő hajával, egy nő iparkodott kiszabadulni egy férfi kezéből, kinek minden erejét ki kellett fejtenie, hogy fogva tartsa őt. Ennek a kiáltásai voltak a legélesebbek; Júda odaugrott hozzá, mintha csak repülne:

- Anyám, anyám! - ordította.

A nő feléje nyujtá kezeit; de midőn csaknem elérte, megragadták és félrehurcolták. Ekkor hallotta Júda, hogy valaki hangosan mondja:

- Ez az!

- Odanézett és megpillantotta - Messzalát.

- Micsoda? Az orgyilkos... ez? - kérdezte egy magas férfi, szépmívű legionárius-fegyverzetben. - Ej, hiszen ez csak gyerek.

- Istenek! - felelte Messzala, orrhangon nyujtván a szavakat. - Mit mondana Szeneka ahhoz a föltevéshez, hogy az embernek korosnak kell lennie, mielőtt eléggé tud gyűlölni, hogy öljön? Megfogtátok őt; és ez itt az anyja, amott pedig a huga. Az egész családot elfogtátok.

Anyjára és hugára gondolva, Júda mindent elfelejtett, ami tegnap történt köztük és könyörögve fordult Messzalához:

- Segíts rajtunk, ó Messzalám! Gondolj gyermekségünkre és segíts rajtunk. Én... Júda... kérlek.

Messzala úgy tett, mintha nem hallaná és nem is felelt neki, hanem a tiszthez fordult:

- Nem lehetek többé hasznotokra. Az utcán több mulatnivaló van. Le Erosszal, éljen Mars!

Ez utóbbi szavakkal eltünt. Júda megértette őt és lelke keserűségében az éghez fohászkodott:

- Bosszúd órájában, ó Uram, enyém legyen a kéz, hogy reá bocsássad azt!

Odaborult a tiszt lábai elé és nyögve kérte:

- Ó uram, az asszony, akit hallasz, az én anyám.

Kiméld őt és kiméld hugomat, amott. Isten igazságos: irgalommal fizet meg az irgalomért.

A férfi megindultnak látszott.

- A Toronyhoz az asszonyokkal! - kiáltá, - de ne legyen bántódásuk. Számonkérem őket tőletek!

Aztán azoknak, akik Júdát tartották, megparancsolta:

- Vegyetek kötelet, kössétek meg a kezeit és vigyétek az utcára. Büntetése el nem marad.

Az anyát elhurcolták. A kis Tirza, házias öltözékében, a félelemtől aléltan, egykedvüleg ment őreivel. Júda mindegyikre egy végső pillantást vetett és kezével eltakarta arcát, mintha felejthetetlenül meg akarná őrizni ezt a jelenetet. Lehet, hogy sírt, habár senkisem látta.

Ekkor az történt bensejében, amit joggal az élet csodájának nevezhetünk. Amidőn dacos elszántsággal fölütötte a fejét és kinyujtá karjait a megkötözésre, Kupidó íjának a hajlása eltünt ajkairól. E pillanatban levetkezé a gyermekkort és férfiúvá lett.

Az udvarban felharsant a trombita. A hang megszüntével a tornác megtisztult a katonaságtól; sokan, mivel a sorban nem mertek megjelenni a rablott zsákmánnyal, földre hányták azt, úgy hogy az udvar tele volt a legértékesebb műtárgyakkal. Midőn Júda lement, a csapat már sorban állt s a tiszt arra várt, hogy végső parancsát teljesítsék. És ez a parancs az volt, hogy semmi élőt sem szabad hagyni az épület falai közt. Kivezettek a palotából mindenkit: az egész háznépet, a barmokat, aztán halomba hordták a butorzatát, műkincseit az udvaron és végül beszögezték a palota minden kapuját. Másnap pedig egy szakasz legionárius a sarkokat lepecsételte s minden oldalra ezt a felirást szögezte latin nyelven:

«EZ TULAJDONA A CSÁSZÁRNAK.»

Ettől fogva a Húr fejedelmek palotája az enyészeté lett.

***

A rákövetkező napon déltájban egy dekurió parancsnoksága alatt tíz lovas közeledett dél felől, azaz Jeruzsálem felől, Názárethez. A trombita, mely a lovas csapatnak a faluhoz közeledtekor fölharsant, varázshatással volt a lakosságra. A kapuk és utcaajtók kinyiltak és csoportokat bocsátottak ki, melyek mindegyike első kivánt lenni, hogy a szokatlan látogatás jelentését megtudják. A lovas csapat mögött gyalog, hajadon fővel, félig mezitelenül, hátra kötözött kezekkel ment egy fogoly. A csuklójához erősített szíj az egyik ló nyakához volt hurkolva. A fogoly sebzett lábakkal, bágyadtan baktatott előre a sűrű, fojtó porfelhőben. A falusiak láthatták, hogy fiatal.

A kútnál a dekurió megállt s a legtöbb emberrel együtt leszállt. A fogoly kábultan, mit sem kérdezve, az út porába rogyott; bizonyosan a kimerültség végső fokán volt. Midőn közelebb jövén, látták, hogy csak gyermek, a falusiak szerettek volna rajta segíteni, de nem mertek. Zavaruk közepette és míg a korsók a katonák közt kézről-kézre jártak, egy ember jött lefelé Szeffórisz felől az úton. Láttára az egyik asszony fölkiáltott:

- Nézzétek! Amott jön az ács. Most hallunk valamit.

Az említett személy nagyon tisztes jelenség volt. Teljes turbánjának széle alól fehér fürtök hullottak alá és durva, szürke ruhájának elejére még fehérebb szakáll folyt le. Lassan jött, mert korához járult néhány szerszám is - bárd, fürész és faragó-kés, mind nagyon durva és nehéz - és látszott, hogy nagyobb távolságból, pihenés nélkül jött. Közel érve, megállt, hogy megnézze a társaságot.

- Ó rabbi, jó József rabbi! - kiáltott egy asszony elébe futva. - Egy fogoly van itt; jer, kérdezd ki felőle a katonákat, hogy tudjuk, ki ő, mit tett és mi lesz a sorsa.

A rabbi arca egykedvű maradt; de mégis a fogolyra pillantott és azonnal a tiszthez ment.

- Az Úr békéje legyen veled! - mondá ünnepélyes komolysággal.

- És az isteneké veled - viszonzá a dekurió.

- Jeruzsálemből vagytok?

- Onnan.

- Foglyotok fiatal. Szabad tudnom, mit tett?

- Orgyilkos - felelte a római egykedvűen.

A nép csodálkozva ismételte a szót, de József rabbi folytatta tudakozódását.

- Izrael fia? - kérdezte feszülten.

- Zsidó - mondá a római szárazon. - Hallhattatok egy Húr nevű jeruzsálemi fejedelemről: Ben-Húrnak hívták. Heródes idejében élt.

- Láttam őt - mondá József.

- Nos, ez az ő fia.

A tömeg szánakozva álmélkodott, de a dekurió sietett elhallgattatni őket.

- Tegnapelőtt Jeruzsálem utcáin csaknem megölte a nemes Grátuszt, mert egy palota tetejéről, azt hiszem az apjáéról, téglát dobott a fejére.

Csönd lett: a megdöbbenés némasága, mialatt a názáretiek úgy bámultak a fiatal Ben-Húrra, mint valami fiatal vadállatra.

- Megölte őt? - kérdezte a rabbi.

- Nem.

- És a foglyot elitélték?

- El - életfogytiglan a gályára.

- Az Úr segítsen rajta! - mondá József, ez egyszer kizökkenve egykedvűségéből.

Erre az az ifjú, aki Józseffel jött föl, de észrevétlenül a háta mögött állt, letette a fejszét, amelyet hozott s a kút mellett álló nagy kőhöz menvén, egy vizes korsót vett le róla. Mindezt oly nyugalommal tette, hogy mielőtt az őrség meggátolhatta volna, ha ugyan ez volt a szándéka, az ifjú a fogoly fölé hajolt és megkínálta itallal.

A barátságosan vállára tett kéz magához térítė a szerencsétlen Júdát s ahogy föltekintett, egy arcot látott, melyet soha többé el nem feledett: - egy gyermek arcát, aki körülbelül egyivású volt vele. Látta a sárgásfényű, gesztenyebarna fürtöket, a szinte ragyogó szépségű arcot, a sötétkék szemeket, melyek ekkor oly szelidek, oly beszédesek, szeretettel és szent szándékkal oly teltek voltak, hogy a parancs és óhajtás hatalmát egyesítették. És a fiatal zsidó lelke, mely az éjjel-nappal tartó szenvedéstől megkeményült és úgy megkeserült a bántalomtól, hogy a bosszú álmai egészen elfoglalták - meglágyult az idegen tekintetétől és olyan lett, mint egy gyermeké. Ajkát a korsóhoz emelte és hosszút ivott. Egy szót sem szólt hozzá, aminthogy az idegen se szólította meg.

Midőn ivott, a kéz, mely a korsót hozta, a fején pihent és poros fürtjein maradt addig, míg egy áldást el lehetett mondani. Aztán az idegen visszavitte helyére a korsót s újra fogván fejszéjét, odament József rabbihoz. Minden szem őt kisérte, a dekurióé épúgy, mint a falusiaké.

Így végződött a kút melletti jelenet. Midőn az emberek ittak és a lovak is, a menet ismét elindult. De a dekuriót mint hogyha kicserélték volna: ő maga emelte föl a porból a foglyot és egy katona mögött a lóra segíté. A názáretiek házukba mentek és hazaballagott József rabbi is meg az ő inasa.

Így találkozott először Júda, a Ben-Húr fia, meg Mária fia, a Názáreti, és így váltak meg a rekkenő forróságban az országúton.

A gályarab.

Mizénum városa adott nevet annak a hegyfoknak, melyet Nápolytól délnyugatra néhány mértföldnyi távolságra koszorúzott. Csak a romok azok, melyek belőle még most is megvannak; de Róma fénykorában e hely Itália nyugati partján a legfontosabb városok egyike volt, mert kikötőjében állomásozott a római hadiflotta fele. A város falán, mely bizonyos pontnál a tengert érintette, volt egy üres kapunyilás, ahol az utca végződött s ezen túl a fal széles hullámgát alakjában, több stádiumnyira nyult a habok közé.

A kapunyilás fölötti fal őrét egy hüvös szeptemberi reggelen társaság zavarta föl, mely zajosan beszélgetve jött az utcán lefelé. A társaság húsz-harminc személyből állt, kiknek túlnyomó része fáklyát vivő rabszolga volt, míg az urak elül karöltve sétáltak. Az egyik, látszólag ötven éves, kissé kopasz és gyér fürtjein borostyánkoszorút viselt. Az őrnek elég volt egy pillantás. Kérdezés nélkül is tudta, hogy előkelő emberek, kik egy éjjeli lakoma után barátjukat a hajóra kisérik.

- Nem, Kvintuszom - mondá az egyik annak, aki koszorút viselt - rosszul teszi a sors, hogy oly hamar elragad tőlünk. Csak tegnap érkeztél vissza a tengerről és még meg sem szoktad a szárazföldön a járást.

- Ugyan ne siránkozzunk - mondá egy másik, ki a bortól kissé kapatos volt. - Kvintuszunk csak azt megy megtalálni, amit az utolsó éjjel elvesztett.

A társaság most a hullámgátra ért és előttük ringott a reggeli fényben pompázó szép öböl. A vén tengerész nagyot lélekzett, mintha a víz szaga édesebb volna, mint a nárduszé és magasra nyujtá kezét.

- Ajándékaim nem voltak hiába, mert ime! Nyugati szél fúj. Hála, ó Szerencse, anyám! - mondá komolyan.

A barátok mindnyájan ismételték a fölkiáltást és a rabszolgák megcsóválták fáklyáikat.

- Amott jön a hajóm! - folytatta a hullámgáton kívül levő gályára mutatva. - Mi szüksége van a tengerésznek másra? Pompásabb-e a te Lukréciád, Kájuszom?

A közelgő hajóra bámult, hogy igazolja büszkeségét. Fehér vitorla hajolt a kis árbócra, az evezők lemerültek, fölemelkedtek, egy pillanatig megálltak a levegőben és ismét lemerültek, szárnyszerű csapással, tökéletes ütemben.

- Boldog Kvintusz! Fogadd üdvözletünket! - kiabáltak össze-vissza a társai.

- A megbizás megelőzi az előléptetést. Mint duumvirt köszöntünk, alább nem... Tribun, jöjj vissza győztesen, mint duumvir!

- Köszönet, ezer köszönet! - viszonzá Arriusz, egyetemlegesen szólván valamennyinek. - Ma éjjel kaptam a megbizást Szejánusztól. Száz elsőrendű háromevezőssel indulok Keletre, hogy megtisztítsam az égei tengert a kalózoktól.

Szejánusz neve akkor még tiszteletet parancsolt és nem volt a gazság megszemélyesítése, mint később. A társaság tehát örömmel gratulált Arriusznak. Ezalatt a hajó oly gyorsan közeledett, hogy a tribun társaságában levő emberek megdöbbentek. A hajó orrán álló ember hirtelen sajátságos mozdulattal fölemelte kezét, mire valamennyi evező fölemelkedett, egy pillanatig a levegőben megállt, aztán egyenest lezuhant. A víz forrt és bugyborékolt körülöttük; a gálya minden izében megrendült és megállt, mintha megrettent volna. A kéz egy másik mozdulatára az evezők ismét fölemelkedtek, megálltak és lezuhantak, de ez alkalommal a

jobb felül levők előre nyomultak, míg a balkéz felőliek hátrafelé húztak. Három ízben hajtottak és feszítettek így egymás ellen az evezők. A hajó erre úgy megfordult jobbra, mintha tengelyen járna; azután, a széltől hajtva, szép lassan odafarolt a hullámgáthoz.

A fordulás közben rövid és éles trombitaszó hallatszott és a nyilásokból kitódultak a díszes fölszerelésű, bronz-sisakos, fényes pajzsú és dárdájú tengerész-katonák. Míg a harcosok szakaszokba álltak, mintha támadásra készülnének, a matrózok fölmásztak a támasztékokra és a vitorlarúd hosszában leültek. A tisztek és zenészek elfoglalták helyüket. Nem volt semmi kiabálás vagy szükségtelen zaj. Midőn az evezők a hullámgátat érintették, a kormányos födélzetéről egy hidat eresztettek le. Ekkor a tribún társaságához fordult s oly komolysággal mondá, aminőt előbb nem mutatott:

- Barátaim, most jön a kötelesség. - Levette fejéről a koszorút és a kockajátékosnak adta. - Vedd te a mirtuszt, ó kedveltje a kockáknak! - mondta. - Ha visszatérek, ismét megkeresem szeszterciuszaimat; ha nem győzök, nem akarok visszatérni. Akaszd a koszorút átriumodba.

Kitárta karjait a társaság felé, egyenkint megölelte valamennyit.

- Az istenek legyenek veled, ó Kvintusz! - búcsuztak tőle a barátai.

- Isten veletek - viszonzá Arriusz.

A rabszolgáknak, kik fáklyáikat csóválták, kezével intett búcsut; erre a várakozó hajóhoz fordult, mely a rendezett sorokkal és taréjos sisakokkal, pajzsokkal és dárdákkal valóban gyönyörű volt. Midőn a hídra lépett, a trombiták felharsantak és az aplusztre (a kormányos hídja) fölött fölemelkedett a vexillum purpureum, vagyis a hajóhad parancsnokának bibor-vörös zászlaja.

A tribún, kezében a duumvir nyilt rendelete, megállt a kormányos hídján és megszólította az evezősök fejét, akinek latin neve *hortátor* volt.

- Hány embered van? - kérdezte.

- Az evezősök száma kétszáz és ötvenkettő; tíz számfölötti.

- Mennyit váltanak föl?

- Minden két órában szoktam fölváltatni nyolcvannégyet.

A tribún egy pillanatig elgondolkozott, majd így szólt:

- A fölosztás terhes és meg fogom javítani, de nem most. Az evezők ne pihenjenek se nappal, se éjjel. - Azután a vitorlamesternek szólt: - A szél kedvező. Segíts a vitorlával az evezőknek.

Midőn a két ember távozott, a főkormányoshoz fordult, akinek latin neve *rektor* volt:

- Mennyi ideje szolgálsz?

- Harminckét esztendeje.

- Főkép mely tengereken?

- Rómánk és a Kelet között.

A tribún bólintott és kiadta a parancsot:

- A Kampanella-fokot elhagyván, Messzina felé tartunk. Azon túl kövesd a kalábriai part hajlását, míg Melitó jobbod felül nem esik. Ha az istenek is úgy akarják, nem akarok horgonyt vetni egész az antemónai öbölig. A kötelesség sürget. Megbizom benned.

Arriusz okos ember volt, de abból a fajtából, mely Prenesztében és Anciumban az oltárokat gazdagítván, mégis abban a véleményben volt, hogy a vak istennő kegye inkább tisztelőjének

gondjától és munkájától függ, mintsem ajándékaitól és fogadalmaitól. Egész éjjel asztalnál ült, ivott és játszott, mint ünnepadó; de a tenger szaga visszaadta őt kötelességének és most nem akart nyugodni addig, míg nem ismerte hajóját.

E napon déltájban a gálya Pesztum mellett szelte a tengert. A szél még nyugatról fújt és a vitorlát a parancsnok kedvére dagasztotta. Az őröket felállították. Az előtetőn készen volt az oltár, meghintették sóval és árpával, mialatt a tribún ünnepies könyörgéseket küldött Jupiterhez és Neptunhoz és az Oceanidákhoz és fogadalmak közt kiönté a bort és meggyujtá a tömjént. És most, hogy annál jobban tanulmányozhassa embereit, a harcias alak leült a nagy kabinban. Ez a kabin a gályának középső része volt, kiterjedésre hatvanöt láb hosszú és harminc láb széles és három széles ajtónyilás világította meg. Közepe táján volt az árbóc, teleszurdalva bárdokkal, dárdákkal és gerelyekkel. Mindegyik ajtónyilástól kettős lépcső vezetett le jobbra és balra úgy, hogy ez a kabin volt a hajó szíve, a rajta levőknek otthona, étkező terme és hálószobája, gyakorló tere és a hivatalon kívül szórakozó helye. Hátulsó végén egy emelvény volt, melyre néhány lépcső vezetett. Ezen ült az evezősök feje; előtte a száldob, amelyre verőpálcával taktust vert az evezősök számára; jobbján a klepszidra vagy vizi óra, hogy a fölváltást és az őrállást mérje. Fölötte magasabb, aranyozott rácsozattal gondosan elkerített emelvényen a tribún lakosztálya volt, mely az egészen uralkodott, benne ágy, asztal és a katedra, vagyis a párnázott, magas támlájú karosszék.

Ebben a nagy székben, a hajó mozgásától kedvére ringatva, éber szemmel őrködött Arriusz. Mindent kritikus szemmel nézett, de legtovább az evezősöket. A látvány magában véve elég egyszerű volt. A kabin oldalai hosszában, a hajó gerendáihoz erősítve három sor pad látszott; a padsorok emelkedők voltak és a második pad az első mögött és fölött, a harmadik pedig a második mögött és fölött volt. Hogy a hatvan evezőst egy oldalon lehessen alkalmazni, a nekik szánt helyen tizenkilenc pad fért meg úgy, hogy egymástól egy rőfnyi köz választotta el, míg a huszadik pad úgy volt elválasztva, hogy felső ülése, vagy padja közvetetlenül az első pad alsó ülése fölött volt. E berendezés munkaközben minden evezősnek tág helyet adott, ha mozdulatait társaival egyidejüleg végezte, mert az elv ugyanaz volt, mint a zárt sorokban ütemre menetelő katonáknál. E berendezés a padok szaporítását is megengedte, s ezt csak a gálya hossza korlátozta.

Az evezősök közül az első és második padon levők ültek, míg a harmadikon levők állni voltak kénytelenek, mivel hosszabb evezőkkel kellett bánniok. Az evezők markolata ólommal volt terhelve, míg az egyensúlypont tájékán hajlékony szíjjakon függtek, mi a pedzésnek nevezett gyönge érintést is lehetővé tette, de egy füst alatt szükségessé tette az ügyességet is, nehogy valamely bolondos hullám bármely pillanatban megragadja a szórakozott legényt és ledobja üléséről. Minden evezőnyilás egyúttal szelelőlyuk volt, melyen át a szemben levő munkás bőségesen kapott friss levegőt. A szerencsétlen evezősök mind gályarabok voltak és borzalmasan morzsolták le szomorú napjaikat. Napról-napra beszéd nélkül végezték dolgukat; a munka óráiban nem láthatták egymás arcát; a rövid szabad időt alvásra és az étel bekapására fordították. Soha se nevettek; senki se hallotta soha, hogy csak egy is énekelt volna köztük. E szegény nyomorultak élete olyan volt, mint a föld alatt lassan futó folyó, mely kifolyásáig szakadatlanul dolgozik, akárhol bukkanik is ki a föld szinére.

Arriusz hajóján csaknem minden nemzet fiaiból voltak gályarabok; többnyire hadifoglyok, kiket erejük és kitartásuk szerint válogattak meg. Egyik helyen brit, előtte líbiai, háta mögött krimi. Másutt szkitha, gall és görög. Római gonosztevők gótokkal és longobardokkal, zsidókkal és ethiopokkal és a Meótisz partjairól való barbárokkal voltak egy társaságban. Itt egy athénei, ott egy vöröshajú vad Hiberniából, amott kékszemű óriások a kimberek közül.

Az evezősök munkájában nem volt elég művészet, hogy foglalkozást adjon elméjüknek. Így, a hosszú szolgálat eredményeként, e szegény nyomorultak elállatiasodtak - türelmesek, szellem

nélküliek, engedelmesek - roppant izomzatú és kimerült értelmű teremtések lettek s végül ama félig öntudatlan állapotba sülyedtek, melyben a nyomorúság szokássá válik és a lélek hihetetlen kitartásra képes.

A tribún, karosszékében jobbról-balra ringatózva, azzal mulatott, hogy egyes egyedeket szemelt ki a gályarabok közül. A gályákon, mint a sírjukba vitt rabszolgáknak, nem volt nevük a raboknak, mert azonosították őket azokkal a padokra festett számokkal, amelyekre beosztották. Amint a nagy ember éles szeme mindkét felől ülésről-ülésre járt, végre a hatvanas számhoz ért, amelynek padja kissé magasabb volt az emelvény felszínénél és csak néhány lábnyira távol. A feje fölött levő rácsozaton átszüremlő világosság az evezőst egész tisztán állítá a tribún szeme elé - többi társaihoz hasonlóan, mezitelenül. Nagyon fiatal volt, nem több húsz évesnél. Magas termetűnek látszott, felső és alsó tagjai rendkívül tökéletesek. A kerek törzsön minden borda észrevehető volt; de a soványság az az egészséges lefogyás volt, mely után a palesztrákban úgy törekedtek. A tribún most jobban megnézte a fiatal gályarabot, hogy a teljes ábrázatát láthassa. A fej formás volt és oly nyakon mozgott, mely tőben széles, de rendkívül hajlékony és kecses. A vonások arcélben keleti szabásúak voltak.

- Az istenekre! - mondá magában a tribún: - ez a fickó érdekel! Sokat igér. Többet akarok tudni felőle.

Épen ekkor az evezős megfordult és reá nézett.

- Zsidó! és gyermek! - csodálkozott a tribún.

A rabszolga, észrevévén az állandóan reászögezett tekintetet, tágra nyitotta szemeit és meghökkent... az evező késedelmeskedett kezében. De e pillanatban a hortátor verőpálcája haragos koppanással csapott le. Az evezős megrezzent, arcát elfordítá a fürkészőtől s mintha megszidták volna, hirtelen nagyot rántott az evezőn. Midőn ismét a tribúnra pillantott, csaknem még jobban megütközött, mert úgy rémlett neki, mintha a tribún reámosolygott volna.

- Ennek a fickónak esze van, - tünődött magában Arriusz. - A zsidó nem barbár. Többet akarok tudni felőle.

A negyedik nap is elmult és az Asztrea - ez volt a gálya neve - az ion tengeren át sietett. Az ég tiszta volt és a szél úgy fújt, mintha valamennyi istenek jóakaratát vinné. A kabinban, a nagy székben ringatózva, a tribún gondolatai folytonosan a hatvanas számú evezőshöz tértek vissza. Fölváltáskor magához intette a hortátort.

- Ismered-e azt az embert, aki ép most jött arról a padról? - kérdezte tőle.

- A hatvanas számról? - kérdezte a hortátor. - Csak annyit tudok róla, hogy a legjobb evezősünk.

- Milyen természetű? - tudakolta Arriusz.

- Engedelmes; egyebet nem tudok. Egyszer egy kéréssel fordult hozzám. Azt óhajtotta, hogy fölváltva jobbról balra változtassam a helyét.

- Okát adta-e, hogy miért? - érdeklődött a tribún.

- Azt vette észre, hogy az oly emberek, akik egy oldalra vannak utalva, rosszul fejlődnek. Azt is mondta, hogy valamely vihar, vagy ütközet napján szükség lehet arra, hogy más helyre tegyék s akkor képtelen lenne a szolgálatra.

- Perpol! Az eszme új. Mi mást vettél még észre rajta?

- Tisztább társainál.

- Ebben római - bólintott Arriusz. - Bár egyébként zsidó. Nem tudsz semmit a történetéről?

- Egy szót sem, - felelte a hortátor.

- Ha a födélzeten lennék, mikor az ideje lejárt - mondta a tribún, - küldd hozzám. Egyedül jöjjön.

Két órával később Arriusz a gálya aplusztréja alatt ült, s ahogy fölemelte szemét, az evezőst látta közeledni.

- A főnök a nemes Arriusznak nevezett téged és megparancsolta, hogy itt fölkeresselek. El-jöttem.

Arriusz szemügyre vette a magas, izmos, a napban fénylő, s a dús piros vértől duzzadó alakot - csodálkozva és az arénára gondolva vette szemügyre; de a modor sem volt hatás nélkül reá; a hangban volt valami üde komolyság, ami kellemesen hatott; a szem tiszta és nyilt vala, inkább kiváncsi, mint kihívó. A kedvező hatásnak hallgatag elismeréseként a római úgy szólt hozzá, mint az öregebb ember a fiatalabbhoz, nem mint az úr a rabszolgához.

- A hortátor azt mondja, te vagy legjobb evezőse.

- A hortátor nagyon szives - felelte a gályarab.

- Sok szolgálatban voltál?

- Körülbelül három esztendeig.

- Az evezőknél?

- Nem emlékszem egy napra, melyen pihentem volna.

- A munka nehéz; kevés ember birja ki egy évig megszakítás nélkül és te... te csak gyermek vagy, - csóválta fejét a tribún.

- A nemes Arriusz elfeledi, hogy a lélek segítségével a gyönge néha boldogul, mikor az erős elvész, - felelte a gályarab, fölütvén fejét.

- Beszéded szerint zsidó vagy és fajodnak makacs büszkesége nem veszett el benned, - mondá Arriusz, pirosságot vevén észre az evezős arcán.

- A büszkeség sohasem oly hangos, mint a bilincsekben.

- Mi okod van a büszkeségre? - csodálkozott Arriusz.

- Hogy zsidó vagyok, - felelte a rab dacosan.

Arriusz mosolyogva folytatta:

- Nem voltam Jeruzsálemben, de hallottam a fejedelmeiről. Egyet ismertem is. Kereskedő volt és a tengereken vitorlázott. Beillett volna királynak is. Milyen rangú vagy?

- A gálya padjáról kell felelnem. Rabszolga vagyok rangra nézve. Atyám fejedelem volt Jeruzsálemben és mint kereskedő a tengereken vitorlázott. A nagy Augusztusz vendégszobájá-ban is ismerték és tisztelték őt.

- Neve?

- Itamár, a Húr-nemzetségből.

A tribún bámulatában fölemelte kezét.

- Húr fia... te?... És hogy kerültél ide?

Júda lehajtá fejét és a melle hevesen zihált. Midőn érzelmeit eléggé leküzdé, a tribún szemébe nézett és nyugodtan mondta:

- Azzal vádoltak, hogy Valeriusz Grátusz prokurátort orgyilkos módon akartam megölni.

- Te! - kiáltá Arriusz, még inkább bámulva s egy lépést hátrálva. - Te az az orgyilkos! Egész Róma tele volt e történettel. Hajómon Lodinumnál a folyón hallottam.

Szótlanul álltak szemben és mindegyik a másikat fürkészte; végre Arriusz törte meg a csöndet:

- Azt hittem, hogy a Húr-családot egészen kiirtották - mondta lassan.

A fiatalember büszkeségét a gyöngéd emlékek árja elsöpörte; szeméből kicsordultak a könnyek.

- Anyám... anyám és az én kis Tirzám! Hol vannak ők? Ó tribún, nemes tribún, ha valamit tudsz felőlük - kérőleg összekulcsolta a kezét - mondj el mindent, amit tudsz. Mondd meg, ha élnek... ha élnek, hol vannak? Ó kérlek, mondd meg nekem.

Közelebb ment Arriuszhoz, oly közel, hogy keze a köpönyeghez ért, amint az utóbbinak összefont karjáról lecsúszott.

- Elismered bűnödet? - kérdezte felelet helyett Arriusz komolyan.

A változás megdöbbentő volt Ben-Húr arcán; a hangja érdes lett, ökölbe szorított kezeit fölemelte, minden izma reszketett, a szeme lángolt.

- Te hallottál atyáim Istenéről - hörögte: - a végtelen Jehováról. Az ő igaz voltára és mindenhatóságára és arra a szeretetre, mellyel Izrael iránt kezdettől fogva viseltetett, esküszöm, hogy ártatlan vagyok!

A tribún, hogy elpalástolja meghatottságát, elfordult és a födélzeten sétált.

- Nem tartottak veled vizsgálatot? - kérdezte hirtelen megállva.

- Nem!

A római, meglepődve, fölemelte fejét.

- Se vizsgálat, se tanúk! Ki mondott fölötted ítéletet?

- Megkötöztek és a Toronyban egy üregbe hurcoltak. Senkit se láttam. Senki se beszélt velem. Másnap katonák vittek a tengerpartra. Azóta mindig gályarab voltam.

- És hogy történt a baleset? - kérdezte Arriusz.

- A háztetőn voltam - felelte Ben-Húr: - az apám házán. Tirza volt velem, a hugom. Együtt támaszkodtunk a mellvédőre, hogy a légió elvonulását lássuk. Kezem alatt egy tégla megtágult és Grátuszra esett. Azt gondoltam megöltem őt. Ah, mily borzalmas volt!...

- Hol volt az anyád? És mi lett belőle? Meg a hugodból?

Ben-Húr ökölbe szorítá kezeit és levegő után kapott.

- Nem tudom. Láttam, hogy elhurcolják őket - ez az egész, amit tudok. A házból kiűztek minden élő lényt, még az oktalan állatot is és a kapukat lepecsételték. Miért hurcolták el anyámat és hugomat? Hiszen ők mindenképen ártatlanok voltak: még akkor is, ha én bűnös lennék. Miért büntették hát őket is? Miért, ó, nemes tribún?

Arriusz feszülten figyelt és nagy zavarban volt. Ha valóban ártatlan ez a zsidó: mily vad dühhel gyakorolták a hatalmat! Egy egész családot kiirtottak, hogy egy véletlent megbosszuljanak! Ez a gondolat megrendítette őt. De azért uralkodott magán. Nem kell sietni, - biztatta magát: - várni fog; többet akar megtudni; legalább bizonyos akar lenni abban, hogy ez Ben-Húr fejedelem-e és hogy igazat beszélt-e? A rabszolgák rendszerint hazugok voltak.

- Elég - mondá hangosan. - Menj vissza a helyedre.

Ben-Húr mégegyszer az úr szemébe nézett, de semmi reményt sem látott benne. Lassan megfordult, visszanézett és elindult. Arriusz csodálkozó szemmel kisérte őt.

- Perpol! - gondolta magában. - Tanítással mily arénába való férfi! Mily versenyfutó! Istenek, mily kar a kardra, vagy a cesztuszra teremtve!... Megállj! - mondá hangosan.

Ben-Húr megállt és a tribún odament hozzá.

- Ha szabad volnál, mit tennél? - kérdezte.

- A nemes Arriusz gúnyolódik! - felelte Júda reszkető ajakkal.

- Nem; az istenekre, nem!

- Akkor örömest válaszolok. Akkor életem egyetlen kötelességének szentelném magamat. Nem nyugodnám addig, mig anyámat és Tirzát vissza nem adnám otthonuknak. Minden napot és órát a boldogságuknak szentelnék. Szolgálatukra lennék; a rabszolga se lenne hozzájuk nagyobb hűséggel. Sokat vesztettek, de atyáim Istenére, többet szereznék nekik!

A római más feleletet várt. Egy pillanatra megfeledkezett szándékáról.

- Én a becsvágyadat értettem - mondta aztán. - Ha anyád és hugod meghaltak volna, vagy ha nem találnád, mit tennél akkor?

Ben-Húr arcát elöntötte a sápadtság. A tengerre nézett és hatalmas melle zihált az érzelmek háborgásában; midőn legyőzte őket, a tribúnhoz fordult.

- Minő életpályát választanék? - kérdezte.

- Igen; azt gondoltam.

- Tribún, igazat akarok mondani. Épen ama borzasztó nap előtti éjjel, amelyről beszéltem, engedelmet kaptam arra, hogy katona legyek. Most is ebben a szándékban vagyok; és mivel az egész földön csak egy hadi iskola van, oda mennék.

- A palesztrába! - kiáltá Arriusz.

- Nem; egy római táborba.

- De előbb a fegyverek használatával kell megismerkedned - vélte Arriusz.

Jóformán még ki sem mondta e szavakat és már is észrevette, hogy elszólta magát; egy lélekzet alatt hidegebbé tette hangját és modorát.

- Most eredj - mondá - és ne építs arra, ami köztünk történt. Talán csak tréfálkozom veled. Vagy - és itt révedezve tekintett félre: - vagy, ha némi reménnyel gondolsz reá, válassz egy gladiátor hírneve és a katonai szolgálat között. Az előbbi a császár kedvére lesz; az utóbbiban nincs számodra jutalom. Te nem vagy római. Mehetsz.

Ben-Húr ismét visszaült padjára, az evezők mellé. De a munkája most már nem volt oly fárasztó, mint azelőtt. Hogy a nagy ember hívatta őt és történetét kérdezte, éhes lelke úgy táplálkozott ezen, mint a kenyéren. Reménykedve imádkozott tehát.

- Ó Isten! én hű fia vagyok Izraelnek, melyet annyira szerettél! Segíts meg, kérlek!

A tengeri ütközet.

A száz gálya, mellyel Arriusznak meg kellett semmisítenie a kalózokat, az antemónai öbölben, Kithéra szigetétől keletre összegyült. Itt a tribún egy napot a szemlére szánt. Azután Naxoszba vitorlázott, a Cikládok legnagyobb szigetére, mely a görög és ázsiai partok közepén fekszik, ahonnan mindent szemmel tarthatott és készen volt arra, hogy tüstént a tengeri rablók után induljon, akár az égei, akár künn a Földközi-tengeren garázdálkodnak.

Itt tudta meg, hogy a kalóz-flotta a thesszáliai partok felé vitorlázott s a legutolsó értesülés szerint az Euböa és Hellász közötti öblökben tünt el. Mindent fontolóra véve, Arriusz úgy vélekedett, hogy valahol Thermopilé alatt fog a rablókra bukkanni. Azt határozta tehát, hogy éjszakról és délről bekeríti őket s egy órát sem akarván elveszteni, rögtön tova vitorlázott. Kevéssel az éj beállta előtt aztán a kormányos az euböai partot jelentette.

Adott jelre a flotta evezői megpihentek. Midőn újra elindultak, Arriusz ötven gályából álló rajt maga vezetett a csatornán fölfelé, míg a másik, hasonló erejű raj elejét a szigetnek külső, vagyis tengerre néző oldalára fordította azzal a paranccsal, hogy teljes sietséggel a felső bejárathoz evezzen és a vizeken lassan ereszkedjék lefelé. Midőn a nap leáldozóban utolsó sugarával végigcsókolta a kabint, a gálya még mindig éjszak felé tartott. Beállt az éj, de Ben-Húr semmi változást nem vehetett észre. Ekkor aztán tömjénillat szállott le a födélzetről a keskeny folyosókon át.

- A tribún az oltárnál van - gondolta Ben-Húr. - Lehetséges-e, hogy csatába megyünk?

A csata, meg kell jegyeznünk, reá és evezős rabszolga-társaira nézve nagyobb érdekű volt, mint a tengerészekre és matrózokra nézve; ez nem a fenyegető veszélyből származott, hanem abból, hogy a vereség, ha túlélik, helyzetükben változást - esetleg szabadságot - nyújt, vagy legalább is urakat cserélnek, akik talán jobbak lesznek.

A lámpákat jókor meggyujtották és a lépcsők mellé akasztották. A tribún lejött a födélzetről, mire a tengerészek fölfegyverkeztek. Ismételt parancsszavára megvizsgálták a gépeket és gerelyeket, majd dárdákat és nyilakat hoztak elő nagy kévékben és a földre rakták, továbbá olthatatlanul égő olajat korsókban és kosarakat pamut-gombolyagokkal, melyeket kigombolyítottak, mint a gyertyabeleket. És midőn Ben-Húr végre látta, hogy a tribún is fegyverkezik és sisakját és pajzsát előveszi, nem lehetett tovább kétségben az előkészületek jelentése felől és ő is készült szolgálatának utolsó gyalázatára.

Minden padhoz láncok voltak erősítve nehéz bokaperecekkel. Ezeket a hortátor az evezősökre lakatolta és számtól számhoz menvén, egymásután padjukhoz bilincselte a rabokat, úgy hogy szerencsétlenség esetén a menekülés lehetetlen volt. A kabinban halálos csend volt, melyet csak a bőrhüvelyekben forgó evezők nyögése szakított meg. A padokon minden ember érezte a gyalázatot, de Ben-Húr társainál is mélyebben. Szerette volna minden áron kikerülni. A láncok csörgése csakhamar tudatta vele, hogy a főnök már közeledik hozzá. Nemsokára reá kerül a sor; de a tribún nem lép-e közbe érte?... Aggodalom közt várakozott és minden perc örökkévalóságnak tetszett neki. Az evező minden fordulatánál a tribún felé nézett; de ez, elvégezvén egyszerű készületeit, az ágyra dőlt és nyugalomra készült; mire a hatvanas szám elkeseredve szidta önmagát botor reménykedéseért és föltette magában, hogy nem néz többé arra.

A hortátor közeledett. Most az első számnál volt - a vasbilincsek zörgése iszonyuan hangzott... Végre a hatvanas szám!... Ben-Húr a kétségbeesés nyugodtságával vízszintesen tartá evezőjét és lábát odanyujtá a tisztnek. Ekkor a tribún megmozdult, felült és intett a főnöknek, hogy ne láncolja meg a rabot.

A zsidón hatalmas indulat lett urrá. A nagy férfiú a hortátorról reá pillantott; és Ben-Húr úgy megfeszítette evezőjét, hogy a vastag rúd szinte ívbe hajlott... Ő maga nem hallott semmit abból, amit beszéltek; elég volt az, hogy a lánc üresen lógott tartójáról a padon, és hogy a hortátor, üléséhez menvén, újra ütni kezdte a száldobot. A verőpálca ütemei sohasem hasonlítottak úgy a zenéhez. Ben-Húr, mellével az ólmos markolathoz támaszkodva, teljes erejéből evezett, - úgy evezett, hogy a nyél csaknem a törésig meghajolt.

A hajó óráról-órára tova vitorlázott az evezők csapásai alatt, mert a szél alig fodrozta a vizet. A szolgálaton kívüli nép aludt, a tengerészek a földön és Arriusz a maga helyén. Ben-Húrt egyszer-kétszer fölváltották; de aludni nem birt. Három évig volt éjszaka és végre a sötétségen át egy sugár! Oly soká volt halott és ime! itt a föltámadás hangja és pezsdülése. Az álom nem ily órának való. Tovatünő gondok; visszanyert otthon és vagyon; anya és testvér ismét a karjai között: - ezek voltak a gondolatok, melyek e pillanatban boldogabbá tették őt, mint volt valaha. Hogy borzasztó csatába, mintegy szárnyakon rohan, ez idő szerint eszeágában sem volt: ő csak reménykedett és ábrándozott. Azért volt az öröme oly teljes, oly tökéletes, azért nem volt helye a szivében a bosszúnak. Messzala, Grátusz, Róma és a velük egybeforrt keserű, szenvedélyes emlékek mind kivesztek a szivéből, melyet elöntött a szeretet és a bocsánat édes árja.

A vizeken a virradatot megelőző mélyebb sötétség honolt és az Asztreán minden rendben volt, midőn a födélzetről egy ember gyorsan ahhoz az emelvényhez ment, ahol a tribún aludt és felkölté őt. Arriusz fölkelt, föltette sisakját, felövezte kardját és pajzsát és a tengerészek parancsnokához ment.

A hajón minden lélek, még maga a hajó is, fölébredt. A tisztek csapataikhoz mentek. A tengerészek fölfegyverkeztek és kivezették őket. Minden tekintetben olyanok voltak, mint a legionáriusok. Nyilkévéket és kelevézeket ölszámra hordtak a födélzetre. A középponti lépcsőknél olajos hordókat és tűzgolyókat helyeztek el, használatra készen. Tartalék-lámpákat gyujtottak. Kádakat töltöttek meg vízzel. A pihenő evezősöket a főnökkel szemben őrizet alatt összegyüjtötték. A Gondviselés úgy akarta, hogy Ben-Húr az utóbbiak között legyen. Feje fölött hallotta a végső készületek halk zörejét - a vitorlát göngyölítő tengerészeket, a hajókötelek huzogatását, a gépek előkészítését és a bivalybőr-vért felfüggesztését a gálya oldalára. Hirtelen ismét nyugalom lett a gályán; bizonytalan félelemmel és várakozással teli nyugalom, amely azt jelenti, - kész.

A födélzetről leérkező jelre, melyet a hortátorral a lépcsőzetnél állomásozó alsóbb tiszt közölt, egyszerre valamennyi evező megállt. - Mit jelentett ez?...

A padokhoz láncolt százhúsz rabszolga közül egy sem intézte magához ezt a kérdést. Ben-Húr azonban lélekzetét is visszafojtva figyelt. Úgy rémlett neki, mintha elhaló evezőcsapásokat hallana a háta mögött és erre az a gondolat villant meg agyában, hogy egy flotta - mozgásban levő flotta - van közel, mely valószinűleg támadásra készül.

A födélzetről más jelző parancs érkezett. Az evezők lemerültek és a gálya észrevétlenül megindult. Kívülről semmi hang, belül is semmi, de a kabinban minden ember ösztönszerűleg egyensulyba készült a rázkódás miatt; maga a hajó is ugyanezt látszott érezni és szinte tigris módjára, meglapulva siklott előre.

Ily helyzetben az idő kiszámíthatatlan; úgy, hogy Ben-Húr nem formálhatott itéletet a megtett távolságról. Végre a födélzeten hatalmasan, tisztán és hosszan fujt trombitaszó hallatszott. A főnök addig verte a száldobot, míg szinte rengett bele; az evezősök egész hosszúságban előre nyujták evezőiket, melyeket mélyen lemerítettek és hirtelen egyesült erővel megfeszítettek. A gálya, minden izében reszketve, hatalmas szökéssel felelt. Más trombiták is beleharsogtak a zajba, aztán rövid viaskodás lármája hallatszott, majd hatalmas lökést kaptak, mire a főnök

emelvényével szemközt levő evezősök megtántorodtak, néhányan elestek, a hajó pedig hátra szökkent, magához tért és még szilajabban rontott előre, mint előbb. A megrémült emberek sikoltoztak, még a trombiták rivalgását és az összeütközés recsegését és roppanását is túlkiáltották; aztán Ben-Húr olyasmit érezett a lábai alatt, mintha valamit összemorzsolnának, zúznának, darabokra törnének, elmerítenének és végül összegázolnának. A körülötte levők mind megdöbbenve néztek egymásra. A tetőről diadalordítás - a rómainak orra győzött! De kik voltak azok, akiket a tenger elnyelt?...

Semmi szünet, semmi megállapodás! Az Asztrea előre rohant; és amint ment, néhány tengerész lefutott s a pamut golyókat az olajos hordókba hányván, azon csepegően a lépcsők végén álló társaiknak dobálta; az ütközet eddigi borzalmaihoz kellett járulnia a tűznek is.

A gálya hirtelen oly magasra ágaskodott, hogy a legszélen ülő evezősök majd lebuktak padjaikról. Ismét fölharsant a római diadalordítás, melyet kétségbeesett sikoltozások követtek. Egy ellenálló hajót az előrészen levő nagy darú kapócsáklyáival megfogván a levegőbe emeltek, hogy ledobják és elmerítsék. A kiabálás jobb- és balkéz felől nőttön-nőtt; elül, hátul leirhatatlan lárma támadt. Néha egy-egy roppanás hallatszott, melyet hirtelen a rémület ordításai követtek; megint egy hajót tiportak le, melynek legénysége az örvénybe merült.

De a küzdelem nem volt egyoldalú. Hébe-hóba egy-egy fegyveres rómait hoztak le a lépcsőkön és vérezve, néha haldokolva, a földre tették. Majd gőzzel vegyes füstgomolyagok tódultak a kabinba, melyek égett emberi test szagától voltak büzösek és a pislogó világot sárgás homályba burkolták. Ben-Húr ilyenkor lélekzet után kapkodott és megsejtette, hogy égő hajó füstfelhőjén haladnak keresztül és borzadva gondolt arra, hogy a padokhoz láncolt evezősök is elégnek.

Az Asztrea az egész idő alatt mozgásban volt. Most oly hirtelen állt meg, hogy a kinyujtott evezők kiestek az evezősök kezéből, maguk az evezősök pedig lezuhantak padjaikról. Azután a födélzetről dühös dobogás és minden oldalon egymáshoz kapcsolt hajók horzsolódása hallatszott. A zajban eleintén elveszett a verőpálcának ütése. Az emberek félelmükben a földre rogytak, vagy buvó helyet keresve, nézelődtek. E páni félelem közepett egy test hullott, vagy vetődött le a nyiláson és Ben-Húr mellé esett. A zsidó megnézte a félig meztelen hullát: sűrű szőr borította az arcát és fonott, bivalybőrrel bevont pajzsa volt: az Éjszak fehérbőrű népei közül egy barbár, kit a halál megszabadított a zsákmány és bosszú elől. Hogy került ide?... Ah, az Asztrea födélzetét elfoglalták és a rómaiak saját födélzetükön harcolnak!

Borzadály futotta el az ifjú zsidót; Arriuszt keményen szorongatják... talán a maga életét védi. Ha megölik őt! Ábrahám Istene segíts! Az oly későn jött remények és álmok csak puszta remények és álmok voltak?... A viaskodás mennydörgött fölötte; körülnézett; a kabinban minden zűrzavar volt - a padokon ülő evezősök megbénultak; az emberek vakon futkostak ide s tova; csak a hortátor volt ülésén megzavarhatatlan, de hiába verte a száldobot és várta a tribún parancsát: - a vöröses homályban eleven példája annak a páratlan fegyelemnek, amely meghódította a világot.

Ez a példa jó hatással volt Ben-Húrra. Eléggé uralkodott magán, hogy gondolkozzék. A becsület és kötelesség az emelvényhez kötötte a rómait; de mi köze volt ehhez neki? A pad olyan dolog volt, melytől megszökhetik; ha, mint rabszolga meghal, kinek lesz haszna az áldozatból? Neki az élet kötelesség, ha nem becsület. Elindult hát, de aztán ismét megállt. Hej! római itélet tartotta fogva. Míg ez tart, hiába a szökés. A széles, nagy világon nem volt hely, ahol biztos lehetne a császári nyomozástól; sem a szárazföldön, sem a tengeren. Míg ha a törvény formái szerint nyeri vissza a szabadságát, Judeában lakhatik és megtalálhatja anyját és hugát...

Ismét körülnézett. Most a kabin teteje fölött folyt a harc, az ellenséges hajók döngették és horzsolták az oldalakat. A rabszolgák a padokon le akarták tépni láncaikat, s látván, hogy igyekvésük hiábavaló, őrültekként üvöltöttek; az őrök felmentek a lépcsőkön, a fegyelemnek vége volt, páni félelem uralkodott. Csak a főnök ült a székében nyugodtan, mint mindig - az ütőpálcát kivéve, fegyvertelenül; és zavartalanul verte a száldobot. Ben-Húr egy végső pillantást vetett reá, s aztán fölkerekedett - nem hogy megszökjék, hanem hogy megkeresse a tribúnt.

Közte és a hátulsó hajónyilás közt csak nagyon kis tér volt. Egy ugrással túl volt rajta, s félig a lépcsőkre ment, de elég magasra, hogy megpillanthassa a tűztől vérpiros eget, az oldalvást álló hajókat, a hajókkal és roncsokkal borított tengert, a kormányos helye körül tolongó harcot, a számos támadót, a kevés védőt - midőn a lépcsőfokot hirtelen elütötték lába alól, s ő hanyatt esett. Mikor a földre zuhant, úgy tetszett neki, hogy a fenék fölemelkedik és darabokra törik; ekkor, egy szempillantás alatt a hajótörzs egész hátulsó része széthullott és a tenger, mintha az egész idő alatt csak ezt leste volna, sisteregve és tajtékozva berohant a léken. A víztömeg több lábnyira a vízszín alatt tovasodorta Ben-Húrt, aki lemerülés közben valamit megkapott és belekapaszkodott. Az az idő, mely alatt lenn volt, sokkal hosszabbnak látszott, mint valóban volt; végre a felszinre ért, tüdejét hatalmas lélekzettel fölfrissíté, s kirázván a vizet hajából és szeméből följebb mászott a deszkán, amelyet megfogott.

Szétnézett maga körül. A halál már sarkában volt a hullámok alatt; akkor is reá lesett, mikor fölmerült - számtalan formában lesett reá.

A tengerre füst borult, mint félig áttetsző köd, melyen át itt-ott ragyogó világosság látszott. Hamarosan rájött, hogy azok égő hajók. A csata még mindig tartott, de nem lehetett sejteni, hogy ki volt a győző. Csak az volt bizonyos, hogy Arriusz gályája, az Asztrea elsülyedt, a födélzetén lévő hajósnéppel együtt. Hogy ezekből mi lett, azt nem tudta Ben-Húr, csak azt látta, hogy jobbra is, balra is fuldokló alakok bukkantak föl körülötte a vízből; de ezek mind ellenségei voltak, mindegyik megölte volna őt a deszkáért, amelyen libegett. Iparkodott hát távolodni tőlük. Ám ekkor hirtelen egy óriási gálya közeledett a vizen. Hatalmas orra sustorogva szelte a hullámokat s az aranyozásán és faragványán játszó vörös fény kigyószerű mozgást kölcsönzött neki. Alatta repülő tajtékká törődött a víz.

A deszkát, mely igen széles és kezelhetetlen volt, ösztönszerűen ellökte Ben-Húr és kitért. A pillanatok drágák voltak - egy fél pillanat megmentheti, vagy elveszti őt. E pillanatban kartávolságnyira tőle, egy sisak villant ki a tengerből, mint az arany ragyogása. Azután két kéz merült föl szétterpesztett ujjakkal - nagy és erős kezek voltak - ha valakit megfognának, aligha eresztenék el. Ben-Húr megdöbbenve tért ki előlük. Majd fölbukkant a sisak és a benne foglalt fej is - azután két kar, mely vadul paskolta a vizet - és most az arc a világosságnak fordult. A száj egészen tátva; a szemek nyitva, de merevek és az elmerülő ember vértelen sápadtsága - soha ennél iszonyatosabbat! De Ben-Húr fölujjongott örömében és midőn az arc ismét alámerült, megfogta annál a láncnál fogva, mely a sisakot az állhoz szorította. A férfi Arriusz tribún volt és Ben-Húr a deszkához húzta őt.

A víz hevesen tajtékzott és Ben-Húrnak minden erejét próbára tette, hogy a deszkát fogja és egyidejüleg a rómainak fejét is a felszinen tartsa. Aztán a gálya tova ment s a küzködő zsidó körül semmi más nem maradt, csak a tűztől ragyogó tenger. Most tompa reccsenés, ordítás hallatszott és Ben-Húr szivét sajátságos vad gyönyör fogta el: - az Asztrea meg volt bosszulva.

A csata most már szilaj üldözéssé fajult. De kik voltak a győzők?... Ben-Húr érezte, hogy ettől függ az ő szabadsága és a tribún élete. A deszkát Arriusz alá csúsztatta, azután pedig minden gondját arra fordította, hogy fönn is tartsa rajta a tribúnt. Lassanként virradni kezdett. A derengést reménykedve, de néha rettegve várta. A rómaiakat vagy a tengeri rablókat hozza-e? Ha a tengeri rablókat, akkor minden elveszett.

Végre világos reggel lett. Balkéz felől a szárazföldet látta, de sokkal távolabb, semhogy megpróbálhatta volna az odauszást. Itt-ott emberek libegtek a felszinen, deszkákba, gerendákba kapaszkodva, mint ő maga. A tenger helyenként fekete volt a megszenesedett és néha füstölgő roncsoktól. Jóval följebb egy gálya hevert, melynek ferdén álló vitorlarudjáról tépett vitorla függött és valamennyi evezője mozdulatlanul állt. Még távolabb mozgó foltokat vehetett ki, melyekről azt gondolta, hogy menekülő vagy üldöző hajók lehetnek, vagy talán röpködő fehér madarak.

Egy óra telt el így. Aggodalma növekedett. Ha nem érkezik gyorsan segély, Arriusz meghal. Néha már halottnak látszott, oly csöndesen feküdt. Levette a tribún fejéről a sisakot, s aztán nagy nehézséggel lekapcsolta a vértet is; a szív még dobogott. E jelre mégis remélni kezdett és várakozott. Nem lehetett mást tennie, mint várni és népének szokása szerint, - imádkozni.

Hosszú órák után Arriusz végre, Ben-Húr örömére, visszanyerte a szavát.

Összefüggéstelen kérdésekről, hogy hol van és ki és hogyan mentette meg őt - fokonkint az ütközetre tért. A győzelem kétes volta izgatta és nem kevésbbé magához térítette a hosszú pihenés, mely csakhamar beszédessé tette.

- Szabadulásunk, látom, a küzdelem eredményétől függ - mondta. - Azt is látom, mit tettél érettem. Saját életed kockáztatásával mentetted meg az enyémet. Bármi történjék is, én tehát hálával tartozom neked. És, hogyha a szerencse kedvez és baj nélkül kilábolunk ebből a veszedelemből, oly szivességet teszek, ami illik az olyan rómaihoz, akinek elég hatalma van arra, hogy hálját kimutassa. De, ha balra fordulna a kocka, meg kell igérned, hogy megteszed, amit parancsolok.

- Ha nem tilos dolog, megteszem - felelte Ben-Húr.

Arriusz megpihent, majd fürkészve kérdezte:

- Valóban a zsidó Húrnak a fia vagy?

- Úgy van, amint mondtam, - felelte Ben-Húr komolyan.

- Ismertem atyádat - szólt halkan a tribún.

Júda közelebb huzódott hozzá és mohón figyelt: - végre, azt gondolta, hogy otthonáról fog hallani.

- Ismertem és szerettem őt, - folytatta Arriusz.

Ismét szünet következett, mely alatt a tribún mélyen elgondolkozott, majd habozva mondta:

- Lehetetlen, hogy te, az ő fia, ne hallottál volna Kátóról és Brútuszról. Igen nagy emberek voltak, de sohasem oly nagyok, mint a halálban. Haldoklásukban ezt a törvényt hagyták hátra: - A római ne élje túl szerencséjét... Vigyázol-e?

- Hallom.

- A nemesek Rómában gyűrűt szoktak viselni. Az én kezemen is van egy. Húzd le most.

Kezét odatartá Júdának, aki teljesítette a tribún kivánságát.

- Most húzd a saját ujjadra.

Ben-Húr szót fogadott.

- E játékszernek megvan a maga haszna - mondta most Arriusz. - Nekem vagyonom és pénzem van. Engem még Rómában is gazdagnak tartanak. Családom nincs. Mutasd meg a gyűrűt szabadosomnak, aki távollétemben felügyel; Mizénum mellett egy villában találod. Mondd el neki, hogy jutott hozzád és kérj tőle bármit, akár mindent, ami nála van; ő nem

fogja megtagadni a kérést. Ha én élek, még jobbat teszek veled. Szabaddá teszlek, visszaadlak otthonodnak és családodnak; vagy arra a foglalkozásra adhatod magad, amely leginkább tetszik. Hallod-e?

- Mást nem tehetek, csak hallgatok.

- Tehát add szavadat. Az istenekre...

- Nem, jó tribún, én zsidó vagyok.

- Tehát a te Istenedre, vagy abban a formában, amely hited szerint a legszentebb: igérd meg, hogy megteszed, amit most mondok és úgy, amint mondom neked. Nos, igérd meg.

- Nemes Arriusz, tudod, hogy rabszolga vagyok. De mondd meg mégis az óhajtásodat, mielőtt szavamat veszed... Ah! - kiáltott föl lelkendezve. - Legyen áldott atyáim Istene! amott jön egy hajó!

- A külső jelekről megmondhatod-e, hogy milyen hajó? - kérdezte a tribún izgatottan.

- Nem, rázta a fejét Ben-Húr. - Én az evezők mellett szolgáltam.

- Van-e zászlaja? - folytatta ismét Arriusz.

- Nem látok egyet sem.

Arriusz egy ideig nyugodt maradt és látszott, hogy mélyen gondolkozik.

- Más valami jelet se látsz rajta? - kérdezte aztán.

- Kifeszített vitorlájú, három evezőpados hajó és gyorsan jön: ez az egész, amit mondhatok róla - felelte Ben-Húr.

- A római sok zászlót húzna föl diadalában - sóhajtott Arriusz elgondolkozva. - Ellenséges hajónak kell hát lennie. Hallgass most ide, - mondá komolyan. - Ha a gálya a tengeri rablóké, a te életed biztos; nem adnak szabadságot; ismét az evezőkhöz tesznek; de nem ölnek meg. Míg ellenben én...

A tribún akadozott, majd elszántan kiáltott föl:

- Eh, én már nagyon öreg vagyok arra, hogy becstelenségnek vessem alá magamat. Mondd el nekik Rómában, hogyan sülyedt el Kvintusz Arriusz, mint egy római tribúnhoz illett, hajójával az ellenség közepette. Ez az, amit akartam, hogy megtégy. Ha a hajó a tengeri rablóké, lökj le a deszkáról és fullassz a vízbe. Hallod-e? Esküdjél meg, hogy megteszed.

- Nem esküszöm - felelte Ben-Húr, szilárdan; - és meg se teszem. A törvény, amely engem leginkább kötelez, felelőssé tenne az életedért. Vedd vissza a gyűrűt - lehúzta ujjáról a pecsétnyomót: - vedd vissza mind azt az igéretet, amelyet az esetre tettél, ha kiszabadulunk ebből a veszélyből. Az itélet, mely az evezőre kárhoztatott, egész életemre rabszolgává tett, de én nem vagyok rabszolga; a szabadosod sem vagyok. Én Izrael fia vagyok és, legalább ebben a pillanatban, a magam ura. Vedd vissza a gyűrűt.

Arriusz veszteg maradt.

- Nem akarod? - folytatta Júda. - Akkor nem haragból, se rosszakaratból, hanem hogy szabaduljak egy gyülöletes kötelezettségtől, a tengernek adom ajándékodat. Lásd, ó tribún!

A gyűrűt elhajította, Arriusz hallotta a loccsanást, ahol leesett és alámerült, habár nem látta.

- Bolondot tettél - mondá; - hiszen a halált illetőleg nem függök tőled. Az élet: fonál, melyet segítséged nélkül is elszakíthatok. Ha a hajó a rablóké, megszabadulok a világtól, mert római vagyok, akinek a siker és dicsőség minden. De én hasznodra akartam lenni és ebben a helyzetben a gyűrű volt egyetlen bizonysága érvényes akaratomnak. Mind a ketten veszve

vagyunk. Én meg akarok halni, mert sajnálom a tőlem elragadott győzelmet és dicsőséget; te élni fogsz és gyászolhatod saját balgaságod következéseit. Sajnállak.

Ben-Húr világosabban látta, mint előbb, hogy a tribúnnak igaza van, de azért nem ingadozott.

- Szolgaságomnak három esztendeje alatt te vagy az első, ó tribún, aki barátságosan néz reám, - mondotta meghatottan. - Nem, nem! Még volt valaki - tette hozzá ellágyulva és könnybe lábadt a szeme, mert oly tisztán látta, mintha előtte volna most is: a gyermek arcát, aki megitatta őt a názáreti régi kútnál. - De legalább - folytatta - te voltál az első, aki megkérdezte tőlem, hogy ki voltam; és habár én is gondoltam arra, hogy hasznomra lehetsz nyomorúságomban, midőn utánad nyultam és kifogtalak a vízből: a tett még sem volt egészen önző; ezt hidd el, kérlek. Sőt ami több, láttam, hogy a célokat, melyekről álmodom, csak becsületes eszközökkel érhetem el. Lelkiismeretbeli dolognak tartottam, hogy inkább meghalok veled, mintsem, hogy a gyilkosod legyek. Elmém ép oly eltökélt, mint a tied; habár egész Rómát nekem igérted volna, ó tribún s az a tied is lenne, hogy nekem ajándékozhasd: nem öltelek volna meg akkor se. A te Kátód és Brútuszod csak kis gyermekek ahhoz a zsidóhoz képest, akinek törvényét minden zsidó megtartani köteles. Megmondtam.

Mind a ketten elhallgattak és vártak. Ben-Húr egyre a közelgő hajót nézte. Arriusz egykedvűen, behunyt szemmel pihent.

- Most megáll és csónakot bocsát le, - szólt Ben-Húr fojtott hangon.

- Látod-e a zászlaját? - kérdezte Arriusz.

- Nincs más jel, amiről megismerhetni, hogy római?

- Ha római, akkor az árbóc végén sisak van.

- Akkor örvendj - kiáltott föl Ben-Húr izgatottan: - látom a sisakot!

De Arriusz még mindig aggodalmaskodott.

- A kis csónakban levő emberek beszedik az úszkáló népet, - mondta Ben-Húr vigasztalásképen. - A tengeri rablók nem emberségesek.

- Szükségük lehet evezősökre - viszonzá Arriusz, hihetőleg megemlékezvén azokról az időkről, mikor ő is ily célból mentette ki a vizbefulókat.

Ben-Húr nagyon figyelmesen nézte a csónakot és a gályát.

- A hajó tovább megy, - mondta hirtelen.

- Hová?

- Tőlünk jobb kéz felől van a gálya, amelyet, úgy hiszem, elhagyott a legénysége. Ez feléje tart. Most az oldalánál van. Embereket rak a födélzetre.

Ekkor Arriusz kinyitotta a szemét és felélénkült.

- Adj hálát Istenednek - mondá, miután a gályákra nézett: - adj hálát Istenednek, ahogy én is hálát adok az én isteneimnek. A tengeri rabló elsülyesztette volna azt a hajót, nem pedig megmenti. Ebből, meg az árbócon levő sisakról tudom, hogy a gálya római. A diadal hát az enyém. A szerencse nem hagyott el. Mentve vagyunk. Csóváld meg a kezedet... kiálts nekik... hozd őket gyorsan. Duumvir leszek, és te!... Ismertem atyádat és szerettem. Valóban fejedelem volt. Ő tanított arra, hogy a zsidó nem barbár. Magammal viszlek. Fiammá fogadlak. Adj hálát Istenednek és hívd a hajósokat. Siess! Az üldözést folytatni kell. Egy rabló se meneküljön el. Siettesd őket!

Júda fölemelkedett a deszkán, hadonászott a karjaival és teljes erejéből kiáltozott; végre magára vonta a kis csónakban levő tengerészek figyelmét és csakhamar fölvették őket.

Arriuszt végtelen tisztelettel fogadták a gályán. A födélzeten elnyujtózva, kényelmes ágyon hallgatta meg a küzdelem befejezésének részleteit. Midőn a vizen uszókat mind kimentették és a zsákmányt is biztosították, ismét kitűzte parancsnoki lobogóját és éjszak felé sietett, hogy a flottával találkozzék és teljessé tegye a győzelmet. Az ötven hajó a kellő időben zárta el a csatornát a menekülő tengeri rablók elől és így egészen tönkre verték őket; egyetlenegy sem menekült meg. Hogy a tribun dicsősége még nagyobb legyen, húsz gályát is elvettek az ellenségtől.

***

Arriuszt nagy ünnepségekkel fogadták a mizénumi hullámgáton, mikor a hadjáratból visszatért. Vele volt Ben-Húr is, akiről magasztaló szavakkal mondta el, hogyan mentette meg az életét, de gondosan mellőzött mindent, ami a fiatal zsidó multjára vonatkozott. Az elbeszélés végén magához szólította Ben-Húrt és egyik kezét barátságosan az ifjú vállán nyugtatva így szólt:

- Barátaim, ez az én fiam és örökösöm, akit, mivel vagyonom az övé lesz, az én nevemen ismerjetek mindannyian. Kérlek benneteket, úgy szeressétek őt, mint engem szerettek.

Mihelyt az alkalom engedte, forma szerint is végrehajtották az örökbefogadást. A derék római tehát megtartotta Ben-Húrnak tett igéretét és szerencsésen bevezette őt a császári világba. A következő hónapban pazar fénnyel ünnepelték meg az armilusztriumot Szkaurusz szinházában. Az alkotmány egyik oldala katonai diadaljelvényekkel volt diszítve; ezek közt a legnevezetesebb és legcsodáltabb volt a húsz hajóbőgő (*rostrum*, azaz hajóorr), amelyek fölött nagy betükkel, hogy az üléseken levő nyolcvanezer szemlélő olvashassa, ez a fölirat volt:

A tengeri rablóktól az Euripusz öbölben
elfoglalta
KVINTUSZ ARRIUSZ
Duumvir.

Ben-Húr visszatér Keletre.

A hónap, amelyhez most értünk, július, az év Urunk születése után a 29-ik és a hely Antiókhia, akkoriban a Kelet királynéja és Róma után a legerősebb, ha nem a legnépesebb város a világon.

Egy kereskedőhajó fordult be az Orontesz-folyó torkolatába a tenger vizeiről. Délelőtt volt. A hőség rekkenő, de azért a hajó előkelő utasai - többi közt Ben-Húr is - mind a födélzeten voltak.

Az öt év teljes férfiúvá érlelte a fiatal zsidót. A fehér lenruha, amelybe öltözött, kissé eltakarta termetét. Akik szorosan megfigyelték, fönnakadtak a személyének nemes sajátságai és a mo-dora közt levő ellenmondáson. Komoly és udvarias, előkelő, finom magatartása és választé-kos beszédje azt mutatta, hogy patricius, ellenben plebejusi származás jele volt, hogy a karjai aránytalanul hosszúak és, midőn közelében valamit megfogott, hogy magát a hajó mozgása ellen biztosítsa, kezének nagysága és szemmel látható ereje is meglepő volt.

A gálya útközben, Ciprusz kikötőjében, egy igen tisztes, pátriárka-külsejű, nyugodt modorú zsidót vett föl. Ben-Húr néhány kérdést próbált hozzá intézni; a feleletek megnyerték bizalmát és végre huzamos társalgás fejlődött ki köztük. Midőn a gálya az Orontesz torkolatához ért, ép akkor két más hajó találkozott vele, melyek ugyanabban az időben indultak a folyamba; és mind a két idegen hajó apró, aranysárga zászlókat tüzött ki. Sokan kiváncsiskodtak, hogy mit jelenthetnek az apró, sárga zászlók, mire a tisztes zsidó ezt a felvilágosítást adta:

- A zászlók nem nemzetiséget jelentenek, hanem csak a tulajdonost jelzik.

Az utasok a beszélőre néztek, mintha folytatásra kérték volna. Ben-Húr is érdeklődve figyelt.

- Antiókhiában lakik - folytatta nyugodt modorában a zsidó. - Mivel roppant gazdag volt, sokan irigylik és megrágalmazzák, hogy nem igaz uton szerezte a vagyonát. A rágalom az, hogy Jeruzsálemben egy Húr nevű, igen ősi családból való fejedelem...

Júda iparkodott nyugodt lenni, de a szive gyorsabban vert.

- A fejedelem kereskedő volt - magyarázta az öreg zsidó. - Számos vállalatot létesített, melyek közül több a távol keletre, mások nyugatra terjedtek. Az egyiket Antiókhiában egy emberre bizta, akiről azt beszélik, hogy háziszolga volt, a neve Szimonidesz; a név görög, de ő maga zsidó. Az úr a tengerbe veszett. De üzlete azért époly virágzó maradt. Egy idő mulva szerencsétlenség érte a családot. A fejedelem egyetlen fia, aki még alig serdült föl, meg akarta ölni Grátusz prokurátort Jeruzsálem egyik utcáján. Elfogták és azóta nem hallott róla senki. A római haragja az egész családot befogatta és senki sem maradt életben a Húr-családból. Palotájukat lepecsételték és a vagyont elkobozták; mindent elkoboztak, amit a Húrok tulajdo-nának tartottak. A prokurátor aranykenőccsel gyógyította be sebét...

Az utasok nevettek.

- Ugy érted, hogy a vagyont megtartotta? - hunyorított az egyik.

- Azt beszélik - viszonzá a zsidó - én csak úgy mondom a történetet, amint hallottam. És, hogy folytassam, ez a Szimonidesz, aki itt Antiókhiában a fejedelem ügyvivője volt, rövid idő mulva a maga szakállára nyitott üzletet és hirtelen rövid idő alatt a város első kereskedője lett. Urának példájára karavánokat küldött Indiába és jelenleg annyi gályája van a tengeren, hogy elég volna királyi flottának. Azt mondják, hogy minden sikerül neki. Tevéi nem döglenek el, hacsak nem az öregségtől; hajói soha el nem sülyednek; ha egy forgácsot a folyamba vet, aranyozva kerül vissza hozzá.

- Mennyi idő óta üldözi a szerencse?

- Lehet vagy tíz esztendeje.

- Jól megvethette az ágyát, - vélekedtek az utasok.

- Az ám, mondják, hogy a prokurátor csak a fejedelem kész vagyonát vette el, - magyarázta az öreg zsidó: - a lovait, barmait, házait, földjét, hajóit, árúit. A pénzt nem találhatták sehol, habár óriási összegeknek kellett lenniük. Hogy mi lett a pénzből, az megoldatlan rejtély maradt.

- De nekem nem - mondá az egyik utas, vigyorogva.

- Értelek - felelte a zsidó. - Mások is rájöttek a gondolatodra. Mindenki azt hiszi, hogy az öreg Szimonidesz abból vetette meg az ágyát. A prokurátor is abban a véleményben van, azaz volt, mert öt év alatt kétszer fogatta be a kereskedőt és kínpadra vonta.

Júda iszonyú erővel markolta meg a kötelet, amelyet tartott.

- Mondják - folytatta az elbeszélő, - hogy nincs egy ép csont a szegény ember testében. Mikor legutoljára láttam, mint alaktalan nyomorék, párnákhoz dőlve, székben ült.

- Úgy megkínozták?! - szörnyűködtek a hallgatók közül többen egyszerre.

- De a kínzással nem mentek nála semmire. Annyi volt az egész, amit kicsikartak belőle, hogy minden, amije van, jogos tulajdona és jogosan is használja. Most már nem kell félnie az üldözéstől. Szabadalma van a kereskedéshez és azt maga Tiberiusz írta alá.

- Fogadom, hogy fizetett érte, mint a köles!

- Ezek a hajók az övéi - folytatta a zsidó, felelet nélkül hagyván a megjegyzést. - Hajósainál az a szokás, hogy találkozás alkalmával sárga lobogókkal üdvözlik egymást, aminek megpillantása alighanem azt jelenti: «Szerencsés utazást tettünk».

A történet itt véget ért. És az utasok szétszéledtek, de midőn a hajó csöndesen beért a folyam csatornájába, Júda megszólítá a zsidót:

- Mi volt a kereskedő urának a neve?

- Ben-Húr, jeruzsálemi fejedelem.

- Mi lett a fejedelem családjából?

- A fiát gályára küldték, - felelte az öreg zsidó. - Azt mondhatnám, hogy meghalt. Az ily ítéletnél egy év az élet közönséges határa. Az özvegyről és a leányról nem hallani semmit; akik tudják, mi lett belőlük, nem akarnak szólni. Kétségtelenül ama vártornyok egyikének cellájában haltak meg, amelyek Judea útfelein csufoskodnak.

Júda a kormányos tartózkodó helye felé sétált. Úgy gondolatba merült, hogy alig vette észre a folyam partjait, melyek a tengertől a városig bámulatos szépek voltak a szíriai gyümölcsös- és szőlőskertektől, melyek a gazdag villák körül csoportosultak. Nem látta már a végtelen flottában járó-kelő hajókat se, nem hallotta a munkaközben vagy mulatságból daloló és kiabáló tengerészeket. Csak egyszer ébredt föl pillanatnyi érdeklődése és ez akkor volt, midőn valaki a Dafne berkére mutatott, melyet a folyam egyik kanyarodásánál látni lehetett.

Mikor a város egészen előttük feküdt, az utasok a födélzeten voltak és a tisztes zsidó magyarázta nekik a part nevezetességeit.

- A folyam itt nyugat felé kanyarodik - mutatta: - és az egész folyam mentén kőpartok és dokkok vannak. Amott - a beszélő dél felé mutatott - van a Kájusz-hegy, vagy mint az itteni nép hívni szereti, az Orontesz-hegység; amarrább vannak a Fekete-hegyek, honnan a királyok vízvezetékei a legtisztább vizet hozzák.

- A Dafne berke? - felelte egy kérdezősködőnek. - Senki le nem írhatja azt; de jegyezd meg! Apolló kezdte és ő is végezte be. Többre becsüli Olimposznál. Az emberek csak egy pillanatra mennek oda... csak egyre... és nem jönnek vissza. Mindenki odamegy, a cinikus bölcselő, a férfiasodó gyermek, az asszonyok és a papok: mindenki megy... De itt a város fala! ott van Xereusznak, a falépítmények mesterének remeke.

Minden szem a zsidó mutatóujját követte.

- Ez a rész az első Szeleukida parancsára épült. Háromszáz évvel ezelőtt. A tetején négyszáz torony van és mindegyik víztartó - folytatta a zsidó. - Nézzetek oda! A fal fölött, bár jó magas, némi távolságban két dombot láttok, melyekről tudnotok kell, hogy a Szulpiusz csúcsaival vetekednek. A messzebbiken áll a fellegvár, melynek egész éven át egy római légió a helyőrsége. Vele szemközt Jupiter-temploma emelkedik és alatta a legátus székházának homlokzata: hivatalokkal telt palota, de egyúttal erőd, mely ellen a csőcselék oly ártalmatlan volna, mint a déli szél.

Midőn szavait befejezte, a hajó megfordult és lassan a kikötőhelynek tartott; pár perc mulva kidobták a köteleket, az evezőket bevonták és az utazás véget ért. Ekkor Ben-Húr fölkereste a tisztes zsidót.

- Bocsáss meg, hogy néhány pillanatra háborgatlak, mielőtt búcsut mondanék.

A férfiú meghajtá magát.

- Történeted, melyet a kereskedőről beszéltél, kíváncsivá tett arra, hogy lássam őt. Szimonidesznek nevezted?

- Igen. Görög nevű zsidó.

- Hol találhatnám meg őt?

Az öreg zsidó éles pillantást vetett Ben-Húrra, mielőtt felelt, s aztán vállát vonva mondta:

- Meg akarlak kímélni a bosszúságtól. Ő nem pénzkölcsönző.

- Én sem vagyok adósságcsináló - felelte Ben-Húr, elmosolyodva a másiknak ravaszságán.

Az ember fölemelte fejét és egy pillanatig gondolkozott.

- Ha nappal akarod fölkeresni, - mondta aztán - menj a folyó mentén addig a hídig, mely alatt roppant rakodóhely van, mindig teli érkező és szállítandó árúkkal. A hajóraj, mely ott horgonyoz, az övé. Nem tévedhetsz el, hogy reá találj.

- Atyáink békéje legyen veled.

- És veled.

Ezzel elváltak és Ben-Húr parancsot adott két teherhordónak, hogy vigyék podgyászát a fellegvárba. Meg is indultak a Nimfeum felé, ahol, mikor a teherhordók délnek fordultak, Ben-Húr csodálkozva állt meg, noha Rómából jött. Jobbról és balról paloták voltak, s közöttük végtelennek látszó kettős márvány oszlopsor, mely külön utakat hagyott a gyalogosok, jószágok és kocsik számára; mindez árnyékban és szüntelen ugró szökőkutaktól hűs volt.

De Ben-Húr nem volt oly hangulatban, hogy gyönyörködjék a palotasorok nagyszerűségében. Egyre Szimonidesz története járt a fejében. És, midőn az Omfaluszhoz ért, hirtelen megváltoztatta szándékát.

- Ma éjjel nem megyek a fellegvárba - mondá a teherhordóknak. - Vezessetek a legközelebbi khánba, a szeleukiai út hídja mellett.

Másnap reggel Ben-Húr egyenesen Szimonidesz házát kereste föl, mely közvetlenül a szeleukiai híd alatt volt, faragatlan, szürke kövekből rakott, stilustalan tömeg. Elülről két roppant kapu közelekedett a kikötővel. A tetőhöz közel voltak az erős vasrácsos ablakok, a kövek hasadékaiban fű lengett és helyenként fekete moh tarkítá a különben csupasz köveket.

A kapuk nyitva voltak. Ezek egyikén a forgalom befelé irányult; a másikon át pedig kifelé tódult; és sietség, sietség volt itt minden mozdulatban. Ben-Húr belépett a házba, melynek belseje olyan volt, mint egy roppant tárház, hol beosztott helyeken és szorgosan rendezve mindenféle árú volt felhalmozva. Mialatt előre bukdácsolt a túlzsufolt folyosón, Ben-Húr azon gondolkozott, hogy ez az ember, akinek lángeszéről annyi bizonyság tanuskodik, csakugyan apjának a rabszolgája lehetett-e? Ha igen, úgy melyik osztályhoz tartozott? Ha zsidó, egy szolgának a fia volt-e? Vagy talán adós, vagy egy adósnak a fia volt, vagy úgy itélték el és lopásért adták el?... Végre egy ember közeledett hozzá és megszólította:

- Mit akarsz?

- Szimonidesz kereskedőt akarom látni - felelte Ben-Húr.

- Akarsz-e ezen az úton jönni?

Az ember előre ment és fölvezette Ben-Húrt egy lépcsőn a tárház lapos tetőzetére, ahol egy földszintes házacska állt alacsony fallal kerítve. Portalan ösvény vitt az ajtóhoz, melyet teljes virágzásban álló perzsa rózsabokrok szegélyeztek. Belehelvén az édes illatot, Ben-Húr a vezető után ment, míg egy sötétes folyosó végén félig félrehuzott kárpit előtt álltak meg. Az ember bekiáltott.

- Egy idegen akarja látni az urat.

- Isten nevében hadd jöjjön - felelte egy csengő hang.

A szoba fala, melybe a látogatót vezették, deszkázva volt; minden deszkázat úgy volt beosztva, mint egy modern iróállvány és minden osztály tömve volt jelzőcédulás, az időtől és használattól sárgult foliókkal. Aranygolyós karnis fölött emelkedett a mennyezet, mely végre alacsony, száz meg száz violaszinű macskaüveg lemezből rakott kupolába ment át és kellemes fényt bocsátott be. A padozatot oly vastag, szürke pokrócok födték, hogy a belépő láb félig besüppedt és nesztelen volt rajta a járás.

A szoba közepén két személy volt: - magas támlájú, széles karú, puha vánkosokkal rakott székben egy férfi pihent; balján, a szék hátához támaszkodva, egy asszonnyá fejlődő leány. Ben-Húr, meglátván őket, érezte, hogy a vér a homloka felé tódul; meghajtotta magát, hogy palástolja elfogódottságát és így nem vette észre, hogy az ülő alak megdöbbenve emelte föl a két kezét... Ez az ijedelem azonban époly gyorsan elmult, mint ahogyan jött. És midőn Ben-Húr fölemelte szemét, mind a kettő ugyanabban a helyzetben volt, mint az imént, csak a leány keze mozdult meg és könnyedén az öregnek vállán pihent; mind a ketten merően néztek reá.

- Ha te Szimonidesz kereskedő vagy és zsidó - kezdte Ben-Húr és egy pillanatra elhallgatott - úgy Ábrahám atyánk Istenének békéje legyen veled és a tiéddel.

Ez az utolsó köszöntés a leánynak szólt.

- Én vagyok Szimonidesz, akiről beszélsz, születésemnél fogva zsidó - felelte az ember, különösen csengő hangon. - Én Szimonidesz és zsidó vagyok; és viszonzom üdvözlésedet azzal a kérelemmel, hogy tudni szeretném, ki látogat meg.

Ben-Húr a válasz közben odanézett és látta, hogy a férfi felsőteste csak alaktalan tömeg volt, mely a párnák mélységébe süppedt és kivarrott sötét selyemruha takarta. E tömeg fölött királyi arányosságú fej látszott - egy államférfiúnak és hódítónak az eszményi feje - alul széles, homlokban domború fej, aminőnek Cézárt modellálta volna Michelangelo. A fehér szemöldökökre vékony fürtökben csüngött alá a fehér haj, ami csak fokozta szemeinek feketeségét, melyek komor fénnyel ragyogtak. Az arc vértelen és ráncoktól puffadt volt, különösen az áll alatt. Szóval: a fej és az arc olyan emberé volt, aki könnyebben megmozdíthatta volna a világot, mint a világ őt: - oly emberé, aki huszonnégyszer kínpadra vonva lett ily alaktalan nyomorékká, nyögés vagy vallomás nélkül: - oly emberé, aki eldobja életét, de a tervét vagy célját soha föl nem áldozza. Ennek nyujtá Ben-Húr a kezét, tenyérrel fölfelé, mintha fölajánlaná és egyúttal kérné is a békét.

- Én Júda vagyok - mondta aztán. - Itamárnak, a Húr-család néhai fejének és jeruzsálemi fejedelemnek a fia.

A kereskedő jobbkeze a ruhán kívül feküdt - hosszú, vékony, a szenvedésektől formátlanná tett kéz. Most szorosan összecsukódott - és ez volt minden, ami elárult némi meglepődést vagy érdeklődést; utána pedig ez a nyugodt válasz következett:

- A tiszta vérű jeruzsálemi fejedelmeket mindig szivesen látom házamban; légy üdvöz. Adj széket a fiatalembernek, Eszter.

A leány egy közel levő széket fogott és odavitte Ben-Húrnak. A tekintetük találkozott, amint üléssel megkínálta:

- Urunk békéje legyen veled - mondá szerényen. - Ülj le és pihenj.

Ben-Húr nem fogadta el a fölajánlott ülést, hanem állva folytatta:

- Kérem a jó Szimonidesz mestert, hogy ne tartson tolakodónak. Tegnap a folyamon feljövén, azt hallottam, hogy ismerte atyámat.

- Ismertem Húr fejedelmet, - bólintott az öreg zsidó. - Némely vállalatban összeköttetésben is állottunk. De ülj le, kérlek; te pedig, Eszter, hozz bort a fiatalembernek. Mert, ha valóban az vagy, aki vagy, bizonyára nem fogsz visszautasítani egy pohár színbort a sóreki valódi tőkéből, mely Hebron déli domboldalain termett.

Mire szavait befejezte, Eszter már Ben-Húr előtt állt az ezüstserleggel, melyet az asztalon álló edényből megtöltött. Az italt lesütött szemmel kínálta. Az ifjú gyöngéden megérinté kezét, hogy vigye el. Szemük most ismét találkozott; ekkor Ben-Húr észrevette, hogy a leány kicsiny, alig ér magasságban az ő válláig; de nagyon kedves, nyájas, fehér arcú, kimondhatatlan szelid, fekete szemekkel... Olyan, mint Tirza volna, ha élne. Sóhajtozott magában. Azután hangosan kérdezte:

- Nem atyád?...

- Én Eszter vagyok, Szimonidesz leánya - felelte a leány méltósággal.

- Tehát, szép Eszter, tudom, hogy atyád nem gondol rosszat felőlem, ha most nem sietek elfogadni hires borát; sem én nem remélem, hogy csekélyebb leszek a te szined előtt.

A leány letette a bort az asztalra és visszament az atyjához; Ben-Húr pedig, Szimonideszhez fordulva, így szólt:

- Atyámnak, a halálakor, egy olyan nevű meghitt szolgája volt, ahogy téged hívnak; és nekem azt mondták, hogy ez az ember te vagy.

Erre hirtelen rángás vett erőt a nyomorék aggastyánon, akinek vékony keze ökölbe szorult. De ez csak egy pillanatig tartott. Azután fáradtan csendült meg az öreg ember szava:

- Az emberekkel való érintkezésben megöregedtem - megöregedtem időm előtt. És tapasztalataim megtanítottak arra, hogy fajom iránt csak bizalmatlan lehetek. Izrael Istene segítsen azon, aki élete végén ily vallomást kénytelen tenni! Az én szeretteim kevesen vannak, de vannak. Ezek egyike oly lélek, aki - itt gyöngéden megcsókolta a leány kezét: - oly lélek, aki ekkorig önzéstelenül az enyém volt és oly vigasztalás, hogy meghalnék, ha elvennék tőlem.

Eszter lehajlott és gyöngéden megcsókolta atyját.

- A másik szeretet csak emlék - folytatta Szimonidesz; - erről azt akarom még mondani, hogy az, mint az Úr áldása, összetartaná az egész családot, ha csak... - a hangja halkabb lett és reszketett - ha csak tudnám, hogy hol vannak...

Ben-Húr arca kigyúlt, ahogy előre lépve fölkiáltott:

- Anyám és hugom! Te róluk beszélsz?

Eszter, mintha Ben-Húr hozzá szólt volna, fölemelte a fejét; de Szimonidesz, nyugalmát visszanyerve, hidegen folytatta:

- Hallgass végig. Mert az vagyok, aki vagyok és épen ezért kérlek, mielőtt, óhajtásodhoz képest, visszatérnék Húr fejedelemhez való viszonyaimra: mutasd meg nekem a bizonyítékokat arra nézve, hogy te ki vagy. Bizonyítékod irásban van-e? Vagy a személyed az?

A követelés egyenes és jogosultsága elvitázhatatlan volt. Ben-Húr elpirult, összekulcsolta a kezét, dadogott és zavarában elfordult. Szimonidesz azonban sürgette őt.

- A bizonyítékokat, mondom, a bizonyítékokat! Add elém őket... add a kezembe!

De Ben-Húr nem felelt: hiszen - mit mondhatott volna?... A gályán eltöltött három év azonosságának minden bizonyítékát eltörölte. Ki bizonyíthatná, hogy ő valóban Ben-Húr és fia Itamárnak?... Még Kvintusz Arriusz is, ha élne, csak azt mondhatná el, hogy a gályán találta és elhitte neki, hogy valóban a Húr fia! De hát bizonyíték-e ez?

- Szimonidesz mester - szólt végre - én csak a történetemet mondhatom el, ha jóakarattal méltóztatol meghallgatni.

- Beszélj - mondta Szimonidesz, aki most valóban a helyzet ura volt: - beszélj és én annál készségesebben hallgatlak, mert nem tagadtam, hogy csakugyan az a személy vagy, akinek kiadod magadat.

Ben-Húr tehát hirtelen elbeszélte életét egészen addig, midőn Arriusz társaságában az égei tengerről győzelmesen visszatért és Mizénumnál a szárazra lépett, majd így folytatta:

- Jótevőm a törvény formális szertartásai szerint fiának fogadott; tudóssá akart képeztetni, de én elutasítottam kívánságát, mert zsidó vagyok és nem feledhettem az Úr Istent, se a próféták dicsőségét, meg a várost, melyet Dávid és Salamon a hegyeken építettek. Azt kérded, hogy akkor hát miért fogadtam el a rómaitól mindezeket a jótéteményeket? Szerettem őt; de meg azt is gondoltam, hogy a segítségével összeköttetéseket szerzek és így majd egy napon földeríthetem az anyám és hugom sorsát zárva tartó titkot. De volt ezeken kívül egy más indítóok is, amelyről csak annyit mondhatok, hogy megszerezni iparkodtam mindazt, ami a hadi mesterség tökéletes ismeretére szükséges. Titkos célom állhatatos követésében jöttem Antiókhiába. Maxenciusz konzulhoz szándékozván csatlakozni abban a hadjáratban, melyet a párthusok ellen szervez. Minden fegyvernemben mester lévén a személyes ügyességet illető-

leg, most a felsőbb tudományt akarom elsajátítani, mely a hadtestek vezetéséhez szükséges a csatatéren. De tegnap, midőn hajónk az Oronteszba ért, velünk együtt két más, sárgalobogós hajó is fölvitorlázott. Egy cipruszi utas, aki szintén zsidó, megmagyarázta, hogy a hajók gazdája Szimonidesz, Antiókhia első kereskedője; ő mondta el azt is, hogy ki volt ez a kereskedő és nem hallgatta el Grátusz kegyetlenkedéseit, valamint az általuk elérni óhajtott célt sem.

E célzásra Szimonidesz lehajtá fejét, s a leány, mintha segítene elrejteni atyja érzelmeit és saját mély részvétét, reáborult az atyjára. Ekkor a kereskedő hirtelen fölemelte szemét és csengő hangon mondta:

- Beszélj tovább: én figyelek!

- Ó Szimonidesz! - szólt most Ben-Húr egy lépéssel előre menve: - látom, hogy nem vagy meggyőződve és hogy még mindig bizalmatlanságod árnyékában állok.

A kalmár vonásai mozdulatlanok maradtak, mint a márvány és a nyelve is oly néma volt.

- És magam is époly tisztán látom helyzetem nehézségeit - folytatá Ben-Húr. - Minden római összeköttetésemet be tudom bizonyítani, csak a konzulra kell hivatkoznom, aki most a városi kormányzó vendége; de nem tudom igazolni azokat a részleteket, melyeket tőlem követelsz. Nem bizonyíthatom be, hogy apám fia vagyok. Azok, kik ebben szolgálatomra lehetnének... fájdalom! meghaltak vagy elvesztek.

Kezével eltakarta az arcát; mire Eszter fölkelt és fölvevén az elutasított serleget, mondá neki:

- A bor abból az országból való, amelyet mindnyájan úgy szeretünk. Igyál, kérlek!

A hang oly édes volt, mint Rebekáé, midőn italt kínált Jákobnak a Nahár városa melletti kútnál; Ben-Húr látta, hogy könnyek csillogtak a leány szemében és ivott, mondván:

- Szimonidesz leánya, szived tele van jósággal; és irgalmas vagy, mert azt akarod, hogy az idegen is részesüljön benne atyádnál. Légy Istenünktől áldott! Köszönöm.

Azután ismét a kereskedőhöz fordult:

- Mivel nem tudom bebizonyítani, hogy atyám fia vagyok, visszavonom azt, amit tőled kívántam, ó Szimonidesz és távozom, hogy többé ne zavarjalak; de engedd kijelentenem, hogy nem akartalak téged a szolgaságba visszatéríteni, sem vagyonodra nem számítottam. Azt akartam megmondani neked, amit most mondok: hogy minden a tiéd, ami munkád és lángeszed gyümölcse; használd egészséggel. Ha tehát ismét reám gondolsz, jusson eszedbe ez a kérdés, mely: a prófétákra és Jehovára, a te Istenedre és az enyémre esküszöm, egyetlen célja volt idejövetelemnek: Mit tudsz, mit mondasz anyámról és Tirzáról, a hugomról, aki szépségre és kedvességre olyan volna, mint ez, a te életed édessége, ha nem a te igazi életed? Ó! mit tudsz mondani felőlük?

Eszter arcán könnyek peregtek; de a férfi makacs volt. Tiszta hangon felelte:

- Mondtam, hogy ismertem Ben-Húr fejedelmet. Emlékszem, hogy hallottam a szerencsétlenségről, mely családját érte. Emlékszem a keserűségre, amellyel hallottam. Aki ily nyomort okozott barátom özvegyének, ugyanaz, aki velem is kegyetlenkedett. Sőt tovább megyek és azt mondom, hogy szorgos kutatást végeztettem a családot illetőleg, de... semmit se mondhatok felőlük. Elvesztek...

Ben-Húr nagyot nyögött.

- Akkor... akkor az utolsó remény semmisült meg! - mondá érzelmeivel küzdve. - Megszoktam a csalódásokat. Bocsánatot kérek tolakodásomért; és, ha kellemetlenséget szereztem neked, bocsásd meg bánatom miatt. Most már nincs miért élnem, csak a bosszúért. Isten áldjon.

A kárpit felé fordult és egyszerűen csak ennyit mondott:

- Köszönet mindkettőtöknek.

- Béke legyen veled - mondá a kereskedő.

Eszter a zokogástól nem tudott szólani.

És Ben-Húr így távozott atyja szolgájának a házából.

Alig lépett ki Ben-Húr a szobából, midőn Szimonidesz mintha álomból ébredt volna föl. Az arca kigyulladt, szemének komor fénye ragyogásra változott.

- Eszter, csöngess, de gyorsan! - mondta vidáman.

A leány az asztalhoz ment és megrázta a csöngetyűt. A falon az egyik deszkázat hátracsapódott, s az így támadt nyiláson egy ember sietett a kereskedő elé.

- Mallukh, ide... közelebb... a székhez - mondá az úr parancsolóan. - Ide vigyázz! Egy fiatalember megy le most az árúházba... magas, csinos, zsidóruhájú ember; kövesd őt, az árnyékánál is hivebben; és minden éjjel küldj értesítést arról, hol van, mit csinál, mily társaságban fordul meg; és, ha fölfedeztetés nélkül kihallgathatod társalgását, jelentsd meg szóról-szóra, mindazzal együtt, ami arra szolgál, hogy megismerjük őt, szokásait, indító okait, életét. Érted-e? Menj hamar! Megállj, Mallukh. Ha elhagyja a várost, menj utána... és jegyezd meg, Mallukh, barátként viseld magad. Ha megszólít, mondj, amit akarsz, ami legjobban illik az alkalomhoz, csak azt ne, hogy szolgálatomban vagy; erről egy szót se. Siess... nagyon siess!

Az ember köszönt, mint az elébb és elment. Ekkor Szimonidesz összedörzsölte halvány kezeit és nevetett.

- Nincs napos idő odakünn?

- Az volt, mikor a fiatalember bejött - felelte Eszter.

- Akkor hívd be Abimelekhet, hogy kivigyen a kertbe, ahol láthatom a folyamot és a hajókat és el akarom mondani neked, édes Eszter, miért telt meg most az én szám nevetéssel és miért olyan a lelkem, mint az őz vagy a fiatal szarvas a füszeres hegyeken...

A csöngetyű szavára bejött a szolga és a leány parancsára a kis kerekeken mozgó széket kitolta a szobából az alház tetejére, melyet apja az ő kertjének nevezett. A rózsákon és kisebb virágágyakon át olyan helyre tolták, honnan az átellenes sziget palotáinak tetőit láthatta és a híd alatt a hajóktól hemzsegő folyamot, mely mind a hullámzó vizen játszó nap fényében tündökölt. A szolga itt hagyta őt Eszterrel. A munkások kiabálása, kopácsolása és ütései nem zavarták meg annyira sem, mint a hidon csaknem feje fölött járó nép lábdobogása, annyira megszokta ezt. Eszter, apja kezét simogatva, a szék karjára ült és várt, míg Szimonidesz megszólalt:

- Midőn a fiatalember beszélt, Eszter, megfigyeltelek és azt gondoltam, hogy megnyert téged.

A leány lesütötte szemét, amint felelt:

- Ha a hitet érted, apám, én hittem neki.

- Ő tehát a te szemedben Húr fejedelem elveszett fia?

- Ha nem az - ... A leány habozott.

- És ha nem az, Eszter? - sürgette az öreg.

- Szolgálód voltam, apám, mióta anyámat magához szólítá az Úr Isten; oldalad mellett láttam és figyeltem a mindenféle fajtájú embereket, kik tisztes vagy tisztességtelen hasznot kerestek; és én azt mondom, hogy ha az a fiatalember nem volna a fejedelem, akinek kiadja magát, akkor az ámítás még sohase játszotta olyan jól a becsületes igazság szerepét.

- Salamon dicsőségére, leány, te okosan beszélsz - mondta Szimonidesz - és elég idős is vagy már arra, hogy meghallgass egy szomorú történetet, amelyet még előtted is eltitkoltam... Én Hinnóm völgyében, a Szijón déli oldalán egy sírban születtem. Apám és anyám zsidó rabszolgák voltak, kik Siloam mellett, a királyi kertben gondozták a füge- és olajfákat meg szőlőket és gyermekkoromban segítettem nekik. Ők örökös rabszolgák voltak. Eladtak bennünket Húr fejedelemnek, ki akkoriban Heródes király után a leggazdagabb ember volt Jeruzsálemben. Kertjéből az egiptomi Alexandriában levő árúházába tett át, hol nagykorúvá lettem. Hat évig szolgáltam neki és a hetedikben Mózes törvénye szerint szabad lettem.

Eszter örvendve összecsapta kezét.

- Akkor hát nem vagy apjának a szolgája!

- Csak hallgass meg, leányom, - folytatta Szimonidesz. - Szolgálatom végén Jeruzsálembe mentem a husvétra. Uram vendége voltam. Már szerettem őt és kértem, hogy tartson meg szolgálatában. Ő beleegyezett és én újra hét esztendeig szolgáltam neki, mint Izrael szegődött fia... Egy napon vendég voltam jeruzsálemi házában. Egy szolgáló lépett be néhány szelet kenyérrel a tányéron. Először hozzám jött. Ekkor láttam elsőízben anyádat és megszerettem. Egy idő mulva megkértem a fejedelmet, hogy adja őt feleségül. Ő azt mondta, hogy a leány örökös rabszolga; de ha kívánja, szabadon bocsátja őt. Anyád szeretett engem, de boldog volt ott, ahol lakott és visszautasította a szabadságot. Én kértem és esedeztem, de ő mindig csak azt mondta, hogy: igen, a feleségem akar lenni, ha társa leszek a szolgaságban. Jákob atyánk más hét esztendeig szolgált Rákheljáért. Nem szolgálhattam-e én is addig az enyémért? De anyád azt mondta, hogy azzá kell lennem, ami ő: örökös rabszolgává. Távoztam, de visszamentem. Nézd, Eszter, nézz ide. - Odamutatta balfülének a cimpáját. - Nem látod az árnyék helyét?

- Látom - sóhajtott a leány - és ő, látom, mennyire szeretted anyámat!

Lehajolt atyjához és megcsókolta őt; aztán, a halottra gondolván, sokáig hallgattak. Majd Szimonidesz ismét megszólalt:

- Uram a tengerbe fúlt és ez volt az első bánat, mely valaha reám nehezedett. Midőn a jó fejedelem elveszett, Jeruzsálembe siettem, hogy számot adjak az özvegynek a rám bizott óriási vagyonról. Ő meghagyott a főfelügyelőségben. Nagyobb szorgalommal dolgoztam. Az üzlet sikerült és évről-évre nőtt. Tíz év telt el; ekkor történt az a szörnyű véletlen Grátusz prokurátorral, amit a római ellene intézett orgyilkossági merényletnek hirdetett. Ezzel az ürüggyel, Rómától nyert engedéllyel, az özvegynek és gyermekeinek roppant vagyonát a saját javára elkobozta. Hogy pedig az ítéletet ne lehessen megváltoztatni, eltette láb alól az érdekelt feleket. E borzasztó naptól kezdve máig a Húr-család elveszett. A fiút, kit mint gyermeket láttam, gályára ítélték. Az özvegyről és a leányról azt hiszik, hogy Judea számos börtöneinek valamelyikében sorvadnak, amelyek ha egyszer bezárultak az elítélt mögött, olyanok, mint a lepecsételt és belakatolt sirok. Szóval még azt se tudjuk, hogy élnek-e, vagy már meghaltak.

Eszter szemei a könnyektől nedvesek voltak.

- Szived jó, Eszter: jó, mint anyádé volt; de halld tovább. Fölmentem Jeruzsálembe, hogy segítséget nyujtsak jótevőmnek és a város kapujában elfogtak. Az Antóniusz-torony beomlott zárkáiba hurcoltak és Grátusz a Húr-család pénzeit követelte tőlem, amelyekről tudja, hogy, zsidó üzleti szokásunk szerint, a világ különböző piacain levő váltókban forognak. Azt

kívánta tőlem, hogy váltót írjak neki alá. Elutasítottam, mire ő kínpadra vonatott. De akaratom győzedelmeskedett és ő nem nyert semmit. Haza jöttem és a jeruzsálemi Húr fejedelem helyett antiókhiai Szimonidesz név alatt újra hozzáláthattam a munkához. Három év mulva, midőn fölmentem Cezáreába, Grátusz másodízben is elfogatott és újra kínpadra vonatott, de megint kudarcot vallott, mint azelőtt. Testben megtörve jöttem haza és Rákhelemet a félelemtől és fájdalomtól holtan találtam. Ekkor magától a császártól vettem szabadalmat, hogy az egész világon kereskedhessem. Ma, legyen áldott az Úr: a rám bizott vagyon annyi talentumra szaporodott, hogy elég lenne egy Cézár fölgazdagítására.

- Atyám - szólt Eszter félénk hangon: - nem volt itt érte épen most a jogos tulajdonos?

- És te, gyermekem, - kérdezte Szimonidesz: - koldus gyanánt hagyjalak téged?

- Nem, atyám, - rázta fejét a leány szeliden: - nem vagyok-e én is, mert gyermeked vagyok, az ő rabszolgája? És kiről van az írva: «Erősség és tisztesség az ő öltözete, s azért mosolyog a végső napon»?

Kimondhatatlan szeretet ragyogott a vén zsidó arcán, amikor felelt:

- Az Úr sokfélekép jó volt hozzám; de te vagy az ő jóságának legfőbb nyilvánulása, Eszter. - Többször megcsókolta a leányt, majd így folytatta:

- Halljad most, hogy miért nevettem az imént. A fiatalember olyan volt, mintha az apja jelent volna meg deli ifjúságában. Lelkem fölemelkedett, hogy üdvözölje őt. Éreztem, hogy a próba napjainak vége és fáradozásaim véget értek. Alig türtőztethettem magamat a fölkiáltástól. Szerettem volna megfogni a kezét és megmutatni a mérleget arról, amit szereztem, és azt mondani: «Ime, ez mind a tied! és én szolgád vagyok, aki kész arra, hogy elszólítsd». És így is tettem volna, Eszter, így tettem volna, de abban a pillanatban három gondolat merült föl, hogy visszatartson. Bizonyos akarok lenni, hogy valóban uramnak a fia - ez volt az első gondolat. Ha valóban uramnak a fia, tudni akarok valamit a természetéről. Gondold meg, Eszter, hogy azok közül, kik gazdagságra születtek, mily sokan vannak, kiknek kezében a gazdagság csak átkokat nevel - elhallgatott, míg kezeit ökölbe szorította és hangja harsogott a szenvedélytől: - Eszter, képzeld a kínokat, melyeket a római kezében szenvedtem; nem, ne egyedül Grátuszéra: az irgalmatlan gazok, akik parancsát teljesítették, szintén rómaiak voltak és mindnyájan egyaránt kacagva hallgatták jajgatásomat. Nézd összetört testemet és az esztendőket, melyeket megnyomorítva töltöttem el; nézd anyádat, aki lélekben, testben megtörve halt meg; nézd uram családjának bánatát, ha még életben vannak és a kegyetlenséget, mellyel kiirtották őket, ha meghaltak; nézd mindezt, leányom és az Isten szerelmére, mondd meg: egy hajszál se hulljon le, egy vércsepp se folyjon engesztelésül? Ne mondd, hogy az Uré a bosszúállás. Avagy nem övé-e az a törvény: «Szemet szemért, kezet kézért, fogat fogért»? Ezekben az esztendőkben bosszúról álmodtam, azért könyörögtem és midőn a fiatalember fegyvergyakorlatairól beszélt és azt mondá, hogy az névtelen cél miatt történt, én kimondottam a célt akkor, amint beszélt... bosszú! És ez volt, Eszter, ez volt a harmadik gondolat, mely némán és keményen tartott, míg könyörgését elmondta és nevetésre késztetett, midőn elment.

Eszter megsimogatta a fonnyadt kezet és mintha lelke az övével együtt rohanna előre az eredmények felé, azt kérdezte:

- Ő elment. Eljön-e megint?

- Igen. A hű Mallukh vele megy és vissza fogja hozni őt, ha készen vagyok.

- És mikor lesz az, atyám?

- Nemsokára, nemsokára. Ő azt gondolja, hogy minden tanuja halott. Van azonban egy, aki okvetetlenül megismeri őt, ha valóban uramnak a fia.

- Az anyja?

- Nem, leányom, - rázta Szimonidesz a fejét: - a tanut eléje fogom állítani; addig hagyjuk a dolgot pihenni az Urnál. Fáradt vagyok. Hívd Abimelekhet.

Eszter hívta a szolgát és visszatértek a házba.

Kalandok a Dafne berkében.

Midőn Ben-Húr a nagy árúházból távozott, a földön való teljes magányosság érzete borult reá, mely bárminél inkább alkalmas arra, hogy a lesujtott lelket megfossza az érdektől, mely az élet iránt megmaradt. A népen és az árúhalmazokon át a rakodóhely széle felé indult, hol a folyam mélységét sötétítő hűs árnyak csábítgatták. A lomha áradat szinte megállt és úgy látszik, várja őt, hogy csöndes hullámaiba temetkezzék... A varázzsal szemben megvillant agyában az utazó mondása: - «Mindenki odamegy»... Megfordult és a kőparton gyorsan visszatért a khánba.

- Az út Dafnéba? - magyarázta az ügyelő. - Nem téveszthetted el. Az első utca balról, mely délre megy, egyenest a Szulpiusz-hegyre visz, melyet Jupiter oltára és az amfiteátrum koronáz; tarts erre egészen a harmadik keresztutcáig, mely Heródes kolonnádja néven ismeretes; itt fordulj jobbra és menj Szeleukusz ó-városán keresztül Epifanesz bronzkapujáig. Ott kezdődik az út Dafnéba... és az istenek őrizzenek!

Málhájára vonatkozólag Ben-Húr néhány utasítást adván, elindult. Heródes kolonnádját könnyen megtalálta; innét folytonos márványcsarnokok közt a bronzkapuhoz ment a sokasággal együtt, mely a föld kereskedő-nemzeteinek keverék-népéből állott. Körülbelül nappali négy óra volt, midőn kiment a kapun, s egy végtelennek látszó menet közepén találta magát, mely a hires berekhez tartott. Az út mentét jobbról és balról gondosan ápolt gyep szegélyezte, néhol tölgy- és szikomórfa-csoportokkal, majd venyigével befutott nyári lakokkal felváltva, a fáradtak kényelme végett, kik közül, a visszatérő oldalon, mindig egész sokaság tolongott. A gyalogosok útja vörös kövekkel volt kirakva, míg a lovaglóké keményre hengerelt fehér homokkal volt behintve, mely azonban mégsem volt oly szilárd, hogy a pata vagy kerék zörejt okozzon. A játszó szökőkutak száma és változatossága bámulatot keltett és mind látogató királyok ajándéka volt, akiknek a nevét is viselték.

Ben-Húr csupán a királyi bőkezűséget vette észre, mely az út környékét jellemezte. Eleinte nem látta a vele menő sokaságot sem, de mikor elérte Herakleiát, a város és a berek közt fekvő külvárosi falut, a gyaloglástól kissé fáradt lévén, érdeklődni kezdett a látványosságok iránt. Egyszer egy szép asszonytól vezetett kecskepár vonta magára figyelmét, s az asszony és a kecskék egyaránt szalagokkal és virágokkal voltak ékesítve. Azután hatalmas, hófehér bika késztette megállásra, mely frissen metszett szőlőgallyal volt takarva és széles hátán kosárban egy meztelen gyermeket vitt, a fiatal Bakkhusz képmását, aki az érett szőlőbogyókat egy serlegbe kinyomta és, Bakkhusznak áldozván, kiitta. Azután gyakran megfordítá fejét, mikor a kerekek zörgését és a paták tompa csattogását hallotta; önkénytelenül érdeklődni kezdett a kocsik és kocsihajtók izlése iránt, amint menet és jövet elhaladtak mellette. Nem tartott soká és a körülötte levő népet is kezdte megfigyelni. Körülötte nyüzsgött, hemzsegett a nép, amelyben minden kor, nem és rang képviselve volt és mind ünneplő ruhában. Egyik társaság fehérbe, a másik feketébe volt öltözve; némelyek zászlókat vittek, mások tömjént füstöltek; némelyek himnuszokat énekelve, lassan mentek; mások a flóták és kézi dobok zenéjére táncoltak előre. Végre tapsok és örvendetes felkiáltások hallatszottak; Ben-Húr odanézett és a domb tetején megpillantotta a szent berek templomszerű kapuját. A himnuszok hangos énekekké váltak; a zene üteme gyorsabb lett; és a hömpölygő áradattól elragadva ő is belépett s mivel izlése elrómaiasodott, a hely imádására leborult.

A bejáratot díszítő tiszta görög izlésű épület mögött állt meg, a széles, csiszolt kövekkel kirakott eszplanádon; körülötte nyugtalan, kiabáló sokaság, a legtarkább szinekben, mely a szökőkutak szivárványszinben játszó, kristályfehér sugaraiban kereset üdülést; előtte, délnyugat felé, portalan ösvények sugároztak szét a kertbe és azon túl az erdőbe, mely fölött hal-

ványkék párázat fátyola pihent, Ben-Húr kiváncsian bámult, nem tudván, merre menjen. Végre mégis elindult, a többiekkel együtt, gondolván, hogy úgyis mindegy, akármerre megy.

Keresztülvágott a kerten és lassanként elérte a fákat. Még mindig nem érdeklődött, hogy hova mennek; de mégis homályos sejtelme volt arról, hogy a templomok felé haladnak, melyek a bereknek legfőbb vonzóerejű középpontjai voltak. Az erdőből jövő szellő rózsák és bódító füszerek illatával vegyült. Ben-Húr megállt és körülnézett.

- Kert van ott fönn? - kérdezte egy embertől, aki mellette állt.

- Inkább valami papi szertartást végeznek, - felelte a kérdezett: - Diánának, vagy Pánnak, vagy az erdők valamelyik más istenségének tiszteletére.

A felelet zsidónyelven hangzott. Ben-Húr meglepődve nézett a beszélőre.

- Zsidó? - kérdezte érdeklődve.

- Egy kőhajításnyira születtem a vásártértől Jeruzsálemben - felelte a férfi alázatos mosolygással.

Ben-Húr tovább akart beszélni, midőn a tömeg előre nyomult, s az erdőbe vezető út mellé félretolta őt, az idegent pedig elsodorta. De azért az alakja: a szokásos ruha és bot, a fejre sárga zsinórral kötött barna posztó és az igazi zsidó arc, megmaradt az emlékezetében. Egyedül maradván, Ben-Húr befordult az erdei ösvényre. A bokrok tele voltak virággal, a levegő terhes az orgonafa és rózsa, a liliom és tulipán, az oleánder és földi eperfa illatával, melyek mind régi ismerősei voltak a Dávid városa körül levő völgyek kertjeiben; és, hogy semmi se hiányozzék a nimfák és najádok boldogságából, a virágtenger árnyékain keresztül, számos kanyarodással egy patak vette arra szelid folyását.

Ahogy Ben-Húr tovább ment, a sűrűből jobb- és balfelől a galambok búgása és a gerlicék turbékolása hallatszott; rigók fütyültek ott és egész közel bevárták jöttét; egy fülemile bátran ott maradt helyén, habár alig egy lépésre ment el mellette; lábánál egy fürj szaladgált, fütyülve a falkának, melyet vezetett és midőn megállt, hogy útjából elmenjenek, az arany virágoktól ragyogó, mézharmatos muskát-jácint ágyból egy alak mászott ki. Ben-Húr megdöbbent első pillanatra, mert az alak, amint reá vigyorgott, egy görbe kerti kést tartott a fogai közt... Ben-Húr maga is mosolygott a megdöbbenésén; a kertész volt, aki nyesegette a bokrokat.

Leült pihenni kissé, egy citromfa alatt a földre; egy cinege fészke épen fölötte függött és a parányi teremtés egyenesen farkasszemet nézett vele fészkének az ajtajából.

- Valóban, ez a madár mindent megmagyaráz - gondolta Ben-Húr: - azt mondja, nem félek tőled, mert e boldog helynek törvénye a szeretet!...

Örült, hogy megértette a berek varázsát és elhatározta, hogy azokhoz csatlakozik, akik Dafnéban elvesztek. A virágokat és bokrokat ápolva, miért ne feledhetné ő is zaklatott életének napjait, mint ez az ember a kerti késsel szájában?... De zsidó természete lassankint megmozdult benne.

A varázs elég lehet némely embernek. De neki - ah, kevés volt az! Mert nagy különbség volt közte és azok között, akik itt elégedetten eltemetkeztek. Azoknak nem voltak kötelességeik - nem lehettek; de neki...

- Izrael Istene! - kiáltá hangosan, lángoló arccal talpra ugorva: - Anyám! Tirza! Átkozott legyen a pillanat, átkozott a hely, ahol boldogan megnyugodhatnám, mialatt ti talán haldokoltok!

Áttörtetett a sűrűségen, míg a vizhez ért, melyet hellyel-közzel zsilipek szakítottak meg. Az út, amelyen ment, a folyó fölött hidon vitt keresztül; alatta mély tó gyanánt pihent a víz, tisztán, mint az árnyék; kissé lejebb robajjal rohant a sziklák fölött; azután másik tó és másik

zuhatag következett; és így tovább, egészen a szemhatár széléig. A hídról, amint szétnézett, tág völgyekből és szabálytalan magaslatokból álló tájat látott, ligetekkel, tavakkal és fantasztikus házakkal, melyeket fehér ősvények és csillogó folyók kötöttek össze. A völgyek lenn el voltak egyengetve, hogy a folyam szárazság idején frissítésül kiönthessen és, mint zöld kárpitok, virágágyakkal és mezőkkel voltak diszítve és oly fehér juhnyájakkal tarkázva, mint a hólabdák; és távolról a nyájak után ballagó juhászok kiáltása hallatszott.

Ben-Húr a hídról a legközelebbi völgybe ment és egy juhnyájhoz érkezett. A pásztor fiatal leány volt, aki intett neki: - «Gyere!» - De ő tovább ment, amerre az ösvényt egy oltár kétfelé osztotta - fekete gneisz-talapzat, melyet levelekkel csinosan diszített fehér márványlap födött, s ezen bronz-serpenyő állt, lobogó tűzzel. Mellette egy asszony, ki meglátván őt, fűzfavesszővel integetett, s midőn elhaladt mellette, megszólítá: - «Megállj!» - És mosolyában a szenvedélyes ifjúság kisértése volt. De Ben-Húr szótlanul ment tovább és a menetek egyikével találkozott; elül egy csapat kis leány, kik, a virágfüzéreket kivéve, mezitelenek voltak és éles hangjukat énekbe szorították; azután egy csapat fiú, szintén mezitelen, a naptól egészen megbarnított testtel, a leányok énekére táncolva jött; utánuk haladt a menet, csupa asszony, az oltárok számára fűszerekkel és édességekkel tele kosarakkal - egyszerű ruhába öltözött, gondtalan magaviseletű asszonyok. Amint Ben-Húr tova ment, kezüket feléje tárták és mondák: - «Megállj és jer velünk».

De ő egykedvűleg folytatta útját és csakhamar egy buja tenyészetű ligethez ért a völgy közepén. Ben-Húr, mivel az árnyék csábítólag hivogatta s a lombokon keresztül egy nagyobbszerű szobrot látott, megfordult és a hüvös buvóhelyre lépett. A pázsit friss és tiszta volt. A fák nem nőttek egymásra és a Keleten honos fajok különböző példányai, a távol vidékekről hozott idegen fajtákkal vegyest diszlettek; itt kizárólagos társaságban királynőkként felbokrétázott pálmák csoportosultak; amott szikomórfák árnyékolták be a sötétebb levelű borostyánokat; örökzöld tölgyek nyultak a magasba roppant cédrusokkal, melyek beváltak volna a Libanon királyainak; eperfák és gyönyörű terebintfák, melyekről túlzás nélkül mondhatni, hogy talán a paradicsom kertjéből kerültek ide.

A szobor csodálatos szépségű Dafne volt. De alig volt annyi ideje, hogy arcára egy röpke pillantást vessen; mert a talapzat tövében egy leány és egy ifjú aludt egymás karjai közt tigrisbőrön; mellettük dolgozó eszközeik - a fejsze és a sarló, meg a leány kosara - egy csomó hervadt rózsára gondtalanul odavetve.

Ben Húr megütődve állt meg. Az illatos sűrűség hűsében azt hitte, hogy felfödözte a nagy berek varázsát: a félelem nélküli békét és most, ez az alvás fényes nappal - ez az alvás Dafne lábainál - egy ujabb fejezetre tanította. A helynek törvénye a szerelem volt - de a törvény nélküli szerelem...

- Ez hát a Dafne édes békéje! - gondolta Ben-Húr és csüggedt csalódással horgasztotta le a fejét. Szótlanul megfordult és nekivágott egy ciprus erdőnek, melynek mindegyik fája oly magas, mint egy oszlop és egyenes, mint az árbóc. Az árnyékos helyre térvén, vidám trombitaszót hallott, s egy pillanattal később ugyanazt a földijét látta a fűben heverészni, akire a templomhoz vezető úton bukkant. Az ember fölkelt és odament hozzá.

- Ismét békességet kivánok - mondta nyájasan.

- Köszönöm - felelte Ben-Húr és mindjárt megkérdezte: - Talán egy uton vagyunk?

- Én a stádium felé tartok, ha ugyan te is arra mégy.

- A stádiumhoz?

- Igen! A trombitaszó, melyet az imént hallottál, a versenyzőknek szólt.

- Jó barátom - szólt most Ben-Húr őszintén: - megvallom, hogy járatlan vagyok a berekben; és ha megengeded, hogy kövesselek, nagyon megköszönöm. - Ezzel kezét az ember karjára tette és így folytatta:

- Én Arriusz duumvir fia vagyok, és te?

- Én Mallukh, antiókhiai kereskedő vagyok, - felelte a zsidó.

- Helyes, jó Mallukh, a trombita, a kerekek zöreje és a mulatság reménye fölizgat. Nekem is van némi ügyességem a gyakorlatokban. A római palesztrákban nem vagyok ismeretlen. Menjünk a pályához.

Mallukh alig várta, hogy gyorsan mondhassa:

- A duumvir római volt: hogy van hát mégis, hogy a fiát zsidó ruházatban látom?

- A nemes Arriusz örökbefogadó apám volt - felelte Ben-Húr.

- Ah! Látom és bocsánatot kérek.

Átmenvén az erdő-övön, mezőre értek, hol alakra és kiterjedésre nézve a stádiumokhoz hasonló versenypálya volt. Az út, vagy a tulajdonképeni versenypálya puha, lehengerelt és meglocsolt földből volt, s mindkét felől kötelek határolták, melyeket a földbe szúrt dárdákra lazán kifeszítettek. A nézők kényelmére több, sűrű ernyővel födött állvány volt, emelkedő ülés sorokkal ellátva. Ezeknek egyikében a két jövevény is helyet talált. Ben-Húr megszámlálta a kocsikat, amint elrobogtak: - mindössze kilenc volt.

- Dicsérem a fickókat - mondta, elismerően bólintva. - Itt a Keleten, azt gondoltam, hogy legfölebb kettősre áhitoznak; de ezek becsvágyók és királyi négyesekkel futtatnak. Tanulmányozzuk hát a munkájukat.

A négyesek közül nyolc hajtott el az állvány mellett, némelyek léptetve, mások ügetve és valamennyi kifogástalanul hajtva; azután jött a kilencedik, galoppban. Ennek láttára Ben-Húr kiáltásban tört ki.

- Voltam a császár istállóiban, Mallukh, de boldog emlékű Ábrahám apánkra! soha se láttam ezeknek párját.

Ekkor a négyes száguldva rohant tova. Egyszerre csak egymásba gabalyodtak a lovak. Valaki az emelvényen éles kiáltást hallatott. Ben-Húr megfordult és a felső ülésről egy öreg embert látott félig fölemelkedni, amint kezét ökölbe szorítva fölemelte, míg szemei tüzesen villogtak és hosszú, fehér szakálla szinte reszketett. A közelében levők közül többen nevetni kezdtek.

- Legalább a szakállát tisztelnék. Ki az? - kérdezte Ben-Húr.

- Egy hatalmas ember a sivatagból - felelte Mallukh, - valahol Moábon túl, tevenyájaknak és méneseknek tulajdonosa, melyek, mint mondják, az első fáraónak ménjétől származnak. A neve és címe Ilderim sejk.

A hajtó időközben csillapítani iparkodott a négyest, de sikertelenül. Mindegyik eredménytelen kisérlet annál jobban feltüzelte a sejket.

- Abbadon vigyen el! - rikoltozott a pátriárka. - Fussatok! szaladjatok! halljátok fiaim? - A kérdést nyilván törzsebeli kisérőihez intézte. - Halljátok? Azok is a sivatag szülöttei, mint magatok. Fogjátok meg őket... gyorsan!

Az állatok ficánkolása egyre szilajabb lett.

- Átkozott római! - és a sejk öklével fenyegette a hajtót. - Nem esküdött-e meg, hogy hajtani tudja őket?... valamennyi korcs latin isteneire megesküdött! Félre előlem... félre, ha mondom! Hadd megyek oda hozzájuk! Átkozott legyen... átkozott legyen a hazugok anyja, aki fiának nevezi. Ó, milyen bolond, bolond is voltam, hogy egy rómaiban biztam!

Ben-Húr megértette a sejket és rokonszenvezett vele. Több volt benne a tulajdonos merő büszkeségénél - több volt a futtatás eredménye iránti aggodalomnál - a sejk úgy szerette paripáit, mintha a gyermekei lettek volna és a derék állatok meg is érdemelték ezt.

Mind a négy, folt nélküli pej, tökéletesen összeillő és oly arányos állat volt, hogy szinte kisebbeknek látszottak, mint valóban voltak. A kis fejeket finom fülek hegyezték; pofájuk a szemek közt széles és teljes volt; ívben hajlott nyakukat oly dús és finom sörény borította, hogy a vállakat és a mellet is eltakarta, míg homloksörényük a selyemfátyol rojtjaihoz hasonlított; a paták csiszolt agát csészékhez voltak hasonlók; s midőn fölemelték és kivágták őket, a levegőt s olykor a földet csapkodták vastag, hosszú, fényesfekete farkukkal. A sejk úgy beszélt róluk, mint páratlanokról és a beszéd igaz volt. Hogy a kevély és gyűlölt római fölött diadalt arasson velük, az öreg a városba hozta szeretteit, soha sem kételkedvén, hogy nyerni fognak, ha csak megbizható, járatos ember kezébe kerülnek; akinek nem csupán ügyessége van, hanem szelleme is, melyet a paripák megértenek.

Mielőtt a pátriárka kiönthette volna mérgét, egy sereg kéz ragadta meg a lovak zabláját és lecsöndesítette őket. Ugyanezen időtájban egy más kocsi jelent meg a futópályán; és, a többiekkel ellentétben, a hajtó, a kocsi és a versenylovak egészen olyanok voltak, mintha a cirkuszban, a végső próba napján jelentek volna meg. Négyes volt ez is; az alacsony kerekű, széles tengelyű kocsi elé, klasszikus szokás szerint, egymás mellé voltak befogva a lovak; a rúd mellett levő kettőt jármasoknak, a jobbról és balról kívül levőket pedig lóggósoknak nevezték. A jármas lovak istrángját a tengelyhez akasztották; a lóggósokét pedig a fenék széléhez. A rúd elülső végén nagy karika volt; a gyeplőket először ehhez a gyűrűhöz erősítvén, úgy osztották el, hogy mindegyik lónak egy jutott, s azt a szájnál levő kötőfékek belső felének karikáin át külön-külön keresztül húzván, a hajtó kezében összpontosították.

A többi versenyzőket csendben fogadták; az utolsó jövevény szerencsésebb volt. Haladását hangos tüntetések, tapsok, éljenzések jelezték, minek az volt a következménye, hogy a figyelem kizárólag feléje irányult. Jármos lovai feketék voltak, míg a lóggósok hófehérek. A római izlésnek megfelelően mind a négy meg volt csonkítva; vagyis a farkukat levágták és nyirott sörényüket lengő veres és sárga szalagokkal fonatokra osztották.

Az idegen kocsija páratlan műremek volt a maga nemében. A kerekek csodálatos szerkezetűek voltak. A kerékagyak csiszolt bronz-pántokkal voltak beerősítve, melyek különben igen könnyűek valának; a küllők elefántagyarok szeleteiből úgy készültek, hogy természetes görbületük kifelé lévén, a mélységet fokozták, mit akkoriban ép úgy, mint most is, fontosnak tartottak; a talpakat, melyek ragyogó elefántcsontból voltak, bronz-abroncsok tartották. A tengelyek a kerekek beillesztésénél rézbe öntött, haragos tigrisfejekkel voltak kiverve s a kocsi ágya, hogy könnyebb legyen aranyozott fűzfa vesszőből volt fonva.

A gyönyörű lovak és a ragyogó kocsi csakhamar fölébresztette Ben-Húr érdeklődését. Ki volt ez az ünnepelt hajtó?... Midőn Ben-Húr először intézte magához a kérdést, még nem láthatta az embernek arcát, sőt a teljes alakját sem; de a tartása és modora ismerős volt és rég mult idők emlékével ingerelte fantáziáját.

Most közelebb jött a kocsi és a hajtónak egész személye látható lett. Egyenest állott a kocsiban, míg a gyeplők többszörösen dereka köré voltak csavarva - szép alak, kit a világosvörös posztó-tunika alig takart; jobb kezében ostor; a másikban, magasra emelve és kissé kinyujtva, a négy kötél. Tartása előkelően hanyag és büszke volt. Az éljenzéseket és tapsokat szobor-

szerű egykedvűséggel fogadta. De Ben-Húrt mintha átdöfték volna: - ösztöne és emlékezete nem csalta meg: - a hajtó Messzala volt... A hideg és éles sasvonások kifejezéséről, mely honfitársainál a sok nemzedéken át birt világuralom folytán kidomborult, Ben-Húr tudta, hogy Messzala nem változott, hogy ép olyan dölyfös, önhitt és vakmerő, mint mindig és hogy ugyanaz úgy becsvágyára, mint cinizmusára és gúnyos hetykeségére nézve.

Midőn Ben-Húr az állvány lépcsőin lejött, annak legalsó fokán egy arab fölállt és így kiáltozott:

- Kelet és nyugat férfiai, ide hallgassatok! Ilderim sejk üdvözletet küld. Négy lóval, a bölcs Salamon kedveltjeinek ivadékaival áll ki a legjobb ellen. De leginkább egy hatalmas emberre van szüksége, aki hajtsa őket. Aki megelégedésére elvállalja őket, örökös gazdagságot igér neki. Mindenütt a városban és a cirkuszokban és ahol az erősek leginkább összegyülekeznek, adjátok tudtul ezt az ajánlatát. Ezt mondja uram, a nemeslelkű Ilderim sejk.

Ez a fölhívás nagy zúgást idézett elő az ernyő alatt tolongó népség között. Antiókhia minden sportkörében egész éjjel ismételték és megbeszélték. Midőn Ben-Húr meghallotta, megállt és habozva a hirdetőről a sejkre pillantott. Mallukh azt gondolta, hogy el akarja fogadni az ajánlatot, de egészen megkönnyebbült, midőn Ben-Húr szinte unottan, feléje fordult és azt kérdezte:

- És most hová?

- Ha tetszik, talán megnézhetjük Kasztália híres forrását, - tanácsolta Mallukh.

- Ó, annak hire van az egész világon - mondta Ben-Húr. - Menjünk hát oda.

Mallukh megfigyelte társát menetközben és látta, hogy a jó kedve oda van. A mellettük menő néppel nem törődött; a csodák láttára nem kiáltott föl; szótlanul, sőt komoran, lassan lépdelt. És Malluk nem csalódott: Ben-Húrt Messzala megpillantása tette gondolkozóvá. Úgy tetszett neki, hogy alig egy órával előbb szakították el erős kezek az anyjától, alig egy órával előbb tett pecsétet atyja házának kapuira a római. Elgondolta, hogy a gályákon lefolyt élet reménytelen nyomorúságában szakadatlanul a bosszú álmait álmodta, amelyik mindegyikében Messzala volt a középpont. Grátusz még elmenekülhet, szokta magában mondani, de Messzala - soha! És, hogy elhatározását megerősítse és keménnyé tegye, számtalanszor ismételni szokta: «Ki mutatott meg bennünket az üldözőknek? És midőn segítségért esedeztem neki - nem magamért - ki csufolt ki és ki ment el nevetve»? És az álomnak mindig ugyanaz a vége volt... «Azon a napon, amelyen találkozom vele, segíts meg, ó népem jó Istene! - segíts meg, hogy megfelelő, különös bosszút állhassak»!

És most megtörtént a találkozás.

Ha Ben-Húr szegényen és szenvedő állapotban találja Messzalát, érzelmei talán mások lettek volna; de nem úgy volt. Szerencsésnél is többnek találta: és ez csak még inkább forralta lelkében a bosszút.

Rövid idő mulva egy tölgyfasorba fordultak, hol a nép csoportonként jött és ment. Itt gyalogosok és lovasok, amott rabszolgáktól gyaloghintókban vitt asszonyok; és olykor-olykor kocsik robogtak mennydörgésszerű zajjal. A fasor végén az út könnyű lejtéssel ereszkedett a völgybe, hol jobb kéz felől meredek, szürke szikla állt, balról pedig tavaszi frisseségű nyilt rét terjedezett. Ekkor megpillantották a híres Kasztália-forrást. A sziklakő csucsából édes vízsugár buggyant ki és ömlött alá egy fekete márvány-medencébe, hol nagy habzás és pezsgés után, mint tölcséren keresztül eltünt. A medencénél, a kemény sziklafalba vágott kisded csarnok alatt vén, szakállas, ráncos, csuhás pap ült és alig lehetett volna valakinek megmondani, hogy mi volt itt a vonzó erő: a mindig pezsgő forrás, vagy a mindig ott levő pap. Néha egy látogató feléje nyujtá kezét egy pénzdarabbal. Ravasz szemhunyorítással vette el az öreg

a pénzt és viszonzásul egy papirusz levelet adott a félnek. A vevő a papiruszt nagy sietve a medencébe dobta; azután, a csepegő levelet a napfényre tartva, a lapján levő verses feliratban kereste jutalmát; és a forrás hírneve ritkán szenvedett a költészet gyarlósága miatt. Mielőtt Ben-Húr megpróbálhatta volna a jóslatot, a réten keresztül néhány látogató közeledett, akiknek megjelenése felizgatta a társaság kíváncsiságát, az övét nem kevésbbé, mint amazokét. Először egy igen nagy és igen fehér tevét pillantott meg, melyet lóháton ülő hajtó vezetett. Az állaton levő húdah, azaz sátor, nemcsak szokatlanul nagy, hanem piros szinű és aranyozott is volt. A tevét két más lovas követte, dárdákkal kezükben.

- Mily csodálatos teve! - mondta valaki a társaságból.

- Valami távoli fejedelem - találgatta a másik.

- Inkább királyhoz hasonlít.

- Ha elefánton ülne, azt mondanám, hogy király.

A vita közepén az idegenek megérkeztek. A teve közelről nézve sem hazudtolta meg távolról látott külsejét. Nagyobb, csinosabb állatot ebből a fajtából egy utas se látott még a forrásnál levők közül. És mily jól állott neki az a selyem házikó és azok az arany csecsebecsék a szélén, meg az arany bojtok! Ezüst csengetyük hangja előzte meg őt és az állat könnyen lépdelt, mintha nem is érezné terhét.

De kicsoda a húdah alatt a férfi és a nő?...

Midőn meglátták a férfinak roppant turbán alá temetett keskeny, ráncos arcát, melynek múmia szine volt, jól esett nekik az a gondolat, hogy az élet határa úgy a nagyok, mint az alacsony sorsúak számára meg van szabva. Személyén semmi irigylésre méltót nem láttak, csak az őt takaró sált. A nő, keleti szokás szerint, fátyolok és rendkívüli finomságú csipkék közt ült. Könyökei fölött tekergőző kigyót ábrázoló karpereceket viselt, melyeket a csuklóján levő perecekkel aranyláncok kötöttek össze; egyébként karjai mezítelenek és rendkívül bájosak voltak, oly parányi kezekkel, mint egy gyermeké. Egyik keze a húdah oldalán pihent és gyűrűktől ragyogó hegyes ujjakat mutatott, melyeknek körmei festve voltak és úgy ragyogtak, mint a rózsaszinű gyöngyház. Fején nyitott hajhálót viselt, mely kláris-gyöngyökkel volt kirakva és aranypénzekkel teleaggatva. Sűrű, kékfekete haja maga is páratlan ékesség volt és nem szorult a finom selyemfátyolra, legfölebb védelmül a nap és a por ellen. Magas üléséről nyugodtan, nyájasan nézett a népre és látszólag úgy elmerült annak tanulmányozásába, mintha nem is vette volna észre az érdeklődést, melyet ő maga keltett; és, ami a nyilvánosan megjelenő, előkelő nők szokásával kiáltó ellentétben volt, födetlen arccal nézett reájuk.

Arca szép volt a szemnek; egészen fiatal; tojásdad alakú; a szine nem fehér, mint a görögé; nem barna, mint a római; nem szőke, mint a gall; hanem inkább a Felső-Nilus napbarnította szine. Természettől fogva nagy szemei a pillák mentén fekete föstékkel voltak beecsetelve, mi az egész Keleten emberemlékezet óta szokás. Ajkai kissé nyitva voltak, s a piros szinen át vakító fehérségű fogakat láttattak.

Mintha a nép és a környezet szemléletével megelégedett volna, a szép teremtés odaszólt a hajtónak - egy övig meztelen, roppant barna ethiópnak - aki a tevét közelebb vezette a forráshoz és letérdeltette; azután serleget vett ki a leány kezéből és meg akarta tölteni azt a medencében. Ebben a pillanatban kerekek zaja és gyorsan futó lovak dobogása szakítá meg a csendet, melyet szépsége idézett elő és a körülállók nagy kiáltással minden irányban szétválva, igyekeztek menekülni.

- A római el akar bennünket gázolni. Nézz oda! - kiáltotta Mallukh Ben-Húrnak, s ugyanakkor gyors futással adott neki példát.

Ben-Húr abba az irányba nézett, ahonnan a zaj hallatszott és látta, hogy Messzala a kocsijába fogott négyessel egyenest a tömeg felé hajt. A teve, behunyt szemmel pihenvén, a biztosság oly érzetével kérődzött, melyet hihetőleg a hosszas elkényeztetés fejlesztett ki benne. Az ethióp megrémülve tördelte kezét. A húdáhban az öreg ember menekülni készült, de az öregség meggátolta őt és a veszély láttára sem feledhette a méltóságot, mely egészen szokásává lett. A nőre nézve is késő volt a menekülés. Ben-Húr, aki legközelebb állt hozzájuk. Messzalára kiáltott:

- Vigyázz! Nézd meg, hol jársz! Vissza, vissza!

A patricius rá se hederítve nevetett; de Ben-Húr, látván, hogy csak egy út van a menekülésre, hirtelen előugrott és a baloldali jármosnak és szomszédjának zabláit megragadta.

- Római kutya! oly keveset törődöl az élettel? - kiáltá, minden erejét megfeszítve.

A két ló felágaskodott s a többieket körül húzta és a fölemelkedő rúd felborította a kocsit: Messzala csak elesett, de társa, aki szintén a kocsiban volt, mint egy göröngy hátra gurult a földön. Látván, hogy a veszély elmult, a körülállók mind gúnyos nevetésre fakadtak. A római páratlan hidegvérrel oldotta le derekáról a gyeplőket, melyeket félre dobott, körüljárta a tevét, reánézett Ben-Húrra és részint az öreghez, részint a nőhöz szólt:

- Bocsánatot kérek és mindkettőtöktől kérem azt. Én Messzala vagyok - mondta - és vén földanyánkra esküszöm, nem láttalak titeket vagy tevéteket! Ami ezt a jó népet illeti... talán túlságosan biztam ügyességemben. Meg akartam ijeszteni, hogy kinevethessem őket és most ők nevetnek. Váljék egészségükre!

A jóindulatú, gondtalan pillantás és kézmozdulat, melyet a körülállók felé tett, összhangban volt szavaival. Hogy hallják, mit mond még tovább, elcsendesedtek. Messzala pedig jelt adott társának, hogy a kocsit biztosabb távolságra vigye és most merészen a nőhöz fordult:

- Pallaszra, te szép vagy! Szeretném tudni, mely föld dicsekedhetik azzal, hogy anyád. Ne fordulj el. Békét, békét! Szemeidben India napja van; szájad szögleteiben Egiptom hagyta szerelmi jeleit. Mondd legalább, hogy megbocsátasz.

A nő nem felelt és rá se nézett.

- Nem jönnél ide? - kérdezte mosolyogva és fejét bájosan meghajtá Ben-Húr felé. - Fogd ezt a serleget és töltsd meg, kérlek - folytatta kedvesen. - Atyám szomjas.

- A legnagyobb készséggel - felelte Ben-Húr.

És megfordult, hogy megtegye a szivességet. Most szemtől-szemben volt Messzalával és tekintetük találkozott; a zsidóé megvető, a rómaié jókedvtől csillogó volt.

- Ó szép és kegyetlen idegen! - mondta Messzala, kezével a leány felé intve. - Ha Apolló el nem visz, ismét látni fogsz. Nem tudván hazádat, nem nevezhetem meg azt az istent, akinek ajánljalak; így hát; minden istenekre ajánlak - magamnak!

Látván, hogy társa már rendbe szedte a négyest, visszatért a kocsihoz. A nő utána nézett, amint eltávozott és tekintetében nem volt bosszúság. Gyorsan elvette Ben-Húrtól a vizet; miután apja ivott, azután ajkaihoz emelte a serleget és újra visszaadta Ben-Húrnak:

- Tartsd meg, kérünk! - mondta bájosan: - Tele van áldással... mind a tied!

A tevét azonnal talpra állították és amidőn indulni készült, az öreg ember így szólt:

- Állj ide.

Ben-Húr tisztelettudóan oda ment hozzá.

- Te ma jó szolgálatot tettél az idegennek, - kezdte az öreg. - Csak egy Isten van. Az ő szent nevében mondok neked köszönetet. Én az egiptomi Boldizsár vagyok. A Dafne falun túl levő nagy Pálmaligetben, a pálmafák árnyékában lakik sátorai alatt a nemes Ilderim sejk és mi az ő vendégei vagyunk. Keress ott bennünket. Szives viszontlátásra fogsz találni a hálás ember jóindulatával együtt.

Ben-Húrt meglepte az öreg ember tiszta hangja és tisztes modora. Midőn a két távozó után nézett, megpillantotta Messzalát, aki úgy ment el, ahogyan jött, vidáman, egykedvűen és gúnyosan nevetve.

A Pálmaliget.

E jelenet alatt Mallukh igyekezett összerakni mind azokat a tapasztalatokat, amelyeket Ben-Húrra vonatkozólag szerzett, hogy beszámolhasson velük Szimonidesznek. Egyelőre azonban nagyon keveset tudott meg róla; mindössze két dolgot: azt, hogy zsidó és egy híres rómainak a fogadott fia. A másik következtetés csak most kezdett formálódni elméjében; Messzala és a duumvir fia közt történhetett valami. - De mi volt az? - Töprengései közepette maga Ben-Húr jött a segítségére. Kezét Mallukh karjára tevén, kivette őt a tömeg közül.

- Mondd, Mallukh - kérdezte megállva: - elfeledje-e az ember az anyját?

A kérdés oly váratlan és különös volt, hogy Mallukh zavarba jött. Ben-Húr arcába tekintett, mintha onnét várna fölvilágosítást, de csak két fényes, vörös foltot látott, mindegyik arcán egyet-egyet, a szemeiben pedig visszafojtott könnyeket. Gépiesen felelte hát: - Ne! - majd tűzzel tette hozzá: - Soha - és egy pillanat mulva, midőn magához kezdett térni: - Ha izraelita az az ember, soha! - És, midőn teljesen magához tért: - A zsinagógában első leckém a Semá volt; a második Sirák fiának mondása: Tiszteld atyádat teljes lelkedből és ne felejtsd el anyád fájdalmait.

A vörös foltok sötétebbek lettek Ben-Húr arcán.

- Ezek a szavak ismét eszembe juttatják gyermekségemet - mondta; - és azt bizonyítják, Mallukh, hogy igazi zsidó vagy. Hiszem, hogy bizhatom benned.

Ben-Húr elereszté a kart, melybe fogózott és a keblét takaró ruha ráncait fogta meg és úgy összeszorította, mintha el akarná fojtani a fájdalmat, vagy valamely érzést, mely oly kínos, mint a fájdalom.

- Atyám - mondta fojtott hangon - fejedelmi családból származott és nem volt tisztelet hijján Jeruzsálemben, ahol lakott. Halálakor anyám fiatal asszony volt; és nem elég azt mondani róla, hogy jó és szép volt; a kegyesség törvénye uralkodott nyelvén, cselekedetei dicsérték őt mindenfelé. Volt egy hugocskám és ő meg én voltunk a család, és oly boldogok voltunk, hogy én legalább sohasem akadtam föl az öreg rabbi mondásán: «Mivel Isten nem lehet mindenütt, azért teremtette az anyákat». Egy napon baleset ért egy tekintélyes rómait, midőn házunk előtt a kohorsz élén ellovagolt; a legionáriusok bezúzták a kaput, berohantak és elfogtak bennünket. Azóta nem láttam anyámat, vagy hugomat. Nem mondhatom, meghaltak-e, vagy élnek. Nem tudom, mi lett belőlük. De, Mallukh, ez az ember, akit a kocsiban láttál, jelen volt az elválasztásnál; ő adott át a fogdmegeknek; ő hallotta anyám könyörgéseit gyermekeiért, és nevetett, midőn elhurcolták őket. Alig mondhatná meg valaki, mi véződik legmélyebben az emlékezetbe, a szeretet, vagy a gyülölet. Ma messziről megismertem őt... és, Mallukh...

Ismét megfogta a zsidó karját, mialatt fojtott hangon folytatta:

- És, Mallukh, ó tudja és magával viszi most a titkot, melyért odaadnám az életemet; ő megmondhatná, hogy élnek-e ők és hol vannak... vagy... ha már meghaltak, megmondhatná, hol haltak meg és mitől, és hol várnak csontjaik arra, hogy föltaláljam őket.

- És nem mondja meg? - kérdezte Mallukh.

- Nem.

- Miért?

- Én zsidó vagyok és ő római - felelte Ben-Húr csüggedten.

- De a rómaiaknak van nyelvük és a zsidóknak vannak módjaik, hogy rászedjék őket.

- Olyanokat, mint ő? Nem; és ráadásul államtitok az egész. Apám minden vagyonát elkobozták és felosztották.

Mallukh lehorgasztotta a fejét, mintegy elismerve az akadályt; majd azt kérdezte:

- Nem ismert meg téged?

- Nem ismerhetett rám. Életemben halálra szántak és azóta sokáig a holtak közé számítottak.

- Csodálom, hogy nem ütötted meg őt - mondta Mallukh, engedve tulajdon szenvedélye ösztönének.

- Megöltem volna - mondta Ben- Húr lassan - és a halál, tudod, jobban megőrzi a titkokat, mint egy bűnös római.

Aki ennyi bosszúval oly nyugodtan elszalaszt ily alkalmat, annak bíznia kell a jövőjében, vagy valamely jobb terve van készen, és Mallukh erre a gondolatra tisztelni, sőt szeretni kezdte Ben-Húrt. Más szavakkal, Mallukh arra szánta magát, hogy jó szívvel és őszinte iparkodással szolgál neki.

- Mondom, - folytatta Ben-Húr rövid szünet után, - nem venném el az életét, Mallukh; ettől a titok birása, legalább jelenleg, megvédi őt; de szeretném megbüntetni; és, ha segítségemre léssz, meg is próbálom.

- Ő római - felelte Mallukh habozás nélkül - és én Júda nemzetségéből vagyok. Segíteni akarok neked. Ha jónak látod, végy esküt tőlem... a legünnepiesebb esküt.

- Add kezedet, az is elég - mondta Ben-Húr. Majd, mikor kezet fogtak és kifelé indultak a forrástól, Ben-Húr azt kérdezte:

- Ismered a nemes Ilderim sejket?

- Ismerem.

- Merre van az ő Pálmaligete? Vagy inkább: mily messzire van Dafne falutól?

- Két órányira van lóháton és egy órányira gyors tevén - felelte Mallukh.

- Köszönöm; és még egyet akarok tudni tőled. A kocsiversenyt széles körben közhírré tették-e? És mikor tartják meg?

- Ó a versenyek nagyon fényesek lesznek - felelte Mallukh. - A prefektus, hogy az udvarnál egy jó barátot szerezzen, Maxenciusz konzul tiszteletére rendezi a játékokat és már egy hónap előtt hírmondók mentek a világ négy tájékára, hogy az ünnepség alkalmára a cirkusz megnyitását közhírré tegyék. A prefektus neve magában is jó kezesség a változatosságra és nagyszerűségre nézve; a szigetek és a tengerparti városok mind itt lesznek legkiválóbb mestereik képviseletében. Mert a felajánlott jutalmak is királyiak.

- És a cirkusz, azt hallottam, hogy második a Maximusz után?

- A rómait érted? - kérdezte Mallukh. - Nos, a mienkben kétszázezer ember ül, a tietekben hetvenötezerrel több; a tietek márványból van, a mienk is; berendezésre nézve mindakettő teljesen ugyanaz.

- A szabályok is ugyanazok? - tudakolta Ben-Húr.

- Úgy van - bólintott Mallukh. - Itt is a Cirkusz Maximusz szabályai uralkodnak, azt az egy különösséget kivéve, hogy ott csak négy kocsi indul egyszerre, itt pedig a számra való tekintet nélkül, valamennyi.

- Így hát, Mallukh, magam választhatom meg a kocsimat?

- Kocsidat és lovaidat. Egyikre nézve sincs megszorítás.

Míg felelt, Mallukh észrevette, hogy Ben-Húr arcának gondokkal terhes kifejezése elégültségnek adott helyet.

- Még egy dolgot most, Mallukh - folytatta Ben-Húr elégedetten. - Mikor lesz az ünnepség?

- Mindjárt megmondom - felelte a másik. - Holnapután vagy reá a legközelebbi napon megérkezik a konzul és ettől hatodik napra lesznek a játékok.

- Az idő rövid, Mallukh, de elegendő - mondta jókedvűen Ben-Húr. - Öreg Izraelünk prófétáira! Ismét megfogom a gyeplőket... Megállj! egy föltételt: bizonyos-e, hogy Messzala is versenyez?

Mallukh most már látta a tervet a rómainak megalázására; és nem lett volna Jákobnak igazi ivadéka, ha föl nem támad benne minden bosszúvágy. Hangja valósággal reszketett, midőn azt kérdezte:

- Van-e gyakorlatod?

- Ne félj, barátom - mosolygott Ben-Húr. - A Cirkusz Maximusz győzőinek koszorúi három esztendő óta tőlem függtek. Kérdezd meg őket, a legjobbakat közülök: és ők is azt mondják majd neked. Az utolsó nagy játékokon maga a császár ajánlotta föl pártfogását, ha én veszem kezembe a lovait és a világ versenyzői ellen futtatok velük.

- De nem tetted? - kérdezte Mallukh hévvel.

- Én... én zsidó vagyok - mondta Ben-Húr és mintegy megrendülni látszott magában, amint beszélt - és habár római nevet viselek, mégse mertem üzletszerűleg cselekedni oly dolgot, mely bemocskolta volna apám nevét a templom csarnokaiban és udvarában. A palesztrákban megengedhettem a gyakorlatot, amely, ha a cirkuszban folytatódik, utálatos lett volna; és ha itt résztveszek a futtatásban, Mallukh, esküszöm, hogy nem a jutalomért vagy nyereségért történik.

- Megállj... ne esküdjél könnyelműen! - kiáltott föl Mallukh. - A díj tízezer szeszterciusz... egész életre szóló vagyon!

- Nekem nem az, habár a prefektus megötszöröznė is - felelte Ben-Húr megvetéssel. - Többet ér ennél, többet ér az első cézár első esztendőjétől befolyó összes császári jövedelmeknél az, hogy ezt a versenyt ellenségem megalázására akarom használni. A bosszút a törvény megengedi.

- Messzala futtat - bólogatott Mallukh megnyugtatóan. - Hogy résztvesz a versenyben, sokfélekép tudjuk: hiszen hirdetik az utcákon, a fürdőkben és szinházakban, a palotában és a barakkokban; és, hogy a visszalépése lehetetlen legyen, neve minden fiatal tékozló tábláin ott van Antiókhiában.

- Fogadásban, Mallukh? - kérdezte Ben-Húr élénken.

- Igen, fogadásban; és, ahogy láttad, mindennap tüntetőleg kijár a gyakorlatra.

- Ah! és ez volt a kocsi meg a lovak, amelyekkel résztvesz a versenyben? - kiáltott föl Ben-Húr. - Köszönöm, Mallukh, köszönöm! Már is jó szolgálatot tettél nekem. Meg vagyok elégedve. Most légy kalauzom a Pálmaligetbe és szerezz bemenetet a nemes Ilderim sejkhez.

- Mikor? - kérdezte Mallukh.

- Ma. Holnap már lefoglalhatják a lovait.

- Hát tetszenek neked?

Ben-Húr lelkesülten felelte:

- Az állványról csak egy pillanatig láttam őket, mert aztán Messzala hajtott föl és én semmi másra nem birtam nézni akkor. És mondhatom neked, hogy ezek a lovak oly vérből valók, mely a sivatagok csodája és dicsősége. Előbb sohasem láttam azt a fajtát, csak a cézár istállóiban; de egyszer látva, mindig fölismerhetők. Ha mindaz igaz, amit mondanak felőlük és ha szellemüket az enyémnek uralma alá hajthatom, akkor...

- Megnyerheted a szeszterciuszokat! - kiáltott közbe Mallukh nevetve.

- Nem - rázta a fejét Ben-Húr époly gyorsan. - Azt teszem, ami jobban illik a Jákob örökségére született emberhez: a legnyilvánosabb helyen akarom megalázni ellenségemet. De - tette hozzá türelmetlenül - mi az időt vesztegetjük. Hogyan érhetjük el leggyorsabban a sejk sátorait?

- Legjobb, ha egyenest a faluba megyünk, amely szerencsére közel van; ha ott két gyors tevét lehetne bérelni, egy óra alatt megtesszük az utat.

- Akkor menjünk - határozott Ben-Húr.

Szerencsére kaptak tevéket és nyomban elindulhattak a híres Pálmaligetbe, mely a valóságban Antiókhia kerti földje volt. A dombok meredek oldalait terrászozták, úgy hogy még a sövények is zöldek voltak a felkúszó venyigéktől, melyek a hivogató árnyékon kívül a jövendő bornak édes igéretével is kecsegtettek. Dinnyeföldeken túl, barack- és fügefák közt, narancs- és citromligetekben a bérlők fehérre meszelt házai látszottak; és mindenütt a bőség, a béke mosolygó leánya jelentette ezerféle jellel, hogy itthon van és felvidámítá az utas szivét. Néha a Tauruszt és a Libanont is lehetett látni, melyek közt, mint elválasztó ezüst zsinór, az Orontesz folytatta nyugodtan útját. Ennek partján ment lefelé a két zsidó, míg egy tóhoz értek, melyet a folyam felduzzasztott vize táplált. Az öböl szöglete fölött vén pálmafa uralkodott, melynek tövében balra fordulván, Mallukh tapsolni kezdett:

- Nézd, nézd! A Pálmaliget!

A feltáruló kép valóban megérdemelte, hogy megtapsolják. A láb alatt minden csupa friss fű volt, fejük fölött pedig a halványkék eget láthatták a számtalan datolyafa boltozatain át, melyek valóságos pátriárkái voltak fajuknak, oly hatalmas törzzsel, hogy szinte páratlanok voltak. Ben-Húr percekig álmélkodva nézte a tündérszép ligetet, majd azt kérdezte Mallukhtól:

- Midőn ma az emelvényen láttam őt, Mallukh, Ilderim sejk nagyon közönséges embernek látszott. A rabbik, attól félek, úgy néztek volna rá Jeruzsálemben, mint egy edómi kutya fiára. Mikép jutott ő a liget birtokába? És miképen birta megtartani a római kormányzók kapzsiságával szemben?

- Ennek története van - magyarázta Mallukh. - Ilderim ősei mind sejkek voltak. Őseinek egyike, nem mondhatom mikor: valamikor segített egy királyon, akit fegyverrel üldöztek; megszabadította ellenségeitől és visszaültette trónjára. Mondják, hogy a király megemlékezett a szolgálatról, palotájába vitte a sivatag fiát és azt parancsolta, hogy szedje föl sátorfáját és hozza el családját és nyájait, mert a tó és a fák és az egész föld a folyamtól a legközelebbi hegyekig mind az övé és gyermekeié örökre. És az Úr gyarapodást adott a törzsnek emberekben és lovakban, tevékben és kincsekben, mert a városok közötti országutak urává tette őket; úgy, hogy még a fellegvárból uralkodó prefektus is szerencsés napnak tartja, ha Ilderim, feleségeivel és gyermekeivel, tevéivel és méneseivel ellátogat Antiókhiába.

- Hogy van hát, - kérdezte Ben-Húr, - hogy a sejk a szakállát tépte, miközben átkozta magát, hogy egy rómaiban bizott? Ha cézár hallotta volna, azt mondja: «Nem szeretem az ilyen barátot; vigyétek el».

- Az csak éleslátású itélet lenne - felelte Mallukh mosolyogva. - Ilderim nem szereti Rómát; sérelme van. Három év előtt a párthusok átlovagoltak a Boszrából Damaszkuszba vivő úton és egy nagy, megrakott karaványra támadtak, amely többi közt az ezen úton túl fekvő kerület vámjövedelmeit is hozta. Minden elfogott embert leöltek, mit a római cenzorok megbocsátottak volna, ha a császári kincs megmarad vagy beküldik. A vámbérlők, akik a veszteségért felelősek voltak, a cézárnál panaszt emeltek és cézár Heródest kötelezte fizetésre; Heródes viszont Ilderimnél keresett kárpótlást, akit kötelességének hitszegő elhanyagolásával vádolt. A sejk a cézárhoz fölebbezett és cézár Heródesnek adott igazat. Az öreg ember szive azóta mindig fáj és haragját ápolja és örömét leli benne, hogy naponkint nő.

- Mitsem tehet a cézár ellen, Mallukh - szólt Ben-Húr.

- Most talán nem, - felelte Mallukh, - de eljöhet az ő ideje is.

- Nem értlek - mondta Ben-Húr és fürkészve nézett társára.

- A történet hosszú, de ráérek elmondani, ha nem untat - kezdte Mallukh. - Tudnod kell, hogy van Antiókhiában egy gazdag zsidó kereskedő: Szimonidesz a neve, akinek házában sokszor megfordulok; és mivel Ilderim sejk is gyakran jár oda, elég jó barátságba kerültem vele. Néhány hét előtt az öreg arab ismét meglátogatta Szimonideszt és engem is ott talált. Beszélgetés közben elmondta, hogy több esztendővel ezelőtt három ember jött hozzá a sivatagban. Mindnyájan külföldiek, egy hindú, egy görög és egy egiptomi; és tevéken jöttek, melyek tiszta fehérek és oly nagyok voltak, aminőket csak valaha látni lehetett. Szivesen fogadta őket és szállást adott nekik. Másnap reggel fölkeltek és a sejk előtt egészen új imádságot mondtak: a könyörgést Istenhez és az ő fiához intézték, és pedig nagy titokszerűséggel. Miután megreggeliztek, az egiptomi elmondta, hogy kicsodák és honnét jöttek. Mindegyik egy csillagot látott, melyből égi hang azt parancsolta nekik, hogy menjenek Jeruzsálembe és kérdezzék: «Hol van az, aki a zsidóknak királyul született?» Ők engedelmeskedtek. Jeruzsálemből a csillag Betlehembe vezette őket, hol egy barlangban újszülött gyermeket találtak, akit leborulva imádtak; imádás után drága ajándékokat adtak neki s meggyőződvén arról, ami történt, tevéikre ültek és veszteglés nélkül a sejkhez siettek; mert ha Heródes, a Nagyot értették, reájuk tehette volna a kezét, bizonyosan megöli őket. És a sejk egy álló évig magánál rejtegette őket, amiért a három király, nagy értékű ajándékokat adván neki, mindegyik más-más úton távozott hazájába.

- Ez valóban csodálatos történet - kiáltott föl Ben-Húr a végén. - Mit is mondtál, mit kellett kérdezniök Jeruzsálemben?

- Azt, hogy: «Hol van az, aki a zsidóknak királyul született?»

- És megtalálták a gyermeket?

- Meg és imádták őt.

- Mallukh, ez csoda! - kiáltott föl Ben-Húr, - ha ugyan igaz.

- Ilderim komoly ember - felelte Mallukh. - Az ő nyelvén a hazugság lehetetlen.

- És Ilderim nem tud többet a három emberről?- kérdezte Ben-Húr. - Mi lett belőlük?

- Ah, igaz, ez volt épen az oka, hogy aznap, amelyről beszéltem, Szimonideszhez jött. Épen előtte való éjszaka ismét megjelent nála az egiptomi Boldizsár.

- Ez az Úr csodája - kiáltott föl Ben-Húr izgatottan. - Azt mondtad: Boldizsár?

- Igen. Egiptomi Boldizsár - ismételte Mallukh csodálkozva.

- Az öreg a forrásnál ma ugyanezt a nevet mondta nekünk - kiáltott föl Ben-Húr.

- Igaz - mondta most Mallukh, szintén izgatottan - és a teve is ugyanaz volt, és te megmentetted ennek az embernek az életét!

- És a nőt, - mondá Ben-Húr, mintha magában beszélne, - aki a leánya volt.

Gondolkozásba merült, majd hirtelen azt kérdezte:

- Mondd még egyszer: mind a háromnak azt kellett kérdeznie: «Hol van az, aki a zsidóknak királyul született?»

- Nem egészen. A szavak ezek voltak: «született, hogy a zsidók királya legyen». Ezek voltak a szavak, amint az öreg sejk először hallotta a sivatagban és ő azóta mindig várakozott a király eljövetelére; és senki meg nem ingathatja a hitét, hogy el fog jönni.

- Hogyan... mint király?

- Igen, és meghozza Róma pusztulását... úgy mondja a sejk.

Ben-Húr egy ideig hallgatott, gondolkozott és iparkodott leküzdeni háborgó indulatait.

- Az öreg egy a sok millió közül, - mondá lassan, - egy a sok millió közül, akiknek mindegyike egy-egy sérelmet akar megbosszulni; és ez a különös hit, Mallukh, az ő reményének kenyere és bora. Mert ugyan kicsoda lenne a zsidók királya, ha nem egy Heródes, míg Róma áll?... De hogy a történetre térjünk, hallottad-e, mit mondott neki Szimonidesz?

- Ha Ilderim komoly ember, Szimonidesz viszont bölcs - felelte Mallukh. - Oda vigyáztam és ő azt mondá...De halld! Valaki utánunk siet...

A zaj hangosabb lett, míg végre hirtelen lópaták csattogásával kevert kocsizörejt hallottak s egy pillanattal később maga Ilderim sejk jelent meg lóháton egy csapattól követve, melyben ott volt a kocsit húzó négy arab pej is. A sejk, midőn megpillantá őket, fölemelte fejét és barátságosan szólott:

- Béke nektek!... Ah, Mallukh barátom! Isten hozott! És mondd, hogy nem menni készülsz, hanem épen jössz: hogy valamit hoztál számomra a jó Szimonidesztől: tartsa meg életét atyáinak Istene, hosszú jövendő éveken át! Igen, vegyétek föl a szíjjakat mind a ketten és kövessetek. Van kenyerem és savanyú tejem, vagyha jobban tetszik, arrak és fiatal kecske húsa. Jöjjetek.

Utána mentek a sátor ajtajáig, amelyben, midőn leszálltak, a sejk már ott állt fogadásukra, lapos tálat tartván három csészével, amely töltve volt ép most lehúzott, habos savanyú tejjel.

- Igyatok, - mondá barátságosan, - igyatok, mert ez a sátorlakók szíverősítője. Aztán pedig lépjetek be, Isten nevében.

És midőn bementek, Mallukh félrehívta a sejket és négyszemközt beszélt vele; azután Ben-Húrhoz ment és mentegetőzött:

- Rólad beszéltem a sejknek és ő hajlandó reggel próbára átengedni a lovait. Ő barátod. Megtevén mindent érted, amit tehettem, most már rajtad a sor és engem hagyj visszatérni Antiókhiába. Valaki van ott, akinek megigértem, hogy ma éjjel találkozunk. Holnap, ha időközben minden jól megy, elkészülve térek vissza, hogy veled maradjak a játékok végeztéig.

Mallukh jelentést tesz.

Abban az időtájban, mikor az újhold alsó szarva a Szulpiusz-hegynek körülépített ormait érintette, és Antiókhia népségének kétharmada a háztetőkön volt, Szimonidesz a székben ült és a terrászról lenézett a folyamra és a vasmacskáikon ringó hajókra. Eszter tartotta neki a tányért, melyen szerény vacsorája volt: egy kis búzakalács, mely oly könnyű volt, mint az ostya, egy kevés méz és egy pohár tej, melybe néha-néha a kalácsot mártotta.

- Mallukh ma éjjel lusta - mondta, elárulván, hogy hol járnak gondolatai.

- Azt hiszed, el fog jönni? - kérdezte Eszter.

- Ha csak a tengerre vagy a sivatagba nem ment, akire vigyáznia kell, akkor eljön.

- Remélem én is - mondta Eszter igen szeliden.

- Kívánod, hogy jöjjön, Eszter? - kérdezte Szimonidesz fürkészve.

- Igen - mondta a leány, apja szeme közé nézve.

- Miért? Meg tudnád-e mondani? - kérdezte Szimonidesz.

- Mert - a leány habozott, azután újra kezdte: - mert a fiatal ember... - Most egészen elakadt.

- A mi urunk. Ez az a szó? - kérdezte Szimonidesz.

- Igen, apám - felelte Eszter, lesütve a szemeit.

- És te mindig azt gondolod, hogy ne hagytam volna elmenni, míg azt nem mondom neki, jöjjön vissza, ha tetszik és vigyen el bennünket... és mindent, amink van... mindent, Eszter... az árúkat, a sékeleket, a hajókat, a rabszolgákat és a hatalmas hitelt, mely a legfinomabb aranyból és ezüstből szőtt köpönyeg s amelyet az emberek angyalainak legnagyobbika szőtt számomra: a Siker... Igazán tetszik, ha elgondolom, milyen kegyelt ember a mi urunk. A vagyon mibe se kerül neki - semmi aggodalomba, egy csöpp verejtékbe, még annyiba se, mint a gondolat; úgy jut hozzá, hogy nem is álmodja. És még azt is kap, - folytatta keserűen, - amit a vásáron nem kaphatna és nem vehetne meg az egész kinccsel egy rakáson sem: téged, gyermekem, kedvesem; te elveszett Rákhelem sírjáról való virág!...

Magához vonta és kétszer megcsókolta őt: egyszer magáért, egyszer az anyjáért.

- Ne beszélj így - tiltakozott Eszter, midőn apja levette kezét a nyakáról. - Gondoljunk felőle jobbat; ő tudja, mi az a bánat és fölszabadít bennünket.

Csönd lett. Valahonnan messziről elhaló ének- és zene foszlányait hozta feléjük a langyos szellő, mely édes volt a kertek virágzó fáinak illatától. Sokáig hallgattak mindaketten és Szimonidesz már-már lefeküdni készült, midőn halk léptek csoszogása hallatszott a terrászról... Mallukh érkezett meg. Egészen közel járult a székhez és mély meghajlással köszöntötte a kereskedőt:

- Béke neked, jó mester és neked is Eszter, a leányok legderekabbjának.

Tisztelettel állt meg előttük és a tartás és a megszólítás nehézzé tette hozzájuk való viszonyának megállapítását; az előbbi szolgára vallott, az utóbbi a meghittet és barátot sejteté. Más részről Szimonidesz, mint az üzleti dolgokban szokása volt, az üdvözlet elfogadása után egyenest a dologra tért.

- Mi hír a fiatal emberről, Mallukh? - kérdezte élénken.

Nyugodtan hallgatta végig Mallukh jelentését, még a kezét se mozdította meg az elbeszélés alatt; úgy hogy kerekre nyilt és ragyogó szemétől és néha vett hosszú lélekzetétől eltekintve, szobornak lehetett volna tartani.

- Köszönöm, Mallukh, köszönöm, - mondta végül barátságosan, - helyesen jártál el... De most mondd: mit tartasz a fiatal ember nemzetiségéről?

- Ő izraelita, mester és pedig Júda nemzetségéből - felelte Mallukh.

- Bizonyos vagy benne?

- Nagyon bizonyos.

- Úgy tetszik, hogy csak keveset beszélt neked az életéről - firtatta tovább Szimonidesz.

- Megtanulta valahol, hogy okos legyen. Én bizalmatlannak mondanám őt - felelte Mallukh - és nem is tudtam szóra birni, míg csak a Kasztália forrástól Dafne falujába nem indultunk.

- Utálatos hely! - fakadt ki Szimonidesz. - Miért ment oda?

- Azt mondanám, kiváncsiságból - felelte Mallukh. - De inkább hiszem, hogy szívbeli szomorúsága van, amelytől szabadulni szeretne. És azt gondolom, úgy ment a berekbe, mint mi a temetőbe megyünk halottainkkal... búját ment temetni, szegény.

- Ha úgy van, akkor jó volna - mondta Szimonidesz halkan; majd hangosabban folytatta: - Mallukh, a kor átka a pazarlás. A szegény szegényebbé teszi magát azzal, hogy a gazdagot majmolja és a gazdag úgy viselkedik, mint a fejedelmek. Nem láttad ennek a gyöngeségnek jeleit az ifjúban? Nem szórta a pénzt... római vagy zsidó pénzt?

- Nem, nem, mester - rázta Mallukh a fejét.

- Mallukh, ahol bizonyosan annyi alkalom van a bolondságra... teszem föl evésre és ivásra... bizonyosan tett efféle bőkezű ajánlatot neked. Ha egyéb nem, hát kora nagyon is valószinűvé teszi ezt.

- Társaságomban se nem evett, se nem ivott.

- Szavaiból vagy tetteiből nem vehetted ki valamikép az őt vezérlő eszmét, Mallukh? Tudod, hogy a gondolatok oly hasadékon is átkandikálnak, melyen a szél sem fú keresztül.

- Erre már egész bizonyossággal felelhetek, mester. Anyjának és húgának megtalálására szentelte magát: ez az első. Azonkívül sérelme van Rómával szemben; és, mivel a Messzala, akiről beszéltem, összefüggésben van a bántalommal, jelenleg az a főgondja, hogy megalázza őt.

- A Messzala befolyásos - mondta Szimonidesz, elgondolkozva.

- Igen; de a legközelebbi találkozó a cirkuszban lesz - felelte Mallukh. - És Arriusz fia nyerni akar.

- Honnan tudod?... És mi a célja bosszútervének? Csak arra a néhányra szorítja-e, akik megbántották őt, vagy a többit is bele foglalja?... Csak a Messzalán vagy minden rómain akar bosszút állni? És nem puszta szeszély ez a bosszú?

- Ahogy én láttam, - felelte Mallukh, - türtőztette magát; ami természetes is, mert sokáig élt a római féltékenység légkörében. De láttam fellobbanásait... egyszer, mikor tudni akarta Ilderim érzelmét Róma iránt és azután, mikor elbeszéltem neki az egiptomi Boldizsár történetét és azt a kérdést mondtam: «Hol van az, aki a zsidóknak királyul született?»

Szimonidesz hirtelen előre könyökölt és izgatottan mondta:

- Ah, Mallukh, a szavait... mondd el a szavait; hadd itéljem meg, minő hatással volt reá a titok!

- Tudni akarta tüzetesen a szavakat. Úgy hangzottak-e: «legyen» vagy: «született, hogy legyen?» Látszott, hogy meglepte a két kifejezés hatásában levő látszólagos különbség. És, amikor közöltem vele Ilderim nézetét a titok felől... hogy a király Róma pusztulását hozza magával, a fiatal ember vére mind az arcába szökött, amint magában eltünődött: «Ki lehet más király, mint egy Heródes, míg Róma áll?»

- Mit értett ezen? - kérdezte Szimonidesz mohón.

- Hogy a birodalomnak el kell pusztulnia, mielőtt más kormány lehetne.

Szimonidesz egyideig a hajókra és a folyamon ringó árnyékaikra bámult; midőn föltekintett, véget akart vetni a párbeszédnek.

- Elég, Mallukh - mondta. - Eredj enni és készülj vissza a Pálmaligetbe. Segítségére kell lenned a fiatal embernek jövendő próbálkozásában. Jöjj hozzám reggel. Levelet küldök Ilderimnek. - Azután, mintha magában beszélne, halkan hozzátette: - Magam is ott szeretnék lenni a cirkuszban.

Midőn Mallukh a szokásos áldás után eltávozott, Szimonidesz nagyot ivott a tejből és magához szólította a leányát. Eszter elfoglalta helyét apja mellett a szék karján.

- Isten jó hozzám, nagyon jó - kezdte Szimonidesz buzgón. - Az ő szokása, hogy titokban működik, de néha megengedi, hogy lássuk és megértsük őt. Én öreg vagyok, édesem, és mennem kell; de most, a tizenegyedik órában, midőn reményem haldokolni kezdett, küld nekem egy igéretet és ez fölemel. És látom az okát, miért kaptam ezt a roppant gazdagságot és látom a célt is, amelyre szolgál. Valóban, gyermekem, ismét kedvet kapok az élethez.

Eszter közelebb simult hozzá, mintha gondolatainak távolba röppenését akarná meggátolni.

- A király megszületett - folytatta Szimonidesz szinte révedezve - és a közönséges életkor feléhez közel kell járnia. Boldizsár azt mondja, hogy anyja ölében volt a gyermek, amikor látta és imádta őt; és Ilderim azt tartja, hogy a mult decemberben volt huszonhét éve, amikor Boldizsár és társai az ő sátorába jöttek és Heródes elől búvóhelyet kértek. Most már tehát nem húzódhatik soká az eljövetele. Talán ma éjjel... holnap következik be. Izrael szent atyái, mily boldogság van ebben a gondolatban?! Szinte hallom a vén falak hullásának roppanását és az általános változás zaját... igen, és az emberek legnagyobb örömére megnyilik a föld, hogy elnyelje Rómát. Gondolataimban zengő cimbalmok és hangosan pengetett hárfák vegyülnek össze a sokaság hangjaival, mely egy újonnan emelt trón körül áll... És a királynak, ha eljön, szüksége lesz pénzre és emberekre, mert amint ő asszonytól született gyermek volt, úgy egyáltalában ember is lesz, aki az emberi utakhoz van kötve, mint te vagy én... Nem látod-e a széles utat, Eszter, amelyen járok és amelyen az ifjú, a mi urunk rohan?... És végén a dicsőséget és bosszút mindkettőnkért?... És... és... - folytatta ellágyulva, miközben Esztert megcsókolta - a boldogságot anyád gyermeke számára?...

A leány csendesen ült és mitsem szólt. Majd megcsókolta atyja kezét és szeliden könyörgött:

- Küldj érte, apám. Küldj érte ma éjjel és ne engedd őt a cirkuszba menni.

- Ah! - riadt meg Szimonidesz, a felkiáltást elnyújtva és szivén átnyilalt a féltékenység fájdalma... Hátha leánya igazán szereti fiatal urát?... A leány tizenhat éves volt. Ezt jól tudta. Utolsó születésenapján vele ment a hajóépítőműhelybe, hol épen akkor eresztettek a vízre egy új hajót és a sárga lobogón, melyet a gálya viselt, «Eszter» neve volt; így ünnepelték meg együtt a napot. És most elveszítse leányát, aki talán szerelmes az urába és a kedveért még őt is el fogja hagyni?... Szeretett volna fölsikoltani fájdalmában, de mégis legyőzte magát és nyugodtan kérdezte: - Ne menjen a cirkuszba, Eszter? Miért, gyermekem?

- Nem Izrael fia számára való hely az, apám.

- Rabbinusi felfogás, Eszter! Ez az egész?...

A kérdés hangja fürkésző volt és a leány szivéig hatott, mely hangosan kezdett dobogni - oly hangosan, hogy nem birt felelni. Új és sajátságosan kellemes zavar fogta el őt.

- A fiatal embernek szerencsét kell próbálnia - törte meg a csöndet Szimonidesz, megfogván a leány kezét és a hangja gyöngédebb lett: - Övéi lesznek a hajók és a sékelek... minden, Eszter, minden. De azért nem leszek szegény, mert te megmaradsz nekem, és megmarad a szereteted is, mely úgy hasonlít az elhunyt Rákheléhoz. Vagy mondjad, Eszter: ez is az övé legyen?

A leány közelebb hajolt atyjához és ennek vállára fektette a fejét.

- Beszélj, Eszter - sürgette Szimonidesz. - Erősebb leszek, ha megtudom. A figyelmeztetésben erő van.

Erre a leány felült és mintha maga a szent Igazság volna, szeliden mondta:

- Légy nyugodt, apám. Sohasem akarlak elhagyni; habár elfogadná is szerelmemet, a te leányod akarok lenni mindig, amint most is az vagyok.

És lehajolván, megcsókolta apját.

- De ő tetszik nekem - folytatta bátran - és megborzadok arra a gondolatra, hogy veszélyben van. Igen, apám, ki se mondhatom, mennyire örülnék, ha ismét látnám őt. De a nem viszonzott szeretet nem lehet tökéletes szeretet; azért, megemlékezvén arról, hogy a te leányod és anyámé vagyok: egyideig várakozom.

- Az Úr valódi áldása vagy te, Eszter! - ujjongott Szimonidesz. - Áldás, mely gazdaggá tesz, habár minden egyéb elvész is. És az Úr szent nevére és örök életére esküszöm, hogy nem fogsz szenvedni.

Kevéssel később a szolga eljött és betolta a széket a szobába, ahol Szimonidesz egyideig a király eljöveteléről gondolkodva üldögélt, míg leánya az ártatlanok álmát aludta.

Messzala hírt hall Arriuszról.

A palotát, mely a folyón túl, Szimonidesz telkével csaknem szemközt állt, a híres Epifanesz fejezte be. Perzsa stilus szerint épült és dísztermének csodájára jártak az idegenek. Nagyon tágas, csiszolt márványkockákkal kövezett szoba volt ez, melyet nappal az üveg helyett szines macskaüvegen áthatoló napsugár világított meg. A falakat Atlaszok szakították meg, melyek közül kettő se volt egyforma, de mindegyik rendkívül cikornyás arabeszkekkel diszített párkányzatot tartott, s ez még előkelőbb volt a szinek - a kék, zöld, tiruszi bibor és arany - miatt. A szoba körül indiai selyemből és kasmiri gyapjúból készült diván futott végig a falak mentén és a bútorok groteszk faragású, egiptomi mintájú asztalok és székek voltak. A mennyezetről, csigán járó bronz-láncokon, öt csillár függ - mindegyik sarokban és a középen egy - égő lámpákból álló roppant piramisok, melyek még az Atlaszok démoni arcát és a párkányzat egész diszítményét is megvilágítják. Az asztalok körül, ülve vagy állva, vagy nyugtalanul ide s tova járva, mintegy száz személy van. Mindnyájan fiatalok, némelyik közülök jóformán gyermek. Hogy itáliaiak és többnyire rómaiak, az kétségtelen. Mindnyájan tiszta latinsággal beszélnek, de mindegyik a Tiber melletti nagy főváros házi ruhájában van; vagyis kurtaujjú és -derekú tunikában, ami nagyon jól illik az antiókhiai éghajlathoz és különösen kényelmes a szalon fülledt levegőjében. A divánon itt-ott tógák és lacernák hevernek, amint gondatlanul odavetették őket; némelyik jelentősen biborral beszegve. A divánon kényelmesen nyujtózkodó alvók is hevernek; hogy a forró nap hevétől és fáradtságától, vagy Bakkhusztól estek-e le lábukról, - ki tudná megmondani?!

A hangok zaja lármás és szüntelen. Néha nevetés, majd a harag vagy ujjongás kitörése hallatszik; de mindezek fölött egy állandóan tartó zörgés uralkodik, mely eleintén zavarólag hat. A társaság ugyanis a kedvelt játékok, a húzás és kocka mellett ül és a zörgés csak a tesszeráktól, vagyis elefántcsont-kockáktól van, melyeket zajosan ráznak.

Most új társaság lépett a szobába és eleintén észrevétlenül a középső asztal felé tartott. A jelek arra mutattak, hogy egy imént feloszlott tivornyából érkeztek. Némelyik alig állott a lábán. A vezető homlokán koszorú volt, ami azt jelezte, hogy ő volt az ünnepség hőse, talán a házigazda. A bor nem ártott neki, legfölebb szépségét fokozta, mely a legférfiasabb, római szabású volt; fejét magasra emelve hordta; a vér majd kicsattant ajkain és arcán, a szemei ragyogtak, - habár a modor, amellyel foltnélküli, fehér és bőráncú tógájába burkolózva járkált, nagyon is fejedelmi volt egy józan emberhez képest, aki nem cézár. Az asztalhoz menvén, kevés teketóriával csinált helyet maga és követői számára és nem is kért engedelmet; s amidőn végre megállt és az asztal és a játékosok felé nézett, mindnyájan valóságos örömriadallal fordultak feléje:

- Messzala! Messzala! - kiáltották össze-vissza.

Akik távolabb voltak, hallván a kiáltást, ott visszhangoztatták, ahol voltak. Azonnal feloszlottak a csoportok, félbenmaradtak a játékok és általános volt a középre való rohanás. Messzala egykedvűen fogadta a tüntetést és azonnal hozzáfogott, hogy népszerűségének okát megmutassa.

- Egészségedre, Drúzusz barátom - mondá a jobbja mellett levő játékosnak - egészségedre és addsza egy pillanatra tábláidat.

Fölemelte a viaszkos táblákat, egy pillantást vetett a tételek jegyzékeire és ledobta őket.

- Denáriuszok, csak denáriuszok... a kocsisok és mészárosok pénze! - mondta gúnyos nevetéssel. - Hová sülyedt Róma, ha a cézárok ivadéka éjszakákat ül és lesi a szerencse forgását, hogy csak egy hitvány denáriuszt hozzon neki!

A Drúzuszok sarjadéka homlokáig elpirult, de, mielőtt felelhetett volna, Messzala már tovább beszélt:

- Tiberiszi férfiak: ki az, akit az istenek legjobban kegyelnek? A római. Ki a nemzetek törvényhozója? A római. Ki az, aki a kard jogánál fogva mindennek ura?

A társaságot föllelkesítette ez a fesztelen alak és a gondolat is olyan volt, amelyre születtek; egy pillanat alatt megelőzték őt a felelettel.

- A római, a római! - kiáltották.

- Hallgassatok hát ide! - folytatta Messzala, kikapván a kockás ládikát az egyik szomszédja kezéből. - Ki meri azt, amit én merek?... A fellegvárban a nagy szekrényben öt talentumom van a piacokon folyó pénzben és itt az elismervény róluk...

Tunikájából papirostekercset húzott elő s az asztalra hajítva, síri csöndben folytatta, miközben mindenki reá szögezte szemét és minden fül figyelt:

- Az összeg, mely itt hever, annak mértéke, amit merek. Ki mer ennyit közületek? Hallgattok? Nagyon nagy? Engedek belőle egy talentumot. Micsoda? még mindig hallgattok? Jertek hát és vessünk kockát egyszer ezért a három talentumért... csak háromért; kettőért; egyért... legalább egyért... egyért, ama folyó iránti becsületből, amelynek partján születtetek... a keleti Róma a nyugati Róma ellen! A barbár Orontesz a szent Tiberisz ellen!...

A kockát feje fölött zörgette, amíg várakozott.

- Az Orontesz a Tiberisz ellen! - ismételte növekvő gúnyos hangnyomattal.

Egy ember se mozdult; erre a ládikát az asztalra vágta és nevetve fölvette az elismervényt.

- Ha-ha-ha! Az olimposzi Jupiterre, most már tudom, hogy szerencsét akartok csinálni és üres zsebbel jöttetek Antiókhiába. Hó, Ceciliusz!

- Itt vagyok, Messzala! - kiáltott a háta mögött valaki - itt vagyok, elvesztem a tömegben s egy drakhmát koldultam, hogy a rongyos révésszel játsszam.

- Eredj - mondta neki Messzala - menj a szobába, ahonnan jöttünk és parancsold meg a szolgáknak, hogy hozzák ide az amforákat, a poharakat és serlegeket. Ha a cimborák pénz nélkül vannak, látni akarom, nincsenek-e gyomorral jobban megáldva! Siess!...

Azután Drúzuszhoz fordult oly nevetéssel, hogy az egész szobában hallatszott.

- Ha-ha, barátom! Ne légy megsértve, hogy a benned levő cézárt a denáriuszokkal egy színvonalra helyeztem. Jer, Drúzuszom, gyere! Próbáljunk szerencsét, amily összeggel te akarod.

- Hát nem bánom - felelte Drúzusz nevetve. - Szivesen dobok veled, Messzala... egy denáriuszért.

Messzala megrázta a kockás ládikát és épen ki akarta borítani az asztalra, mikor Drúzusz rákiáltott:

- Megállj, Messzala, megállj! Nem tudom, baljóslatú-e a megrázott kockát egy kérdéssel megállítani, de eszembe jutott és meg kell kérdenem.

- Ej, Drúzuszom - nevetett Messzala - megteszem a dobást és megőrzöm a baleset ellen. Igy...

Megfordította a ládikát az asztalon és erősen a kocka fölött tartotta, mialatt Drúzusz ezt kérdezte:

- Láttál-e valamikor valami Kvintusz Arriuszt?

- A duumvirt?

- Nem: a fiát.

- Nem tudtam, hogy fia volt.

- Nos, az nem tesz semmit - folytatta Drúzusz vállat vonva - de, Messzalám, Pollux nem hasonlított jobban Kasztorhoz, mint ez az Arriusz hasonlít hozzád.

A megjegyzésre húsz visszhang is támadt:

- Igaz, igaz! Szemei... az arca! - kiáltották össze-vissza.

- Micsoda! - méltatlankodott valaki - hiszen Messzala római, Arriusz pedig zsidó!

- Igazad van! - kiáltotta egy harmadik. - Arriusz zsidó és le se tagadhatja.

- Akár zsidó, akár római - vágta ketté a vitát Drúzusz - ez az Arriusz szép, derék és ravasz. Titokzatosan került föl és oly távol tartja magát, mintha jobbnak tekintené vagy rosszabbnak tudná magát, mint mi vagyunk. A palesztrákban nem volt párja; a rajnamelléki kékszemű óriásokkal és a szarmata szarvatlan bikákkal úgy játszott, mintha fűzfacsóvák lennének. A duumvir roppant gazdagon hagyta hátra. Szenvedélyesen szereti a fegyvereket és semmire se gondol, csak a háborúra. Maxenciusz a családja körébe fogadta őt és velünk kellett volna hajóra szállnia, de Ravennában elvesztettük őt. Ám azért mégis épen megérkezett. Ma reggel hallottunk róla. Perpol! Ahelyett, hogy a palotába jött, vagy a fellegvárba ment volna, a khánban rakta le podgyászát és megint eltünt.

A beszéd kezdetén Messzala udvarias egykedvűséggel figyelt; de aztán figyelmesebb lett; a végén levette kezét a kockás ládikáról és fölkiáltott:

- Hó, Kájuszom! Hallod-e?

Könyökénél egy ifjú - rendes pajtása a napi kocsipróbánál - akinek ez a figyelem fölötte hizelgett, így felelt:

- Ha nem hallottam volna, Messzalám, nem volnék barátod.

- Emlékszel-e arra az emberre, aki ma kibuktatott? - kérdezte Messzala.

- Bakkhusz fürtjeire mondom, nincs-e a vállam összezúzva, hogy segítsen eszemben tartani? - felelte mérgesen az ifjú.

- Nos, adj hálát a Fátumnak - mondta Messzala - mert megtaláltam ellenségedet. Figyelj csak ide...

Erre Drúzuszhoz fordult:

- Beszélj többet felőle, aki zsidó és római... Mily ruhát szokott hordani, Drúzuszom?

- Zsidósat - felelte Drúzusz.

- Hallod, Kájusz? - nevetett Messzala. - A fickó fiatal, ez egy; az arca római, az kettő; legjobban szereti a zsidó-viseletet, ez három; és a palesztrákban oly híres és szerencsés karja lett, hogy felfordít egy kocsit, ha szükség van rá, az négy. És, Drúzusz, segíts újra barátomnak. Ez az Arriusz kétségtelenül több nyelvet is tud, máskülönben nem zavarhatná úgy össze magát, hogy ma zsidó, holnap római; de hát a görögöt... époly jól beszéli azt is?

- Oly tisztasággal, Messzala, hogy az iszthmoszi játékoknál versenyezhetne - felelte Drúzusz.

- Figyelsz-e, Kájusz? - mondta Messzala. - A fickó még azt is megteheti, hogy görögül üdvözöljön egy nőt, és ha jól számítok, ez már öt. Mit szólsz hozzá?

- Megtaláltad, Messzalám - felelte Kájusz - vagy én nem vagyok én.

- Bocsánatot, Drúzusz - szólt most Messzala - de az imént, ha jól hallottam, valami titokkal hoztad összeköttetésbe Arriusz fiának feltünését. Beszélj nekem erről.

- Semmi, Messzala, semmi - felelte Drúzusz - gyermekmese az egész. Mikor Arriusz a tengeri rablók üldözésére elvitorlázott, nem volt felesége vagy családja; onnan egy fiúval tért vissza... azzal, akiről beszélünk... és másnap örökbe fogadta őt.

- Örökbe fogadta? - ismétlé Messzala. - Az istenekre, Drúzusz, ez valóban érdekes! Hol találta a duumvir a fiút? És ki volt az?

- Ki tudna erre felelni más, mint maga a fiatal Arriusz? - mondta Drúzusz vállat vonva. - Az ütközetben a duumvir, akkor csak tribún, elvesztette a gályáját. Egy visszatérő hajó megtalálta őt és egy másikat, mindössze ez maradt életben a személyzetből, amint ugyanazon a deszkán libegtek. Most a mentők elbeszélését ismétlem, amelynek legalább az a jó tulajdonsága van, hogy soha nem tagadta senki. Azt mondják azok, hogy a duumvir társa a deszkán egy zsidó volt...

- Egy zsidó!? - visszhangozta Messzala.

- És rabszolga - tette hozzá Drúzusz.

- Hogyan, Drúzusz? Rabszolga?...

- Mikor a kettőt a födélzetre emelték, a duumvir tribúnuszi fegyverzetében volt, a másik pedig az evezősök ruhájában.

Messzala fölemelkedett az asztalra könyöklésből.

- Egy gálya... - elnyelte a becstelenítő szót és, talán először életében, megzavarodva nézett körül. Épen ekkor egy csapat rabszolga vonult a szobába, némelyek nagy boros korsókkal, mások gyümölccsel és nyalánkságokkal megrakott kosarakkal, ismét mások többnyire ezüst poharakkal és palackokkal. A látvány mindenkit fölvillanyozott. Messzala rögtön fölállt egy székre.

- Tiberiszi férfiak - mondta csengő hangon - engedjétek meg, hogy a főnökünkre való várakozást Bakkhusz-ünneppé tegyük. Kit választotok mesterré?

Drúzusz fölemelkedett.

- Ki más legyen a mester, mint az ünnep adója? - kérdezte. - Feleljetek, rómaiak.

Egy kiáltás - a Messzala neve - volt a felelet.

Messzala levette fejéről a koszorút, odaadta Drúzusznak, aki az asztalra mászott és mindnyájuk szemeláttára ünnepiesen visszatette előbbi helyére és így Messzalát avatta az éjszaka mesterévé.

- A szobába néhány barátom jött velem - mondta - akik ép az imént keltek föl az asztaltól. Hogy ünnepségünk megtartsa a szentelt szokást, hozzátok ide közülök azt, akit a bor legjobban legyürt.

- Itt van, itt van! - kiabálták többen.

És a földről, ahol elesett, egy ifjút hoztak előre, aki nőies szépsége révén beillett volna a fiatal Bakkhusznak, bár a koszorú leesett volna a fejéről és a thirzusz a kezéből.

- Emeljétek föl az asztalra - parancsolta a mester.

Kisült, hogy nem bir ülni, mire Drúzusz karjai közé fogta a részeget. Ekkor Messzala, megszólítván a bágyadt fiút, mély csendben így szólt:

- Ó Bakkhusz! az istenek legnagyobbika, légy kegyes ma éjjel. És magamért és ezen tisztelőidért neked ajánlom ezt a koszorút - tisztelettel levette a fejéről - ezt a koszorút oltárodnak szentelem Dafne berkében.

Meghajolt, visszatette a koszorút fürtjeire, azután leszállva a székről, kitakarta a kockát és nevetve mondá:

- Lásd, Drúzuszom, a Szilénusz szamarára mondom, a denáriusz enyém!

Olyan kiáltás támadt, hogy a föld is megrendült bele - és az orgia megkezdődött.

***

A tivornyát követő reggel a diván tele volt fiatal patriciusokkal. Jöhet már Maxenciusz és tolonghat fogadására a város; a légió leszállhat a Szulpiusz-hegyről a fegyverek és fegyverzet ragyogása közt; Nimfeumtól Omfaluszig pompázhat a szertartásos fény, hogy megszégyenítse még a leghíresebbet is, amelyet a ragyogó Keleten azelőtt valaha láttak vagy hallottak - ez a sok ember folytatni fogja dicstelen alvását a divánon, ahová úgy dőltek, vagy az egykedvű rabszolgák vetették oda; hogy ezek aznap résztvegyenek a fogadáson, oly valószinűtlen volt, mint az, hogy egy modern művész műtermében a mozgatható bábú fölkel és sapkában, fölbokrétázva, csárdásra perdül.

Mindazonáltal az orgiában résztvevők közül nem mindenki volt ily gyalázatos állapotban. Midőn a nagyterem boltozatának ablakain át a hajnal derengeni kezdett, Messzala fölkelt és ledobta fejéről a koszorút, annak jeléül, hogy a tivornya véget ért; azután fölvette ruháját, végignézett a hortyogó társaságon és búcsuzás nélkül hazament. Ciceró nem vonulhatott volna vissza nagyobb méltósággal egy éjszaka-hosszáig tartó vitától a tanácsban.

Három órával később két futár lépett Messzala szobájába és mindegyik egy lepecsételt és lemásolt sürgős iratot kapott, de voltaképen mindakettő azonos volt és Valeriusz Grátusz prokurátornak szólt, aki még mindig Cezáreában székelt. Fontosságát a levélnek abból következtethetjük, hogy az egyik futárnak a szárazföldön, a másiknak a tengeren kellett mennie, hogy ha az egyik elpusztul is az úton, azért a másik mégis kézbesítse az irást.

Ben-Húr a Megváltóról hall.

Ilderim sejk még utazásain is örömét találta bizonyos pompában, mely amellett, hogy méltóságát az idegeneknél növelte, egyúttal személyes büszkeségét és kényelmét is biztosította. Így volt ez a Pálmaligetben is, ahol tekintélyes dóvárja, vagyis három nagy sátora volt: egy a maga, egy a látogatók, egy pedig kedvelt felesége és cselédje számára; azonkívül hat vagy nyolc kisebb, melyeket szolgái és azok a törzshöz tartozók foglaltak el, akiket kiválasztott, hogy mint testőrzőket magával vigye: kipróbált bátorságú, nyíllal, dárdával és lovakkal bánni tudó, erős férfiak. Bizonyos ugyan, hogy a ligetben semmiféle vagyona nem forgott veszélyben; de mivel Ilderim híven megtartotta népének minden szokását s nem mellőzött egyet sem, még a legkisebbet sem, - élete a ligetben is csak folytatása volt a sivatagi életnek.

Az édesvizű tó mellett, a Pálmaliget pálmái alatt volt a sátor, amelynek ajtajában Ben-Húrt hagytuk. Már szolgák várták a gazda rendeletét. Az egyik leoldotta saruit; a másik lecsatolta Ben-Húr római cipőit; azután mindaketten fehér lenruhával váltották föl poros felsőruhájukat.

- Lépj be, Isten nevében, lépj be és foglalj helyet - mondta a gazda vidáman, a jeruzsálemi vásártér tájszólásán.

Egy asszony - kit a régi időben szolgálónak hívtak volna - ügyesen fölrakta a párnákat és vánkosokat, hogy a hátnak kényelmére szolgáljanak; ezután a diván oldalára ültek, míg a tóból friss vizet hoztak, a lábukat megmosták és törülközőkkel megtörülték.

- Van egy közmondásunk a sivatagban - kezdte Ilderim, szakállát összeszedve és karcsú ujjaival fésülgetve - hogy a jó étvágy hosszú életet igér. Van-e étvágyad?

- E szabály szerint száz esztendeig élek. Éhes farkas vagyok ajtódban, nemes Ilderim - felelte Ben-Húr.

- Jó, nem küldünk el, mint a farkast - nevetett a sejk. - A nyájak javát adom neked.

Ilderim tapsolt egyet, mire szolga jelent meg a sátor ajtajában.

- Nézd meg az idegent a vendégsátorban és mondd meg neki - parancsolta Ilderim - hogy másodmagammal tértem vissza a kenyértöréshez; és ha a bölcs Boldizsár meg akarja osztani a kenyeret, hárman lesznek hozzá.

A szolga elment, mire Ilderim a divánra ült, maga alá szedvén lábait, amint a kereskedők a damaszkuszi bazárokban szőnyegeiken ma is ülnek; és, abbahagyván szakállának fésülését, komolyan így szólt:

- Mivel vendégem vagy és ittál savanyú tejemből és meg fogod ízlelni sómat is, ne vedd rossz néven ezt a kérdést: Ki vagy?

- Ilderim sejk - felelte Ben-Húr udvariasan - kérlek, ne gondold, hogy tréfának veszem jogos kívánságodat; de nem volt soha oly idő az életedben, amikor ily kérdésre felelni bűn lett volna önmagad ellen?

- Salamon fényességére, volt! - felelte Ilderim. - Magát elárulni néha oly gyalázatos, mint egy törzset elárulni.

- Köszönöm, nemes Ilderim - mondta Ben-Húr. - Soha válasz nem illett jobban hozzád. De, nehogy a legrosszabbat gondold felőlem, szolgáljon megnyugtatásodra először, hogy nem vagyok római, amint neked mondott nevemről gondolhatnád. Továbbá zsidó vagyok, Júda nemzetségéből.

A sejk kissé fölhúzta szemöldökét, mialatt Ben-Húr nekihevülve folytatta:

- Nem csupán az. Sejk, én zsidó vagyok, kinek oly panasza van Róma ellen, hogy ahhoz képest a tied csak gyermekbánat.

Az öreg ember ideges sietséggel fésülte szakállát, és szemöldökét annyira lehúzta, hogy még szemének a pislogása is eltünt.

- Még tovább - folytatta Ben-Húr; - Esküszöm neked, Ilderim sejk... esküszöm a frigyre, melyet az Úr apáimmal kötött: ha lehetővé teszed a bosszút, amelyre törekszem, a pénz és a verseny dicsősége legyen a tiéd.

Ilderim szemöldöke visszatért helyére; a fejét fölemelte; az arca ragyogni kezdett; és csaknem látni lehetett a megelégedést, mely hatalmába kerítette őt.

- Elég! - mondá. - Ha nyelved gyökerében hazugság lappang, Salamon maga se lenne biztos ellened. Hogy nem vagy római, hogy, mint zsidónak, panaszod van Róma ellen és hogy bosszúdat akarod kitölteni, mind elhiszem; és ebből elég. De ügyességedre vonatkozólag adj biztosítékot. Micsoda gyakorlatod van a kocsifuttatásban? És a lovakat akaratod eszközeivé tudod-e tenni?... hogy ismerjenek téged? hogy hívásra jöjjenek? hogy, ha te mondod, pára-szakadásig és végső erővel menjenek? és azután, a döntő pillanatban, életed éleselméjűségével a legesleghatalmasabb erőfeszítésre ösztönözd őket?... Ez az adomány, fiam, nincs meg mindenkinek. Ah, Isten fényességére mondom! Ismertem egy királyt, ki millió embert kormányozott, mint tökéletes úr, de nem tudta megnyerni egy lónak a vonzalmát sem. Jegyezd meg! Nem azokról a buta barmokról beszélek, amelyeknek az a sorsuk, hogy rabszolgáknak szolgáljanak; mert ezek vérre és formára elkorcsosultak, lélekre megholtak; hanem olyanokról, mint itt az enyémek, amelyek fajuknak királyai, és oly vérből valók, hogy az első fáraó fajtájáig érnek föl; nekem pajtásaim és barátaim, sátorokban lakók, melyek ösztönükhöz megszerezték a mi eszünket és érzékeikhez csatolták a mi lelkünket, úgy hogy mindazt érzik, amit mi becsvágyról, szeretetről, gyülöletről és megvetésről tudunk; a háborúban hősök, bizalomra nézve hívek, mint az asszonyok. Hó, amott!...

Egy szolga jött elő.

- Hadd jöjjenek be arabjaim! - parancsolta Ilderim.

Az ember félrehúzta a sátor elválasztó kárpítjának egy részét, mire egy csapat ló lett látható, melyek egy pillanatig várakoztak, mintha meg akartak volna bizonyosodni a hivásról.

- Jertek! - beszélt nekik Ilderim. - Miért álltok ott? Mim van, ami nem a tietek? Jertek, ha mondom!

A lovak lassan bejöttek.

- Izrael fia - mondta a gazda - a te Mózesed hatalmas ember volt, de... ha-ha-ha!... nevetnem kell, ha meggondolom, hogy atyáidnak megengedte a nehéz munkát végző ökröt, meg a komor, lassú természetű szamarat és eltiltotta nekik a lovak tartását. Ha-ha-ha! gondolod-e, hogy így tett volna akkor is, ha ezt az egyet látta volna... és azt... meg ezt?...

Igy szólván, az elsőnek fejére tette kezét, hogy elérje őt és végtelen büszkeséggel és gyöngédséggel megveregette.

- Helytelen itélet, sejk, helytelen itélet - felelte Ben-Húr melegséggel. - Mózes époly jó harcos volt, mint Istennél kedvelt törvényhozó; és, háborút viselni... ah, mi más, mint szeretni annak minden teremtményeit... tehát ezeket is, a többi közt?

Egy gyönyörű formájú fej - nagy, szelid szemekkel, mint az őzéi s félig elrejtve a sűrű homloksörény alatt, előreálló, piciny, élesen hegyezett fülekkel - közeledett ekkor egészen a

melléig; orrlyukai nyitva voltak és a felső ajka mozgott. - Ki vagy te? - kérdezte oly világosan, mintha csak egy ember szólt volna... Ben-Húr megismerte a négy versenyzőló egyikét, melyeket a futtatásnál látott és odatartotta tenyerét a szép állatnak.

- Isten - kezdte most Ilderim áhitatos komolysággal - az első arabnak egy mérhetetlen homok sivatagot adott, néhány fátlan hegységgel és itt-ott egy-egy keserű vizű kúttal és mondá neki: «Ime a te hazád!» És mikor a szegény ember panaszkodott, a Mindenható megszánta őt és ismét mondá: «Bizzál! mert kétszerte jobban megáldalak más embereknél». Az arab hallotta és hálákat adott és hittel a szivében elindult, hogy keresse az áldást. Először bejárta a határokat, de hasztalan; azután a sivatagba vette útját és ment, mendegélt, míg a pusztaság kellő közepén gyönyörű zöld ligetet látott; és a sziget kellő közepén, ime! egy tevecsapatot, meg egy ménest! Örömujjongva fogadta és gonddal ápolta őket, mert ezek voltak Istennek legjobb adományai. És erről a zöld szigetről származott minden ló a földön; még Nezea legelőire is elkerültek; és éjszak felé a borzasztó völgyekig, melyeket a Hideg szelek tengere felől örökösen viharok korbácsolnak. Ne kételkedjél e történeten, mert azonnal bebizonyítom neked.

Kezével tapsolt.

- Hozd elő a törzs okiratait - parancsolta a szolgának, aki megjelent.

Míg a sejk várakozott, a lovakkal enyelgett, veregette a pofájukat, ujjaival fésülgette homloksörényüket és mindegyikkel éreztette, hogy megemlékezett róluk. Hirtelen hat ember jelent meg, hatalmas rézpántokkal kivert cédrusfaládával. A ládát kinyitották és nagy halom, ezüst drótból készült, karikákra fűzött elefántcsont-táblácska volt benne; és mivel a táblácskák alig voltak vastagabbak az ostyánál, minden karikára néhány száz ráfért. Ben-Húr fogta a karikákat és a táblácskákat szétválasztván, látta, hogy durva, arab hieroglifákkal vannak teleírva, melyeket a megtüzesített érc éles hegyével égettek a sima felületre.

- El tudod-e őket olvasni, Izrael fia? - kérdezte Ilderim.

- Nem - rázta a fejét Ben-Húr. - Neked kell megmondanod az értelmüket.

A táblácskák némelyike már csaknem egészen elkopott. A régiségtől valamennyi sárga volt.

- Ebben a ládában - magyarázta Ilderim - a tökéletes történet van, mert megmutatja, hogy mely törzsből származtak ezek... ez az egyik, és az, amelyik most figyelmedet és cirógatásodat kéri. És, amint ezek hozzánk jönnek, úgy jöttek apáik, még a legtávolabbi korban is, az én apáimhoz egy másik sátorfödél alá, mely az enyémhez hasonló, hogy tenyérből egyék kimért árpájukat és hogy beszéljenek hozzájuk, mint a gyermekekhez; és, mint a gyermekek, csókkal fejezik ki a hálát, amelyet szóval nem tudnak kifejezni. És most, ó Izrael fia, elhiheted magyarázatomat: ha én a sivatag ura vagyok, nézd meg szolgáimat! Vedd el őket tőlem és olyan leszek, mint a beteg ember, kit a karaván elhagy, meghalni. Csodákat tudnék beszélni, melyeket e paripák ősei vittek véghez; de most... nem tudom. Félek, mert először vannak járom alatt és a siker föltétele nagyon sok. Megvan bennük a büszkeség, a gyorsaság és a kitartás. Ha mesterükre találok, nyerni fognak. Izrael fia! ha te vagy az az ember, esküszöm, hogy boldog lesz az a nap, amely idehozott. Beszélj most magadról.

- Most már tudom, miért van az, hogy az arab, gyermekei után, a lovait szereti legjobban - mondta Ben-Húr - és tudom azt is, miért legjobbak az arab lovak a világon. De nem akarom, hogy csupán szavakból itélj meg engem; mert, mint tudod, néha dugába dől az embernek minden igérete. Engedj először is valahol a rónán próbát tennem és bízd holnap kezemre a négyest.

Ilderim arca ismét ragyogott és beszélni akart, de Ben-Húr elébevágott:

- Egy pillanatra, nemes Ilderim: engedj tovább beszélni. Megmondom, hogy ezek a te sivatag fiaid, habár külön-külön a sasok sebességével és az oroszlánok kitartásával futnának is, kudarcot vallanak, ha nem gyakoroljuk be őket, hogy a járom alatt együtt fussanak. Mert gondold meg, nemes Ilderim, hogy minden négyesben egy a leglassúbb és egy a leggyorsabb; és mivel a futtatás a leglassúbbtól függ, a baj mindig a leggyorsabbal van. Így volt ma is; a hajtó nem tudta összhangzatos működésre birni a leggyorsabbat a leglassúbbal. Lehet, hogy az én próbámnak se lesz jobb eredménye; de ha úgy van, esküszöm, hogy megmondom neked. Azért ugyanazzal a lélekkel mondom, hogy: ha annyira vihetem, hogy akaratomtól hajtva, úgy együtt fut mind a négy, mint egy, akkor tieid lesznek a szeszterciuszok meg a koszorú és enyém lesz a bosszú. Mit szólsz hozzá?

Ilderim figyelt, miközben szakállát fésülgette. Végezetül nevetve mondta:

- Jobbat gondolok felőled, mint hiszed, Izrael fia. A lovakat megkapod reggel.

Ebben a pillanatban a sátor hátulsó bejáratánál nesz hallatszott.

- A vacsora itt van - mondta a sejk - és amott Boldizsár barátom, aki vendégünk lesz.

A szolgákhoz fordult ekkor:

- Vigyétek el az okiratokat és vezessétek vissza drágaságaimat a lakásukba...

A szőnyegre három pokrócot terítettek a diván által szűkre zárt helyen; ugyanerre a helyre egy lábnál alig magasabb asztalt hoztak, melyet terítővel betakartak. Időközben Boldizsárt a divánhoz vezették, hol Ilderim és Ben-Húr állva fogadta őt. Testét bő, fekete ruha födte; lépte gyönge és minden mozdulata lassú és óvatos volt; hosszú botra és egy szolga karjára támaszkodva közeledett.

- Béke veled, barátom - köszöntette őt Ilderim tisztelettel. - Béke veled és üdvöz légy.

Az egiptomi fölemelte fejét és halkan felelte:

- És veled is, ő sejk: az Egy Isten békéje és áldása, az igaz és szerető Istené.

Modora gyöngéd és ájtatos volt, beesett szemeiben szelid fény ragyogott, amíg beszélt, úgy hogy Ben-Húr az első pillanattól kezdve megszerette.

- Ez az, ó Boldizsár - szólt most a sejk, kezét Ben-Húr karjára téve - aki ma este kenyeret tör velünk.

Az egiptomi a fiatal emberre pillantott s aztán meglepődve emelte föl a kezét; a sejk, nem tudván, mire vélje ezt a mozdulatot, kissé zavartan folytatta:

- Lovaimat próbára igértem neki holnapra; és, ha minden jól megy, ő hajtja majd őket a cirkuszban.

Boldizsár folyton merően nézett Ben-Húrra és még mindig hallgatott.

- Jó ajánlással jött - folytatta Ilderim, egészen megütközve. - Tudd meg, hogy ő Arriusz fia, aki nemes római tengerész volt, habár - a sejk habozott, majd nevetve tette hozzá - habár ő zsidónak vallja magát Júda nemzetségéből; és, Isten fényességére mondom, el is hiszem, amit mond.

Most már Boldizsár sem állhatta meg tovább magyarázat nélkül. Kinyujtotta reszkető karját és így szólt:

- Ma reggel veszélyben forgott az életem és elvesztem volna, ha egy ifjú, ennek a mása... ha ugyan valósággal nem ő az... közbe nem lép és meg nem ment, mikor a többiek mind elfutottak. Azután egyenest Ben-Húrt szólította meg: - Nem te vagy az?...

- Én vagyok az - felelte Ben-Húr szerény tisztelettel - aki megállítottam a szemtelen római lovait, mikor Kasztália forrásánál tevédre akartak rohanni. Leányod egy poharat hagyott nálam.

Tunikájának zsebéből előhúzta a poharat és Boldizsárnak adta. Az egiptominak fonnyadt arca ragyogni kezdett.

- Az Ur küldött ma téged hozzám a forrásnál - mondta reszkető hangon, kezét Ben-Húr felé nyujtva - és ő küld téged hozzám most. Hálákat adok neki és magasztald te is Őt, mert az Ő kegyelméből birom azt, amivel nagy jutalmat adhatok és akarok is adni neked. A pohár a tiéd; tartsd meg.

Ben-Húr visszavette az ajándékot és Boldizsár, látván Ilderim fürkésző arcát, elbeszélte a forrásnál történteket.

- Micsoda! - kiáltott föl a sejk, Ben-Húr felé fordulva. - Te mitse szóltál erről, pedig jobb ajánlást nem hozhattál volna. Nem vagyok-e arab és ő nem a vendégem-e? És a vendég iránti kötelességem nem azt mondja-e, hogy a jót vagy rosszat, amit neki teszel, azt a jót vagy rosszat nekem tetted? Hová fordulhatnál ezért jutalom végett, mint ide? És kinek a keze adja azt, ha nem az enyém?

Ezzel elfordult és a szolgákra ügyelt, akik már hozzáfogtak a vacsora föltálalásához. Boldizsár pedig egy lépéssel közelebb ment Ben-Húrhoz és nyájasan kérdezte tőle:

- Hogy is mondta a sejk, hogy hívjalak? Úgy gondolom, római név volt.

- Arriusz, Arriusz fia - felelte Ben-Húr.

- De nem vagy római?

- Egész családom zsidó volt.

- Volt, azt mondod? Hát nem élnek? - kérdezte Boldizsár.

A kérdés époly ravasz, mint egyszerű volt; szerencsére Ilderim megmentette Ben-Húrt a felelettől.

- Jertek - mondotta nekik - a vacsora kész.

Ben-Húr karját nyujtotta Boldizsárnak és az asztalhoz vezette őt, hol keleti divatú pokrócaikra azonnal mindnyájan leültek. Mosdótálakban megmosták s aztán megtörülték a kezüket; majd a sejk jelt adott, amire a szolgák megálltak és az egiptominak hangja szent érzelemtől reszketve hangzott föl:

- Mindenek Atyja, Isten! Amink van, tőled van; fogadd hálánkat és áldj meg bennünket, hogy folytonosan a te akaratodat cselekedjük.

Ily társaságban - egy arab, egy zsidó és egy egiptominál, kik mind egy Istenben hittek - a beszélgetésnek csak egy tárgya lehetett; és a három közül ki lehetett más a beszélő, mint az, aki látta az istenséget egy csillagban, aki hallotta hangját az utasításban, akit az ő Lelke oly messzire és oly csodálatosan vezérelt? És miről beszélt volna, mint arról, aminek tanújául meghivatott?...

Az egiptomi a hármak sivatagbeli találkozásának történetét beszélte el és a sejkkel megállapították, hogy huszonhét év előtt, decemberben volt, midőn ő és társai, Heródes elől menekülve, a sátorhoz érkeztek és menedéket kértek. Az elbeszélést nagy érdeklődéssel

hallgatták; még a szolgák is megálltak az egyes részleteknél. Ben-Húr pedig úgy hallgatta, mint az egész emberiséget mélyen érdeklő kinyilatkoztatást, mely azonban senkit jobban nem érdekelt, mint Izrael népét. Elméjében olyan eszme kezdett kristályosodni, mely hivatva volt arra, hogy élete irányát megváltoztassa, ha ugyan egészen le nem köti.

Ilderim sejk előtt a történet nem volt új. Hallotta már a három bölcstől együttesen, mikor ezek az első Heródes haragja elől hozzá menekültek. Most a hármak egyike ismét asztalánál ült, mint szivesen látott vendég és tisztelt barát. Ilderim sejk tehát föltétlenül hitte a történetet; de a dolgok természeténél fogva annak hatalmas főeseménye nem lehetett reá oly erős mély hatással, mint Ben-Húrra. Ő ugyanis arab volt, akinek érdeklődése a következmények iránt csak általános volt; míg Ben-Húr viszont zsidó vala, akit a különösnél sokkal jobban érdekelt a tény igazsága. Mert ő tiszta zsidó elmével fogta fel a dolgot, ami természetes is volt. Hiszen már bölcsejétől fogva hallott a Messiásról; az iskolákban megismerkedett mindazzal, amit róla tudtak, hogy a választott népnek ő a reménye, félelme és különös dicsősége; a próféták az elsőtől az utolsóig mind megjövendölték őt; és eljövetele végtelen fejtegetések tárgya volt a rabbiknál, a zsinagógákban, az iskolákban, a templomban, nyilvánosan és magánúton, úgy hogy Ábrahám minden gyermeke, bárhová vetette őket a sors, várva-várta a Messiást és életét szó szerint és vasszigorúsággal szabályozta általa és hozzáformálta.

Ebből kétségtelen, hogy maguk a zsidók közt is sok vita folyt a Messiásról és a vitatkozás majdnem mindig egy pont körül forgott és csak egy körül, - mikor fog eljönni?... Most aztán Ben-Húr egyszerre csak azt hallotta, hogy a Messiás eljött; hallotta pedig egy szemtanútól, aki látta születni és imádta is őt. Látta az isteni gyermeket, aki «azért született, hogy a zsidók királya legyen», - hogy megtörje a római zsarnokságot, hogy kiszabadítsa Izrad népét a szolgaságból és minden nemzetek fölé rendelvén őt, úrrá tegye a föld kerekségén... Ám, amikor mindezt megtudta és megértette, két kérdés merült föl előtte, mely magában foglalta mindazt, amit ebben a pillanatban tudni kívánt:

- Hol van most a gyermek?... És mi az ő hivatása?...

- Ha felelni tudnék neked - mondta Boldizsár az ő egyszerű, komoly és jámbor módján, - ha tudnám, hogy hol van ő: mily gyorsan odamennék hozzá! A tengerek, sőt a hegyek sem akadályoznának meg.

- Tehát megpróbáltad felkeresni őt? - kérdezte Ben-Húr.

- Miután a sivatagban kapott menedéket elhagytam - felelte Boldizsár és hálás pillantást vetett Ilderimre - első dolgom az volt, hogy megtudjam, mi lett a gyermekből. De csak egy év mult el a születése óta és én nem mertem személyesen fölmenni Judeába, mert Heródes ült a trónon, aki akkor is oly kegyetlen volt, mint mindig. Egiptomban volt néhány barátom, aki hitt a csodálatos dolgokban, melyeket láttam és hallottam. Ezek közül többen fölmentek helyettem, hogy a gyermek után nézzenek. Először Betlehembe mentek s a khánt és a barlangot ott találták ugyan; de a kapus, aki a születés éjszakáján, midőn a csillagot követve odamentünk, a kapunál ült, már eltünt. A király elvitte őt és nem látták többé.

- De csak találtak valami bizonyítékot? - kérdezte Ben-Húr élénken.

- Igen, vérrel irott bizonyítékokat - sóhajtott az egiptomi egy gyászoló falut; anyákat, akik most is siratják kisdedeiket. Tudnod kell, hogy amikor Heródes meghallotta menekülésünket, leküldött egy csapat fegyverest és a betlehemi gyermekek ujonnanszülötteit mind leölette. Egy se menekült meg. Az én küldötteimnek hite megerősödött; de azzal a hírrel jöttek hozzám, hogy a gyermek meghalt; megölték a többi ártatlannal együtt.

- Meghalt! - kiáltott föl Ben-Húr elszörnyűködve. - Meghalt, azt mondod?

- Nem, fiam, én nem mondom - rázta a fejét Boldizsár. - Azt mondtam, hogy a küldötteim hozták hirül, hogy a Gyermek meghalt. Az értesítést akkor se hittem és nem hiszem most sem. És ha figyelsz, megmondom, miért hiszem, hogy a Gyermek él. Aztán itélhetsz, hogy jól okoskodom-e.

Ilderim és Ben-Húr egyetértőleg pillantottak reá s látszott, hogy tehetségüket összeszedik, mikép jól megértsék azt, amit hallanak. Az érdeklődés a szolgákra is átment, akik közelebb huzódtak a divánhoz és hallgatózva megálltak. Az egész sátorban a legmélyebb csend volt.

- Mi hárman hiszünk Istenben - kezdte alázatosan az egiptomi - és ő az Igazság. Az ő szava Isten. A hegyek porrá válhatnak és a tengereket a déli szelek kiszáríthatják; de az ő szava megmarad, mert az az Igazság... És most figyeljetek. A hang, mely Istené volt és a tónál szólt hozzám, ezt mondta: «Boldog vagy, ó Mizraim fia. A megváltás küszöbön van. A föld távol vidékéről más kettővel együtt meg fogod látni az Üdvözítőt». Én láttam az Üdvözítőt... legyen áldott az ő neve!... de a megváltás, mely az igéret második része volt, még nem jött el. Értitek-e már?... Ha a Gyermek halott, akkor nincs, aki a megváltást véghezvigye, tehát az igéret semmis... és Isten... nem, nem merem kimondani!...

Mind a két kezét borzadva kapta föl és ünnepélyesen folytatta:

- A megváltás az, amely miatt a Gyermek született és nem halhat meg, valameddig ez végre nincs hajtva. Vedd ezt egyik okául hitemnek; aztán figyelj tovább... Az Üdvözítő, akit láttam, asszonytól született, hozzánk hasonló természetben és alávetve minden bajainknak, sőt a halálnak is. Legyen ez az első tétel. Vedd fontolóra most a munkát: a megváltást, amely miatt született. Nem oly feladat-e az, amelyre csak férfi alkalmas?... Bölcs, szilárd, óvatos férfi, de férfi és nem gyermek? Hogy azzá legyen, nőnie kellett, mint ahogy mi növünk. Gondolj most azokra a veszélyekre, amelyek időközben életét fenyegették: Heródes ellensége volt; és mi lett volna Róma?... Most pedig mondd meg: van-e jobb mód arra, hogy elkerüljön minden veszedelmet és ellenségei cselvetéseit, mint az, hogy homályba legyen burkolva mindaddig, míg csak az órája nem üt?... Azért azt mondom magamnak és figyelő hitemnek, melyet csak a szeretet sóvárgása indít meg: azt mondom, hogy ő nem halott, hanem csak eltünt; és, mivel a munkája végrehajtatlan, ismét el fog jönni. Ezek az én hitemnek okai. Vajjon nem helyesek-e?...

Ilderim apró arab szemei ragyogtak, mert megértette, és Ben-Húr, magához térve levertségéből, vidáman mondta:

- Én legalább nem tagadom. Kérlek, mi van tovább?... Mit gondolsz: hol van ő? - kérdezte halkan és habozva, mint aki a szent csönd nyomását érzi ajkain.

Boldizsár mosolyogva pillantott reá és elgondolkozva felelte:

- Hogy hol van, azt sejteni se lehet; ellenben majdnem bizonyos, hogy Judeában fog megjelenni.

- Judeában? - kiáltott föl Ben-Húr meglepetve. - Miből gondolod, kérlek?

- Hol jelenne meg másutt - kiáltott föl az egiptomi - ha nem Judeában? Mely városban kezdje meg munkáját, ha nem Jeruzsálemben? Kik részesüljenek először az általa hozandó áldásokban, ha nem Ábrahám, Izsák és Jákob gyermekei, akik, legalább a szeretetben, az Úr gyermekei? Ha azt parancsolnák, hogy fölkeresésére induljak, jól átkutatnám Judeának és Galileának falucskáit és tanyáit, melyek a Jordán völgyének kelet felé huzódó lejtőin vannak. Most ott van ő. Az ajtóban vagy a dombtetőn állva, ma este is látta az alkonyatot, mely egy nappal közelébb hozta azt az időt, midőn ő maga lesz a világ világossága.

Boldizsár elhallgatott és kezét fölemelve, ujjával Judea felé mutatott. Minden figyelőt, még az ott őgyelgő ostoba szolgákat is meghatotta az ő heve és mindnyájan megdöbbentek, mintha a

sátorban hirtelen egy fölséges jelenség tünt volna föl. Ez a felindulás nem is csillapult le egyhamar; az asztalnál ülők egy darabig elgondolkozva hallgattak. A varázst végre Ben-Húr szakította meg.

- Látom, jó Boldizsár - mondta - hogy sok és csodás kegyelemben részesültél. Ki se mondhatom, mily hálás vagyok azokért a dolgokért, amelyeket elbeszéltél. Nagy események közeledtére figyelmeztettél, de most egészítsd ki ezt, kérlek, azzal, hogy beszélj tovább annak a hivatásáról, akit te vársz és akit ma éjjeltől fogva én is várok, mint Júda hivő fiához illik. Azt mondtad, hogy megváltó lesz; tehát nem lesz a zsidók királya is?

- Fiam - felelte Boldizsár - ez a hivatás most még Isten kebelébe rejtett szándék. A magam véleménye szerint a megváltás az egész világnak szól, tehát nem történhetik politikai célból. Sokan azt hiszik, hogy ameddig meg nem dől Róma hatalma, nem lehet boldogság a földön. De ez fonák okoskodás, mert Róma után jöhetne más nép, amely époly zsarnok és kegyetlen, mint a latin. Királyok bukása, birodalmak összeomlása nem válthatja meg nyomorúságából az emberi nemet; ezért hiszem én, hogy aki jön, a lelkek Megváltója lesz és nem földi király.

Ben-Húr arcán látható kedvetlenség mutatkozott; habár az egiptomi okoskodása nem győzte meg, ebben a pillanatban mégse tudott vitázni vele. Annál nagyobb tűzzel kiabált Ilderim:

- Isten fényességére, ez a fölfogás minden szokással szakít. Minden községben egy hatalommal felruházott vezetőnek kell lennie, különben nincsen se megváltás, se újjászületés.

Boldizsár komolyan hallgatta a kifakadást és szeliden felelt:

- A te bölcseséged a világból való; és feleded, hogy épen a világ útjaitól kell megváltatnunk. Az ember, mint alattvaló, a király becsvágyának tárgya; az emberi lélek megváltása pedig Isten óhajtása. Vagyis, a mi esetünkben: az emberi nem bajai nem a rossz kormányzatból származnak, hanem abból, hogy az emberek nem ismerik az Istent és nem tartják meg a törvényeit.

Most Ben-Húr szólalt meg és azt kérdezte:

- Mit parancsolt neked az égi Hang, hogy ki felől kérdezősködjél Jeruzsálem kapuiban?

- Azt kellett kérdenem - felelte Boldizsár, - hogy hol van az, aki a zsidók királyául született?

- És ti, Betlehem mellett, a barlangban, láttátok őt?

- Láttuk és imádtuk őt, és ajándékokat adtunk neki: Menyhért aranyat, Gáspár tömjént, én pedig mirrhát.

- Azt mondod, hogy a Gyermek a zsidók királyául született - szólt most Ben-Húr - de nem tudom felfogni, miféle királyt akarsz csinálni a Gyermekből, ha elválasztod az uralkodót az ő hatalmától és kötelességeitől.

- Te most csak a cimet látod - felelte Boldizsár - a zsidók királyát; de hát mi az: Heródesnek lenni? És vajjon akkora-e ez a méltóság, hogy Istennek érdemes külön Megváltót rendelnie a betöltésére?

- Ha nem így van - kérdezte Ben-Húr tétovázva - nem érthetem, hogyan gondolod a királyságot?

Boldizsár áhitattal fölemelte a szemét és révedezve mondta:

- Van egy királyság a földön, habár nem a földről való: egy királyság nagyobb határokkal, mint a tenger és a föld, habár összeolvadnának. Születésünktől fogva halálunkig keresztülutazunk rajta, de nem látja meg egy ember sem, ha előbb meg nem ismerte tulajdon lelkét;

mert a királyság nem az ő számára, hanem a lelkéért van. Ez a birodalom lesz a Megváltás országa, az Igéret földje és ennek a királyságnak lesz fejedelme a Gyermek.

- Amit te mondasz, atyám, rejtvény előttem - mondotta Ben-Húr. - Sohasem hallottam ily királyságról.

- Én sem - rázta a fejét Ilderim.

- És én nem mondhatok többet felőle - fejezte be szavait Boldizsár, alázatosan lesütvén szemét. - Hogy mi az, miért van az és miképen érhető el: senkisem tudhatja, míg a Gyermek el nem jön, hogy birtokába vegye mint tulajdonát. Ő hozza a láthatatlan kapu kulcsát, melyet szeretettel mindnyájunk számára meg fog nyitni és azok közt lesznek mindazok, akik szeretik őt, mert a megváltottak csak ilyenek lesznek.

Erre hosszú csend következett, mire mindnyájan fölkeltek az asztaltól. A sejk és Ben-Húr az egiptomi után néztek mindaddig, míg ki nem kisérték a sátorból.

- Ilderim sejk - szólt ekkor Ben-Húr - különös dolgokat hallottam ma éjjel. Engedd meg, kérlek, hogy a tónál sétálhassak és gondolkodhassam róluk.

- Menj; majd én is utánad megyek - felelte Ilderim.

Ismét megmosták kezüket; ezután egy szolga előhozta Ben-Húr cipőit és ő azonnal kiment.

Az éjszaka nyugodt volt. A parton egyetlen csobbanás sem hallatszott. A régi Kelet régi csillagai mind fönn voltak, mindegyik a szokott helyén; és nyár volt mindenütt, a földön, a tavon és az égen. Ben-Húr képzelete fölhevült, érzelmei viharzottak lelkében, de az akarata egészen határozatlan volt. Nem tudta, hogy mit gondoljon Boldizsár beszédjéről, amely halomra döntötte legszebb reményeit. A bosszú Róma ellen: ez volt minden vágya, ez volt a szent cél, amelynek egész életét odaszánta. Ezért járt a palesztrákba, ezért lett katona, mindig azzal a rejtett gondolattal, hogy majdan megszervezi és harcba viszi Izrael népét a gyülölt Róma ellen. És amikor Mallukh elmondta neki Boldizsár történetét, érezte, hogy itt van a megoldás: megvan végre a kívánt hős, az oroszlán-nemzetség fia és a zsidók királya!... A királlyal királyság jár; mint hadvezér dicső lesz, mint Dávid; bölcs és nagyszerű uralkodó lesz, mint Salamon; a királyság oly hatalom lesz, amellyel szemben Róma darabokra törik. Óriási háború lesz - a halál és a születés vivódásai - azután a béke, ami természetesen az örökös zsidó uralmat jelenti.

Ben-Húr szive hevesen dobogott, amint egy pillanatra meglátta Jeruzsálemet, mint a világ fővárosát és Szijónt, az egyetemes uralkodó trónjának helyét... És ezt az álmot, ezt a káprázatos reménységet ma este megölte Boldizsár. Ugyanaz a Boldizsár, aki szinről-szinre látta a Gyermeket, azt mondta, hogy az ő királysága nem a földről való - nem az emberekért, hanem a lelkükért van - de mindazonáltal elképzelhetetlen dicsőségű lesz...

- Az ily királyság királyából nincs hasznuk az embereknek, - mondta magában csüggedten Ben-Húr - sem munkásokra, sem tanácsosokra, sem katonákra nincs szüksége. A földnek pusztulnia kell, vagy újjá kell alkottatnia és meg kell változtatni a kormányzó politikát, - valamit fegyveres kezek nélkül - az erőszak helyébe valami mást kell beiktatni. De mit?...

Tépelődései közepette egy kéz nehezedett vállára.

- Egy szavam van hozzád, Arriusz fia - mondta Ilderim, megállva mellette. - Egy szavam s aztán vissza kell térnem, mert az éjszaka eljár.

- Szivesen hallgatlak, nemes Ilderim.

- Azokból a dolgokból, melyeket az imént hallottál - folytatta Ilderim - higyj el mindent, kivéve azt, ami a Gyermek által felállítandó királyságra vonatkozik, midőn eljön; erre nézve

hallgasd meg Szimonidesz kereskedőt, egy derék embert itt Antiókhiában, akivel meg akarlak ismertetni. Szimonidesz bölcsebb, mint az egiptomi; ő megszólaltatja prófétáitok szavait, megjelöli a könyvet és a lapot, úgy hogy nem tagadhatod, mikép a Gyermek tényleg a zsidók királya lesz... igen, Isten fényességére! olyan király, mint Heródes volt, de jobb és sokkal nagyobbszerű. És akkor, meglásd, megkóstoljuk a bosszú édességét. Megmondtam. Béke veled!

- Sejk... megállj!

Habár Ilderim hallotta a kiáltást, nem állt meg és eltünt az éjszaka sötétjében.

- Ismét Szimonidesz! - fakadt ki Ben-Húr keserűen. - Szimonidesz itt, Szimonidesz ott! Nyilván meg kell még magamat nyergeltetnem apám szolgájától, aki legalább jól markába tudja szorítani azt, ami az enyém; mert ő gazdagabb, ha nem is bölcsebb, mint az egiptomi... De hallga! Mi ez?...

A tavon egy éneklő asszony jött a dóvár felé. Hangja oly melódikusan zengett a csöndes vizen, mint a fuvola és minden percben erősebben hangzott. Ben-Húr csakhamar hallotta az evezők csapását is, majd kivehette magát a dalt is, mely a legtisztább görög nyelven siratta a rabságba sülyedt Egiptom régi dicsőségét...

«...A pálmák alatt megcsap a hűs árnyék,
Mint hogyha régi temetőbe' járnék...
A gúlák előtt, ha megállok:
Kiszállnak onnan nagy királyok, -
S felhördül mellükből a fájdalom,
Hogy egész Egiptom egy sírhalom...
Rab lett örökre a csodás Kelet:
Hazám - én szép hazám - Isten veled!...»

A dal végső akkordjainál az énekes épen a pálmacsoport előtt haladt el. Az utolsó szó - Isten veled - a válás édes bánatával nehezedett Ben-Húrra. A sajka távozása után úgy tetszett neki, mintha mélyebb árnyék nehezednék a sötét éjszakára.

- Megismertem az énekről - suttogta Ben-Húr fölsóhajtva - Boldizsár leánya. Mily szép volt a dal. És mily szép ő maga!

Visszaidézte emlékezetébe hosszú pilláitól beárnyékolt nagy szemét, tojásdad és rózsaszinű arcát, a telt és szögleteiben mély gödröcskéket mutató ajkakat és a magas, karcsú alaknak minden báját.

- Mily szép! - ismételte öntudatlanul.

És, amint, a szive gyorsabban kezdett dobogni, csaknem ugyanabban a pillanatban egy másik, ifjabb, szintén szép arc - de gyöngédebb és szelidebb - jelent meg neki, mintha a tóból mutatták volna föl.

- Eszter! - mondta mosolyogva és lassan visszament a sátorhoz.

Élete telve volt fájdalmakkal és bosszúszomjas előkészületekkel: de a szerelem megenyhítette lelkének szilajságát... Hanem melyik volt az igazi a kettő közül?... És ha ez a behatás a sátorba is elkisérte őt, melyiké volt az?

Eszter serleget adott neki. Az egiptomi szintén. És mindakettő ugyanabban az időben jelent meg neki a pálmák alatt. - Melyik volt hát az igazi?...

Munka és szórakozás a Dóvárban.

Abban az időtájban, midőn a futárok elsiettek Messzalától a sürgős iratokkal (még a kora reggeli órában volt), Ben-Húr Ilderim sátorába ment. Megfürdött a tóban, megreggelizett, és most ujjatlan alsó tunikában és alig térdig érő övezővel jelent meg.

- Békét kívánok neked, Arriusz fia - köszöntötte őt a sejk és elégedetten mérte végig a szálas, izmos ifjút. - Békét és jóakaratot neked. A lovak készek, én is készen vagyok. És te?

- A békét, melyet kívántál, viszontkívánom neked - felelte Ben-Húr. - Én is kész vagyok.

Ilderim tapsolt.

- A lovakat akarom előhozatni, - mondta. - Ülj le.

- Engedd meg, hogy a magam szolgája legyek - mondta Ben-Húr. - Szükséges, hogy megismerkedjem arabjaiddal. Név szerint kell ismernem valamennyit, hogy egyenkint szólíthassam őket; époly jól kell ismernem a természetüket és a jellemüket is, mert emberekhez hasonlítanak; ha merészek, annál jobbak a pirongatásra; ha félénkek, annál jobbak a dicséretre és hizelgésre. Hozasd elő a szolgákkal a szerszámot.

- És a kocsit is? - kérdezte a sejk.

- A kocsit ma nem bántjuk, - felelte Ben-Húr. - Ahelyett hozass egy ötödik lovat, ha van; gyorsat, mint a többiek, de a hátán semmi se legyen.

Ilderim csodálkozása fokozódott és tüstént behivott egy szolgát. Megparancsolta, hogy hozzák elő a négyes szerszámját és Sziriusz részére a zablát. Aztán fölállva, így szólt:

- Sziriusz az én kedveltem és én az övé, ó Arriusz fia. Húsz esztendeig voltunk pajtások: a sátorban, a csatában, a sivatag minden helyén pajtások voltunk. Megmutatom neked.

Az elválasztó kárpithoz menvén, fölemelte azt, míg Ben-Húr alatta elment. A lovak egy csoportban hozzájöttek. Az egyik, melynek kis feje, ragyogó szeme, gyönyörűen ivelt nyaka és hatalmas szügye volt, halkan és vígan nyerített, mikor őt meglátta.

- Jó ló - mondta a sejk, megveregetve a paripa sötétbarna pofáját: - Jó ló, jó reggelt. - Azután Ben-Húrhoz fordulva, hozzátette: - Ez Sziriusz, a másik négynek apja. Mira, az anyjuk, visszatértünket várja, mert sokkal értékesebb, hogysem kockára tehetném oly vidéken, ahol keményebb kéz van, mint az enyém. Ez a ló a törzs dicsősége: imádják őt; ha keresztülmenne rajtuk, csak nevetnének. Tízezer lovas, a sivatag fiai kérdezik ma: «Hallottál-e Mira felől?» És a feleletre: «Semmi baja», azt mondják: «Jó az Isten, legyen áldott az Isten!»

- Mira... Sziriusz, ezek csillagnevek? - kérdezte Ben-Húr, a négyes egyikéhez menve s kezét az apaállatnak odatartva.

- Mi szeretjük a csillagokat, - felelte Ilderim, - és róluk nevezzük el a lovainkat. Őseim közül valamennyinek voltak Miráik, amint nekem is megvan a magamé; és ezek a fiaik szintén csillagok. Nézd, ott van Rigel, és az ott Antaresz; amaz Atair, és amelyikhez most mégysz, az Aldebarán, a faj legfiatalabbja, de nem a legrosszabbja... nem, nem ám! A szél ellen úgy rohan veled, hogy végül füledbe harsog, mint Akaba; és oda megy, ahová mondod, Arriusz fia... igen, Salamon dicsőségére! elvisz még az oroszlán torkába is, ha ugyan oda merészkedel.

A szerszámot előhozták. Ben-Húr sajátkezűleg szerelte föl a lovakat; sajátkezűleg vezette ki őket a sátorból, s itt csatolta hozzájuk a gyeplőt.

- Hozzátok elő Sziriuszt - mondta és fölpattant a paripa hátára. - És most a gyeplőket, - mondta végül. - Küldj egy kalauzt előttem a mezőre, - szólt ekkor Ilderimhez - s küldj oda embereid közül néhányat vízzel.

Az indításnál semmi baj se volt. A lovak nem ijedtek meg. Máris hallgatag egyetértés látszott közöttük és az új hajtó között, ki feladatát nyugodtan és azzal az önbizalommal végezte, mely mindig önbizalmat szül. A menet rendje szakasztott olyan volt, mint a hajtásnál, csakhogy Ben-Húr a Sziriuszon ült, ahelyett, hogy a kocsiban állt volna. Ilderim bátorságot merített. Szakállát fésülgette és elégültséggel mosolygott: - Ő nem római, az Isten fényességére, nem! - dörmögte halkan. - Gyalog ment utána, s nyomába tódult a dóvár összes népsége: férfiak, asszonyok és gyermekek, akik mind osztoztak aggodalmában, ha önbizalmában nem is.

Midőn a mezőt elérték, Ben-Húr a négyest először lassan és nyílegyenes irányokban, azután pedig nagy körökben hajtotta. A tanulásban egy lépéssel előre haladván, ügetésben hajtotta őket; ismét tovább haladván, vágtatásba ment át; végül a köröket szűkebbre vonta, s még később szeszélyesen ide s tova, jobbra-balra, előre-hátra hajtotta őket, minden megszakítás nélkül. Egy órát töltött el így. Aztán, lépésre lassítva, Ilderimhez hajtott.

- A munkának vége, és most már csak gyakorlat kell - mondta. - Örülök, Ilderim, hogy ilyen szolgáid vannak, mint ezek. Lásd - mondá, leszállva és a lovakhoz menve, - lásd, piros szőrüknek a fényén nincs semmi folt; oly könnyen lélekzenek, mint amikor hozzáfogtam. Nagyon örülök, és furcsa dolog lenne, ha - villogó szemét az öreg sejk arcára vetette, - ha nem a mienk a győzelem és a...

Elhallgatott, mert a sejk oldalán megpillantotta Boldizsárt, aki botjára támaszkodott és mellette két, sűrűn lefátyolozott nő állt. Az utóbbiak közül az egyikre másodízben is reánézett és szívrepesve mondta magában: «Ő az... az egiptomi»!... Ilderim fölkapta a megszakított mondatot:

- A győzelem és mienk a bosszú! - Aztán hangosan mondta: - Nem félek; örvendek. Arriusz fia, te ember vagy. Ha a vég olyan lesz, mint a kezdet, meglátod, mivel van bélelve az arabnak marka, akinek módja van adni.

- Köszönöm - felelte Ben-Húr szerényen. - Hozass vizet a szolgákkal, hogy igyanak a lovak.

Sajátkezűleg itatta meg őket. Majd, ismét a Sziriuszra ülvén, folytatta a gyakorlást, és mint előbb, mos is lépésből ügetésbe, ügetésből vágtatásba ment át; végül az állhatatos futókat száguldásra hajtotta és fokozatosan serkentette őket a teljes gyorsaságig. Ekkor a hajtás valóban izgató lett; és megtapsolták a gyeplők ügyes kezelését, csodálták a négyest, mely mindig ugyanaz maradt, akár előre rohant, akár különféle kanyargásban keringett. Futásukban egység, erő, jókedv nyilvánult, a munka nyoma és minden erőlködés nélkül.

A gyakorlatok közepette állók figyelmét igénybevették, Mallukh is a mezőre érkezett és a sejket kereste.

- Izenetet hoztam neked Szimonidesz kereskedőtől, - mondta; - izenetet, azaz hogy ezt az iratot, azzal a kérelemmel, hogy rögtön olvasd el.

Ilderim, helyén állva, feltörte az átadott tekercs pecsétjét és kivette a finom gyolcs-boritékból a levelet, melyet rögtön olvasni kezdett.

«*Szimonidesz Ilderim sejknek.*

Köszöntelek, ó barátom! Dóvárodban egy szép külsejű ifjú van, ki Arriusz fiának nevezi magát; és az is, örökbefogadás folytán. Csodálatos története van, melyet legközelebb el akarok mondani neked; addig is teljesítsd minden kérését, ha nincsenek a tisztesség ellen. Ha szükség lenne kárpótlásra, kötelezem magamat, hogy megadom neked. A

cirkuszban pedig a játékok napján vendégül várlak Boldizsár barátunkkal és mindazokkal, akiket kiválasztasz arra, hogy társaságodban legyenek. Ülőhelyekről már gondoskodtam.

Most pedig tapasztalatom bőségéből egy szót küldök neked. Van egy jel, melyet minden nem-római személy és akinek elrabolható pénze vagy vagyona van, intelmül tekint: az tudniillik, ha bizonyos fölhatalmazással ellátott római főtiszt egy sereg élén megérkezik... Ma jön Maxenciusz konzul... Légy hát résen és küldj még ma reggel megbizható őreidhez, kik az Antiókhiától délre vivő utakon vannak, és parancsold meg nekik, hogy kutassanak ki minden menő és érkező futárt; ha titkos, sürgős iratokat találnak, melyek reád vagy a te ügyeidre vonatkoznak, meg kell látnod őket. Ezt pedig égesd el az olvasás után.»

Ilderim másodszor is elolvasta a levelet, s a vászonborítékba visszahajtván, a tekercset övébe dugta. Aztán tovább nézte a gyakorlatokat, mindössze mintegy két óráig. Befejezésükkor Ben-Húr a négyest jártatta és Ilderimhez hajtott.

- Engedelmeddel - mondta - visszaviszem arabjaidat a sátorba, de ma délután ismét kihozom őket.

- Arriusz fia, reád bizom őket, hogy tégy velük, amit akarsz, a játékok utánig - mondta Ilderim komolyan. - Te azt tetted velük két óra alatt, amit a római - a sakál rágja le a húst csontjairól! - két hét alatt nem tehetett volna. Nyerni fogunk... Isten fényességére, nyerni fogunk!

Ben-Húr a sátornál maradt a lovakkal, míg be nem vitték őket; azután, kissé megfürödvén a tóban s egy pohár arrakot ürítvén a sejkkel, akinek igazán széles kedve kerekedett, ismét zsidó ruháiba öltözött és Mallukhkal együtt a ligetbe sétált.

- Megbizást akarok adni neked - kezdte Ben-Húr - a szeleukiai hídnál, a folyam innenső partján levő khánban hagyott holmimra nézve. Ha lehet, hozd el ma nekem. És, jó Mallukh... ha meg nem terhelnélek...

Mallukh barátságosan biztosította őt szolgálatkészségéről.

- Köszönöm, Mallukh, köszönöm, - bólintott Ben-Húr. - Szavadnál foglak, megemlékezvén róla, hogy az ősi törzs testvérei vagyunk és hogy az ellenfél római. Először, mivel te üzletember vagy, amint nagyon félek, hogy Ilderim sejk nem az...

- Az arabok ritkán azok - hagyta helyben Mallukh komolyan.

- Épen azért jó lesz utánanézni - mondta Ben-Húr. - Igérd meg tehát, hogy elmégy a cirkusz hivatalába és megnézed, hogy Ilderin beleegyezett-e minden előzetes szabályba; és ha a szabályok másolatát megszerezheted, ez nagy segítségemre lenne. Szeretném tudni a szineket, amelyeket viselnem kell és különösen annak a helynek a számát, amelyet az indításnál el kell foglalnom; ha Messzala mellett jobbról vagy balról lesz, jó; ha nem, és módodban áll változást kieszközölni, hogy a római mellé kerüljek, tedd meg. Van-e jó emlékezőtehetséged, Mallukh?

- Cserbenhagyott már, de soha, Arriusz fia, amikor a szivem is segített, mint most.

- Akkor hát még egy szolgálattal terhellek. Tegnap láttam, hogy Messzala büszke volt a kocsijára. Kérkedését nem használhatnád-e föl arra, hogy kipuhatold, vajjon könnyű-e, vagy nehéz? Szeretném, ha megvolnának pontos súlya és méretei... és, Mallukh, habár minden mást elmulasztanál is, hozd el nekem pontosan tengelyének a magasságát, amennyivel a föld felett van. Értesz, Mallukh? Nem kivánom, hogy valami előnye legyen fölöttem. Nem törődöm a kocsi pompájával; ha megverem őt, ez bukását annál súlyosabbá teszi, s az én diadalom annál teljesebb. De, ha valóban fontos előnyei vannak, azokat tudnom kell.

- Látom, látom! - mondta Mallukh. - A tengely középpontjától egy vonallal kevesebbre van szükséged.

- Kitaláltad - bólintott Ben-Húr - és örülj, Mallukh, mert ez az utolsó megbizásom. Térjünk vissza a dóvárhoz.

Mallukh kevéssel később visszatért a városba és nem látta azt a jólovas hírmondót, akit Ilderim már jóval előbb a pusztába menesztett. Arab volt és semmi irást sem vitt magával.

Nem sokkal aztán egy szolga jelent meg Ben-Húr előtt, aki a sátorban pihent.

- Irasz, Boldizsár leánya küld engem üdvözlettel és izenettel - mondta a szolga, - hogy nem volna-e kedved a tavon hozzája csatlakozni?

- A választ magam viszem. Mondd csak ezt - felelte Ben-Húr.

És néhány perc mulva már kisietett, hogy a szép egiptomit fölkeresse. A hegyek árnyéka az éjszaka közeledtével a Pálmaliget fölé húzódott. Távolról, a fákon át, a juhok kolompjának csengése, a jószág bőgése és a nyájaikat hazahajtó pásztorok szava hallatszott.

Ilderim a városba ment, Szimonidesz meghivására, és csak éjszaka szándékozott visszatérni; Ben-Húr tehát rögtön indulhatott a tóra, hogy találkozzék a szép egiptomi leánnyal, aki úgy élt gondolataiban, mint ahogy először látta a forrásnál: magas, karcsú, bájos, finom, gazdag és lengő ruhájú alak, mindenben hasonlatos az édes, csodaszép Szulamithoz, aki rettentő is egyszersmind, mint a zászlókat lengető hadsereg. Ezzel az érzülettel és érzelemmel ment Ben-Húr a tó felé. Nem szerelem volt az, ami megragadta, hanem csodálat és kiváncsiság, melyek talán a szerelem hírmondói.

A kikötő egyszerű hely volt: rövid lépcső és néhány lámpakaróval ellátott emelvény; de Ben-Húr mégis megállt, mert lebilincselte az, amit látott.

Egy csónak volt ott, mely oly könnyedén ringott a tiszta vizen, mint a tojáshéj. Egy szerecsen - a Kasztália-forrás tevehajtója - volt az evezős, és feketeségét még inkább fokozta a vakító fehér formaruha. A csónak fara tiruszi biborvörös kelmékkel volt párnázva és kárpitozva. Ott ült az egiptomi nő, indiai sálokba, a legfinomabb fátyolokba és kendőkbe burkolva. Karjai vállig födetlenek voltak; nyakát és vállait bő kendő oltalmazta az esti levegő ellen, de a vékony szövet nem rejtette el az idomok ingerlő szépségét. És Ben-Húr agyán átcikáztak Salamon szenvedélyes énekének versei: «Ajkaid mint a biborszalag; halántékaid, mint a gránátalma cikke fürteid között. Kelj föl szerelmesem, én szépem, és jöjj; mert ime! a tél elmult, a záporeső elvonult és eltávozott; virágok jelentkeznek a földön; eljött a madárének ideje és a gerlice szava hallatszott földünkön»... Ilyen volt a hatás, szavakba öltöztetve, melyet a nő reája gyakorolt.

- Jer, - mondá a nő, észrevevén, hogy az ifjú megállt - jer, vagy máskülönben gyarló tengerésznek tartalak.

Ben-Húr arca még pirosabb lett. Ez a nő talán tud valamit az ő tengeri életéből?... Hogy gályarab volt?... Rögtön beszállt a csónakba és leült Irasz mellé.

- Féltem - mondta - és azért haboztam.

- Mitől?

- Hogy a csónak elsülyed - felelte Ben-Húr mosolyogva.

- A parton? - kacagott Irasz és jelt adott a feketének, aki alámerítette az evezőket, mire a csónak tovasiklott a tavon.

Az egiptomi úgy ült, hogy Ben-Húr csak őt láthatta. A nő szeme belevilágított a övébe; kigyúlhattak miatta a csillagok, ő nem látta őket: neki csak a nő tekintete világított.

- Add ide az evezőt - kérte Ben-Húr.

- Nem - rázta a fejét Irasz. - Én kértelek, hogy csónakázz velem. Adósod vagyok, és meg akarom kezdeni a törlesztést. Te csevegj és én figyelek, vagy én beszélek és te figyelj; ez a választás a tied; de azt én akarom megválasztani, hogy hová és mely úton megyünk.

- És hová visz az?

- Már ismét megijedsz.

- Ó, szép egiptomi, én csak azt kérdeztem, ami minden fogolynak első kérdése.

- Hívj engem Egiptomnak.

- Inkább Irasznak szeretnélek hívni.

- Ezen a néven gondolhatsz reám, de hívj Egiptomnak.

- Látom; tehát Egiptomba megyünk - nevetett Ben-Húr.

- Bár ott volnánk! Úgy örülnék neki - sóhajtott a nő, amint beszélt.

- Akkor nem törődnél velem - kötődött Ben-Húr.

- Van egy rózsás kertem, - csacsogta ingerkedve Irasz - annak a közepén egy fa, és annak a virága leggazdagabb valamennyi között. Honnét került az, mit gondolsz?

- Perzsiából, a rózsák hazájából.

- Nem! - rázta a fejét Irasz.

- Akkor Indiából, vagy valamelyik görög szigetről.

- Megmondom, mert úgyse találnád ki - felelt a nő: - egy utas találta pusztulófélben, a Refaim-síkságon, az útfélen.

- Ah, Judeában? - kiáltott föl Ben-Húr meglepetve.

- A visszahuzódó Nilustól hátrahagyott iszapba ültettem, - folytatta Irasz, - a szelid déli szél játszott vele és a nap szánakozva csókolgatta; ezek után nem tehetett mást, mint hogy növekedett és virágzott. Árnyékában állok most, és dús illattal hálálkodik nekem... Amint a rózsákkal, úgy vagyunk Izrael férfiaival is. Hol érjék el tökéletesülésüket Egiptomon kívül?

- Mózes csak egy volt a milliók közül - mondta Ben-Húr.

- Nem; volt egy álomfejtő is. Megfeledkezel róla?

- A barátságos fáraók meghaltak.

- Ah, igen! A folyam, melynek partján laktak, sírjaikban búg dalt nekik; de ugyanaz a nap mérsékli ugyanazt a levegőt: ugyanannak a népnek!

- Alexandria csak római város - rázta a fejét Ben-Húr.

- Csak kormánypálcákat cserélt - tiltakozott Irasz hevesen, - Cézár elvette tőle a kardot és helyébe ott hagyta a tudományt. Jer velem a Brukheiumba, és megmutatom neked a nemzetek kollégiumát; a Szerapeionba, és lásd az építészet remekeit; a könyvtárba, és olvasd a halhatatlanokat; a szinházba, és halld a görögök és hindúk hősjátékait; a kőpartra, és számláld meg a kereskedelem diadalát; jer velem az utcákra, ő Arriusz fia, és ha leszáll a nap, a csöndes alkonyatban meghallod a történeteket, melyek az embereket kezdettől fogva mulattatták, és a dalokat, amelyek nem halnak meg soha, soha!

Amint figyelt, Ben-Húrnak eszébe jutott az az éjszaka, midőn a jeruzsálemi nyári lakban anyja a hazafiság azonos költészetével ecsetelte Izrael letűnt dicsőségét.

- Most látom, miért óhajtod, hogy Egiptomnak hívjalak - mondta elfogódott hangon. - Énekelsz-e egy dalt, ha ezen a néven szólítalak? Hallottalak a mult éjjel.

- Az a Nilus himnusza volt - felelte Irasz: - panasz, melyet akkor énekelek, ha azt képzelem, hogy érzem a sivatag lehelletét és hallom a kedves, öreg folyam csobbanását. Ha Alexandriába megyünk, elviszlek arra az utcasarokra, hol azt a Ganga leányától hallhatod, aki engemet tanított reá.

A csónak egyet zökkent a homokon és partra futott.

- Gyors utazás, ó Egiptom! - nevetett Ben-Húr.

- És még kurtább megállás! - felelte a nő, midőn a fekete hatalmas lökéssel ismét a nyilt vízre taszította a csónakot.

- Most már csak ideadod az evezőt? - kérlelte Ben-Húr.

- Beszélj inkább valamit a rómairól, akitől ma megmentettél bennünket - kérte őt Irasz.

- Szeretném, ha ez volna a Nilus - mondta Ben-Húr kelletlenül kitérve. - A királyok és királynék, miután oly sokáig aludtak, lejöhetnének sírjaikból és velünk csónakázhatnának.

- Azok óriások voltak és elsülyesztenék csónakunkat. De beszélj a rómairól. Úgy-e, nagyon rossz, nemde?

- Nem mondhatom - felelte Ben-Húr szárazon.

- Nemes családból való, és gazdag-e?

- Nem szólhatok se a gazdagságáról, se a származásáról.

- Mily szépek voltak a lovai! és kocsijának az oldala arany, a kerekei elefántcsontból voltak. És a merészsége! A nézők kinevették, mikor elhajtott; azok, akik oly közel voltak ahhoz, hogy a kerekei alá kerülnek.

Nevetett a visszaemlékezésre.

- Csőcselék volt - mondta Ben-Húr keserűen.

- Azoknak a szörnyetegeknek egyike lehet - folytatta Irasz merengve, - akikről azt mondják, hogy Rómában nőttek föl... rablótermészetű Apollók, mint Cerberusz. Antiókhiában lakik?

- Valahonnan a Keletről való.

- Egiptom jobban illenék hozzá, mint Szíria.

- Aligha - viszonzá Ben-Húr. - Kleopatra meghalt.

Ebben a percben a sátor ajtaja előtt égő lámpákat pillantottak meg.

- A dóvár! - kiáltotta a nő.

- Ah, akkor nem voltunk Egiptomban - tréfált Ben-Húr. - Nem láttam Karnakot, se Filét vagy Abidoszt. Ez nem a Nilus és én csak álmomban csónakáztam.

- Filé... Karnak... Sajnáld inkább, hogy nem láttad Abu Szimbelben Rameszeszt, mert ha arra néz az ember, oly könnyű lesz Istenre gondolnia, aki az eget és a földet alkotta. Vagy miért is sajnálkoznál? Menjünk a folyamra; és ha nem énekelhetek, - folytatta nevetve - mert azt mondtam, hogy nem akarok, de egiptomi történeteket mesélhetek neked.

- Kezdd el! Igen, míg eljön a reggel, és az este, és a másnapi reggel! - könyörgött Ben-Húr szenvedélyesen.

- Miről szóljon történetem? - kérdezte Irasz: - a varázslókról és szellemekről?

- Ha úgy tetszik - felelte Ben-Húr vállat vonva.

- Vagy inkább a háborúról?

- Ahogy gondolod.

- Ah, tudom, a szerelemről akarsz hallani? - nevetett Irasz.

- Beszélj hát arról! - esengett Ben-Húr.

- A szerelem halálos betegség, amelynek nincs orvossága - sóhajtott Irasz elkomolyodva.

- De van: a halál - felelte Ben-Húr szintén elkomolyodva.

Így töltötték el az órákat, hol vidám, hol komoly társalgással.

Mikor partraszálltak, a nő így szólt:

- Holnap a városba megyünk.

- De ott leszel a játékokon? - kérdezte Ben-Húr mohón.

- Mindenesetre - felelte Irasz.

- Elküldöm neked a szineimet - mondta Ben-Húr.

Ezzel elváltak.

***

Ilderim másnap három óra tájban tért vissza a dóvárba. Mikor leszállott, egy törzséből való ember oda ment hozzá és megszólította:

- Azt parancsolták, hogy ezt a csomagot átadjam neked és kérjelek, hogy azonnal olvasd el. Ha válasz kell reá, megvárom parancsodat.

Ilderim azonnal szorgosan szemügyre vette a csomagot. A pecsét már föl volt törve. A cím így hangzott: «Valeriusz Grátusznak Cezáreában».

- Abaddon vigye el! - dörmögte a sejk, észrevevén, hogy a levél latin.

Ha arabul vagy görögül szólt volna, elolvashatja; de így legfölebb annyit vehetett ki a merész, római betükkel jegyzett aláirásból: Messzala; mire a szemével egyet hunyorított.

- Merre van a fiatal zsidó? - kérdezte hirtelen. - A mezőn a lovakkal - felelte a szolga.

A sejk visszatette borítékjába a papiruszt s a csomagot övébe dugván, ismét lóra ült. Ebben a pillanatban egy idegen jelent meg, aki látszólag a városból jött.

- Ilderim sejket keresem, akit nemesnek hívnak - köszönt az idegen.

Beszédje és ruházata szerint rómainak látszott. Az arab végigmérte az idegent és méltósággal felelt:

- Én vagyok Ilderim sejk.

Az ember lesütötte szemét, majd ismét fölnézett és erőltetett nyugalommal mondta:

- Azt hallottam, hogy hajtóra van szükséged a játékokhoz.

Ilderim megvetőleg lebiggyesztette ajkát a fehér bajusz alatt.

- Eredj utadra, - mondta - már van hajtóm.

A sejk megfordult, hogy ellovagoljon, de az ember, szinte könyörögve, ismét megszólalt:

- Sejk, én kedvelem a lovakat, és azt mondják, hogy a tieid a legszebbek a világon.

Az öreget meghatotta ez a magasztalás; meghúzta a kantárszárat, mintha engedni akarna a hizelgésnek, de végül mégis észbekapott és így felelt:

- Ma nem, ma nem; más valami alkalommal majd megmutatom őket. Épen most nagyon sok a dolgom.

Kilovagolt a mezőre, míg az idegen mosolygó ábrázattal ismét a városba ment. Megbizatását elvégezte. És ettől fogva a játékok nagy napjáig mindennap jött egy ember - néha két vagy három ember is - a sejkhez a Pálmaligetbe, azzal az ürüggyel, hogy mint hajtó alkalmazást keres. Messzala ily módon tartotta szemmel Ben-Húrt.

A vipera sziszegni kezd.

A sejk egész elégülten várakozott, míg Ben-Húr a mezőről elhajtotta lovait a délelőtti pihenőre, - egész elégülten, mert látta, hogy a lovak oly sebességgel és akkép futottak, hogy nem látszott, melyik a leglassúbb és melyik a leggyorsabb, vagyis, más szavakkal, úgy futottak, mintha mind a négy egy lett volna.

- Ma délután vissza akarom adni Szíriuszt, - mondta Ben-Húr és megveregette az öreg ló nyakát, amint beszélt. - Vissza akarom adni és előveszem a kocsit.

- Olyan korán? - csodálkozott Ilderim.

- Ilyen lovakkal, mint ezek, egy nap is elég - magyarázta Ben-Húr boldogan. - Nem ijednek meg; értelmesek, mint az ember és szeretik a gyakorlatot. Ez az egyik, - folytatta megrázva a gyeplőt a négyes legfiatalabbjának háta fölött - Aldebaránnak hívtad, úgy hiszem, a leggyorsabb; egy stádiumot körülfutva, három hosszal előzné meg a többieket.

Ilderim a szakállával babrált és hunyorgatva felelt:

- Aldebarán a leggyorsabb; de melyik a leglassúbb?

- Ez az, - mutatta Ben-Húr, a gyeplőt Antaresz fölött rázva. - Ez az: de nyerni akar; mert lásd, sejk: teljes erejéből fut egész nap. Egész nap; és mire a nap lenyugszik, utól fogja érni a leggyorsabbat.

- Ismét helyes - bólintott Ilderim.

- Csak egytől félek - aggódott Ben-Húr.

A sejk kétszeresen komoly lett.

- Egy római, ha diadalra áhitozik, nem őrzi meg tisztán a becsületet - mondta Ben-Húr. - A játékokban valamennyinek végtelen sok cselfogása van; a kocsifuttatásban gazságuk mindenre kiterjed: a lóról a hajtóra, a hajtóról a tulajdonosra. Azért jól vigyázz mindenre, amid van; mostantól fogva addig, míg a versenynek vége nincs, még látni se engedd lovaidat az idegeneknek. Ha teljesen biztos akarsz lenni, tégy még többet: fegyveres kézzel és álmatlan szemmel őriztesd őket; akkor nem félek a végétől.

A sátor ajtajában leszállottak.

- Amit mondasz, meg fog történni - fogadkozott Ilderim. - Isten fényességére, semmi kéz se jusson közelükbe, csak a hűségeseké. Ma éjjel őröket állítok föl. De, Arriusz fia - folytatta Ilderim, előhúzván a csomagot, melyet lassan kibontott, miközben a divánhoz mentek és leültek: - Arriusz fia, nézz ide, és segíts ki latin tudományoddal.

A levelet Ben-Húrnak adta.

- Nesze; olvasd, és fordítsd le atyáid nyelvére. A latin utálat nekem.

Ben-Húr jókedvű volt és gondtalanul fogott az olvasáshoz... «Messzala Grátusznak!»... Elhallgatott. A sejtelem szivére hajtotta a vért. Ilderim észrevette Ben-Húr fölindulását.

- Jó; én várok - mondta türelmesen.

Ben-Húr bocsánatot kért és újra olvasni kezdte a papirost, mely annak a levélnek egyik másolata volt, melyet Messzala a palotában lefolyt tivornyára virradó reggel oly gonddal küldött Grátusznak.

A bekezdő részek csak arról tettek bizonyságot, hogy az író még nem szokott le gúnyolódó természetéről; midőn ezeken túl volt, Ben-Húr hangja reszketett, és kétszer is megállt, hogy visszanyerje önuralmát. Erős igyekezet után folytatta: «Fölemlítem továbbá, hogy te tettél intézkedéseket a Húr-családra nézve»... Az ifjú itt ismét megállt és hosszú lélekzetet vett... «mert abban az időben mindaketten föltettük, hogy a kieszelt terv a leghatásosabb lehet a szemünk előtt lebegő célokat illetőleg, vagyis, hogy hallgassunk és adjuk át őket az elkerülhetetlen, de természetes halálnak».

Itt Ben-Húr egészen megtört. Anyjáról és hugáról volt szó, akiket Grátusz börtönre vetett, miután a családnak minden vagyonát elkobozta. És most... A papiros kiesett Ben-Húr kezéből s ő elfödte arcát.

- Meghaltak... meghaltak - suttogta megsemmisülten. - Egyedül én maradtam meg.

A sejk szótlan, de nem részvétlen tanuja volt a fiatalember szenvedésének; most fölállt és így szólt:

- Arriusz fia, bocsánatot kell kérnem tőled. Olvasd el a papirost magadban. Ha aztán elég erős vagy arra, hogy a többit közöld velem, izenj, és visszajövök.

Kiment a sátorból. Ben-Húr pedig a divánra vetette magát és szabad kitörést engedett érzelmeinek. Midőn némileg magához tért, eszébe jutott, hogy a levélnek egy része olvasatlan maradt, s fölvevén azt, folytatta az olvasást... «Emlékezni fogsz», - hangzott a levél - «mit tettél a gonosztevőnek anyjával és hugával; de most szeretném tudni, vajjon élnek-e vagy meghaltak...» Ben-Húr megdöbbent, újra elolvasta, és aztán megint újra, és végül fölkiáltott:

- Nem tudja, hogy meghaltak-e: nem tudja! Legyen áldott az Úr neve! még van remény!

Most már bátran végigolvasta a levelet, aztán újra előlről kezdte és az elsőnél gondosabb második olvasás megerősítette előbbi véleményét. Ekkor a sejkért küldött.

- Mikor vendégszerető sátorodba jöttem, atyám, - kezdte nyugodtan, midőn az arab leült és egyedül voltak - nem volt szándékom, hogy magamról többet mondjak, mint azt, amennyi elég volt arra, hogy lovaidat reám bizd. De a véletlen, mely ezt a papirost kezembe adta, hogy elolvassam, oly különös, hogy kötelességemmé teszi, hogy mindent közöljek veled. És annál hajlandóbb vagyok erre, mert e levél szerint mind a kettőnket ugyanaz az ellenség fenyeget, aki ellen egymással szövetkeznünk szükséges. Föl akarom olvasni a levelet és magyarázatot adok, amely után nem fogsz csodálkozni, hogy annyira fölindultam. Ha gyöngének vagy gyermekesnek gondoltál, mentséget fogsz találni számomra.

A sejk megőrizvén nyugalmát, éberen figyelt, mialatt Ben-Húr fölolvasta a levelet, amelyben Messzala beszámolt Grátusznak arról, hogy találkozott Ben-Húrral, akit már rég halottnak hittek és el is feledtek... «A zsidót tegnap Dafne berkében láttam», - olvasta Ben-Húr - «és ha most nem volna ott, bizonyosan a szomszédságban van és így könnyen szemmel tarthatom őt. Valóban, ha kérdeznéd, hol van ő most, azt mondanám a legnagyobb bizonyossággal, hogy az ősi Pálmaligetben».

- A-h! - kiáltott fel Ilderim oly hangon, melyből nehéz lett volna megmondani, hogy meglepődése volt-e nagyobb, vagy a haragja; ugyanabban a pillanatban megfogta a szakállát.

- «Az ősi Pálmaligetben van!» - ismételte Ben-Húr, - «s az áruló Ilderim sejk sátora alatt található!»

- Áruló... én? - rikácsolta az öreg dühösen, míg ajka és szakálla rángatózott, homlokán és nyakán pedig kidagadtak és úgy lüktettek az erek, mintha meg akarnának repedni.

- Még egy pillanatot, sejk - szólt Ben-Húr kérő kézmozdulattal. - Ez Messzala vélekedése felőled. Halld most a fenyegetését. - És tovább olvasta: - «az áruló Ilderim sejk sátora alatt található, aki nem sokáig kerülheti ki erős karunkat. Ne légy meglepve, ha Maxenciusz, első rendszabály gyanánt, hajóra ülteti az arabot, hogy Rómába vigyék őt».

- Rómába! Engemet... Ilderimet... tízezer dárdával fegyverzett lovasnak sejkjét!... engemet Rómába!...

Talpra ugrott, mint a párduc, karjait kitárta, ujjait, mint karmokat, szétterpeszté és szemei úgy ragyogtak, mint a kigyóé.

- Ó Isten!... nem, valamennyi Istenre, kivéve Róma isteneit!... Mikor lesz vége ennek a szemtelenségnek? Én szabad ember vagyok; népem is szabad. Rabszolgák gyanánt kell-e meghalnunk? Vagy, ami rosszabb, eb gyanánt kell-e élnem, hogy az Úr lábaihoz másszak? Kezét kell-e nyalnom, hogy meg ne üssön? Ami az enyém, nem az enyém; én magam se vagyok a magamé; a test lélekzetéért is egy rómainak a lekötelezettje legyek? Ó, ha ismét fiatal volnék! Ó, ha lerázhatnék húsz évet... vagy tizet... vagy ötöt!

Fogát csikorgatta és dühösen rázta öklét a feje fölött; azután egy más eszme hatása alatt elment, majd ismét gyorsan Ben-Húrhoz sietett, akinek vállát erős szorítással megragadta.

- Ha olyan volnék, mint te, Arriusz fia... oly fiatal, oly erős, oly jártas a fegyverekben; ha volna okom, mely bosszúra ingerelne... okom, mint a tiéd, mely elég nagy arra, hogy a bosszút szentté tegye... Ej, félre az álarccal részedről és részemről! Húr fia, Húr fia, azt mondom...

E névre Ben-Húr vérének minden csöppje megállt; meglepődve, megütközve bámult az arab szemébe, mely az övéhez közel volt és tűzben égett.

- Húr fia, azt mondom, - folytatta Ilderim rekedten: - ha olyan volnék, mint te, ha félannyi sérelmem volna és oly emléket hordoznék szivemben, mint a tieid, én nem akarnék, nem tudnék nyugodni. - Az öreg, meg nem állva, szavait zuhatag gyanánt ontva, folytatta: - Az én sérelmeimhez adnám a világéit és a bosszúnak szentelném magamat. Országról-országra mennék, hogy az egész emberiséget feltüzeljem. A szabadságért nem folyna háború, amely ott nem találna; nem volna Róma ellen háború, amelyben részt nem vennék. Párthussá lennék, ha okosabbat nem tehetnék. Ha az emberek hiányoznának, még akkor sem adnám föl a kísérletet... Ha, ha, ha! Isten fényességére! A farkasokkal tanyáznék, barátságot kötnék az oroszlánokkal és a tigrisekkel abban a reményben, hogy a közös ellenség ellen vezethetném őket. Fölhasználnék minden fegyvert. Nem kérnék, de nem is adnék kegyelmet! Tűzbe mindent, ami római; kardra minden római szülöttet. Éjjelente a jó és rossz isteneket egyaránt arra kérném, hogy bocsássanak Rómára minden csapást: a viharokat, aszályt, forróságot, fagyot és mindazt a névtelen mérget, melyet szabadon bocsátanak a levegőben, mindazt az ezer bajt, amelytől az emberek tengeren és szárazon meghalnak. Ó, nem tudnék aludni. Én... én...

A sejk lélekzet fogytán, lihegve és kezét tördelve, elakadt. De Ben-Húr mindebből a szenvedélyes kifakadásból csak homályos szavakat hallott, mert egyre csak tulajdon neve csengett a fülében.

Esztendők óta először hallotta magát tulajdon nevén szólíttatni. Az járt az eszében, hogy ime: legalább egy ember ismerte őt és elismerte az azonosság követelése nélkül; és ez az egy ember a sivatagból való arab!

De hogyan tudta meg ez az ember a valót? - A levélből? - Nem. Az csak a kegyetlenségeket mondta el, melyeket családja elszenvedett; saját szerencsétlenségeinek történetét mondta el, de azt nem állította, hogy ő volt az áldozat. Ez volt az a pont, melyet meg akart magyarázni, ha a sejk a levél olvasását végig hallgatta: és ime, Ilderim már mindent tudott!

- Jó sejk, - kérdezte Ben-Húr - hogyan jutottál ehhez a levélhez?

- Embereim őrzik az utakat a városok között, - felelte Ilderim tompán. - Ők vették el egy futártól.

- Tudják, hogy ők a te embereid?

- Nem. A világ szemében ők rablók, akiket nekem kell elfognom és megölnöm.

- Még egyet, sejk, - folytatta Ben-Húr. - Te engem Húr fiának hivsz, az apám nevén. Nem gondoltam, hogy ismer valaki ezen a földön. Hogyan jutottál ennek a tudomására?

Ilderim habozott; majd összeszedvén magát, így felelt:

- Ismerlek, de nem szabad többet mondanom.

- Valaki talán kötve tart?

Az arab becsukta a száját és tovább ment; de észrevevén Ben-Húr kedvetlenségét, visszatért és kérlelve mondta:

- Ne beszéljünk most többet erről. A városba megyek; ha visszajöttem, mindent elmondok neked. Add ide a levelet.

Gondosan összehajtotta a papiruszt, visszatette borítékjába és a míg lovára és kiséretére várt, komolyan fordult Ben-Húrhoz:

- Én megmondtam, mit tennék, ha neked volnék, és te nem adtál választ.

- Válaszolni akartam, sejk, és akarok is, - mondta Ben-Húr, mialatt arca és hangja megváltozott az indulattól. - Amit te mondtál, mind meg akarom tenni... legalább mindent, ami egy ember hatalmában áll. Már sokkal előbb a bosszúnak szenteltem magamat. Az elmult öt év minden órájában nem gondoltam egyébre. Nem pihentem. Nem élveztem az ifjúság örömeit. Róma hizelgéseit megvetettem, de szükségem volt reá, hogy a bosszúra kineveljen. Leghíresebb mestereit és tanítóit látogattam... nem a szónoklat vagy a bölcselet mestereit: hej! számukra nem volt időm. A katonának szükséges mesterségekre vágyakoztam. Gladiátorokkal és a cirkuszban díjakat nyerőkkel pajtáskodtam; és ők voltak az én tanítóim. A gyakorló mesterek a nagy táborban tanítványul fogadtak és büszkék voltak rám. Tudd meg, hogy katona vagyok; de a dolgok, melyekről álmodom, azt kivánják, hogy hadvezér legyek. E gondolattal veszek részt a párthusok elleni hadjáratban; ha az véget ért, akkor, ha Isten éltet és erőt ad... akkor - ökölbe szorított kezét fölemelte és hévvel beszélt: - akkor mindenben Rómától kitanított ellenség leszek; akkor Róma római életekkel adjon számot bántalmaiért!... Sejk, megkaptad válaszomat.

Ilderim egyik karját az ifjú vállára tette és megcsókolván őt, szenvedéllyel mondta:

- Ha Istened nem gyámolít téged, Húr fia, az azért van, mert meghalt. Hallj most engem: esküvel igérem, ha hasznod úgy kivánja: legyen a tied kezem és annak bősége... az emberek, lovak, tevék és a sivatag az előkészületre. Esküszöm reá! Mostanra ez elég. Még az éjszaka előtt látni fogsz, vagy hallasz felőlem.

Hirtelen megfordult és gyorsan a városba vezető úton volt.

***

Az elfogott levél több, nagyérdekű pontot tisztázott Ben-Húr előtt. Az a hatása volt, mint egy vallomásnak, amelynek írója részes volt a Húr-család kiirtásában; hogy ő szentesítette az e célra elfogadott tervet; hogy részt kapott az elkobzott vagyonból és részét most élvezte; hogy rettegett az ő váratlan megjelenésétől s azt fenyegetésnek tartotta; és végül, hogy saját biztonsága érdekében kész megtenni akármit, amit bűntársa Cezáreában tanácsol.

Midőn tehát Ilderim elhagyta a sátort, Ben-Húrnak elég gondolkozni valója volt a legközelebbi jövő felől. Ha ellenségei féltek tőle, annál nagyobb oka volt neki, hogy tőlük rettegjen. De ez eszébe se jutott, mert minden más érzését lenyügözte az a gondolat, hogy anyja és húga él és hogy van valaki, aki megmondhatja, hol vannak ők. Annyira urrá lett rajta ez a boldog meggyőződés, hogy azzal se igen törődött, miképen tudhatta meg Ilderim, hogy kicsoda ő; most csak egy gondja volt: hogy mennél előbb megtalálja anyját és hugát, akik Judeának ki tudta, melyik börtönében sorvadoznak...

Hogy szabaduljon kínzó gondolataitól, kiment sétálni és szinte öntudatlanul ért a tóhoz, amelyen a szép egiptomi leánnyal csónakázott az elmult éjszaka. És akkor újra emlékébe idézte a bájos Irasz kacagásának üdeségét, figyelmének hizelgő voltát, kis kezének melegét, mely az evezőn az övé alatt volt. Gondolata erről a nőről csakhamar Boldizsár felé szállt s azokra a különös dolgokra, melyeknek az öreg tanúja volt s melyeket a természet semmi törvénye sem fejthet meg; és ő róla ismét a zsidók királyára, akit a jó ember a türelem oly páthoszával várt a szent igéret folytán. És itt elméje boncolgatni kezdte, hogy miféle királyság lehet az, melynek fölállítása végett jön a király. A lelkek királysága, ahogy ezt Boldizsár képzelte, csak puszta elméletnek látszott, mely a túlságosan együgyű és ábrándos áhitat mélységeiből származott. Másrészről a Judea-királyság annál kézzel foghatóbb volt és Ben-Húr büszkeségének hizelgett ez az új királyság, mely területre szélesebb, hatalomra nagyobb és páratlanul ragyogóbb lesz majd, mint a régi volt; az új király pedig bölcsebb és hatalmasabb lesz, mint Salamon...

Ily hangulatban tért vissza a dóvárba, s miután megebédelt, kitolta a kocsit a napfényre, hogy szemügyre vegye. Nagy örömmel látta, hogy a minta görög volt: a kerekek között szélesebb, alacsonyabb és erősebb, mint a római és a nagyobb súlyból származó hátrányt bőven ellensúlyozta arabjainak nagyobb kitartása. Azután a lovakat vezette ki és a kocsiba fogván őket, a gyakorlótérre hajtott, hol óráról-órára a járom alatti futásra gyakorolta be őket.

Midőn este visszatért, a kedve helyreállt és elhatározta, hogy Messzalával csak aztán számol le, ha már a futtatást megnyerte vagy elvesztette. Nem akarta elszalasztani azt az örömet, hogy ellenségével a Kelet szemeláttára megmérkőzzék. A győzelemről bizonyos volt, mert nem kételkedett saját ügyességében, a négyes pedig tökéletes társa volt a dicső játékban.

Az esti alkonyat után Ben-Húr a sátor ajtajában ült és Ilderimre várakozott, aki még nem tért vissza a városból. Helyette Mallukh jött meg lovon és Ilderim nevében arra kérte Ben-Húrt, hogy rögtön menjen be vele a városba. Csakhamar mind a ketten úton voltak s miután a szeleukiai hídon alul egy gázlónál átkeltek a folyón, nyugat felől érkeztek a városba. Aztán a folyó partján lelovagoltak Szimonidesz kikötőjéhez s a híd alatt, a nagy árúházzal szemközt, Mallukh meghúzta a kantárszárat.

- Megérkeztünk - mondta. - Szállj le.

Egy őr átvette a lovakat és Ben-Húr ismét ott állt a nagyobb ház fölött levőnek ajtajánál, várakozva a belülről hangzó feleletre: - Isten nevében, lépjetek be.

Szimonidesz beszámol.

Mallukh megállt az ajtóban és Ben-Húr egyedül lépett be. Három személy volt a szobában és mind a három őreá nézett: Szimonidesz, Ilderim és Eszter. A fiatal zsidó hirtelen egyikről a másikra pillantott, mintha választ keresne arra az elméjében félig megformált kérdésre: - Mi dolguk lehet ezeknek én velem?... Barátok-e, vagy ellenségek?

Szeme végre Eszteren nyugodott meg. A férfiak barátságosan viszonozták pillantását; a leány arcán több volt a nyájasságnál: valami olyan érzés, amelyet nem lehet meghatározni, de meghatározás nélkül is boldogit.

- Húr fia -

A vendég a beszélőhöz fordult.

- Húr fia - mondta Szimonidesz határozott nyomatékkal a megszólítást, mintha azt akarná, hogy jól megértse, akinek szól: - vedd atyáink Ura s Istenének békéjét. - Megállt, majd hozzátette: - Tőlem és az enyémtől.

A beszélő székében ült; vértelen, királyi arcán rajta volt a parancsoló kifejezés, melynek hatása alatt a látogatók elfeledték összetört tagjait és eltorzított testét. A nagy fekete szemek mereven, de nem komolyan tekintettek ki a fehér szemöldök alól, mikor Szimonidesz a mellén keresztbe tette a kezét.

- Szimonidesz - felelte Ben-Húr nagyon megilletődve - a kívánt szent békét elfogadom. Úgy viszonzom neked, mint a fiú az apjának. De engedd meg, hogy tökéletesen megértsük egymást.

Szimonidesz Eszterhez fordult:

- Széket az úrnak, leányom.

Eszter sietve hozta a széket, melyet Ben-Húr gyöngéden elvett tőle s aztán a kereskedő lábához állította:

- Ide akarok ülni - mondta.

Szeme a leányéval találkozott - csak egy pillanatra; de mind a kettő jobban érezte magát ettől a pillantástól. Az ifjú elismerte a leány háláját, az pedig az ő nemeslelkűségét és kiméletességét. Szimonidesz helyeslően bólintott és megkönnyebbülve mondta:

- Eszter, fiam, hozd ide a papirost.

A leány a fal egyik deszkázatához ment, kinyitotta a falba épített szekrényt, melyből papírusztekercset vett ki s azt elhozván, apjának adta. És Szimonidesz, az iveket kigöngyölgetve, így szólt:

- Kimutatást készítettem, mely magában foglal mindent: először a vagyont, azután a mi viszonyunkat. A kimutatás mind a kettőre nézve világos. Tetszik-e most átolvasnod?

Ben-Húr átvette a papirosokat, miközben Ilderimre pillantott. Szimonidesz megértette a néma kérdést és sietve felelt rá:

- A számadás olyan természetű, hogy tanút kíván. Végén, a hitelesítés helyén, ha odaérsz, ott fogod találni ezt a nevet: «Ilderim, sejk.» Ő mindent tud, és barátod. Ami eddig nekem volt, az akar ő lenni neked is.

Szimonidesz nyájasan bólintva az arabra pillantott, s az utóbbi, komolyan viszonozván a bólintást, így szólt:

- Te mondád.

Ben-Húr udvariasan felelt:

- Már ismerem Ilderim sejk barátságának kiválóságát, és most rajtam a sor, hogy érdemessé tegyem magamat reá. - Azután így folytatta: Később, ó Szimonidesz, gondosan el akarom olvasni az iratokat; de egyelőre vedd vissza őket és ha nem vagy nagyon fáradt, közöld velem a tartalmukat.

Szimonidesz visszavette a tekercset és a leányához fordult:

- Eszter, állj ide mellém és fogd az iveket, hogy össze ne kavarodjanak.

A leány helyet foglalt a szék mellett és jobb karját könnyedén apja vállára tette, bal kezével pedig leszorította a papirost.

- Ez itten, - kezdte Szimonidesz, az első lapot kihúzva, - azt a pénzt mutatja ki, mely atyádé volt, s amelyet én a rómaiaktól mentettem meg; a vagyont nem lehetett megmenteni, csupán a pénzt, és a rablók ezt is megkaparították volna, ha nem lett volna zsidó szokásunk szerint váltókban elhelyezve. A megmentett összeg, melyet Rómából, Alexandriából, Damaszkuszból, Karthágóból, Valenciából és a kereskedelem egyéb forgalmi helyeiről beszedtem, százhúsz talentum volt zsidó pénzben.

Az ívet odaadta Eszternek és a következőt vette elő.

- Ezzel az összeggel - folytatta - azaz százhúsz talentummal magamat terheltem meg. Halld most követeléseimet. Ezt a szót, amint látni fogod, leginkább azokra a jövedelmekre való tekintettel használom, amelyeket a pénz használatából nyertem.

Ekkor különböző ívekről a végösszegeket olvasta föl, melyek, a törtek elhagyásával a következők voltak:

Vagyon:

Hajókban	60 talentum.
Kész árúkban	110 «
Átviteli árúkban	75 «
Tevék, lovak stb.	20 «
Árúházakban	10 «
Kötelezvényekben	54 «
Készpénzben idegen és idegen váltókban ..	224 «
Összesen	553 talentum.

- Ehhez az ötszázötvenhárom talentum nyereséghez add most az atyádtól származó eredeti összeget, és hatszázhetvenhárom talentumod van! És ez a tömérdek vagyon téged, ó Húr fia, a világ leggazdagabb emberévé tesz.*

A papirosokat elvette Esztertől; egyet visszatartott, a többit összegöngyölítette és Ben-Húrnak nyujtotta. A modorában észrevehető büszkeség nyilván a jól teljesített kötelesség érzetéből származott; lehet, hogy nem is önmaga, hanem Ben-Húr miatt volt az.

---

* * Körülbelül 70 millió korona, de a régi, teljes értékben

- És most nincs semmi - tette hozzá, a hangját meghalkítva, de a szemét le nem sütve - nincs semmi, amit meg ne tehetnél.

Ez a pillanat valamennyi jelenlevőre izgatóan érdekes volt. Szimonidesz ismét keresztbe tette mellén a kezeit; Eszter szomorúan figyelt; Ilderim ideges lett. Az ember soha sincs annyira kisértetben, mint a határtalan jó szerencse pillanatában.

Ben-Húr átvette a tekercset és megindultságával küszködve, fölállt.

- Mindez olyan nekem, mint fénysugár az égből, melyet a Mindenható azért küldött, hogy eloszlassa az éjszakát, - mondta rekedtes hangon. - Először hálát adok az Úrnak, hogy nem taszított el, azután pedig neked, ó Szimonidesz. A te hűséged fölér mások kegyetlenségével és becsületet szerez emberi természetünknek. Nincs semmi, amit meg nem tehetnék, mondtad. Én hát eszerint cselekszem. Légy most tanúm, Ilderim sejk. Halljad szavaimat, amint kimondom őket és emlékezzél rájuk. És te, Eszter, e jó embernek jó angyala: halld te is.

Kezét a tekerccsel Szimonidesznek nyujtotta:

- A dolgokat, melyekről a papirosok számot adnak, mind: a hajókat, házakat, árúkat, tevéket, lovakat és a pénzt: a legkisebbet úgy, mint a legnagyobbat visszaadom neked, ó Szimonidesz, a tieiddé teszem őket, és neked és a tiednek adományozom örökre.

Eszter a könnyein át mosolygott; Ilderim idegesen babrált a szakállával, s a szemei úgy ragyogtak, mint az agát-gyöngyszemek. Csak Szimonidesz volt nyugodt.

- Neked és a tiednek adományozom örökre - ismételte Ben-Húr - egy kikötéssel és egy föltétel alatt.

A figyelők lélekzetüket visszafojtva lesték szavait.

- A százhúsz talentumot, mely atyámé volt, add vissza nekem.

Ilderim arca ragyogott.

- És te csatlakozzál hozzám anyám és húgom fölkeresésére - folytatta Ben-Húr - és kötelezd minden emberedet a fölfedezés munkájára, amint én is arra kötelezem az enyéimet.

Szimonidesz nagyon meg volt hatva. Kezét kinyújtva reszkető hangon felelt:

- Látom a lelkedet, Húr fia, és hálát adok az Úrnak, hogy úgy küldött téged hozzám, aminő vagy. Ha igazán szolgáltam atyádat, amíg élt, és emlékét holta után: ne félj, hogy mulasztást követek el veled szemben; de ki kell jelentenem, hogy a kikötés nem lehet érvényes.

És, kitárva a visszatartott ívet, így folytatta:

- Még nincs nálad minden számadás. Fogd ezt és olvasd... olvasd hangosan.

Ben-Húr átvette a toldalékot és fölolvasta:

Kimutatás Ben-Húr szolgáiról:
1. Amra, egiptomi, aki a jeruzsálemi palotát őrzi.
2. Szimonidesz, felügyelő, Antiókhiában.
3. Eszter, Szimonidesz leánya.

Ben-Húrnak mindeddig egyetlen egyszer se jutott eszébe, hogy törvény szerint a leány is a szülők állapotát követi. Valahányszor Eszterre gondolt, a kedves arcú leány mindig úgy szerepelt emlékében, mint az egiptominak vetélytársa, akit lehetséges szeretnie. Megdöbbent hát a gondolatra, hogy a szép zsidóleány rabszolga, és pirulva nézett reá; és Eszter is pirulva sütötte le a szemeit. Ekkor, miközben a papirusz magától összegöngyölődött, melegen csendült meg a Ben-Húr szava:

- Akinek hatszáz talentuma van, valóban gazdag és megteheti, ami tetszik; de a pénznél ritkább az az elme, mely a kincset fölhalmozta és minden vagyonnál értékesebb a szív, melyet nem ronthatott meg a kincs, mikor föl volt halmozva. Ó Szimonidesz: és te, szép Eszter: ne féljetek. Ilderim sejk legyen a tanú, hogy abban a pillanatban, amelyben megtudtam a valót, ugyanabban a pillanatban szabadoknak jelentettelek ki benneteket; és amit kijelentek, azt irásba is akarom foglalni.

- Húr fia - rázta a fejét csöndesen Szimonidesz: - te valóban vidámmá teszed a szolgaságot. És hála Istennek, hogy így van; mert nem tehetsz bennünket szabadokká a törvény szerint. Örökös rabszolgád vagyok, mivel egykor atyáddal az ajtóhoz mentem és még most is fülemben van az ár helye.

- Apám tette azt? - csattant föl Ben-Húr szenvedélyesen.

- Ne itéld el őt - vágott közbe Szimonidesz gyorsan: - ő azért fogadott el örökös rabszolgául, mert én kértem arra, hogy tegye meg. Sohase bántam meg ezt a lépést. Rákhelért, egyetlen gyermekem anyjáért fizettem ezt az árt; Rákhelért, aki nem akart a feleségem lenni mindaddig, míg az nem lettem, ami ő volt.

- Hát ő örökös rabszolga volt?

- Az volt - bólintott Szimonidesz - és érette az lettem én is.

Ben-Húr föl és alá járkált az ideges, a tehetetlen vágy fájdalmában.

- Már előbb is gazdag voltam - szólt hirtelen megállva. - Már a nemeslelkű Arriusz ajándékaival is gazdag voltam; most még nagyobb vagyon járul ehhez és ráadásul az elme is, mely azt megszerezte. Mindebben nem Isten szándéka rejlik-e? Adj tanácsot, ó Szimonidesz! Segíts, hogy meglássam a helyest és tegyem is azt. Segíts, hogy méltó legyek nevemre. És ami te törvény szerint vagy nekem: az legyek én neked tettel és cselekedettel. Szolgád leszek örökre és te fogsz parancsolni nekem.

Szimonidesz arca valósággal lángolt.

- Ó meghalt uramnak fia! Elmém és szivem minden erejével a te szolgád vagyok. Testem, az nincs; a te ügyedben veszett el; de elmével és szívvel akarlak szolgálni. Az Isten oltárára és az oltár ajándékaira esküszöm! Csak tégy forma szerint is azzá, ami eddig voltam.

- Tekintsd magad máris felügyelőnek; vagy irásban akarod ezt?

- A te szavad maga is elég; úgy volt ez atyáddal és nem kívánok többet a fiútól sem - felelte Szimonidesz. - És te, Rákhel leánya, szólj! - folytatta aztán, lefejtve a válláról Eszter kezét.

A fiatal leány egy pillanatig szégyenlősen állt, és hol elpirult, hol elsáppadt; azután Ben-Húrhoz ment és alázatos kedvességgel így szólt:

- Én sem vagyok több, mint az anyám volt; és mivel ő elköltözött: kérlek, ő uram, engedd meg, hogy apám gondját viseljem.

Ben-Húr megfogta a leány kezét és visszavezette őt a székhez, mondván:

- Jó gyermek vagy. Legyen meg az akaratod.

Csönd lett; a boldog megilletődés néma csöndje, mely úgy eltölti a szivet, hogy nem vágyik semmire. Majd Szimonidesz odafordult a leányához:

- Az éjszaka gyorsan múlik; és, hogy nagyon fáradtak ne legyünk arra, ami még reánk várakozik, hozasd be a frissítőket.

A leány csöngetett. Szolga jött be borral és kenyérrel, amit Eszter körülhordozott.

- A megértés, jó uram - kezdte Szimonidesz, miután valamennyit kiszolgálták - legelső föltétele a kölcsönös bizalomnak. Ezért kell tudnod, hogy én már legelső látogatásod alkalmával is fölismertelek. Erre Eszter a tanúm; és, hogy nem mondtam le rólad: Mallukh mondja meg.

- Mallukh! - kiáltott föl Ben-Húr csodálkozva.

- Hogyan mondhassuk, ó uram - folytatta Szimonidesz - minden próba nélkül, hogy milyen valaki? Én felismertelek téged; atyádat láttam benned; de nem tudtam, milyen ember vagy. Vannak emberek, akikre nézve a vagyon rejtett átok. Azok közé tartoztál-e? Mallukhot küldtem el, hogy tudakolja ki számomra és ebben a szolgálatban ő volt az én szemem és fülem. Ne kárhoztasd őt, mert olyan értesítést hozott felőled, amely mind jó volt.

- Nem is teszem - felelte Ben-Húr vidáman. - Bölcseség volt jóságodban.

- Tanácsot kértél tőlem az imént - folytatta Szimonidesz - tanácsot és segítséget, hogy meglásd a helyest és tegyed is azt. Valóban kötelességed is ez, Istennel szemben, aki megáldotta az én fáradozásomat és megsokszorozta munkám gyümölcseit. Izrael Ura és Istene nem gyüjtetett föl céltalanul ily rengeteg vagyont: és én esztendőkön át vártam szent akaratának megnyilatkozását, hogy milyen ügynek szenteljem a talentumokat, melyeknek sáfárkodásával megbizott. Míg végre valóban eljött a nap, amelyen világosan láttam az Úr szándékát és akaratát.

Ben-Húr minden tehetségével éberen figyelt. Szimonidesz ivott egy korty bort és ünnepélyesen folytatta:

- Több esztendővel ezelőtt, Jeruzsálemtől éjszakra, a királyok sírja közelében az útfélen ültem, midőn három ember haladt el mellettünk, nagy fehér tevéken ülve, aminőket még sohase láttak a szent városban. A férfiak idegenek és messze országokból valók voltak. Az első megállt és azt kérdezte tőlem: «Hol van az, aki a zsidók királyául született?» Majd látván csodálkozásomat, így magyarázta szavait: «Keleten láttuk a csillagát és imádni jöttünk őt!» Nem érthettem őket, de utánuk mentem a damaszkuszi kapuig; és minden embertől, akivel az úton találkoztak, sőt a kapuban levő őrtől is ugyanezt kérdezték. Akik hallották, mind álmélkodtak, mint magam. Idővel elfelejtettem ezt az eseményt, jóllehet sokat beszéltek róla, mint a Messiás előjeléről. Ó, uram, mily gyermekek vagyunk mi, még a legbölcsebbek is! Mikor Isten jár a földön, néha századokra vannak egymástól léptei. Te láttad Boldizsárt?

- És hallottam, amint elbeszélte történetét - mondá Ben-Húr.

- Csoda!... igazi csoda! - kiáltott föl Szimonidesz rajongó hittel. - Amit ő elbeszélt, úgy tetszett, mintha a feleletet hallanám, amelyre oly sokáig vártam; az Isten szándéka hirtelen föltárult előttem. A király szegény akar lenni, mikor eljön: szegény és baráttalan; kiséret nélkül, hadseregek nélkül, városok vagy erődök nélkül; királyságot fog felállítani, és Rómát leigázza és eltörli. Lásd, lásd, ó uram! te erőtől duzzadsz, te a fegyverekben jártas és gazdag vagy: nem látod-e az alkalmat, melyet az Úr küldött neked? Ne lenne az ő szándéka a tied is? Vajjon születhetik-e ember tökéletesebb dicsőségre?

- De a királyság, a királyság! - felelte Ben-Húr mohón. - Boldizsár azt mondja, hogy a lelkek királysága lesz.

A zsidó büszkeség tört ki Szimonideszből, midőn ajakát kicsinylően elbiggyesztette:

- Boldizsár csodálatos dolgok tanúja volt... csodák tanúja, ó uram; és midőn azokról beszél, hívőleg meghajlok, mert személyesen látta és hallotta azokat. De ő Mizraim fia és még nem is prozélita. Én hát inkább hiszek a prófétáknak, akik világosságukat egyenest az égből nyerték... Hozd ide a tórát, Eszter.

Eszter egy csomó, sötétbarna vászonba gondosan burkolt tekercset hozott, melyek mind arany betükkel voltak írva.

- Hiszel-e a prófétákban, uram? - kérdezte Szimonidesz. - Tudom, hogy hiszel, mert ilyen volt minden hozzádtartozónak a hite is... Add ide, Eszter azt a könyvet, mely Izajás látomásairól beszél.

Fogta az egyik tekercset, melyet leánya kibontott és olvasta: «A nép, mely sötétségben jár vala, nagy világosságot látott... Mert kisded született nekünk és fiú adatott nekünk: kinek vállán van a fejedelemség... gyarapodni fog birodalma és a békességnek nem lesz vége, Dávid királyi székén, és az ő országában ül, hogy megerősítse azt és megszilárdítsa az ítélet és igazság által mostantól és mindörökké...» Hiszel-e a prófétákban, ó uram?... Most, Eszter, az Úrnak azt az igéjét, mely Mikeáshoz jutott.

A leány odaadta a kért tekercset.

- «De te» - kezdte olvasni Szimonidesz: - «de te, efratai Betlehem, habár kicsiny vagy Júda ezrei között, mégis te belőled származik nekem, aki uralkodó legyen Izraelben...» Ez ő volt, ugyanaz a gyermek, akit Boldizsár a barlangban látott és imádott. Hiszel-e a prófétákban, ó uram?... Eszter, add ide Jeremiás szavait.

Átvevén a tekercset, olvasni kezdett: «Ime eljőnek a napok, úgymond az Úr, és föltámasztom Dávid igaz csemetéjét; és országlani fog mint király, és bölcs lesz, és itéletet és igazságot tesz a földön. Ama napokban megszabadul Júda, és Izrael bátorságban fog lakni...» Mint király fog országlani: mint király, ó uram! Hiszel-e a prófétákban?... Most, leányom, Júda ama fia szavainak tekercsét, akiben semmi hiba sem volt.

Eszter átadta neki Dániel próféta könyvét, és Szimonidesz tovább olvasott:

- «Néztem az éjjeli látomásban, és ime, az ég felhőiben jöve egy, mint az ember fia... És hatalom adatott neki, és dicsőség és ország, hogy minden népek, nemzetségek és nyelvűek szolgáljanak neki; az ő hatalma örökkévaló hatalom, mely el nem múlik, és országa, mely el nem enyészik...» Hiszel-e a prófétákban, ó uram?

- Elég! Hiszek! - kiáltott föl Ben-Húr lángoló lelkesedéssel.

- Nos aztán? - kérdezte Szimonidesz. - Ha a király szegényen jő el: nem akarna az én uram segítséget adni neki az ő bőségéből?

- Segítséget adni? Az utolsó sékelig és az utolsó lehelletig. De miért beszélni arról, hogy szegényen jön el?

- Add ide, Eszter, az Úr szavát, amint Zakarjáshoz jutott - szólt Szimonidesz.

A leány megint egy tekercset adott neki.

- Halld, hogyan fog a király bevonulni Jeruzsálembe... Vigadj nagyon, ó Szijón leánya... Ime, a te királyod jő hozzád, az igaz és üdvözítő; ő szegény, és szamáron ülve jő, a szamár fiatal vemhén.

Ben-Húr félrenézett és megcsikorgatta fogait.

- Mit látsz, ó uram? - kérdezte Szimonidesz meghökkenve.

- Rómát! - felelte a másik sötéten - Rómát és az ő légióit. Velük laktam táboraikban. Ismerem őket.

- Ah! - sóhajtott Szimonidesz. - A király számára választott légiók ura fogsz lenni, és milliók-nak parancsolsz.

- Millióknak? - álmélkodott Ben-Húr.

- Te a szegény királyt láttad, amint övéihez jön - felelte Szimonidesz kevélyen - jobb kéz felől láttad őt, bal felől pedig a cézár légióit, és azt kérdezted: «Mit tehet ő?...»

- Ez volt csakugyan a gondolatom, - szólt Ben-Húr csüggedten.

- Ó uram! - folytatta Szimonidesz: - Te nem tudod, mily erős a mi Izraelünk. Te úgy gondolsz reá, mint a babiloni vizeknél sírdogáló, bánatos öregre. De menj föl Jeruzsálembe a legközelebbi húsvétra, és állj meg a Xisztusznál vagy a kalmárok utcáján, és lásd meg valódi arculatját. Az Úr igérete, melyet Jákob atyának adott, hogy megsokasítja a nemzetségét: törvény volt, melynek folytán népünk nem szünt meg gyarapodni még a fogságban sem; szaporodtak az egiptomi lába alatt; a rómaiak ökle csak egészségükre szolgált úgy, hogy Izrael most valóban nemzet. Jeruzsálem csak egy kő a templomban, vagy a szív a testben. Te azonban számláld meg a hívek csapatjait, kik az ősi csatakiáltásra várnak: «Sátoraidba, ó Izrael!...» Számláld meg a sokaságot Perzsiában, azoknak gyermekeit, akik nem akartak visszatérni a fogságból; számláld meg a sok testvért, akik Egiptom és a távolabbi Afrika partjain nyüzsögnek; számláld meg a héber gyarmatosokat, kik hasznukat a nyugaton gyarapítják Lodinumban és Spanyolország kereskedő piacain; számláld meg a tisztavérűeket és a prozélitákat Görögországban és a tenger szigetein és fölebb Pontuszban és itt Antiókhiában, és azokat, akik magának Rómának tisztátalan falai árnyékában elátkozva tanyáznak; számláld meg az Úr imádóit, kik szomszédságunkban, a sivatagokban sátorok alatt laknak, valamint a Níluson túl levő sivatagokban: és a Káspi-tengeren túl levő vidékeken és fönnebb, még Góg és Mágóg ősi országaiban is... Számold meg mindannyiukat és hogyha kész vagy a számlálással: ime, a kardforgató kezek! ime, a királyság, mely készen áll a Messiás számára, aki ítéletet és igazságot tesz az egész földön: Rómában ép úgy, mint Szijónban!

Ilderimre úgy hatott ez a kép, mint a trombita harsogása. - Ó, csak visszatérne ifjúságom! - kiáltotta talpra szökve.

Ben-Húr csendesen ült. Ez a beszéd fölszólítás volt arra, hogy életét és vagyonát annak a titokzatos lénynek szentelje, aki mind Szimonidesznél, mind a jámbor egiptominál nagy remények középpontja volt. Vére hevesen lüktetett, a káprázatos ábránd csábította, de még egy lökésre volt szükség.

- Higyjük, hogy minden úgy van, ahogy te mondtad, ó Szimonidesz - szólt most Ben-Húr: - hogy a király eljön és országa olyan lesz, mint Salamoné; mondjuk továbbá, hogy kész vagyok átadni magamat és mindent, amim van, neki és az ő ügyének. Még mindig nem tudjuk mihez fogjunk? Úgy tegyünk-e, mint az építő vak emberek? Addig várjunk, míg a király eljön? Vagy míg érettem küld? Te koros és tapasztalt férfiú vagy. Felelj.

Szimonidesz azonnal válaszolt.

- Nincs választásunk - mondta határozottan - nincs. Ez a levél - míg beszélt, elővette Messzala sürgős iratát - ez a levél jeladás a cselekvésre. A Messzala és Grátusz közt tervelt szövetséggel szembeszállni nincs elég erőnk. Nincs befolyásunk Rómában, sem erőnk itten. Ők megölnek téged, ha még várakozunk. Hogy mily irgalmasok azok: nézz reám és ítéld meg!

Megrázkódott a borzasztó visszaemlékezésre.

- Ó én jó uram - folytatta összeszedvén magát: - erős vagy-e... a szándékban értem?

- A szándékban és a bosszúban egyaránt - felelte Ben-Húr sötéten. - Ez életem célja: a bosszú!

A szikra a gyúlékony szenvedélyre esett. Szimonidesz szemei föllángoltak, a kezei reszkettek. Gyorsan, zihálva felelt:

- A bosszú jog szerint a zsidóé; az a törvény.

- A teve, sőt a kutya se felejti a bántalmat - kiáltott föl Ilderim.

Szimonidesz azonnal fölvette gondolatának megszakadt fonalát.

- Van egy munka a királyért, melyet teljesíteni kell eljövetelének közeledtekor. Nem kételkedünk, hogy Izrael lesz az ő jobb keze; de az békés kéz és nem ügyes a harcban. A milliók közt nincs egy gyakorlott csapat, nincs egy hadvezér. Heródes zsoldosait nem számítom, mert azok csak azért vannak, hogy bennünket szétmorzsoljanak. Pedig, amikor majd a pásztor fegyvert ölt és dárdát meg kardot ragad és a legelő nyájak harcoló oroszlánokká változnak: valakinek, fiam, a király mellett, az ő jobbján kell lennie. És ki legyen ott, ha nem az, aki ezt a munkát jól végzi?

Ben-Húr arca kipirult a kilátásra, de még világosabb beszédet akart, így szólt tehát:

- Látom; de beszélj egyenest. A végzendő dolog: az egy; hogy mint végezzük: az a másik.

Szimonidesz hörpentett a borból, melyet Eszter hozott neki és kifejtette gondolatát:

- A sejk és te uram, ti lesztek a főnökök, mindegyik külön szereppel. Én itt akarok maradni, folytatván a vagyongyüjtést, hogy a forrás ki ne száradjon. Te menj Jeruzsálembe és onnan a vadonba és kezdd megszámlálni Izrael fegyverfogható férfiait, válassz századosokat és gyakorold be őket, titkos helyeken halmozz föl fegyvereket, amiben segítségedre leszek. Megkezdvén fönn, Pereában, menj aztán Galileába, ahonnan csak egy ugrás Jeruzsálem. Pereában a sivatag is hátvéd és Ilderim kezed ügyében lesz. Ő az utakat fogja őrizni, úgy hogy semmi se fog áthaladni rajtuk a te tudtodon kívül.

Ben-Húr a sejkre nézett.

- Úgy van, amint ő mondja, Húr fia - bólintott az arab. - Én szavamat adtam és ő megelégszik azzal; de neked esküt teszek, mely leköt engemet és törzsem kész kezeit és minden dolgot, ami szolgálatra lehet.

Most mind a három - Szimonidesz, Ilderim és Eszter - merően Ben-Húrra nézett.

- Minden embernek van - sóhajtott Ben-Húr búsan - minden embernek van egy örömpohara, melyet számára töltöttek és előbb vagy utóbb kezébe kerül és megizleli és megissza... minden embernek van, csak nekem nincs. Ha szót fogadok nektek és a síkra kilépek, vége a békének és a reményeknek, melyek köréje fonódtak. Beléphetek az ajtón és a nyugodt élet kapui bezáródnak mögöttem és soha többé meg nem nyilnak, mert Róma őrzi valamennyit. Az ő számkivetése vár rám és az ő kopói fognak követni. A városok közelében a sírokban és a legtávolabbi dombok nyirkos barlangjaiban kell ennem a kenyérhajat és keresnem a pihenést.

A beszédet zokogás szakította meg. Mindnyájan Eszter felé fordultak, aki apja vállára rejtette könnyes arcát.

- Nem gondoltam reád Eszter - szólt Szimonidesz gyöngéden, mert őt magát is mélyen meghatotta Ben-Húr beszéde.

- Most már jól van, Szimonidesz - folytatta Ben-Húr fölvidulva. - A férfi könnyebben viseli a kemény sorsot, ha tudja, hogy részvéttel vannak iránta. Érzem, hogy el kell vállalnom azt a szerepet, amelyet kijelöltél; és mivel itt maradni annyi, mint dicstelen halállal kimulni: egyszeriben a dologhoz akarok látni.

- Ábrahám Istene segítsen bennünket! - fohászkodott Szimonidesz.

- Még egy szót, barátaim - folytatta Ben-Húr. - Engedelmetekkel a magam ura akarok lenni a játékok befejeztéig. Mert mérkőzni akarok Messzalával a cirkuszban, hogy porig alázzam és rajta kezdjem a boszút.

Ilderim azonnal beleegyezett és Szimonidesznek se volt kifogása, mert ameddig Grátusz nem felel Messzalának, nem volt mitől félniök. Ez pedig egy hétnél előbb nem történhetett.

- Hozasd elő a lovakat - szólt most Ben-Húr. - Vissza akarok térni a ligetbe: a négyes örülni fog, ha meglát.

***

Másnap éjjel, a negyedik óra tájban, Ben-Húr a nagy árúház terraszán állott Eszterrel. Alattuk, a rakodónál, nagy lótás-futás, a csomagok és ládák ki- és berakása, emberek kiáltozása folyt össze zűrzavaros lármába. Egy gályát raktak meg a rögtöni indulásra és ez a gálya megállás nélkül sietett Osztiába, Róma kikötőjébe.

Ben-Húr nehéz szívvel nézte a gályát és Rómára gondolt. A Héthalom csodás városára, mely a világ szive volt akkor, ahol rengeteg vagyonával fenékig üríthette volna az élet örömeinek poharát. Hivogatta, csábítgatta az a pompázó élet, amely egyik szórakozást a másik után kínálta föl, - és elszorult szívvel gondolt a sivár esztendőkre, amelyek csak szenvedést, fáradalmakat, tömérdek veszélyt hoznak reá, - sőt talán a halált is... mert hiszen győzhet-e majd a cézárok légiói ellen, melyek acélabroncsként tartják össze Róma világbirodalmát? És, ahogy mind erre gondolt, önkénytelenül kiszaladt száján a kérdés:

- Voltál-e valamikor Rómában?

- Nem, soha, - felelte Eszter.

- Szeretnél-e oda menni?

- Félek Rómától - mondta a fiatal leány halkan és észrevehetően összerezzent.

Az ifjú ekkor reánézett, de a gyér világosságban nem láthatta tisztán a leány arcát. Most ismét Tirzára emlékeztette őt, és hirtelen gyöngédség fogta el... hiszen ép így állt vele elveszett húga a háztetőn, a Grátusszal történt baleset szomorú reggelén. - Szegény Tirza! Hol van ő most?...

- Nem gondolhatok Rómára másként, - folytatta Eszter halkan, - csak mint valami szörnyetegre, mely a legszebb országok egyikét megszerezvén, ott hever, hogy az embereket romlásba és halálba csalogassa... Szörnyeteg, ragadozó vadállat, mely örökké vért szomjazik. Miért akarod...

Habozott, lesütötte a szemét és elhallgatott.

- Folytasd - biztatta Ben-Húr.

A leány közelebb húzódott hozzá, ismét fölnézett reá és most már bátrabban beszélt:

- Miért akarod ellenségeddé tenni? Miért nem békülsz ki inkább vele, hogy nyugodt légy? Sok bajod volt és mind elviselted; túlélted a töröket, amelyeket ellenségeid neked állítottak. Bánat emésztette föl ifjúságodat; jól van-e, hogy hátralevő napjaidat is annak add?

Úgy tetszett, hogy a leányos arc közeledik hozzá és fehérebb lett, amíg a könyörgés tartott; Ben-Húr odahajolt a fiatal leányhoz és szeliden kérdezte:

- Mit akarnál Eszter, hogy cselekedjem?

A leány habozott egy pillanatig s aztán szintén kérdéssel felelt:

- Róma közelében van egy villád. Igaz, hogy szép?

- Szép, - felelte Ben-Húr: - kis palota kertek közepén, csigákkal behintett fasorokkal; kívül és belül szökőkutak; az árnyékos zugokban szobrok; a dombok venyigékkel borítva és tetejükről hogy Neápolisz meg a Vezúviusz is látható és a tenger biborkék tükrét nyugtalan vitorlák pettyegetik. Cézárnak a közelben van egy nyaralója, de Rómában azt mondják, hogy a régi Arriusz-villa a legcsinosabb.

- És az élet nyugodt benne?

- Sehol se nyugodtabb a nyári nap és a holdas éjjel, mint a villában. Semmi se háborítja a csöndjét: legfölebb a boldog madarak csicsergése, vagy az ugráló szökőkutak zaja. Egyhangú és csöndes az élet ottan, és csak annyiban változik, hogy a régi virágok elhervadnak és ujak nyilnak helyettük és a napfényt a költöző felhő árnyéka váltja föl... De miért kérdezed?

- Jó uram...

- Ne így, Eszter: ne így, - vágott közbe Ben-Húr. - Hívj barátodnak, bátyádnak, ha tetszik; én nem vagyok urad, és nem is akarok az lenni. Hívj bátyádnak.

Nem láthatta az öröm fellobbanását, mely pirosra festette a leány arcát, nem láthatta a szemek ragyogását se, melyek a csillagos éjszakában révedeztek.

- Nem érthetem az oly természetet, - mondta habozva Eszter, - mely többre becsüli azt az életet, amelyre készülsz, az olyan életet...

- Mely erőszakos és véres is lehet, - szólt közbe az ifjú, a mondatot kiegészítve.

- Hogy lehet hát többre becsülni ezt az életet annál, mely abban a szép villában folyhatna?

- Nem becsülöm többre Eszter, - szólt Ben-Húr komolyan. - De te nem tudsz mindent. A római kapzsi és gonosz; nem hagyván élveznem az életet. Itt maradni annyi, mint meghalni; és ha odamegyek, a vég ugyanaz lesz: egy megmérgezett pohár, az orgyilkos döfése, vagy a biró itélete, hamis eskű alapján. Messzala és Grátusz prokurátor gazdagok apám vagyonának elrablásából és most sokkal fontosabb reájuk nézve, hogy megtartsák a rablott zsákmányt, mint kezdetben annak megszerzése volt. A békés megegyezés lehetetlen köztünk; hiszen engem kifosztottak, a családomat pedig föld alá dugták valami börtönbe. Ha megtalálom őket: ne lakoljon-e meg a bűnös, aki sanyargatta őket? Ha erőszakos halált szenvedtek, megmeneküljenek-e a gyilkosok? Ó, nem tudnék aludni az álmok miatt! Sem a legszentebb szeretet nem birna semmiféle mesterfogással oly nyugalomba ringatni, melyet a lelkiismeret meg ne fojtana.

- Hát oly boldogtalan vagy? - kérdezte a fiatal leány reszkető hangon. - Semmit, semmit se lehet tenni?

Ben-Húr megfogta Eszter kezét és gyöngéden kérdezte:

- Annyira szorgoskodol miattam?

- Igen - felelte a leány egyszerűen.

A kéz meleg volt, és egészen elveszett Ben-Húr tenyerében. Érezte, hogy reszket. És ekkor hirtelen feltünt emlékében az egiptomi, e kicsikének ellentéte; oly magasan, oly merészen, oly ravasz hizelgéssel, oly csodálatos szépséggel és modorral, amely megbabonáz. Csak egy villanása volt az emlékezésnek, aztán eltünt a kép; és Ben-Húr ajkaihoz emelte a kezet.

- Légy te második Tirzám, Eszter, - mondta gyöngéden és elbocsátotta a kicsiny, meleg kezet.

- Ki az a Tirza?

- Az én kis hugom, akit a római elrabolt tőlem és akit meg kell találnom, mielőtt megnyugodhatom, vagy boldog lehetek.

Épen ekkor egy fénysugár lövelt a házból a terrász felé és rájuk esett; odanézvén, látták, hogy egy szolga kitolja Szimonidesz székét az ajtón. A kereskedőhöz mentek s mialatt köszöntötték, a hajósok eloldották a gálya köteleit. A fáklyák lobogtak, a tengerészek vígan daloltak és a hajó elvitorlázott, Antiókhiában hagyván Ben-Húrt, az *eljövendő király* ügyének szolgálatára.

A mérkőzés előtt.

A játékok előtt való nap délutánján Ilderim a versenyhez tartozó minden tulajdonát a városba vitette, úgy hogy a ligetből való kimozdulása valamely törzs vándorlásához hasonlított. Az útfélen levő nép nem mulasztotta el, hogy jót ne kacagjon ezen a tarka meneten; de Ilderim nem törődött ezzel, csak arra gondolt, hogy tizenkét óra mulva bottal ütheti a nyomát, aki üldözni akarja. Az ember sohasem biztosabb, mint mikor kinevetik; és a ravasz, vén arab tudta ezt.

Ilderim is, meg Ben-Húr is úgy vélekedtek, hogy Messzala nem fog erőszakos eszközökhöz nyúlni velök szemben, csak a cirkuszban való mérkőzés után. Ha ott vereséget szenved, kivált ha Ben-Húrtól szenved vereséget, azonnal el lehetnek készülve a legrosszabbra, amit csak Messzala tehet; nem fog várakozni a Grátusztól érkező utasításokra sem. Eszerint tették meg intézkedéseiket, hogy a veszély útjából kitérjenek. Most jókedvvel lovagoltak együtt, nyugodtan bízván a holnapi sikerben.

Az úton Mallukhra bukkantak, ki már várakozott rájuk és meghozta a játékok programmját, melyet átadott Ilderimnek; azután Ben-Húrhoz fordult:

- Fogadd szerencsekívánataimat, Arriusz fia. Most már semmi sincs, ami megakadályozza mérkőzésedet Messzalával. A te szined fehér, a Messzaláé skárlát és arany. A gyermekek már fehér szalagokat kinálgatnak az utcákon; holnap a városban minden arab és zsidó azt fog viselni. A cirkuszban meglátod, hogy a fehér mily szépen osztozni fog a pirossal a karzatokon.

- A karzatokon... de nem a Porta Pompae fölött, a versenybirák székén.

- Nem; ott a skárlát és arany fog uralkodni. De ha nyerünk - Mallukh fölkacagott az örömtől erre a a gondolatra: - ha nyerünk, hogyan fognak reszketni a méltóságos urak! Fogadni fognak, természetesen, mert gúnyolnak mindent, ami nem római... kettőt, hármat, ötöt tesznek egy ellen Messzalára, mert ő római. Hangját meghalkítván tette hozzá:

- Nem illik a zsidónak, aki a templomban foglal helyet, hogy pénzét ily kockára tegye; de bízván, lesz egy barátom a konzul ülése mögött, aki az ajánlatokat hárommal, vagy öttel, vagy tízzel egy ellen elfogadja... mert a bolondulás ily magasra hághat. Hatezer sékelt bocsátottam rendelkezésére ebből a célból.

- Ej, Mallukh - szólt Ben-Húr vidáman, - ha ma éjjel találkozol barátoddal, adj neki utasítást, hogy iparkodjék Messzalával és társaival fogadni; Ilderim négyese legyen a Messzaláé ellen.

- Ennek az lesz a hatása, hogy az érdeklődést a ti versengéstekben összpontosítja, - mondta Mallukh.

- Épen ezt akarom, Mallukh.

Mallukh fürkészőleg fordítá szemét Ben-Húrra, aki így folytatta:

- Ne nyerjem-e vissza, amit elrabolt tőlem? Más alkalom nem igen lesz. Bár a vagyonában is épúgy megtörhetném, mint büszkeségében! Jákob atyánk nem vehetné rossz néven.

Az eltökélt akarat kifejezése ült szép arcára, míg tovább beszélt:

- Igen, úgy legyen! Hallod, Mallukh! Ajánlj talentumokat, ha akadna valaki, aki oly nagyot merne. Öt, tíz, húsz talentumot; igen: ötvenet, ha a fogadás magával Messzalával lehetne.

- Hatalmas összeg ám az - aggodalmaskodott Mallukh. - Biztosítékot kellene szereznem.

- Meglesz. Menj Szimonideszhez és mondd meg neki, hogy szivem kívánja az ellenségem megrontását és az alkalom oly rendkívüli sikert igér, hogy ily kockázatokat választhatok. A mi részünkön lesz atyáink Istene. Menj, jó Mallukh. Ne szalaszd el ezt.

- Még egy dolog van, - szólt most Mallukh, bucsúzás előtt. - Nem férkőzhettem magam Messzala kocsijához, de másvalakim volt, aki megmérte azt; és az ő jelentése szerint a kerék agya egész tenyérnyivel magasabban van a földtől, mint a tiedé.

- Egy tenyérnyivel! Oly sokkal? - kiáltott Ben-Húr vidáman. - Azután Mallukh fölé hajolt és halkabban mondta: Mivel Júda fia vagy, Mallukh, és hű vagy atyádfiaihoz, bérelj egy ülést a diadalkapu fölötti karzaton, az oszlopok homlokzatán lévő erkély alatt és jól vigyázz, mikor a fordulókat ott csináljuk; jól vigyázz, mert én... Nem, Mallukh, hadd maradjon kimondatlan! Csak menj oda és jól vigyázz.

E pillanatban Ilderim felkiáltott.

- Hah! Isten fényességére! mi ez?

Odanyujtotta a programmot Ben-Húrnak, hogy olvassa. Hat résztvevő volt mindössze - csak négyesek voltak megengedve; és, hogy a föllépés érdekesebb legyen, a versenyzők mind egyszerre futtatnak a futtatáshoz. Azután következett mindegyik négyes leirása:

I. A korinthuszi Lizippusz négyese: két szürke, egy pej és egy fekete; tavaly Alexandriában, azután Korinthuszban versenyzett, hol nyertesek voltak; hajtó: Lizippusz. Szine: sárga.

II. A római Masszala négyese: két fehér, két fekete; tavaly a Cirkusz Maximuszban előadott cirkuszjátékok győzői; hajtó: Messzala. Szinek: skárlát és arany.

III. Az athénei Kleanthesz négyese: három szürke, egy pej; tavaly az iszthmoszi játékoknál nyertek; hajtó: Kleanthesz. Szin: zöld.

IV. A bizanci Dikéusz négyese: két fekete, egy szürke, egy pej; az idén: Bizanciumban nyertek; hajtó: Dikéusz. Szin: fekete.

V. A szidóni Admétusz négyese: mind szürke. Háromszor pályáztak Cezáreában és háromszor győztek; hajtó: Admétusz. Szin: kék.

VI. Ilderimnek, a sivatag sejkjének négyese. Mind pej; először versenyeznek; hajtó: Ben-Húr, zsidó. Szin: fehér.

Hajtó: Ben-Húr, zsidó!... Miért ez a név «Arriusz» helyett? Ben-Húr Ilderimre nézett. Megértette az arab fölháborodását. Mind a ketten ugyanarra a következtetésre jutottak: a kéz Messzala keze volt!

***

Alig borult az este Antiókhiára, mikor az Omfalusz, csaknem a város közepén, olyan lett, mint egy háborgó forrás, amelyből minden irányba, de kivált lefelé a Nimfeumhoz és keletre s nyugatra, Heródes oszlopcsarnoka hosszában rengeteg népáradat hullámzott ide-oda. Csaknem mindenki a holnapi futtatásra hirdetett kocsiversenyzők egyikének vagy másikának szineit viselte és sajátságos módon három szin volt túlsulyban: a zöld, a fehér, a skárlát és arany.

A szigeten levő palota szalónjában ismét égett az öt nagy gyertyatartó. A társaság csaknem ugyanaz, amelyet már látunk ottan. A divánon ott hevernek az alvók meg a ruharakások és az asztalokon most is zörög a kocka. De a társaság nagyobb része semmit sem csinál. Körülsétálnak, rettentően ásítoznak, vagy megállnak, amint egymással találkoznak, hogy semmiségekről szót váltsanak. Most már unatkoznak, mert a feladatukat elvégezték: vagyis jegyzőtáblácskáik tele vannak fogadásokkal minden versenyre: a futásra, a birkózásra, az ökölvivásra;

szóval mindenre, - a kocsiversenyt kivéve. Erre pedig azért nem, mert nem találnak senkit, aki egy dénárt is kockára tenne Messzala ellen. A szalonban nincs más szin, csak az övé és senkise gondol az ő vereségére. Hiszen egy császári lanista készítette elő és az ő lovai nyertek a Cirkusz Maximuszban is a legutolsó játékok alkalmával. És aztán - ó, igen... Messzala: római! Ő maga ott ül az egyik sarokban, a diványon pihenve. Körülötte, ülve vagy állva, rendes bámulói vannak, akik kérdésekkel zaklatják. Majd nyilik az ajtó, amelyen Drúzusz és Ceciliusz lépnek be.

- Ah! - kiáltja az ifjú herceg, Messzala lábainál a diványra vetvén magát. - Ah, Bakhuszra, fáradt vagyok!

- Hol jártál? - kérdezte Messzala. - És láttál-e valamit, ami érdekes?

- A fehérek menetét, - felelte Drúzusz, félig fölemelkedve. - A fehérek egy pártjával találkoztunk és zászlójuk is volt. De... ha, ha, ha!... Csőcselék volt a sivatagból, Messzalám és bélzabálók a jeruzsálemi jákob-templomból. Mi közöm lett volna hozzájuk?

E pillanatban fönt, az ajtó körül hangos fölkiáltás hallatszott; és mivel a zaj egyre tartott, a kockajátékosok abbahagyták játékaikat, az alvók fölébredtek, a szemüket dörzsölték, előhúzták tábláikat és a közös középpont felé siettek. Az idegen vendég, a tolongás oka, ugyanaz a tisztes zsidó volt, aki együtt érkezett hajón Ben-Húrral. Komolyan, nyugodtan lépett be. Ruhája kifogástalan fehér volt; olyan volt turbánjának a kelméje is. A fogadtatásra meghajolva és mosolyogva, lassan a középső asztal felé tartott. Odaérkezvén, úri módon összevonta maga körül ruháját, leült és intett a kezével. Az ujján csillogó drágakő nem csekély mértékben hozzájárult ahhoz, hogy csönd legyen.

- Rómaiak - kezdte - legnemesebb rómaiak, üdvözöllek titeket!

- Kedélyes, Jupiterre! Ki ez? - kérdezte Drúzusz.

- Egy zsidó kutya - felelte Messzala - a neve Szanballat, a hadsereg szállítója; lakása Róma; roppant gazdag; azzá lett, mert szállításokat vállal, melyeket sohasem szállít. Gonoszságokat sző, de finomabban, mint a pókok szövik pókhálóikat. Jertek, Vénusz övére! csípjük meg őt!

Fölállt, amint beszélt és Drúzusszal a tömeghez csatlakozott, mely a szállító körül tolongott.

- Az utcán jutott tudomásomra, - folytatta a zsidó, előszedvén tábláit, melyeket kinyitott az asztalon - hogy a palotában nagy a kedvetlenség, mivel a Messzalára tett ajánlatokat senki se tartja. Az isteneknek, tudjátok, áldozatokra van szükségük; és én itt vagyok. Látjátok szinemet; fogjunk a dologhoz. Előbb megállapítjuk a különbséget, aztán az összeget. Mennyit adtok nekem Messzala ellen Ben-Húrra?

A merészség szemmelláthatóan megdöbbentette a hallgatókat.

- Siessetek! - unszolta őket a zsidó. - Dolgom van a konzulnál.

- Kettőt egyre! - kiáltott avagy féltucat ifjú egy hangon.

- Micsoda! - gúnyolódott a szállító meglepődve. - Csak kettőt egyre, és a tietek római?

- Végy hát hármat.

- Hármat mondasz?... csak hármat?... és az enyém csak egy zsidó kutya? Adj négyet! - folytatta Szanballat.

- Megvan a négy - szólt hirtelen az egyik, akit bántott ez a gúny.

- Ötöt... adj ötöt - sürgette a szállító állhatatosan.

Mély csönd támadt a gyülekezetben. Majd Szanballat ismét megszólalt:

- A konzul... a ti uratok és az enyém... vár reám. Adjatok ötöt... Róma becsületeért, ötöt.

- Legyen hát öt! - szólt valaki, mert bosszantotta a zsidó kihivó modora.

Nagy éljenriadal, mozgás támadt és ekkor Messzala maga is beleavatkozott a fogadásba.

- Legyen öt - mondta fölényesen.

Szanballat mosolygott és az irásra készült.

- Ha cézár holnap meghal, - mondta csipősen - Róma nem veszt el mindent. Legalább van egy másik, aki bátorsága miatt elfoglalhatja a helyét. Adj hatot, kérlek.

- Legyen hat - felelte Messzala.

Új kiáltás támadt, mely hangosabb volt, mint az első.

- Legyen hat - ismétlé Messzala. - Hat egyre, a különbség a római és a zsidó között. És, megállapodván a különbségben, ó megváltója a disznóhúsnak, most fogjunk hozzá. Az összeget... és gyorsan. A konzul érted küldhet és én akkor ki vagyok fosztva, mert elvesztem a nyereséget.

Szanballat föl sem vette, hogy most rajta nevetnek, hanem gyorsan írt és az irást odanyujtotta Messzalának.

- Olvasd, olvasd! - követelte mindenki. És Messzala olvasta.

> *Jegyzék.* - Kocsi-verseny. A római Messzala, a szintén római Szanballattal fogadván, azt mondja, hogy legyőzi Ben-Húr zsidót. A fogadás összege húsz talentum. A különbözet Szanballat részére: hat az egyre.
>
> Tanuk:
>
> *Szanballat.*

Nem volt semmi nesz. Oly nagy volt a meghökkenés, hogy senki se moccant és minden szem Messzalát leste, hogy mit fog tenni vagy szólani. Ő pedig szintén mozdulatlanul állt és agyában egymást kergették az ellentétes gondolatok. Érezte, hogy a tekintélye forog kockán és szerette volna megölni a zsidót, mialatt tétovázott, hogy mit tegyen. Ha vonakodik aláírni, vége a becsületének. És mégse írhatta alá, mert nem volt száz talentuma, sőt ennek az összegnek az ötödrésze sem. Szótlanul állt pár pillanatig és az arca elsáppadt. Végre egy eszme jött segítségére.

- Te zsidó! - kiáltott föl dölyfösen. - Hol van neked húsz talentumod? Mutasd meg.

Szanballat kihivó mosolya fokozódott:

- Itt - mondta és egy papirost nyujtott át Messzalának.

- Olvasd, olvasd! - követelték a körüllevők, mind fölállva.

És Messzala ismét olvasott:

Antiókhia, Tammúz 16. napján.

> Az előmutatónak, a római Szanballatnak, rendelkezésére áll nálam ötven talentum, császári pénzben,
>
> *Szimonidesz.*

- Ötven talentum, ötven talentum! - visszhangozta a tömeg elálmélkodva.

Ekkor Drúzusz jött megmentésére.

- Herkulesre! - kiáltott föl Drúzusz hitetlenül. - A papiros hazudik és a zsidó is hazug. Cézáron kívül kinek áll a rendelkezésére ötven talentum? Le a szemtelen fehérrel!

A kiáltás dühös volt és dühösen ismételték; de Szanballat ülve maradt és mosolygása annál bosszantóbb lett, minél tovább tartott. Végre Messzala megszólalt.

- Csend! - kiáltotta harsányan. - Egy az egy ellen, honfitársaim... egy az egy ellen és ne mindannyian: tiszteletből ősi római nevünk iránt... Ó, te körülmetélt kutya! - folytatta Szanballathoz fordulva - hatot adtam neked egy ellen, nemde?

- Annyit, - bólintott a zsidó nyugodtan.

- Jó, - hagyta helyben Messzala - most pedig megállapítjuk a fogadás összegét. Írj hát ötöt a húsz helyébe.

- Van annyid? - kérdezte Szanballat komolyan.

- Az istenek anyjára, meg fogom mutatni az elismervényeket - felelte Messzala.

- Nem, az ily derék rómainak a szava is elég - mondta a zsidó. - De kerekítsd ki legalább az összeget... adj hatot és én irom.

- Írd hát úgy - hagyta rá a római.

És azonnal kicserélték az irásokat, mire Szanballat fölkelt és körülnézvén, mosolygás helyett vigyorgott. Egy emberfia se ismerte jobban azokat, akikkel dolga volt, mint ő. Ismét intett a kezével és így szólt:

- Rómaiak, még egy fogadást, ha mertek! Öt talentumot öt talentum ellen, hogy a fehér fog győzni. Együttesen szólítlak föl benneteket.

Az előkelő társaság meglepetése még nagyobb lett, mint az imént volt. Senkise tudott szólani: oly páratlan vakmerőségnek tetszett, hogy a szállító pari-fogadást ajánl egy zsidóra - Messzala ellen!

- Micsoda! - ingerkedett Szanballat még hangosabban. - Szájról-szájra járjon holnap a cirkuszban, hogy egy zsidó kutya a palota szalonjába ment, mely római nemesekkel volt teli... köztük egy cézár sarjadéka... öt talentumot ajánlott nekik egy az egyre Messzala ellen és nem volt bátorságuk azt elfogadni?

Ez a vágás talált és megnyitotta a néma ajkakat.

- Legyen meg, ó szemtelen! - kiáltott föl Drúzusz: - írd meg a kihivást és hagyd az asztalon. Holnap, ha látjuk, hogy csakugyan oly sok pénzed van a reménytelen kockázatra, én, Drúzusz igérem, hogy elfogadjuk az ajánlatot.

Szanballat újra írt és fölkelvén, mint mindig, nyugodtan mondta:

- Ime, Drúzusz, az ajánlatot nálad hagyom. Ha aláírjátok, küldd hozzám bármikor a verseny megkezdése előtt. A konzulnál, a Porta Pompae fölötti ülésben leszek. Béke veletek; béke mindnyájatokkal.

Meghajtotta magát és távozott, nem törődvén a csufondáros kiáltozással, mely kikisérte az ajtón..., Ám a pazar fogadás története még azon éjjel elterjedt az utcákon és a városban; és Ben-Húrnak, aki a négyessel együtt feküdt le, szintén elbeszélték azt, valamint azt is, hogy Messzala egész vagyona kockán forog.

És Ben-Húr még sohasem aludt olyan jóizűn, mint ezen az éjszakán, mely megelőzte a bosszú napjának hajnalát.

A cirkuszban.

Az antiókhiai cirkusz a folyam déli partján, csaknem a sziget átellenében állott és semmi tekintetben sem különbözött a rómaiak hasonló épületeitől. Mivel a játékokat a legszorosabb értelemben a közönség számára rendezték, a cirkuszba mindenkinek szabad bemenetele volt, de a nép ez alkalommal mégis félt, hogy nem lesz hely a számára és ezért már az előadások megkezdése előtt való napon jókor elfoglalták a szomszédos üres utcákat és tereket, hol ideiglenes tanyázásuk táborozó hadseregre emlékeztetett. Éjfélkor kitárták a bejáratokat és a csőcselék, betódulván, elfoglalta a számára kijelölt negyedeket, ahonnan, földinduláson vagy fölfegyverkezett katonaságon kívül, semmise lett volna képes kimozdítani őket. Az éjszakán át a padokon bóbiskoltak és ott reggeliztek, türelmesen és kíváncsian várván a játékok kezdetét.

A jobbmódú nép, ülőhelyei biztosítva lévén, a reggel első órája táján kezdett a cirkusz felé mozdulni; a nemesek és nagyon gazdagok gyaloghintón és formaruhás szolgák kíséretében jelentek meg. A második órában a tolongás a városból szakadatlan és megszámlálhatatlan áradathoz hasonlított.

Amint a fellegvárban a hivatalos napóra árnyékmutatója a második óra felének elmultát jelezte, a légió, teljes fölszereléssel és fényes lobogódíszben, pontosan lejött a Szulpiusz-hegyről; és mikor az utolsó kohorsz utócsapata is eltünt a hidon, Antiókhia betü szerint üres volt, mivel a sokaság a cirkuszba költözött belőle.

A harmadik órában végre a trombiták megharsanása csendet követelt és a százezer személyt meghaladó tömeg tekintete rögtön a cirkusz keleti szárnya felé fordult. Lenn volt a földszint, melynek közepét széles, boltíves átjáró szakította meg; ez volt a Porta Pompae és fölötte volt a legionárius-zászlókkal és jelvényekkel nagyszerűen diszített páholy, melyben a konzul ült. Az átjáró mindkét oldalán voltak az istállók, melyeket karceresznek hívtak s elülről mindegyiket tömör kapuk védték. Fölöttük volt az alacsony mellvédővel ellátott párkányzat, amely mögött az ülések emelkedtek.

Közvetlenül a Porta Pompae alatt van az aréna, tekintélyes kiterjedésű, sima tér, melyet finom, fehér homok borít. A futtatást kivéve, minden verseny itt fog lefolyni. Ezen a homokos arénán túl márványtalapzat van, mely három alacsony, szürke kőből faragott kúpidomú oszlopot tart; ezek az első sorompók, és a versenyfuttatás kezdő és befejező pontját jelzik. A talapzat mögött 10-12 láb szélességű és 5-6 láb magasságú fal kezdődik, mely innen épen kétszáz rőfnyire, vagyis egy olimposzi stádiumra terjed. A versenylovak a futást az első sorompó jobb felén kezdik meg és a fal mindig baljuk felől marad. A verseny kezdő és befejező pontjai tehát egyenest a konzullal szemközt, az arénán túl esnek; és épen azért az ő ülése, természetesen, a legkívánatosabb volt a cirkuszban.

Az erkély nyugati végén a pálya félkör alakban végződik és úgy van szerkesztve, hogy két nagy karzatot tart fönn. Közvetlenül a mellvédő mögött, az erkély födelén van az első ülés, honnan a következő padok emelkednek és mindegyik magasabb, mint az előtte való; rendkívül érdekes látvány tárul itt a szem elé: az egymás fölé emelkedő padok sokasága, mely emberi arcoktól vöröslik és ragyog s a különböző szinű öltözetektől tarkállik.

Most a Porta Pompae felől hangok és zene zajának összhangzatos vegyüléke támad. Hirtelen kitódul a menet énekkara, mellyel az ünnepség kezdődik; azután a rendező és a város polgári hatóságai, a játékok adói következnek díszruhákban, virágfüzérekkel; mögöttük az istenek; némelyeket emberek hordoznak gyaloghintókon, másokat pedig nagy, négykerekű, pazarul diszített kocsikon húznak; azután ismét a nap versenyzői, mindegyik aszerint öltözve, amint

futni, birkózni, ugrani, öklöződni vagy hajtani akar. Az arénán lassan áthaladván, a menet tovább megy, hogy körutat tegyen a versenypályán. A látvány szép és impozáns. A tetszés zsivaja megelőzi őket, mint ahogy a víz hullámzik és emelkedik a mozgó csónak előtt.

Az atléták fogadtatása még ennél is zajosabb, mert nincs ember a gyülekezetben, aki valamennyibe ne fogadott volna reájuk, habár csak egy fillérbe vagy garasba is. És ahogy a csoportok elvonulnak, a kegyelteket hamarosan felfödözik; nevük vagy hangosan kiválik a zajból, vagy jobban elárasztják őket virágokkal és koszorúkkal, melyeket az erkélyről dobálnak le. És ha kétséges volna, hogy melyik a legnépszerűbb játék, az most eldől, mert betódulnak a futtatók. A kocsik pompájához és a lovak csodás szépségéhez a hajtók adják a látványos keretet. Legfinomabb gyapjúkelméből készült, rövid, ujjatlan tunikájuk a megjelölt szinekből van. Mindegyiküket lovász kiséri, kivéve Ben-Húrt, aki valamely okból - talán bizalmatlanságból - egyedül akart menni; a többiek mind sisakosak, de ő nem. Midőn közelednek, a nézők a padokra állanak, a lárma észrevehetően erősödik és ugyanekkor az erkélyről repülő virágok zápora hull a kocsikra, melyek csaknem szinültig megtelnek.

Valamint a többi versenyzőknél, úgy itt is nagyon hamar kitünt, hogy némely hajtó nagyobb kegyben áll, mint mások; és ezt követi az a felfödözés, hogy a padokon csaknem mindenki, az asszonyok és gyermekek épúgy, mint a férfiak, bizonyos színt viselnek, leggyakrabban mell- vagy hajszalagot: majd zöldet, majd sárgát, majd kéket; de a roppant tömeget gondosan szemügyre véve, világos, hogy a fehér és a skárlát-arany a túlnyomó. A lelkesedés tehát leginkább a zsidónak meg a rómainak szól. És ahogy a hajtók a körmenetben tovahaladnak, az izgalom nőttön-nő; a második sorompónál, hol, különösen a karzatokon, a fehér az uralkodó szín, a nép, virágai fogytán, kiáltásokkal hasogatja a levegőt.

- Messzala! Messzala!

- Ben-Húr! Ben-Húr!

A menet befejeztével a pártoskodók leülnek és izgatott párbeszédek kezdődnek.

- Ah, Bakhuszra! nem volt-e szép? - kiáltja egy asszony, akinek romanizmusát a hajában lengő szinek elárulják.

- És mily pompás a kocsija! - feleli hasonló indulatú szomszédja. - Minden csupa elefántcsont és arany. Ha Jupiter úgy akarja, akkor nyer!

A hátuk mögött levő padon a megjegyzések egészen ellenkezők voltak.

- Száz sékelt a zsidóra! - kiáltja egy magas és rikácsoló hang.

- Ej, ne hirtelenkedjél - csitítja barátja a beszélőt. - Jákob fiai nem igen hódolnak a pogány játékoknak, melyek nagyon gyakran kárhozatosak az Úr szine előtt.

- Igaz, de láttál-e valaha valakit, aki hidegebb és biztosabb? És milyen karja van!

- És milyen lovai! - mondja a harmadik.

- És még hozzá - tódítja a negyedik - azt beszélik, hogy a rómaiak minden fogását érti.

Egy asszony kiegészíti a magasztalást:

- Igen, és ő szebb is, mint a római.

Midőn végre a felvonulás befejeződött és a Porta Pompae visszafogadta a menetet, Ben-Húr tudta, hogy vannak, akik imádkoznak érette. A Kelet szeme rajta függött, várták a mérkőzését Messzalával.

Három óra körül, a kocsiverseny kivételével, ledarálták a programmot. A vomitóriumok (kivezető ajtók) egyszerre megnyiltak és akik csak tehették, mind kisiettek a csarnokon kívül,

hol a vendéglősök tartózkodtak. Akik visszamaradtak, azok ásítoztak, beszélgettek, fecsegtek, tábláikban lapoztak és várták az utolsó számot, a legérdekesebbet: a kocsiversenyt. Ekkor jött meg a közönségnek az a része, amely csak a kocsiversenyt akarta látni. Ezek közt volt Szimonidesz és társasága, akiknek helye az északi főbejárat szomszédságában, a konzullal átellenben volt.

Amint a négy erős szolga behozta székében a kereskedőt, a kíváncsiság nagyon fölgerjedt. Néhányan azonnal a nevét mondták. A körüllevők meghallották és a padokon tovább adták nyugat felé; és erre gyorsan az ülésekre kapaszkodtak, hogy lássák azt az embert, akiről a kósza hír olyan regényt hozott forgalomba, hogy ahhoz foghatót sohase tudtak vagy hallottak. Ilderimet szintén megismerték és melegen üdvözölték; de senkise ismerte Boldizsárt, vagy azt a két nőt, aki sűrűn lefátyolozva követte őt. A nők Irasz és Eszter voltak.

Helyet foglalván, az utóbbi félénk tekintetet vetett a cirkuszra s a fátyolt összébb húzta arca körül; míg az egiptomi, vállaira eresztvén fátyolát, láttatni engedte magát és úgy nézett a színre, mintha észre se venné, hogy bámulják. Nemsokára néhány munkás befutott és krétázott kötelet kezdett kifeszíteni az arénán keresztül erkélytől erkélyig, az első sorompó oszlopainak átellenében. Ugyanabban az időtájban hat ember jött a Porta Pompaen át s az elfoglalt istállók mindegyikével szemben állást foglalt; mire minden részen hosszas zúgás támadt.

- Nézd, nézd! A zöld a négyes számhoz megy, jobb felől; az athénei van ott.

- És Messzala... igen, ő a kettős számban van.

- Nézd a fehéret! Nézd, átmegy, megáll; az az egyes szám... az egyes szám balról.

- Nem, ott a fekete áll és a fehér a hatos számnál.

- Úgy van.

Ezek a kapusok ugyanis olyan szinű tunikát viseltek, mint a versenyző kocsihajtók; midőn tehát a helyüket elfoglalták, mindenki tudta a külön istállót, melyben kegyeltje ebben a pillanatban várakozik.

- Láttad-e valaha Messzalát? - kérdezte az egiptomi Esztertől.

A zsidóleány megrezzent, mikor nem-mel felelt. A római, ha atyjának nem is, de Ben-Húrnak ellensége volt.

- Oly szép, mint Apolló - folytatta Irasz.

Midőn beszélt, nagy szeme felragyogott drágaköves legyezője mögött. Eszter reá nézett és azt gondolta: «Hát sokkal szebb, mint Ben-Húr?» A következő pillanatban hallotta, hogy Ilderim azt mondja atyjának: «Igen, az ő száma a hatos a Porta Pompaetól balra...» És azt gondolván, hogy Ben-Húrról beszélt, arra tekintett. Az istálló sövénykapujára rövidke pillantást vetvén, összehúzta fátyolát és gyorsan kis imádságot suttogott. Most hirtelen Szanballat jött a társasághoz.

- Épen most jövök az istállókból - mondta komolyan, meghajtván magát Ilderim előtt. - A lovak kifogástalan állapotban vannak.

- Ha vereség éri őket, - felelte Ilderim fojtott hangon, - azt kérem, hogy más valakitől legyen, csak ne Messzalától.

Aztán Szimonideszhez fordulván, Szanballat elővette táblácskáját és így szólt:

- Valami érdekeset hozok neked. Emlékszel, azt jelentettem, hogy a mult éjjel, mikor a fogadást Messzalával lezártuk, egy másikat is hagytam ott, melyet, ha elfogadtak, írásosan kellett ma a verseny megkezdése előtt hozzám küldeni. Itt van.

Szimonidesz fogta a táblát és gondosan átolvasta a jegyzéket.

- Igen, - mondta, - elküldtek hozzám, megkérdezni, vajjon van-e oly sok pénzed nálam. Őrizd meg jól a táblát. Ha veszítesz, tudod, hova kell jönnöd; ha nyersz... - az arca szigorú lett: - ha nyersz... ah barátom, láss hozzá! Gondod legyen reá, hogy az aláirók ne meneküljenek. Vedd meg rajtuk az utolsó sékelt is. Ők is ezt akarták velünk tenni!

- Bizzál bennem - mosolygott gúnyosan a szállító.

Elbúcsuzott és visszament a konzul páholyába, ahonnan jött. Közben a szünet véget ért, a trombitások jelt fúttak, mire a távollevők visszarohantak helyeikre. Egyidejűleg néhány szolga jelent meg az arénában, és, a választófalra mászván, a nyugati végén levő második sorompó közelében hét fagolyót helyeztek egy gerendára s aztán, visszatérvén az első sorompóhoz, egy másik gerendára hét más faalakot állítottak föl, melyek delfineket ábrázoltak.

- Mit akarnak azok a golyókkal és halakkal? - kérdezte a sejktől Boldizsár.

- Ezekkel számlálják, hogy hány fordulást tettek a kocsik - felelte Ilderim. - Mindegyik forduló végén levesznek egy labdát meg egy halat.

Ez volt minden előkészület, mire egy cifra-ruhás trombitás azonnal felállt a rendező mellől, hogy a kezdetet az ő parancsára pontosan jelezze. A nép fészkelődése és moraja rögtön lecsillapult. Minden arc kelet felé fordult és minden szem a hat istálló ajtaját leste, amely mögött a pályázók voltak. Szimonidesz arcán a szokatlan pirosság bizonyságot tett arról, hogy még őt is elfogta az általános izgalom. Ilderim keményen és dühösen húzogatta a szakállát.

- Nézd meg majd a rómait - mondta a szép egiptomi Eszternek, aki nem is hallotta ezt, mert összehúzott fátyollal, dobogó szívvel ült és Ben-Húrra várakozott.

A trombita kurtán és élesen harsant meg; mire az indítók, mindegyik kocsi számára egy, a sorompó oszlopai mögül leugrottak, hogy készek legyenek a segítségre, ha a négyesek közül valamelyik makrancoskodnék. Most másodszor is fölharsant a trombita és egyidejűleg a kapusok kinyitották az istállókat. Először a kocsihajtók lovas kiséri jelentek meg, mindössze öt, mert Ben-Húr elutasította a szolgálatot. A krétás kötelet leeresztették, hogy a lovasok átmehessenek rajta, aztán ismét felhúzták. A tömeg alig figyelt a lovasokra, mert egész idő alatt a türelmetlen lovak dobogása és a nem kevésbbé türelmetlen hajtók hangjai hallatszottak hátul az istállókban, úgy hogy senki egy pillanatra le nem vette volna szemét a kitárt ajtókról. A krétás zsinórt ismét felhúzták és a kapusok kihívták embereiket; az ajtónállók az erkélyen tüstént intettek kezükkel s egész erejükből kiáltozták: «Le! le!»

Mindegyik istállóból, mint megannyi nagy ágyú kilőtt töltései, kirohant a hat négyes fogat; és fönn az óriási gyülekezet felvillanyozva felállt és a padokra ugrálván, a cirkuszt és fölötte a levegőt szilaj ordításokkal töltötte be. Ez volt az az idő, amelyre oly türelmesen vártak! - ez volt a legfőbb érdekességű pillanat, melyről a játékok közhirré tétele óta beszéltek és álmadoztak.

- Ő jön... ott... nézd! - kiáltozta Irasz, Messzalára mutatva.

- Látom - felelte Eszter és Ben-Húrra nézett.

A fátyol visszahúzódott. A kis zsidóleány egy pillanatra bátor lett. Az a gondolat villant át az elméjén: mily öröm az: hőstettet vinni véghez a sokaság szeme láttára. És később is mindig megértette, hogy az emberek lelke ily időkben, a végrehajtás őrületében, kacag a halálon, vagy egészen megfeledkezik róla.

A pályázók most a cirkusznak majd minden részéről láthatók voltak, de a futtatás még nem kezdődött meg; először a krétázott kötélen kellett szerencsésen túl lenniök. A kötelet abból a célból feszítették ki, hogy az indulást egyenlővé tegye. Ha neki mennek a kötélnek, az ember-

nek és a lovaknak vesztétől kell félni; másrészről, ha félénken közeledik hozzá valaki, abban a veszélyben forog, hogy a verseny kezdetén hátramarad; és ez bizonyosan nagy veszteség azzal a nagy előnnyel szemben, amelyre minden versenyzőnek törekednie kellett: hogy a versenypálya belső felén levő választófalhoz legközelebb jusson.

Az aréna vakító fényben úszott; de minden hajtó először a kötélre nézett s azután az elérni óhajtott belső vonalra. Így mind a hatan, ugyanazon pont felé törekedve és dühösen vágtatva, kettős veszedelem felé rohantak. Az egyik, amely állandóan fenyegetett, az volt, hogy egymásnak rohannak és összegabalyodnak. A másik se volt kevésbbé veszedelmes. Mi történik, ha a rendező, nem lévén megelégedve az indítással, az utolsó pillanatban nem adja meg a jelet a kötél leeresztésére? Vagy ha nem adja meg a jelet idejében?...

Az átmérő körülbelül kétszázötven láb nagyságú volt. Gyors szem, biztos kéz, csalhatatlan itélet kívántatott hozzá. Ha most csak egy is félrenéz! Vagy elméje másfelé csapong! Vagy egy gyeplőt elejt!?... A hajtók mindegyike a legrövidebb vonalban indult a fal melletti hely felé, mert engedni annyi lett volna, mint a versenyt föladni; és ki mert volna engedni?... Az emberi természet nem olyan, hogy szándékát a pálya közepén megváltoztassa; és a bátorító kiáltások az erkélyről minden hajtóra ugyanazzal a hatással voltak.

A négyesek együtt közeledtek a kötélhez. Ekkor a rendező mellett álló trombitás hatalmasan jelt fujt, - de a kürtharsogás nem hallatszott húsz lépésnyire sem. A birák, látván a mozdulatot, mégis leejtették a kötelet, de egy pillanattal se korábban, mint a kürtös jelt adott, - miért is Messzala egyik lovának a patája megvágta a kötelet, amint leesett. A római, meg nem ijedve, kirázta hosszú ostorát, megereszté a gyeplőket, előre hajolt és diadalmas kiáltással elfoglalta a falat.

- Jupiter velünk! Jupiter velünk! - üvöltötte az egész római párt, az öröm őrjöngésével.

Amint Messzala befordult a fal mellé, tengelyének végén a bronz oroszlánfej megkapta az athénei jobboldali lógósának az első lábát, úgy hogy az állatot jármos szomszédjára vetette. Mind a kettő megakadt, kapálózott és elvesztette az irányt. Az őrök közbe akartak lépni. Az ezernyi nép borzadva tartotta vissza lélekzetét, csak fönn hallatszott a kiabálás, ahol a konzul ült.

- Jupiter velünk! - ordította Drúzusz őrjöngve.

- Ő nyer! Jupiter velünk! - felelték társai, látván, hogy Messzala előre vágtat.

Szanballat, táblával kezében, feléjük fordult és szólani akart; de a versenypályáról felhallatszó csattanás elnyelte a szavait. Riadtan fordult meg és lenézett az arénára, ahol rémületes dolgot látott.

Messzala elrohanván, az athénei jobbján a korinthuszi volt az egyetlen versenyző és Kleanthesz ebbe az irányba iparkodott fordítani megzavart négyesét. Ekkor azonban, mintha a balszerencse üldözte volna, a bizáncinak kereke, aki balfelől szomszédja volt, elütötte az athénei kocsijának farát, úgy hogy hajtója leesett a lábáról. Ez volt a csattanás, melyet nyomban követett a harag és félelem kiáltása, mikor a szerencsétlen Kleanthesz saját lovainak patái alá esett: - oly borzasztó látvány, melyre Eszter elfödte a szemeit.

A korinthuszi, a bizanci, a szidóni tovavágtatott, mintha semmise történt volna: vitte őket a verseny láza... Ekkor Szanballat Ben-Húrra nézett és ismét Drúzuszhoz és cimboráihoz fordult.

- Száz szeszterciuszt a zsidóra! - kiáltotta hangosan.

- Tartom! - felelte Drúzusz.

- Még százat a zsidóra! - ismételte Szanballat.

De senkise hallgatott reá. Újra kiáltott; megint nem feleltek neki: - a helyzet odalenn nagyon érdekfeszítő volt és a rómaiak nagyon kiabáltak:

- Messzala, Messzala! Jupiter velünk!...

Mikor a zsidó leány ismét föl mert nézni, egy csapat munkás a lovakat és a törött szekeret távolította el, egy másik csapat pedig magát az embert vitte ki az arénáról; és minden pad, ahol görög ült, szidalmaktól és bosszúért való fohászkodásoktól volt hangos. Eszter hirtelen leeresztette fölemelt kezeit; Ben-Húr sértetlenül elül volt, bátran előre hajtván a rómaival! Mögöttük, egy csapatban, a szidóni, a korinthuszi és a bizanci következett... A verseny javában folyt; a versenyzők lelke rajta csüggött; föléjük hajolva, az óriási sokaság szikrázó szemmel, szívdobogva leste az izgató futtatást.

Júdea legyőzi Rómát.

Mikor a helyért való kirohanás megkezdődött, Ben-Húr a hat versenyző legszélén volt balfelől. Egy pillanatra az ő szemét is félig megvakította az aréna tündöklő fénye, mint a többiekét; de mégis iparkodott szemügyre venni ellenfeleit és kitalálni szándékukat. Messzalára, aki több volt, mint ellenfele, fürkésző pillantást vetett. A finom patricius-arcon ott ült most is, mint régente, a jellemző, szenvedélytelen felsőbbség kifejezése, de Ben-Húr - lehet, hogy csak képzelődés volt, vagy a barna árnyék hatása, mely e pillanatban az arcvonásokra vetődött - mégis azt gondolta, hogy az embernek lelkét mintegy üvegen keresztül látja, sötéten, kegyetlenül, ravaszul, kétségbeesve; nem annyira izgatottan, mint elszántan - egy éberségben és heves elhatározásban megfeszült lelket, mely érzi, hogy minden kockán forog és utolsó erőfeszítésével, még a halál kockázatának árán is, törekszik a győzelemre.

De Ben-Húr elszántsága se volt kisebb. Mindenáron, minden kockázattal meg akarta alázni ellenségét! Jutalom, barátok, fogadások, kitüntetés - minden, amit csak gondolni lehet, hogy a versenyben érdekes, eltünt ebben az egy eltökélt szándékban. Még életének a kimélése se tarthatta volna vissza. De ebben az eltökélt akaratban nem volt semmi szenvedély; nem volt a fölhevült vérnek a szívből az agyba tódulása és onnan vissza, ami elvakít; nem ösztönözte semmi, hogy a szerencsére bizza magát; Ben-Húr nem hitt a szerencsében; sőt ellenkezőleg. Megvolt a maga terve és, bizva önmagában, soha nagyobb figyelemmel, soha nagyobb ügyességgel nem fogott a végrehajtáshoz.

Még az aréna fele útján se voltak, amikor már látta, hogy Messzala megszerzi a falat, ha összeütközés nem történik és a kötél leesik; hogy a kötél le fog esni, azon nem kételkedett; továbbá hirtelen felvillant benne a gondolat, hogy Messzala tudta, hogy a kötelet csak az utolsó pillanatban fogják leereszteni. Ezt abból az önbizalomból következtette, amellyel Messzala előre hajtotta a négyesét ugyanakkor, amidőn versenytársai, a kötéltől féltükben, mérsékelni igyekeztek lovaik rohanását. Csak Messzala vágtatott előre merészen, tudván, hogy megteheti, mert bizonyára előzetesen megállapodott a rendezővel, hogy a kötelet mindenesetre leereszteti.

A kötél tehát lehullt és a négyesek, a Ben-Húrét kivéve, szóval és ostorral való biztatások közt mind a versenytérre ugrottak; Ben-Húr egyelőre lemondott a falról; jobbfelé rántotta a gyeplőket és arabjainak teljes gyorsaságával átvágott versenytársai mögött a pályán a külső oldalra. Így, míg a nézők az athénei balesetéért reszkettek és a szidóni, a bizanci meg a korinthuszi tőlük kitelhető ügyességgel iparkodtak a bajban a bonyodalmat kikerülni, Ben-Húr kikerülte az összeütközést és a pályán Messzalával egy magasságban haladt, de kívülről. A bámulatos ügyesség, mellyel a szélső baloldalról minden időveszteség nélkül a jobb oldalon termett, nem kerülte ki a padokon ülők éles szemeit; a cirkusz újra és újra megrendült az ujjongástól. Ekkor Eszter örvendetes meglepetéssel tette össze a kezét, Szanballat pedig ekkor ajánlotta föl másodízben a száz szeszterciuszt, amelyre már nem akadt elfogadó; és ekkor kezdtek a rómaiak kételkedni, gondolván, hogy Messzala párjára - ha nem: mesterére - akadt a zsidóban!

És most, egymás oldalán, együtt futtatva, csak egy keskeny köz lévén köztük, mind a ketten a második sorompóhoz közeledtek. A három oszlop talapzata itt félkör idomú kőfal volt, mely körül a pálya és az átellenes erkély szabályos párvonalban kanyarodott. Ez a forduló volt a kocsihajtó ügyességének legékesenszólóbb bizonysága, - és a nézők érdeklődésének önkénytelen nyilvánulása volt az a csend, mely az egész cirkuszt betöltötte. A versenyben most hallatszott először tisztán a húzó paripák után ugráló szekerek zörgése és lármája... Ekkor Messzala, úgy látszik, észrevette Ben-Húrt és felismerte őt, mire a semmitől vissza nem riadó ember merészsége egyszerre meglepő módon fellobbant.

- Le Érosszal, éljen Mars! - kiáltotta, gyakorlott kézzel forgatván ostorát. - Le Érosszal, éljen Mars! - ismételte és Ben-Húr igyekvő arabjaira oly csapást mért, amilyenről azelőtt sohase tudtak.

Az ütést minden részen látták és a meghökkenés általános volt. A cirkuszban halálos csönd lett; de csak egy pillanatig; aztán önkénytelenül, mennydörgés gyanánt tört ki a nép méltatlankodó kiáltása az erkélyről.

A négyes ijedten ugrott előre. Soha eddig nem nyult kéz hozzájuk máskép, mint szeretettel; mindig gyöngéden ápolták őket és, amint nőttek: az emberek iránti bizalmuk még az embereknek is szép lecke lehetett. Ily finom természetű lények mit tehettek egyebet az ostorcsapásra, mint hogy ugorjanak, - akár csak a haláltól?... Szilajon előre ugrottak tehát és a kocsi is előre zökkent. - Honnan szerezte Ben-Húr a hatalmas markot, mely most megsegítette, hogy el nem bukott?... Honnan, ha nem az evezőtől, amellyel oly sokáig szelte a tengert? És mi volt a kocsifenék szökellése lábai alatt ahhoz a szédületes tánchoz képest, amellyel hajdan a remegő hajó a csapkodó hullámok ütésének engedett, mintha megittasult volna a hatalmuktól? Így tehát megmaradt a helyén, szabadjára hagyta a gyeplőt a négyesnek, csupán arra törekedvén, hogy a veszélyes forduló körül kormányozhassa lovait; és, mielőtt a nép láza csillapulni kezdett, már visszaszerezte uralmát, sőt: az első sorompóhoz közeledvén, már ismét Messzala oldala mellett volt. A tömeg dühösen szidalmazta Messzalát, aki most már, minden merészsége dacára sem tartotta tanácsosnak, hogy tovább gyermekeskedjék.

Amint a szekerek a sorompó körül fordultak, Eszter megpillantotta Ben-Húr arcát, amely ugyan kissé halvány, de egyébként nyugodt, sőt szelid volt. Ekkor egy ember fölmászott a választófal nyugati végén levő gerendára és a gömbölyű falabdák közül egyet levett. Egyidejüleg a keleti gerendáról is levettek egy delfint. Hasonlókép tünt el a második labda és a második delfin is... Aztán a harmadik labda és a harmadik delfin következett. Szóval három kerülőt tettek és Messzala még mindig megtartotta a belső helyet, Ben-Húr pedig még mindig az oldala mellett futott és a többi versenyzők távolabbról követték őket, mint előbb. A küzdelem azoknak a kettős versenyeknek az alakjára alakult, amelyek oly népszerűek lettek Rómában az utolsó cézárok korszakában: Messzala és Ben-Húr az elsőben, a korinthuszi, a szidóni és bizanci a másodikban.

Az ötödik kerülőben sikerült a szidóninak Ben-Húr mellett kívül helyet foglalnia, de ezt a kis előnyt csakhamar elvesztette, úgy hogy a hatodik kerülőt a régi helyzet változása nélkül kezdték meg. Ezalatt a gyorsaság fokozatosan nagyobbodott és a versenyzők vére is fokozatosan hevült a munkától. Az emberek és állatok mintha egyaránt tudták volna, hogy a döntés közel van és a nyerő számára meghozza azt az időt, amelyben az ügyessége érvényesülhet.

Az érdeklődés kezdettől fogva főkép a római és a zsidó küzdelmében összpontosult. A nézők minden padon mozdulatlanul előre hajoltak és a lélekzetüket is visszafojtották, csakhogy mennél jobban szemmeltarthassák a versenyzőket. Ilderim abbahagyta a szakálla fésülését és Eszter is feledte a félelmét.

- Száz szeszterciuszt a zsidóra! - kiáltotta Szanballat a konzul páholyában ülő rómaiaknak: de nem volt rá felelet.

- Egy talentumot... vagy öt talentumot, vagy tizet; válasszatok!...

Megvetőleg rázta feléjük a tábláit.

- Elfogadom szeszterciuszaidat - felelte egy római ifjú, iráshoz készülve.

- Ne tedd - szólt közbe egyik barátja.

- Miért?

- Messzala elérte legnagyobb gyorsaságát. Nézd, kocsijának peremére támaszkodik és a gyeplők oly lazák, mint a lengő szalagok. Aztán nézz a zsidóra.

- Herkulesre - döbbent meg az ifjú, hosszúra nyúlt ábrázattal. - A kutya minden erejét a zablákra fordítja, hogy visszatartsa a lovait. Látom, látom! Ha az istenek nem segítenek Messzalán, a zsidó elébe fog vágni. Nem, még nem!... Nézd!... Jupiter velünk, Jupiter velünk!

A kiáltás, melyet valamennyi római ismételt, megrázkódtatta a konzul feje fölött a velárium-okat.

Ha igaz volt, hogy Messzala elérte legnagyobb sebességét, akkor a törekvést siker koronázta; lassan, de biztosan előre kezdett kerülni. Lovai mélyen leeresztett fővel száguldtak; az erkélyről tekintve úgy látszott, mintha testük valósággal a földet érintené; orrlikaik vérvörösek voltak a feszültségtől; szemeik szinte kiugrottak az üregeikből. A jó paripák bizonyosan megfeszítették erejüket. De meddig birják ki a futást?... Csak most kezdődött a hatodik kerülő! Tovább rohantak; és, mikor a második sorompóhoz közeledtek, Ben-Húr a rómainak szekere mögé fordult, mintha már nem birta volna a versenyt!

A Messzala pártjának öröme tetőpontjára hágott; sivalkodtak és üvöltöttek, lobogtatták a szineiket és Szanballat teleírta tábláit az új fogadások tételeivel.

Mallukh, aki a diadalkapu alsóbb karzatán ült, csak nehezen birta megőrizni nyugalmát. Folyton arra a távoli célzásra gondolt, melyet Ben-Húr tett előtte, hogy a nyugati oszlopok fordulójánál «valami» történni fog. Az ötödik fordulót is megtették, de az a «valami» nem történt meg; és Mallukh azzal biztatta magát, hogy majd meghozza a hatodik... De ime! Ben-Húr alig tartotta meg ellensége kocsijának hátuljánál a helyet, szinte már csak cammogott utána.

Fönn, a keleti végen, Szimonidesz társasága is vegyes érzelmekkel küzködött. A kereskedő mélyen lehajtotta fejét, Ilderim a szakállát rángatta, és szemöldökeit annyira lehúzta, hogy szeméből mi sem látszott, csak egy-egy, néha kilövellő sugár. Eszter alig lélekzett. Egyedül csak Irasz látszott örülni. A versenyzők már hazafelé tartottak - a hatodik kerülőben - és még mindig Messzala vezetett, bár Ben-Húr közvetlenül a nyomában volt... Így ment ez az első sorompóig és azután is, míg megkerülték. Messzala, attól tartván, hogy elveszti a helyét, veszélyes öleléssel karolta át a kőfalat; csak egy lábnyira bal felé, és darabokra zúzódik; de midőn a fordulat véget ért, a két szekér nyomát nézve, senki sem tudta volna megmondani, hogy itt ment Messzala és amott a zsidó. Csak egy nyomot hagytak maguk után.

Midőn tovaszáguldtak, Eszter ismét látta Ben-Húrnak az arcát, és az fehérebb volt, mint az imént. Szimonidesz, ravaszabb lévén, mint Eszter, abban a pillanatban, midőn a vetélytársak a pályatérre fordultak, így szólt Ilderimnek:

- Akármi legyek, ha Ben-Húr nem töri a fejét valami terven. Az arca ezt mutatja.

- Láttad, milyen tiszták és frissek a lovak? - felelte Ilderim. - Isten fényességére, barátom, még nem is futottak! De most vigyázz!

A gerendákon már csak egy labda és egy delfin maradt; és az egész nép nagyot lélekzett, mert a vég kezdete küszöbön volt. Először a szidóni ostorozta meg négyesét, és a lovak, a félelemtől és fájdalomtól megriadva, kétségbeesetten rohantak előre, azt igérvén rövid ideig, hogy előre törnek. Ámde az igyekezet csak igéret maradt. Majd a bizanci és korinthuszi tett próbát hasonló eredménnyel, amely után tényleg ki is maradtak a versenyből. Erre, teljesen érthető módon, minden párt Ben-Húrba vetette reményét, a rómaiakat kivéve, és ezt az érzelmüket nyiltan ki is fejezték.

- Ben-Húr! Ben-Húr! - kiáltozták; és a sokaság vad ujjongása mindent elnyomva hömpölygött a konzuli emelvény felé. És, ahogy Ben-Húr tovavágtatott, a fölötte levő padokról heves biztatásokban nyilvánult a jóakarat:

- Siess zsidó!... Kerülj most a falhoz!... Rajta! Ereszd neki az arabokat! Ereszd meg a gyeplőt és az ostort!... Ne engedd, hogy a római ismét eléd kerüljön. Most vagy soha!...

A mellvédő fölött mélyen kihajoltak és esdőleg nyujtották feléje kezöket... De Ben-Húr vagy nem hallott semmit, vagy nem tehetett jobbat, mert a kerülő fele útján voltak, s ő még mindig hátul ment; sőt még a második sorompónál se történt változás! Ekkor Messzala, hogy a fordulót megtegye, a baloldali paripákat befelé kezdte húzni, amivel szükségképen meglassította gyorsaságukat. Hangulata emelkedett volt: győzni fog - a római géniusz még mindig uralkodott. A három oszlopon túl - csak hatszáz lépésnyire - dicsőség, vagyon, tisztességek és a bosszú folytán kimondhatatlan édességű diadal várja!...

Ebben a pillanatban Mallukh a karzatról látta, hogy Ben-Húr előre hajol arabjai fölé és megereszti a gyeplőket. A sokszorosan összetekert ostor kibomlott kezében, - a megijedt paripák háta fölött pattogott és suhogott, újra meg újra suhogott és pattogott - és habár nem sujtott le, gyors pattogásában mégis ösztönzés és fenyegetés volt: úgy hogy a lovak - nem egy, de mind a négy - egyetlen, roppant szökéssel a római kocsijának oldalán termettek. Messzala, a sorompónak veszélyes szélén hallotta, mit jelent ez az ébredés, de nem mert odanézni. A néptől nem kapott semmi jelt. A futtatás zaján kívül csak egyetlen egy hang hallatszott és ez Ben-Húré vala. Ó-aram nyelven szólítgatta arabjait, mint a sejk maga:

- Rajta, Atair! Rajta Rigel! Mit, Antaresz, most késlekedsz? Előre, Aldebarán! Hallom a sátorban az éneket. Hallom énekelni a gyermekeket és az asszonyokat... énekelnek a csillagokról, Atairről, Antareszről, Rigelről, Aldebaránról, a győzelemről!... és az éneknek soha sincs vége. Holnap hazamegyünk a fekete sátor alá... haza! A törzs vár bennünket és a gazda is vár! Megvan! Ha-ha-ha! Levertük a kevélyt. A kéz, mely megvert bennünket, a porban hever. Miénk a dicsőség! Pihenjetek!...

Messzala most kezdte megkerülni a sorompót és Ben-Húr ekkor tört előre, hogy elébe kerülhessen. Veszélyes vállalkozás volt, mely pontos számítást követelt; Ben-Húrnak kereszteznie kellett a kerékvágást, - még pedig a fal felé, amelyhez a római már könnyen odaszoríthatta, hacsak egy gondolattal is elkésik. A padokon levő ezrek mind látták ezt; látták a négyest közvetlenül a Messzala kocsija mögött, - látták a merész kanyarodást és Ben-Húr kocsijának a fölnyomulását Messzala mellé, - mindezt látták. Aztán csattanást hallottak, mely élesen verte föl a cirkusz csöndjét - mire a versenypálya fölött ragyogó fehér és sárga szilánkok sokasága röpködött... A római kocsijának ládája féloldalt fordult és a kemény földet verdeső tengelytől ugrálni kezdett; ide-oda billent, ismét oldalt csapódott és végre darabokra szétment; Messzala pedig, a gyeplőkbe bonyolódva, egész hosszában előre bukott.

Fokozta a katasztrófa borzalmát, hogy a szidóni, aki közvetlenül Messzala mögött a fal mellett haladt, megállni vagy kitérni nem tudott. Teljes gyorsasággal hajtott a törmeléknek, azután a római fölé és az utóbbinak négyese közé, mely a félelemtől egészen megvadult. A zűrzavarból, a lovak küzdelméből, a csapások zajából, a por és homok szennyes felhőjéből azonban repülve bukkantak ki Ilderim arabjai és a kocsiban, lángbaborult arccal, mint a bosszú eleven szobra, diadalmasan tört előre Ben-Húr, akit mindez egy pillanatra sem tartóztatott föl.

A nép fölemelkedett és a padokra ugrált, kiabált és sivalkodott. Sokan a rómait keresték és néha meg is pillantották Messzalát, most a toporzékoló négyes, majd az elhagyott szekerek alatt. Nem mozdult; azt gondolták, meghalt; de a túlnyomó rész nem törődött vele, csak Ben-Húrt kisérte szemmel. Ők csak a sikert látták, de nem látták a gyeplők ügyes fogását, mellyel,

kissé balra fordulva, tengelyének vasas végével elkapta Messzala kerekét és szétzúzta azt; látták ellenben az ember átalakulását és ők maguk is érezték lelkének hevét és lángolását, a hősi elszántságot, a cselekvés megőrjítő erélyességét, melytől ösztökélve, szemmel, szóval és kézmozdulattal oly hirtelen sugalmazta arabjait. És hogy vágtattak a paripák!... Inkább befogott oroszlánok hosszú ugrása volt; mert a hömpölygő kocsiról úgy látszott, hogy a négyes röpült. Mikor a bizánci és korinthuszi a pálya fele útján voltak, Ben-Húr már befordult az első sorompónál.

A verseny meg volt nyerve! A konzul fölkelt; a nép rekedté kiabálta magát; a rendező lejött üléséből és megkoszorúzta a győzőket.

Az ökölvivók közt egy alacsony homlokú, sárgahajú szász volt a szerencsés, akinek baromias arca rögtön föltünt Ben-Húrnak; régi mesterére ismert benne, akivel egyetemben Róma kedveltje volt valaha... A fiatal zsidó Szimonideszre és az erkélyen ülő társaságra emelte tekintetét. Kezükkel integettek feléje. Eszter még ült; de Irasz fölállt és reá mosolyogva, a legyezőjével integetett neki... Azt, persze, nem tudta Ben-Húr, hogy ez a kitüntető tisztelet-adás mind Messzalának jutott volna, ha véletlenül ő a győző!...

Kelepce az idernei palotában.

Ben-Húr a folyón túl beszélgetett Ilderimmel, mert éjfélkor, mint előzetesen elhatározták, indulni akartak a karaván után, amely már harminc óra óta úton volt a sivatag felé. A sejk boldog volt; csak az bántotta, hogy Ben-Húr visszautasította a fölajánlott fejedelmi ajándékokat, megmaradván amellett, hogy ő megelégszik ellenségének megalázásával. A nemes vita sokáig folyt és eközben két küldött is érkezett: Mallukh meg egy ismeretlen. Először Mallukhot bocsátották be. A jó fickó nem is kisértette meg, hogy eltitkolja örömét a nap eseménye fölött.

- De, hogy rátérjek arra, amivel megbíztak - mondta: - Szimonidesz mester azt izeni, hogy a római párt közül többen a játékok megszakításának ürügye alatt tiltakozni siettek a jutalomdíj kifizetése ellen.

Ilderim fölpattant és méregtől rikácsolva tört ki:

- Isten fényességére! döntse el a Kelet, vajjon szépen nyertük-e meg a versenyt?

- A rendező is így gondolkozott, mert kifizette a pénzt - folytatta Mallukh. - Mikor azt mondták, hogy Ben-Húr összetörte a Messzala kerekét, a rendező nevetett és eszükbe juttatta azt az ostorcsapást, melyet az arabok kaptak a sorompó fordulójánál.

- És mi történt az athéneivel?

- Meghalt.

- Meghalt! - ismételte Ilderim. - Mily szerencséjük van ezeknek a római szörnyetegeknek! Az a Messzala bizonyára életben maradt?

- Élni még él, - felelte Mallukh - de az élet teher lesz neki. Az orvosok azt mondják, hogy megmarad, de többé nem fog járni.

Ben-Húr szótlanul az égre nézett. Látta lélekben Messzalát, a székhez kötve, mint Szimonideszt, és elgondolta, hogy mi lesz a rómaiból, az ő büszkeségével és becsvágyával?...

- Szimonidesz továbbá megparancsolta, hogy megmondjam, - folytatta Mallukh, - hogy Drúzusz és azok, akik vele együtt aláírták Szanballatnak az elvesztett öt talentum kifizetésének kérdését, Maxenciusz konzul elé terjesztették és ő azt cézárnak terjesztette föl. Messzala szintén eltagadta a veszteséget, mire Szanballat, Drúzuszt utánozván, a konzulhoz ment, hol a dolog még mindig megfontolás alatt van. A derekabb rómaiak azt mondják, hogy a tiltakozókat nem lehet mentegetni; és az egész város a botrányról beszél.

- Mit mond Szimonidesz? - kérdezte Ben-Húr.

- A mester neveti és örül. Ha a római fizet, tönkre van téve; ha vonakodik fizetni, meg van becstelenítve. A Keletet megsérteni, rossz kezdet volna a párthusokkal tervezett háború elején: és Róma tudja ezt. Ilderim sejket megsérteni annyi volna, mint szembeszállni a sivataggal, pedig arra esik Maxenciusz egész működési vonala. Azért Szimonidesz azt izeni, hogy ne nyugtalankodjál; Messzala fizetni fog.

Ilderim jókedve egyszeriben visszatért. Szivélyesen elbucsúzott Mallukhtól s aztán bebocsájtatta a második küldöttet, aki féltérdre ereszkedvén, mély tisztelettel így szólt:

- Irasz, Boldizsár leánya, azzal a követséggel bizott meg a sejknél, hogy tolmácsoljam szerencsekivánatait négyesének győzelméhez.

- Barátom leánya szives - felelte Ilderim ragyogó szemmel. - Add neki ezt az ékszert annak jeléül, hogy örömmel fogadtam követségét.

Míg beszélt, egy gyűrűt húzott le ujjáról. A követ átvette a gyűrűt és így folytatta:

- Az egiptominak leánya mással is megbizott. Kéri a jó Ilderim sejket, izenje meg Ben-Húr ifjúnak, hogy atyja egy időre az idernei palotában szállt meg, ahol az ifjút holnap négy óra után fogadni akarja.

A sejk Ben-Húrra nézett, akinek arca kipirult az örömtől.

- Mit akarsz tenni? - kérdezte tőle.

- Engedelmeddel, látni akarom a szép egiptomit - felelte Ben-Húr.

Ilderim nevetett és Ben-Húrra kacsintva mondta:

- Az ember ne élvezze ifjúságát?...

Ekkor Ben-Húr felelt a követnek:

- Mondd meg annak, aki küldött, hogy én, Ben-Húr, szerencsémnek tartom, ha láthatom őt az idernei palotában.

A legény fölállt és szótlan üdvözlettel távozott. Ilderim éjfélkor útnak indult, úgy rendelkezvén, hogy Ben-Húr részére egy ló meg egy kalauz maradjon ott, hogy másnap utána indulhassanak a sivatagba.

***

Ben-Húr, másnap elindulván, hogy Irasz kívánságát teljesítse, az Omfalusztól, mely a város közepén volt, Heródes oszlopcsarnokába kanyarodott és rövidesen az idernei palotához ért. Az utcáról először az udvarba lépett, melynek oldalain födött lépcsők vittek az előcsarnokba, mely oszlopos görögstílű épület volt, hófehér márványból. Ben-Húr fölment a lépcsőkön s átlépvén a magas, szárnyas ajtón, kissé keskeny sikátorba jutott. Ezen keresztül csukott ajtóhoz ért, mely előtt megállt; és amint megállt, a széles szárnyak maguktól megnyiltak, a zár vagy kilincs minden zöreje vagy hangja, vagy a láb vagy kéz érintése nélkül. Ez a különösség föl sem tünt ama látvány mellett, mely eléje tárult.

A sötét sikátor árnyékából ugyanis egy római háznak tágas és mesével határos, gazdag átriumát pillantotta meg.

Ben-Húr, abban az ábrándos hangulatban, hogy nemsokára meglátja Iraszt, érdeklődve nézelődött a pompás palotában és türelmesen várakozott. Nem is törődött a csekély késedelemmel; ha Irasz kész lesz, eljön, vagy szolgát küld érte. Minden jól berendezett római házban az átrium volt az elfogadó-szoba a látogatók részére.

Kétszer, háromszor járt körül. Ugyanannyiszor állt meg a nyilt tető alatt, s elmerengett az égen és annak azúr mélységén; azután egy oszlophoz dőlve, a fény és árnyék elosztását és annak hatásait tanulmányozta... de aztán megunta ezt is és még mindig nem jött senki. Az idő, vagy inkább az idő mulása végre nyugtalanítani kezdte; nem értette, hogy miért késik Irasz oly soká. Gyakran megállt, hogy figyeljen; hirtelen a türelmetlenség lázas lehellete csapta meg a lelkét és végre tudatára ébredt annak a csöndnek, mely az egész házon uralkodott, s ez a gondolat nyugtalanná és bizalmatlanná tette: figyelt, de nem volt semmi hang; a palota oly néma volt, mint a sír.

- Talán csalódás forog fönn? - tünődött magában. - Nem, az nem lehet; a küldött az egiptomitól jött és ez volt az idernei palota.

Aztán eszébe jutott, mily titokzatosan nyilt meg az ajtó, amelyen belépett: hangtalanul, egészen magától. Látni akarta! Visszament ugyanahhoz az ajtóhoz. Habár mindig könnyedén lépdelt, lépteinek hangja most mégis zajos és barátságtalan volt, úgy hogy megrezzent tőle. Idegessé kezdett lenni. A nehéz római zár ellenállt első igyekvésének, mikor föl akarta emelni; és a másodiknál - vére elhült arcában - minden erejét megfeszítette; hasztalan - az ajtó meg se mozdult. Most megragadta a veszély érzete s egy pillanatig határozatlanul állott... Kinek lehetett oka Antiókhiában, hogy ártson neki?

Messzalának!

És ez az idernei palota?... Egiptomot látta az előudvarban, Athént a hófehér csarnokban; de itt, az átriumban Róma volt; minden előkelőségével és szépségével nem volt más, mint egy csapda... Az aggodalom mindent feketére fest és ez a gondolat fölizgatta Ben-Húrt. Az átrium jobb- és baloldalán számos ajtó volt, melyek kétségtelenül hálószobákba nyiltak; megpróbálta őket, de mind jól be voltak zárva. A kopogás talán feleletet hozhat. Szégyelt fölkiáltani, s azért egy nyugvóágyhoz menvén, ledőlt a vánkosra és elmélkedni próbált.

Nagyon is világos volt, hogy fogoly; de mi célból? és kinek a foglya?

- Ha Messzala műve volna?!... Fölült, körülnézett és megvetően mosolygott. Fegyverek vannak itt minden asztalon. De madarak már haltak éhen arany kalitkákban; ezt nem akarta... A nyugvó-ágyakból faltörő kosokat rögtönözhet; és ő erős: az erőnek pedig oly fokozódása van a haragban és kétségbeesésben!

Messzala maga nem jöhet. Ő nem jár többé; oly nyomorék, mint Szimonidesz, de megmozdíthat másokat. És kiket meg nem mozdítana, hogy bosszút álljon rajta?!... Ben-Húr fölkelt és ismét az ajtókat próbálgatta. Egyszer fölkiáltott; a szoba úgy visszhangzott bele, hogy megdöbbent. Tőle kitelhető nyugalommal tökélte el magában, hogy vár egy ideig, mielőtt megpróbálna utat törni. Sokáig töprengett, míg végre - mily sokára, nem tudta volna megmondani - arra a következtetésre jutott, hogy a dolog vagy véletlen, vagy tévedés volt. A palota bizonyosan valakinek a tulajdona; gondozni és őrizni kell; és az őr majd eljön; az est vagy az éj majd csak előkeríti. Türelem!... Így okoskodván, várakozott.

Félóra mult - Ben-Húrra nézve sokkal hosszabb idő - mikor az ajtó, mely őt bebocsátotta, megnyilt és zajtalanul bezáródott. Abban a pillanatban, mikor ez történt, Ben-Húr a szoba másik végében ült. Léptek ijesztették föl töprengéséből.

- Végre megjött Irasz! - gondolta a megkönnyebbülés örömével és fölállt.

A léptek nehezek voltak és durva saruk csoszogása kisérte. Az aranyozott oszlopok voltak közte és az ajtó között; Ben-Húr nyugodtan ment arra felé és az egyik oszlophoz dőlve megállott. Hirtelen hangokat hallott - férfi-hangokat - az egyik durva, torokhang volt. Amit mondottak, nem érthette meg, mert a nyelv nem keleti vagy déleurópai volt. Az idegenek, mert ketten voltak, most hirtelen balra fordultak és Ben-Húr megpillantotta őket: két férfi, az egyik roppant izmos, de mindakettő rövid tunikában. Nem hasonlítottak a ház uraihoz vagy cselédjeihez. Mindent, amit láttak megcsodáltak; mindenhez hozzányultak, ami előtt megálltak, hogy megnézzék. Közönséges emberek voltak. Kényelmeskedésük és a biztosság, amellyel közeledtek, annak a jele is volt egyúttal, hogy valami joguk vagy dolguk van; ha dolguk - hát kivel?...

Sokat darálva őgyelegtek erre-arra, s az egész idő alatt fokozatosan közeledtek az oszlophoz, melynél Ben-Húr állt. Némi távolságban megálltak egy szobor előtt, mely megtetszett nekik és Ben-Húr most az egyik idegenben arra a normanra ismert, akit tegnap látott a cirkuszban megkoszorúzva, mint diadalmas ökölvivót. És ekkor, látván az embernek számos csata sebeitől heges és vad szenvedélyektől elállatiasodott arcát, - midőn szemügyre vette a fickónak

meztelen tagjait, melyek a gyakorlat és edzés valódi csodái voltak - a személyes veszély gondolata megfagyasztotta a vért minden erében. Biztos ösztöne megsúgta neki, hogy a gyilkosságra kínálkozó alkalom sokkal tökéletesebb, hogysem véletlenségből származhatnék; és most itt voltak a mirmidonok, akiknek vele van dolguk!... Aggódó pillantást vetett a normannak cimborájára, aki fiatal, feketeszemű, feketehajú s egyúttal zsidós külsejű volt; észrevette azt is, hogy mind a két ember szakasztott olyan ruhát visel, mint aminőt a fajtájukbeli birkózók az arénában. És, az egyes körülményeket összevetve, Ben-Húr nem kételkedhetett tovább, hogy célzatosan csalták a palotába. A segítségtől elzárva, ebben a fényes magányban kell meghalnia!

Zavarban lévén, hogy mit tegyen, egyik emberről a másikra bámult, miközben az elmének az a csodája játszódott le bensejében, mely rettentő részletességgel tárja elénk saját életünket, amelyre úgy tekintünk, mintha a másé volna; és, mintha valami rejtett mélységből egy rejtett kéz vetné föl őt, azt látta, hogy új életbe lépett, mely a régitől abban különbözik, hogy míg eddigelé mindig ő volt másoknak az áldozata, ezentúl ő lesz a támadó. Csak tegnap találta meg első áldozatát! Szerinte Messzala megérdemelt büntetésben részesült tőle. Az Úr engedelmével diadalmaskodott rajta; és most ebből a körülményből merített bizalmat: - bizalmat, mely minden észszerű erőnek forrása, kivált annak az erőnek, amely veszélyben forog...

Letette a derekán levő övet és, fejkendőjét, valamint fehér zsidó ruháját ledobván, alsó tunikában állott ki, mely hasonló volt ellenfeleinek ruháihoz és most már testben, lélekben készen volt a mérkőzésre. Karját keresztbe fonva, hátát az oszlopnak támasztva, nyugodtan várakozott. A két idegen ezalatt betelt a szobor vizsgálatával. A norman hirtelen megfordult és ismeretlen nyelven valamit mondott; erre mindaketten Ben-Húrra néztek. Még néhány szót váltottak és feléje közeledtek.

- Kik vagytok? - kérdezte tőlük Ben-Húr latinul.

A norman mosolygott, ami nem csökkentette arcának állatiasságát és mély torokhangon felelt:

- Barbárok.

- Ez az idernei palota. Kit kerestek? Álljatok meg és feleljetek - szólt rájuk Ben-Húr parancsoló hangon.

Az idegenek megálltak és a norman viszonzásul azt kérdezte:

- Ki vagy te?

- Római - felelte Ben-Húr komolyan.

Az óriás hátravetette fejét és tele torokból kacagott: - Ha, ha, ha! Azt már hallottam, hogy mikép jött ki egy isten a sós követ nyaló tehénből; de azt még nem, hogy volna egy isten, aki a zsidóból rómait csinálhat.

Abbahagyván a nevetést, a norman ismét társával beszélt, mire mindaketten közelebb jöttek.

- Megálljatok! - kiáltott rájuk Ben-Húr, az oszlopot elhagyva. - Egy szót!...

Ismét megállottak.

- Egy szót! - ismételte a szász, miközben ismét megállt és mellén összefonta roppant karjait.

- Egy szót! Beszélj...

- Te a norman Thord vagy.

Az óriás kerekre nyitotta kék szemét.

- Lanista voltál Rómában - folytatta Ben-Húr.

Thord igenlőleg intett.

- És én a tanítványod voltam...

- Nem, - rázta a fejét Thord - Irmin szakállára, sohase volt nálam zsidó, hogy bajvivót csinál-jak belőle.

- De én bebizonyítom, hogy igazat mondok - szólt most Ben-Húr. - Nemde azért jöttetek ide, hogy engem megöljetek?

- Az igaz - bólintott a norman kedélyesen.

- Akkor hát engedd meg, hogy ez az ember külön birkózzék velem és testén fogom megmutatni a bizonyságot.

A humor csilláma villant át a norman arcán. Mondott valamit a társának, aki felelt; aztán a játszó gyermek naivságával így szólt Ben-Húrhoz:

- Várj, amíg azt nem mondom, hogy fogj hozzá.

Lábával a terem közepére rugdosott egy nyugvóágyat, kényelmesen kinyujtotta rajta termetes alakját s amidőn tökéletes kényelembe helyezkedett, kurtán azt mondta:

- Most fogj hozzá.

Ben-Húr zaj nélkül közeledett ellenfeléhez, aki készségesen emelte föl kezeit.

- Védd magadat - mondta egyszerűen.

Midőn így, kipróbált állásban, szemközt álltak egymással, oly hasonlók voltak, mint két testvér. Az idegen önhitt mosolyával szemben Ben-Húr teljesen komoly volt. Mind a ketten tudták, hogy a küzdelem halálos lesz. A mérkőzést Ben-Húr kezdte meg és jobb kezével vívó cselt csinált. Az idegen, bal karját kissé előre nyujtva, elhárította azt. Mielőtt azonban vissza-térhetett volna biztos állásába, Ben-Húr a csuklójánál megkapta őt egy hirtelen fogással, melyet az evezőnél töltött évek oly rettentővé tettek, mint a vascsavar. A meglepetés tökéletes volt és időt sem engedett. Magát előre vetni, - karját az ember torka és jobb válla fölé szorítani s őt baloldalra fordítani, - a kész bal kézzel biztosan ütni, - a mezitelen nyakra suj-tani a fül alatt: - ugyanannak a cselekvésnek csak aprólékos fölosztásai voltak. Második csapásra már nem volt szükség. A mirmidon kiáltás nélkül nagyot zuhant és mozdulatlanul feküdt.

Ben-Húr Thord felé fordult, mintha várná az elismerést.

- Ha! Micsoda! Irmin szakállára! - kiáltott föl a norman meglepődve és ülő helyzetbe emelkedve. Aztán nevetett. Ha-ha-ha! Magam se tudtam volna jobban csinálni.

Hidegen végigmérte Ben-Húrt tetőtől-talpig és fölállván, leplezetlen csodálattal nézett reá.

- Ez az én fogásom volt, - mondta eltünődve - az én fogásom, melyet tíz esztendeig gyako-roltam Róma iskoláiban. Te nem vagy zsidó. Ki vagy hát?

- Ismerted Arriusz duumvirt? - kérdezte Ben-Húr.

- Kvintusz Arriuszt? Igen, ő pártfogóm volt.

- Volt neki egy fia - folytatta Ben-Húr.

- Igen, - bólintott Thord, míg forradásos arca lomhán derülni kezdett. - Ismertem a fiút; gladiátorkirály lett volna belőle. Cézár fölajánlotta neki pártfogását. Én tanítottam arra a fogásra, amelyet épen most mutattál... ez a fogás csak oly kéznek és karnak sikerül, mint az enyém. Sok koszorút szerzett nekem.

- Én vagyok Arriusznak az a fia - mondta most Ben-Húr egyszerűen.

Thord közelebb jött és gondosan megnézte őt; aztán szemei igazi örömtől ragyogtak, mikor nevetve odanyújtotta a kezét.

- Ha-ha-ha! És nekem azt mondták, hogy egy zsidót találok itt... egy zsidót... egy zsidó kutyát... akit megölni, az isteneknek tett szolgálat!

- Ki mondta azt? - kérdezte Ben-Húr, megfogván a norman kezét.

- Ő... Messzala... Ha-ha-ha!

- Mikor mondta, Thord?

- Ma éjjel.

- Azt hittem, megsebesült! - kérdezte Ben-Húr fürkészve.

- Többet ugyan nem jár, - felelte a norman részvétlenül. - Ágyán fekve, nyögések közt adta a megbizást.

Ben-Húr átlátta, hogy a római, ha életben marad, kérlelhetetlenül üldözni fogja őt, mert halálosan gyűlöli. A bosszú megmarad, hogy megédesítse tönkretett életét; azért ragaszkodik úgy a fogadásban elvesztett vagyonhoz is, hogy legyen módja a bosszúra. De miért ne előzze meg ő a rómait?... Az az ember, akit Messzala fölbérelt, hogy megölje őt, fölbérelhető arra is, hogy visszavágjon. Módjában volt, hogy fényesebb ajánlatokat tegyen: hiszen gazdag!... A kisértés erős volt és midőn félig engedett neki, véletlenül csöndesen fekvő ellenfelére nézett, aki fölfelé fordult, fehér arcával oly hasonló volt hozzá. Ekkor hirtelen világosság támadt elméjében és azt kérdezte:

- Thord, mit igért Messzala azért, hogy engemet megölj?

- Ezer szeszterciuszt - felelte a szász őszintén.

- Azt meg fogod kapni így is - mondta Ben-Húr - és ha megteszed, amit most mondok, még háromezerrel többet adok.

Az óriás hangosan elmélkedett.

- Tegnap ötezret nyertem; a rómaitól egy... az hat. Adj négyet, jó Arriusz... csak négyet... és én erősen állok melletted, habár a vén Thór, a névrokonom, a kalapácsával verne is. Kerekítsd ki négyre és én megölöm a fekvő patriciust, ha kivánod. Csak a száját kell befognom a kezemmel... így...

És mindjárt meg is mutatta: hogyan.

- Látom, - bólintott Ben-Húr - tízezer szeszterciusz egész vagyon. Ennyivel visszatérhetsz Rómába, hogy a nagy cirkusz közelében korcsmát nyiss és úgy élj, amint az első lanistához illik.

Az óriás arcán még a sebhelyek is lángoltak az örömtől, melyet ez a kép szerzett neki.

- Kikerítem négyezerre, - folytatta Ben-Húr; és azzal, amit tenned kell e pénzért, nem szennyezed be vérrel a kezedet. Hallgass most reám. Nem hasonlított ez a barátod hozzám?

- Épen azt akartam mondani, hogy szakasztott olyan volt, mint az alma ugyanarról a fáról.

- Nos, ha én felveszem az ő tunikáját, őt pedig az én ruháimba öltöztetjük és te meg én együtt távozunk, őt pedig itt hagyjuk: nem kaphatod-e meg Messzalától a szeszterciuszaidat épen úgy? Csak azt kell elhitetned vele, hogy én vagyok az a halott.

Thord addig nevetett, míg a könnyei kicsordultak.

- Ha-ha-ha! Tízezer szeszterciuszt még sohase nyertek ily könnyű szerrel. És a korcsma a nagy cirkusz mellett!... Mindez egy hazugságért, anélkül, hogy vér volna benne! Ha-ha-ha! Add kezed, ó Arriusz fia. Fogj most hozzá és... ha-ha-ha!... ha valaha Rómába jössz, ne mulaszd el, hogy betérj a norman Thord csapszékébe. Irmin szakállára a legjobbat adom neked, habár cézártól kölcsönzöm is!

Ismét megrázták egymás kezét és kicserélték a ruhákat. Majd megegyeztek, hogy éjjel egy küldött megy Thord lakására a négyezer szeszterciusszal. Miután végeztek, az óriás kopogtatott a homlokzat ajtaján, mire az ajtó megnyilt; és az átriumból kimenvén, Ben-Húr a holt ökölvivónak durva ruháival kiegészítette öltözetét. - Ezután elhagyták a palotát és az Omfalusznál váltak el.

- Ne mulaszd el, ó Arriusz fia, ne mulaszd el a bormérést a nagy cirkusz közelében! - búcsuzott vígan a szász. - Ha-ha-ha! Irmin szakállára, a jó szerencsét még sohase csípték meg ily olcsón. Az istenek őrizzenek!

Éjjel, Szimonidesz házában, Ben-Húr a jó embernek elmondott mindent, ami az idernei palotában történt és megállapodtak, hogy néhány nap mulva nyilvános nyomozást rendeztetnek Arriusz fia tartózkodási helyének kikutatása végett. Esetleg a dolgot merészen Maxenciusz elé viszik; aztán, ha a titok nem pattan ki, kétségtelen, hogy Messzala és Grátusz nyugodtak és boldogok lesznek, Ben-Húr pedig szabadon mehet Jeruzsálembe, hogy elveszett családját fölkutassa.

A búcsuzásnál Szimonidesz a folyamra néző terrászon ült székében, míg Eszter a lépcsők aljáig ment a fiatalemberrel.

- Ha megtalálom anyámat, Eszter, - mondta Ben-Húr - Jeruzsálembe kell menned hozzája és testvére léssz Tirzának.

E szavakkal megcsókolta őt... Vajjon csak a béke csókja volt-e az?...

A folyamon átkelvén, Ben-Húr megtalálta azt az arabot, akit Ilderim vezetőül hagyott neki. A lovakat kihozták.

- Ez az egyik a tied, - mondta az arab.

Ben-Húr megnézte és ime! Aldebarán volt, Mira leggyorsabb és legszebb fia, Sziriusz után a sejk legkedveltebb paripája. És Ben-Húr tudta, hogy az öreg ember szive tele van az ajándékkal.

Az idernei palota átriumában fekvő tetemet fölvették és éjjel eltemették; és Messzala rögtön gyors futárt küldött Grátuszhoz, hogy megnyugtassa őt Ben-Húr halálának hirével... Félévvel ezután a Cirkusz Maximusz közelében egy bormérés nyilt meg, ajtaja fölött ezzel a fölirással:

«A NORMAN THORD.»

Az Antóniusz-torony VI-os cellája.

Harminc nappal később, mint Ben-Húr Antiókhiát elhagyta, Valeriusz Grátuszt elcsapták és helyébe Ponciusz Pilátusz következett. Az elmozdítás Szimonidesznek kerek öt talentumba került római pénzben, melyet Szejánusz kezéhez fizetett, aki, mint császári kegyelt, hatalmának a tetőpontján állott; ezzel Ben-Húron akart segíteni, hogy ne forogjon veszedelemben, míg Jeruzsálemben és környékén családjának felkutatásán fárad. Erre fordította a hű szolga azokat az összegeket, amelyeket Drúzusztól és társaitól nyert.

A legrosszabb emberek is fölváltják néha gazságaikat jó cselekedetekkel; így tett Pilátusz is. Elrendelte az összes börtönök megvizsgálását Judeában, valamint a fogságban levő személyek nevének összeírását, azoknak a bűnöknek a megjelölésével egyetemben, amelyeket elkövettek. A leleplezések megdöbbentők voltak. Száz és száz személyt bocsátottak szabadon, akik ellen semmi vád se volt; sokan kerültek napfényre, akiket régen a holtak közé számítottak; de ami még meglepőbb volt, oly börtönökre is akadtak, amelyeket maga a nép se ismert, sőt a börtönhatóságok is elfeledtek. Az egyikre, és ez a legkülönösebb, épen Jeruzsálemben akadtak reá.

Az Antóniusz-torony Grátusz egész kormányzata alatt helyőrséggel ellátott fellegvár és a forradalmárokra nézve rettentő, földalatti börtön volt. Jaj volt, ha a kohorszok kitódultak kapuin, hogy a rendetlenséget elnyomják! De nem kevésbbé jaj volt, ha egy zsidó ugyanazokon a kapukon bement, hogy a földalatti börtönbe kerüljön!...

Az új prokurátor rendeletét az Antóniusz-toronyban is végrehajtották; és két nap mult el, míg az utolsó szerencsétlent is felhozták kihallgatásra. A táblázatos kimutatás, mely az elküldésre kész, a parancsnokló tribún asztalán fekszik; öt perc mulva úton lesz Pilátuszhoz, aki a szijónhegyi palotában tartózkodik. A tribún már épen össze akarta szedni a kimutatást, mikor egy ember jelent meg a szomszéd szobába vezető ajtóban. Egy csomó kulcsot zörgetett, melyek mindegyike oly nehéz, mint egy kalapács.

- Ah, Géziusz! gyere be, - hívta a tribún.

Amint az ujonnan jött az asztalhoz közeledett, mely mögött a főnök karosszékben ült, valamennyi jelenlevő reája nézett s a rémület és harag kifejezését látván arcán, feszülten várták, hogy mit akar mondani.

- Ó, tribún! - kezdte, mélyen meghajolva - félek megmondani, amit most hozok neked.

- Pedig tudom, hogy azért jöttél, mert beszélni akarsz, - mosolygott a tribún. - Kezd rá hát gyorsan, Géziusz.

- Körülbelül nyolc esztendeje, hogy Valeriusz Grátusz a toronyba zárt foglyok őrévé tett, - kezdte az ember megfontolva. - Emlékszem arra a reggelre, amelyen hivatalomat megkaptam. Előtte való nap veszekedés és harc volt az utcákon. Sok zsidót megöltünk és mi is kaptunk eleget. Azt beszélték, hogy az egész dolog a Grátusz meggyilkolására irányult kisérletből keletkezett s egy tetőről ledobott tégla le is ütötte lováról a prokurátort. Ott ült, ahol most te ülsz, ó tribún, a feje kötésekbe bugyolászva. Tudtomra adta új hivatalomat és ezeket a kulcsokat adta nekem, megolvasta, hogy a zárkák számával megegyezzék. Az asztalon pergamenttekercs volt, melyet kitárt. «A zárkák térképei», magyarázta. Három volt. «Ez az egyik», folytatta, «a felső emelet beosztását mutatja; ez a második emeletét; és ez az utolsó az alsó emeletét. Reád bizom őket. Most menj tüstént és ismerkedjél meg az egész beosztással; látogass meg minden zárkát és nézd meg az állapotát. Ha valami szükséges, intézkedjél belátásod szerint, mert te alattam és nem más alatt vagy, mint mester».

- Köszöntem neki és megfordultam, hogy távozzam; ekkor visszahivott. «Ah, elfeledtem», mondta. «Add ide a harmadik emelet térképét.» Odaadtam neki és ő kiterítette az asztalon. «Ide nézz, Géziusz», mondta: «látod ezt a zárkát...» Ujját az egyikre tette, mely V. számmal volt jelölve. «Ebben a zárkában három ember van elzárva, kétségbeesett jellemek, akik valami úton-módon egy állami titok tudomására jutottak és most a kiváncsiságukért lakolnak. Vakok és nyelvetlenek, és egész életükre vannak oda téve. Semmi mást ne kapjanak, csak ételt és italt! Egy nyiláson keresztül kell nekik beadni, melyet a falban, retesszel elfödve találsz. De jól vigyázz, Géziusz: az V. számú zárkát ugyanazon az emeleten... ezt az egyet, Géziusz», hangsúlyozta és ujját a külön zárkára tette, hogy bevésse emlékezetembe: «soha ki ne nyisd semmiféle célból, se be, se ki ne eressz senkit, még magadat se». - De ha meghalnak? - kérdezem. - «Ha meghalnak», felelte Grátusz: «a zárka legyen sirjuk. Azért tettük őket oda, hogy meghaljanak és elvesszenek. A zárka poklos. Érted-e?» ...Ezzel elbocsátott.

Géziusz megállt és tunikájának melléből három pergament húzott elő, melyek az időtől és használattól nagyon sárgultak voltak; egyet kiválasztván közülök, a tribun előtt az asztalon kiterítette s kurtán ennyit mondott: Ez az alsó emelet.

Az egész társaság a térképre nézett.

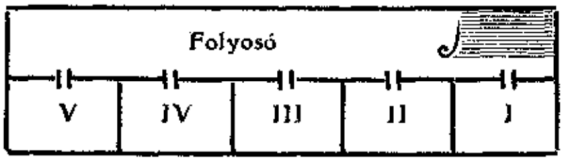

- Ez egészen olyan, ó tribún, amint Grátusztól kaptam. Lásd, ott az V. számú zárka - magyarázta Géziusz. - És a térkép mégse hű!

A főnök meglepődve nézett föl.

- Nem hű, - ismételte az őr. - Csak öt zárkát mutat azon az emeleten, pedig hat van ott.

- Hat, azt mondod?...

- Meg akarom mutatni az emeletet, amint van... vagy amint hiszem, hogy van, - felelte Géziusz és táblácskáinak egyik lapjára a következő vázlatot rajzolta:

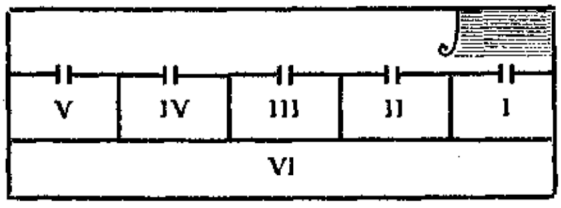

- Helyesen jártál el - mondta a tribún, a rajzot vizsgálva és azt gondolva, hogy a jelentésnek vége. - Kijavíttatom a térképet; vagyis inkább újat csináltatok. Jöjj érte reggel.

Ezzel fölállt, mint aki menni akar, de Géziusz esengve visszatartotta.

- Még nincs vége, ó tribún, - folytatta izgatottan. - A parancsot, hogy az V. szám ajtója ki ne nyiljék, megtartottam; az egész nyolc esztendőn át három emberre való étel és ital ment a falban levő nyiláson keresztül. Tegnap oda mentem az ajtóhoz, kiváncsi lévén látni azokat a nyomorultakat, kik minden várakozás ellenére oly sokáig éltek. A zárak nem engedtek a kulcsnak. Kissé megráztuk és az ajtó leesett, mert lerozsdásodott sarokvasairól. Bemenvén, csak egy öreg, vak, nyelvtelen és mezitelen embert találtam. Haja megkeményedett tincsekben lógott le a derekáig. A bőre olyan volt, mint ez a pergamen. Kinyujtotta kezét és a körmei oly görbék voltak, mint a madár karmai. Kérdeztem tőle, hol vannak a társai. Tagadólag rázta a fejét. Azt gondolván, hogy megtalálom a többieket, átvizsgáltuk a cellát. A padlózat száraz

volt; a falak szintén. Ha három ember lett volna oda zárva és kettő meghalt volna közülük, legalább a csontjaik megmaradnak... De, mivel semmit se találtunk, azt gondolom, ó tribún, hogy ott csak *egy* fogoly volt a nyolc esztendő alatt.

A főnök élesen végignézte az őrt és nyomatékosan mondta:

- Vigyázz; te többet mondasz, mint hogy Valeriusz hazudott! Vagy nem magad állítottad, hogy nyolc éven át három embert láttál el étellel és itallal?

- A történetnek csak felét tudod, ó tribún, - rázta a fejét Géziusz. - Ha az egészet meghallod, nem fogsz vádolni engem. Tudod, mit csináltam az emberrel; hogy fürdőbe küldtem, megnyirattam és felruháztam, és aztán, a torony kapujához vezetve, azt parancsoltam neki, hogy menjen szabadon... Ez tegnap volt. És ma visszajött az ember, akit hozzám vezettek. Jelekkel és könnyekkel végre megérttette velem, hogy vissza óhajt menni a cellájába; megcsókolta a lábamat és szánalmas, néma könyörgéssel sürgette, hogy menjek vele. Én hát elmentem, mert a három ember titka járt az eszemben. Nem voltam vele tisztában. Most örülök, hogy engedtem a kérésének...

Ennél a pontnál az egész társaság nagyon csöndes lett és Géziusz szinte lázasan folytatta:

- Mikor ismét a cellában voltunk, a fogoly mohón megfogta kezemet és egy nyiláshoz vezetett, mely ahhoz hasonlított, amelyen át az ő eledelét szoktuk beadni. Ez a nyilás tegnap kikerülte a figyelmemet. Kezemet folyton tartván, a fogoly állatias kiáltást hallatott. Egy hang felelt vissza gyöngén. Meglepődtem és félretolván az embert, fölkiáltottam: «Hó, ide!» Először nem volt felelet. Ismét kiáltottam és ezt a választ kaptam: «Légy áldott, ó Úr!» De, ami még meglepőbb, ó tribún, a hang asszonyi hang volt. És én azt kérdeztem: «Ki vagy?» mire ez a felelet jött: «Egy zsidó asszony, akit a leányával együtt temettek ide. Segíts gyorsan rajtunk, vagy meghalunk». Azt mondtam nekik, hogy bizzanak és ide siettem, hogy megtudjam akaratodat.

A tribún sietve kelt föl. És, odafordulván barátaihoz, hogy tanui legyenek, így szólt:

- Szabadítsuk meg az asszonyokat. Jertek mindnyájan.

- Áttörjük a falat, - mondta Géziusz megörülve. - Megtaláltam, hol volt az ajtó, de azt kövekkel és vakolattal erősen kitöltötték.

A tribún megállt és odaszólt egyik segédjének:

- Küldj utánam munkásokat szerszámokkal. Siess; de a jelentést tartsd vissza, mert látom, hogy ki kell igazítani.

***

A tribún gyorsan dolgozott. Félóra mulva már az egész kis társaság odalent volt az V-ös számú cellában és a tribún fojtott hangon bekiáltott a kis nyiláson a titokzatos VI. cellába:

- Hó, odabenn!... Merre vagytok?...

- Itt! - hangzott a reszkető felelet a szűk nyiláson át.

A fal azonnal döngeni kezdett és a cella visszhangozta a vasszerszámoktól származó csapásokat. A belső cellából egy hang se hallatszott többé... a foglyok hallgatóztak: jól tudván, mit jelent mindez, hogy a szabadsághoz vezető utat készítik számukra. A karok erősek, a kezek ügyesek voltak és az akarat jó. A csapások minden pillanatban tisztábban hangzottak; hébe-hóba egy-egy darab fal roppanva omlott le; és a szabadság közelebb közelebb jött. Most nagy szikladarab esett befelé és egy másik - aztán egy nagy tömeg, és az ajtó nyitva volt. Vakolattól és kőportól piszkos férfi lépett be rajta és a feje fölött fáklyát tartván, megállt. Két vagy három más ember követte szintén fáklyákkal, és félreálltak, hogy a tribún beléphessen.

A nők iránti tisztelet nem merő szokás, hanem természetes ösztön. A tribún is megállt, mert a nők elfutottak tőle, - nem a félelem, hanem a szégyen miatt, - sőt nem csupán a szégyen miatt! Félreeső rejtekhelyük homályából kiáltották a tribún felé az emberi nyelv legszomorúbb, legrettentőbb, legkétségbeesettebb szavait:

- Ne jöjjetek közelünkbe... tisztátlanok, tisztátlanok vagyunk!

A férfiak fáklyáikat lobogtatták, miközben egymásra bámultak és önkénytelenül visszahökkentek... A foglyok tehát poklosak voltak!

- Tisztátlanok, tisztátlanok vagyunk! - hangzott ismét a sarokból a lassú, bánatos, reszketeg panasz.

Képzeletünk szerint ily kiáltással távozik a lélek a paradicsom kapuitól, miközben egyre visszatekint.

«Ezt a négyet kell a halottak közé számítani: - a vakot, a poklost, a szegényt és a magzattalant.» Így szól a talmúd.

Vagyis, aki poklos volt, úgy tekintették, mint a halottat: - kizárták a városból, mint a hullát; akit legjobban szeretett s aki legjobban szerette őt, csak távolról beszélhetett vele; nem lakhatott mással, csak poklosokkal; meg volt fosztva minden kiváltságtól; megtagadták tőle a templom és a zsinagóga szertartásait; meghasított ruhákban, eltakart szájjal kellett járnia, kivéve, mikor azt kiáltotta: - «Tisztátalan, tisztátalan!» - A vadonban vagy elhagyatott sírokban talált csak lakóhelyet: Hinnóm és Gehenna testet öltött kisértete volt; az egész idő alatt nem annyira másoknak szolgált élő botránkozásul, mint inkább élő gyötrelmül önmagának; félt meghalni, pedig reménye csak a halálban lehetett.

Akit megtámad a szörnyű baj, egyszer csak száraz vart érez a tenyerén, oly csekélységet, hogy megpróbálja lemosni. De a var makacsul odatapad, majd átterjed az egész kézre, a bőr felrepedezik, a körmök leválnak a húsról. Nem jár vele nagy fájdalom, csak állandó, egyre növekvő kényelmetlenség. Később az ajkak kicserepesednek és repedezni kezdenek és a szemöldökök oly fehérek lesznek, mint a hó. És a szörnyű betegség lassan, állandóan, borzasztó bizonyossággal terjed; egy idő mulva egészen fehérre festi a fejet, lyukat rág az ajkakba és szemhéjakba, varral borítja be az egész testet; aztán a torkot támadja meg és rikácsolóvá teszi a hangot, majd az izületeket, megkeményítvén az izületeket és porcogókat, végül pedig megtámadja a tüdőt, az ütőereket meg csontokat és a kór előrehaladása egyre utálatosabbakká teszi a szenvedőket; és így fog ez tartani egészen a halálig, amely csak esztendők mulva váltja meg a beteget szenvedéseitől...

De, mint a megszokás ereje magával hozza, ezek a szerencsétlenek idővel nem csupán nyugodtan beszéltek betegségükről, hanem személyük ijesztő átváltozását is természetesnek tartották és annak ellenére is ragaszkodtak az élethez. A VI-os cella rabjai is biztak az Úr jóságában, hogy visszaadja nekik életük egyetlen örömét: az anyának a fiát, a leánynak a testvérbátyját. Már csak ez az egy földi kötelék maradt számukra; nem törődvén saját elhagyatottságukkal, bizonyos jókedv is megmaradt bennök a Ben-Húrról való beszélgetés és álmodozás folytán. Az anya azt igérte, hogy a nőtestvér ismét egyesülni fog vele és a leány szintén azt igérte az anyának, és egyikök sem kételkedett azon, hogy ép oly hű hozzájuk és ép oly boldog lesz a találkozás után. És e vékony fonálnak fonogatásában és újrafonásában örömet találtak, és ezzel okadatolták azt, hogy nem halnak meg.

A fáklyák vörösen bevilágították a börtönt és a szabadság elérkezett. - «Az Isten jó!» - kiáltá az özvegy: nem azért, ami volt, ó olvasó, hanem azért, ami történt. A jelen irgalomért való hálában mi sem illik úgy hozzánk, mint a mult bajok feledése.

A tribún egyenest feléjük tartott; ekkor a sarokban, a hová a nő menekült, a kötelesség érzete hirtelen megragadta az idősebb asszonyt, és innét legott a borzasztó figyelmeztetés:

- Tisztátlanok, tisztátlanok!

Ah, minő fájdalomba került az anyának, hogy ezt a kötelességet teljesítse! Az öröm minden önzése, mely kilátásban volt, nem vakíthatta el őt a szabadulás következményei iránt, mely küszöbön vala. A régi, boldog élet nem ismétlődhetik újra. Ha ahhoz a házhoz közeledik, melyet otthonának nevezett, meg kell állnia.

A tribún megdöbbenve hallotta a rémes intelmet, de a helyén maradt és szilárd hangon kérdezte:

- Kik vagytok?

- Két nő, aki majd meghal az éhségtől és szomjúságtól - felelte az idősebbik. - De ne közeledjetek hozzánk, se ne érintsétek meg a kövezetet vagy a falat. Tisztátlanok, tisztátlanok vagyunk!

- Mondd el a történetedet, asszony: - kérte részvéttel a tribún, - a nevedet, és mikor tettek ide, és kicsoda, és miért?

- Itt, Jeruzsálem városában, volt egykor egy fejedelem, - felelte reszkető hangon az asszony: - Ben-Húr, a nemes rómaiak barátja, és akinek cézár is barátja volt. Én az ő özvegye vagyok, és ez, aki velem van, az ő gyermeke. Hogyan mondjam meg neked, miért kerültünk ide, mikor nem tudom? Hacsak azért nem, mert gazdagok voltunk? Valeriusz Grátusz, aki ellenségünk volt, megmondhatja neked, és azt is, hogy mikor kezdődött a fogságunk. Én nem tudom. Lásd, mivé lettünk... ó, lásd, és légy irgalmas!

A levegő nehéz volt a ragályos kórtól és a fáklyák füstjétől, de a római maga mellé szólította az egyik fáklyavivőt és csaknem szóról-szóra följegyezte a feleletet. Tiszta és tartalmas volt az: egyszerre benne volt a történet, a vád és a könyörgés. Annyira egyszerű, világos és őszinte volt, hogy a tribún egy pillanatig se kételkedett benne.

- Megszabadulsz, asszony - mondta, összecsukva a táblácskáit. - Ételt és italt küldök neked.

- És ruházatot és tisztító vizet kérünk, ó nemeslelkű római! - könyörgött az asszony.

- Amint akarod - bólintott a tribún.

- Az Isten jó - zokogott az özvegy. - Legyen az ő békéje veled!

- És aztán - tette hozzá a tribún: - én nem láthatlak többé. Készülj föl, mert ma éjjel a torony kapujába vitetlek téged és szabadonbocsátalak. Te ismered a törvényt. Isten veled.

Ezzel kiment az ajtón. Csakhamar néhány rabszolga jött a cellába, nagy vizes tömlővel, medencével és törülközőkkel, meg egy tállal, melyben kenyér és élelmiszerek voltak. Hoztak néhány női szabású ruhát is; és lerakván mindent a foglyok közelében, elfutottak...

Az első őrváltás közepe táján a két nőt a kapuhoz vezették és az utcára küldték. Így a római megszabadult tőlük és ők ismét szabadok voltak atyáik városában. Föltekintettek a csillagokra, melyek oly szép fényesen tündököltek, mint régente; aztán azt kérdezték maguktól:

- Mi lesz most? és hová?...

Ben-Húr Jeruzsálemben.

Körülbelül abban az órában, amikor Géziusz felügyelő a tribún előtt megjelent az Antónius-toronyban, egy gyalogos ment föl az Olajfák-hegyének keleti lejtőjén. Az út köves és poros volt és a növényzet ezen az oldalon barnára sült, mert a száraz időszak uralkodott Judeában. Az utas lassan mendegélt, gyakran tekintgetett jobbra és balra, mint aki örömmel kutatja és látja viszont az ismerős vidéket. Amint magasabbra hágott, néha megállt, hogy visszanézzen a fokozatosan szélesebbé váló tájképre, melyet Moáb hegyei határoltak; de mikor végre a tető közelébe ért, meggyorsította lépteit és megállás nélkül sietett tovább. A tetőn hirtelen megállt és kerekre nyilt szemekkel nézte az elébe táruló képet.

Az utas Ben-Húr volt, a látvány Jeruzsálem. Nem napjaink szent városa, hanem az a szent város, melyet Heródes hagyott hátra: a Krisztus szent városa. Még most is szép, amint az ősi Olajfák-hegyéről látszik, - minő lehetett hát akkor?

A nap kezdett aláhanyatlani pályafutásában. A lángoló tányér egy ideig mintha megállt volna a nyugati hegyek távol csúcsán, az egész eget bronzszinűre festette a város fölött, a falakat és tornyokat pedig az arany ragyogásával vonta be. Aztán hirtelen a szemhatár alá bukott és az alkonyattal együtt hüvösebb lett a levegő is. A nyugalom hazafelé irányította Ben-Húr gondolatát. Az égen, kissé éjszakra a szentek szentjének páratlan homlokzatától volt egy pont, s az ifjú arra szögezte szemét; az alatt, egyenest, ahová a mérő-ón zsinórja esett volna, ott állott apja háza, - ha ugyan még megvolt a ház.

Ebbe a házba indult, amikor egy este hirmondó jött hozzá azzal az ujsággal, hogy Grátuszt elmozdították és helyébe Ponciusz Pilátuszt küldötték. Messzala tehetetlen volt és holtnak hitte őt; Grátusz hatalmát vesztette és távozott: - miért halogatná tovább anyjának és hugának fölkeresését? Most már semmitől se kellett tartania. Ha ő maga nem is tekinthet be Judea börtöneibe, megvizsgálhatja őket mások szemével. Ha az elveszetteket megtalálja, Pilátusznak nem lehet semmi oka, hogy fogságban tartsa őket, - legalább semmi olyan, amelyet le ne győzhetne pénzzel. Ha megtalálja őket, biztos helyre viheti és aztán nyugodtabb elmével, békés lelkiismerettel, egészen az eljövendő királynak adhatja magát. Ezzel a tervvel került Jeruzsálembe, ahol Mallukhkal kellett találkoznia.

A jövőre való tekintettel tanácsos volt rejtőzködnie a hatóságok, főkép a rómaiak előtt. Ezért szorult rá Mallukhra, aki ravasz és megbizható volt; egészen arra termett, hogy a kutatás vezetésével őt bizza meg.

Hol kezdjék a dolgot, ez volt az első pont. Ben-Húr azt óhajtotta, hogy az Antónius-toronnyal kezdjék, mert sohase tudta feledni, hogy szeretteit akkor látta utoljára, mikor az őr az utcán a torony felé taszigálta őket. Ha most nincsenek is ott, de ott voltak és ott kell megfogni a fonalat, melyet csak hűségesen kell követni a végéig, hogy rájuk akadjon. Aztán meg Szimonidesztől tudta, hogy Amra, az egiptomi dajka él. A hű teremtés akkor reggel, mikor a Húrokat a szerencsétlenség érte, megszökött az őrtől és visszafutott a palotába, hol a többi ingóságokkal együtt őt is bezárták. Tehát most is ott volt, mint egyedüli lakosa a nagy háznak, melyet Grátusz minden kinálgatása dacára sem tudott eladni. A járókelő nép suttogva ment el mellette. Olyan hire volt, mint a kisértetes háznak; mert a szegény, vén Amrát, ha nem épen gyakran is, majd a háztetőn, majd a rácsos ablakban megpillantották. Ben-Húr tehát mindenekelőtt a régi házba akart menni, hogy Amrát fölkeresse.

Ekkép el lévén határozva, a nap lemente után nemsokára fölkelt és lefelé kezdett haladni a hegyről azon az úton, mely a tetőtől kissé éjszakkeletre hajlik. Sötét volt már, mikor a Gethsemáne mellett a Halas-kapun át bejutott a városba és egy dél felé vivő szűk közbe

fordult. A nép közül, mellyel találkozott, néhányan köszöntötték őt. A kövezet nagyon durva volt. A házak mindkét oldalon alacsonyak, sötétek és barátságtalanok voltak; az ajtók mind zárva; a tetőkről néha gyermekeknek gügyögő asszonyokat hallott. Egyre szomorúbb érzelmekkel egyenest ahhoz a mély medencéhez ment, mely most Betheszda-tava néven ismeretes. Föltekintvén, az Antóniusz-torony északi falát pillantotta meg, egy fekete, komor tömeget, mely a sötét, acélszürke égbe nyúlt. Megállt, mintha fenyegető őr kiáltott volna reá...

A torony oly magasan állt és oly óriásinak látszott, hogy keserű szorongás fojtogatta a szivét... Ha anyja ott van elevenen eltemetve, - mit tehet érette? Az erős kézzel semmit. Egy hadsereg döngethetné ezt a kőarcot vetőgéppel és kossal és az őrség kacagna rajta... És elgondolta, hogy a jó szándék oly könnyen meghiúsítható; és Isten, a gyámoltalanoknak mindenkor utolsó menedéke: - a jó Isten néha oly lassú a cselekvésben!

Kétség és aggodalom közt a torony homlokzatánál haladó utcába fordult és lassan nyugat felé haladt benne. Végre atyja házához érkezett. Az öreg ház éjszaki oldalán, a kapunál megállt. A sarokban még tisztán látható volt a lepecsételésnél használt viasz és a kapuszárnyakon keresztül ott volt a deszka ezzel a felirással:

«EZ TULAJDONA A CSÁSZÁRNAK.»

Zörgessen-e, mint régente? Tudta, hogy hasztalan; de nem állhatott ellent a kisértésnek. Amra meghallhatja és kinézhet valamelyik ablakon. Követ fogván, fölment a széles kőlépcsőn és háromszor halkan kopogott. Tompa visszhang felelt reá. Ismét megpróbálta hangosabban, mint az előbb; és ismét, - mindenkor szünetet tartván, hogy hallgatózzék. De a csönd szinte gúnyos volt: Amra nem adott jelet - még egy lélek se mozdult a lakatlan palotában. Ekkor leült a lépcsőre s az új királyért és azért imádkozott, hogy mennél hamarább jöjjön el... Aztán észrevétlenül úrrá lett rajta a nyári hőségben megtett hosszú gyaloglás fáradtsága és végre elaludt...

Ebben az időtájban két asszony jött le az utcán az Antóniusz-torony irányából és a Húrok palotájához közeledett. Csak lopva, félénk léptekkel közeledtek és gyakran megálltak hallgatózni. A hatalmas épület sarkán, halk hangon, így szólt az egyik a másiknak:

- Ez az, Tirza!

És Tirza, fölpillantván a házra, megfogta anyja kezét és egészen reátámaszkodva, szótlanul zokogott.

- Menjünk tovább, gyermekem, mivel - az anya habozott és reszketett; majd nyugalmat erőltetve, folytatta: - mivel, ha megvirrad, kitesznek bennünket a város kapuján kívül, hogy... ne térjünk vissza többé.

Tirza csaknem a kövekre rogyott és fájdalmasan zokogta:

- Ah, igen... elfelejtettem, hogy poklosok vagyunk és nincs otthonunk; a halottak közé tartozunk!

Az anya lehajolt és gyöngéden fölemelte őt, mondván:

- Nem kell semmitől se tartanunk. Menjünk tovább.

Valóban, ha fölemelték volna üres kezüket, nekimehetnek egy egész légiónak és megszalasztják azt, - oly nagy volt a borzalom a poklosoktól... Tovább mentek hát, a durva falhoz lapulva, mint két kósza lélek, míg a kapuhoz értek, amely előtt szintén megálltak. Látván a deszkát, fölmentek a kövön Ben-Húrnak alig kihült nyomába és elolvasták a fölirást: «Ez tulajdona a császárnak»... Ekkor az anya összecsapta kezét és, fölemelt szemmel, nyögött kimondhatatlan fájdalmában.

- Mi az, anyám? Egészen megijesztesz! - riadt meg a leány.

És a gyors válasz ez volt:

- Ó, Tirza, meghaltak szegények! Ő is meghalt!

- Kicsoda, anyám?

- A bátyád! Mindent elvettek tőle... mindent... még ezt a házat is!

Csönd lett, majd az anya zihálva, rekedten folytatta:

- Holnap... - holnap, gyermekem, ülőhelyet kell keresnünk az útfélen és alamizsnát kell koldulnunk, mint a poklosok szokták; koldulni, vagy...

Tirza ismét reátámaszkodott és suttogva mondta:

- Haljunk meg... haljunk meg, anyám!

- Nem! - rikácsolta az anya szilárdan. - Az Úr kiszabta időnket és mi hiszünk az Úrban. Mi még ebben is megvárjuk őt. Jer innen!

Amint beszélt, megfogta Tirza kezét és megkerülvén a falat, tovább mentek a másik sarokhoz, hol visszarettentek a holdvilágtól, mely fényesen reásütött az egész déli homlokzatra és az utca hosszának egy részére. Az anya még egy utolsó pillantást vetett a nyugati ablakokra, aztán kilépett a világosságra és Tirzát is maga után vonta. Ekkor egész borzalmasságában látható lett a betegségük - ajkaikon és arcukon, csepegő szemükön, fölrepedezett kezükön; különösen hosszú, kigyózó, utálatos gennytől megkeményedett fürteiken, melyek, szemöldökükhöz hasonlóan, kisértetiesen fehérek voltak. Nem is lehetett megmondani, melyik volt az anya, melyik volt a leány; mindakettő egyaránt vén boszorkánynak látszott.

- Pszt! - suttogta az anya. - Ott a lépcsőn fekszik valaki... egy férfi. Kerüljük meg őt.

Gyorsan az utca tulsó sorára kerültek és ott, az árnyékban, előre osontak egészen a kapuig, ahol megálltak.

- Alszik, Tirza!...

Hallgatóztak, de a férfi nagyon csöndes volt és meg se moccant.

- Várj itt, és én megpróbálom a kaput, - szólt az anya, nekibátorodva.

Nesztelenül átsurrant az utcán és megpróbálta kinyitni a kis kaput, de a férfi ebben a pillanatban sóhajtott és nyugtalanul megfordulván, úgy félretolta a fején levő keszkenőt, hogy az arca fölfelé fordítva maradt és látható lett a teljes holdfényben. A nő lepillantott reá és megdöbbent; azután, kissé lehajolva, ismét odanézett, majd fölegyenesedett és összekulcsolta kezét, mialatt szemét néma fohászkodással emelte ég felé. Csak egy pillanatig volt így és visszafutott Tirzához.

- Amint az Úr él, oly igaz, hogy ez a férfi az én fiam... a te bátyád! - mondta, félelmet keltő suttogással.

- A bátyám?... Júda?

Az anya mohón megfogta leánya kezét.

- Jer! - mondta ugyanazzal az erőltetett suttogással: - nézzük meg együtt... mégegyszer... csupán egyszer... aztán segíts szolgáidnak, Uram!

Kisérteties gyorsasággal, kisérteties csöndben átmentek az utcán, egymás kezét fogva. Mikor árnyékuk a férfira esett, megálltak. Az alvó egyik keze, felfordított tenyerével a lépcsőn feküdt. Tirza térdre rogyott és meg akarta csókolni; de az anya visszahúzta őt.

- A világért sem... A világ minden kincseért sem! - suttogta rekedten. - Tisztátalan, tisztátalan!

És Tirza úgy visszatántorodott a bátyjától, mintha az alvó lenne a poklos.

Ben-Húr szépsége férfias volt. Arca és homloka egészen megbarnult a sivatag napjától és levegőjétől; de a kisded bajusz alatt az ajkai pirosak voltak, a fogai fehéren ragyogtak és a lágy szakáll nem rejtette el az áll és a nyak teli kerekdedségét. Mily hatalmasan vágyott az anya, hogy karjaival átölelje, hogy keblére szorítsa a fejét és megcsókolja őt, amint tenni szokta volt boldog gyermekkorában! Honnét vette mégis az erőt, hogy ellenálljon az ösztönzésnek! Szeretetéből - anyai szeretetéből, mely minden más szeretettől abban különbözik, hogy magzatához gyöngéd lévén, önmaga iránt végtelenül zsarnok lehet és innét van önfeláldozásának minden ereje... De mégis meg kellett érintenie a fiát: hisz a megtalálás pillanatában mindjárt örökre le is kell róla mondania! Letérdelt hát az anya, és fia lábához csúszván, egyik sarujának talpát megérintette ajkával, habár a saru sárga volt az utca porától... és újra meg újra megcsókolta: - és egész lelkét a csókokba lehelte.

Ben-Húr megmozdult és fölvetette a kezét. A nők visszahúzódtak, de hallották, amint álmában suttogja:

- Anyám!... Amra!... Hol van?...

Ismét mély álomba merült. Az anya pedig a porba temette arcát és el akarta fojtani a mély és heves zokogást, melyről azt hitte, hogy megrepeszti a szivét. Csaknem azt óhajtotta, hogy fölébredjen a fia... Hiszen az anyja után kérdezősködött; tehát nem felejtette el: mély álmában is reá gondolt. Nem volt-e ez elég?... Az anya hirtelen intett Tirzának, még egy pillantást vetettek Ben-Húrra, mintha be akarnák vésni emlékükbe feledségnek induló arcát, s aztán egymás kezét fogva visszamentek a tulsó sorra. Ott, a fal árnyékában meghuzódva, letérdeltek és egyre őt nézve várták, hogy fölébredjen... valami kinyilatkoztatást vártak, de nem tudták mit.

Később, míg az ifjú egyre aludt, egy másik asszony jelent meg a palota sarkán. A lappangó kettő tisztán látta őt a világosságban; gyönge, meghajlott, sötét bőrű, szürkehajú alak, tiszta cselédruhába öltözve, amint élelmiszerekkel telt kosarat visz. A lépcsőn fekvő ember láttára megállt az ujonnan-érkezett; aztán elszántan tovább ment... egész nesztelenül, amint az alvóhoz közeledett. Megkerülvén őt, a kapuhoz ment és a kis ajtó reteszét könnyedén félretolván, kezét a nyilásba dugta. A bal kapuszárny egyik széles deszkája nesztelenül kitárult. Bedugta rajta a kosarat és már csaknem ő maga is belépett, mikor a kiváncsiságnak engedve, tétovázott, hogy egy pillantást vessen az idegenre, akinek arca egész tisztán látható volt.

Az utca tulsó során halk kiáltást hallott a két nő és látták, hogy az asszony a szemét dörzsöli, mintha nem hinne saját magának, közelebb hajlik az alvóhoz, összecsapja a kezét, zavarodottan körülnéz, ismét az alvóra pillant, lehajlik és fölemeli a kinyuló kezet, amelyet gyöngéden megcsókol - amit ők is oly nagyon óhajtottak megtenni, de nem mertek... És látták, hogy Ben-Húr erre az érintésre fölébredt és ösztönszerüleg visszahúzta kezét; de amíg ezt tette, szeme az asszonyéval találkozott.

- Amra! - kiáltott föl ujjongva, - ó Amra! te vagy az?

A jó lélek nem felelt szavakkal, hanem örömkönnyek közt Ben-Húr nyakába borult. Az ifjú könnyedén lefejtette vállairól az öreg nő karjait és a könnytől nedves, barna arcot fölemelve, megcsókolta azt, mert öröme semmivel se volt kisebb, mint az asszonyé. Ekkor a tulsó soron levők hallották, hogy így szól:

- Anyám... Tirza... ó Amra, beszélj róluk! Beszélj, beszélj, kérlek!

De Amra újra csak sírt.

- Te láttad őket, Amra. Te tudod hol vannak - könyörgött Ben-Húr: - mondd, hogy itthon vannak.

Tirza megmozdult, de az anya, kitalálván leánya szándékát, megfogta őt és suttogva mondta:

- Ne menj... a világért se. Tisztátalan, tisztátalan!...

Szeretete zsarnoki volt. Habár mindkettőjük szive meghasadna, akkor se tudja meg a fiú, mivé lettek; és az anya győzedelmeskedett.

Eközben Amra, akit egyre kért az ifjú, csak annál jobban sírt.

- Be akartál menni? - kérdezte Ben-Húr hirtelen, amint a félretolt deszkát látta. - Gyere tehát. Én is veled megyek. - Míg beszélt, fölállt. - A rómaiak... az Úr átka legyen rajtuk!... a rómaiak hazudtak. A ház enyém. Kelj följ, Amra, és menjünk be.

Egy pillanat mulva távoztak, ott hagyván a kettőt az árnyékban, hogy nézzék a félig tárt kaput... azt a kaput, amelyen nem mennek be többé soha!... Mind a ketten a porba kuporodtak, - megtörve, de meg is vigasztalódva. Megtették kötelességüket: - hősies próbát tettek szeretetükről. De most menniök kellett; mert másnap reggel, ha megtalálják, kövekkel kergetik ki őket a városból.

- Takarodjatok! Ti a halottak közé tartoztok; menjetek ki a halottakhoz!...

Itéletük a fülükben csengett és ők elvánszorogtak.

***

A Kidrón-völgyében még ma is híres hely a «Király kertje», mely fölött balkéz felé emelkedik a Gonosz Tanács hegye. Durva és zordon sziklabérc ez, melynek töve - a régi babona szerint - a kénköves és tüzes pokolban, a bibliai Gehennában gyökerezik; délen és délkeleten, a város felé néző, ragyás oldala sirokkal van szegélyezve és átlyuggatva, melyek emlékezetet meghaladólag a poklosok lakóhelyei voltak. Itt alapítottak várost és itt laktak ők maguk, mert kerülték őket, mint Isten elátkozottjait.

A most elmondott eset után következő második reggelen Amra az En-rógel kútja közelébe ment és egy kőre ült. Vizes korsót és kosarat hozott, mind a kettőt letette maga mellé a földre, leoldotta fejéről a sálat, ölében egymásba tette a kezeit és komolyan nézett arra felé, ahol a halom meredeken ereszkedik alá a Fazekas mezejébe.

Nagyon korán volt és még senkise járt a kútnál; senkise zavarta hát a gondolatait. És ezek a gondolatok nagyon szomorúak, de egyúttal nagyon kedvesek is voltak neki. Tegnap este, mikor a Halaskapu mellett a piacon a legjobb mézet kereste Ben-Húr számára, olyan történetet hallott, amelytől megfagyott ereiben a vér... Azoknak az embereknek egyikétől hallotta, akik az Antóniusz-torony parancsnokának a fáklyát tartották, mikor lenn, a VI-os cellában a Húrokat megtalálták. A megtalálás részleteit mind elbeszélte és Amra hallotta a foglyok nevét, valamint az özvegynek előadását maga felől... A hűséges cseléd kapkodva bevásárolt és mintegy álomban tért haza. Mily boldogságot tart készen a fiú számára! Megtalálta az anyját! És hogy fog a nyakába borulni Ben-Húr, ha elmondja neki a jó hírt!

Félretette a kosarat és majd nevetett, majd jajgatott. De hirtelen megállt és elgondolkozott. Megölné az ifjút, ha megmondaná neki, hogy anyja és Tirza poklosok. Ben-Húr elmenne a Gonosz Tanács hegyén levő borzasztó városba, - minden megfertőztetett sírt átkutatva pihenés nélkül, a poklosok közt szerte kérdezősködnék utánuk, míg a betegség reáragadna és az ő sorsa is az lenne, ami az övék. Mind ezt végiggondolván, Amra a kezét tördelte. Mit tegyen?...

A poklosok, tudta, reggelenkint le szoktak jönni a halmon levő sírlakásaikból és az En-rógel kútból egész napra való vízkészletet visznek. Elhozván korsóikat, leteszik majd a földre és

távol állva várakoznak, míg megtöltik őket. Úrnőjének és Tirzának is el kell evégből jönniök; mert a törvény kérhetetlen és nem tűr megkülönböztetést. A gazdag poklos se különb, mint a szegény.

Így Amra elhatározta, hogy nem szól Ben-Húrnak arról a történetről, amelyet hallott, hanem egyedül megy a kúthoz és várakozik, míg úrnője és Tirza eljönnek vízért. A virradat közeledtével tehát megrakta kosarát, kiválasztott egy korsót és az En-rógel felé vette útját. Kevéssel napfölkelte után, mikor a kútnál legsürgősebb volt a munka és egyidejüleg hat vödör is működött, a halom lakói is kezdtek föltünedezni és sírjaik ajtai körül megmozdultak. Valamivel később csoportosan voltak láthatók, számosan lekanyarodtak a szikla fordulóján - asszonyok, korsókkal vállukon, öreg és nagyon gyönge férfiak, boton és mankón bicegve. Némelyek mások vállára támaszkodtak; kevesen - az egészen gyámoltalanok - gyaloghintón feküdtek, mint odalökött rongyhalmazok.

Amra a kút melletti üléséből tartotta szemmel a kisérteties csapatokat. Hogy ott vannak a halmon, akiket keres, azon nem kételkedett; de sejtette, hogy csak akkor jönnek majd, mikor a kútnál levő nép mind merített magának vizet.

Egészen a sziklatömb alján volt egy sír, mely lakatlannak látszott, mivel a nap a legmelegebb órákban épen beléje sütött; és Amra mégis innen látott két asszonyt kijönni, akiknek egyike félig támogatta, félig vezette a másikat. Mind a ketten fehérhajúak voltak; mind a kettő öregnek látszott; de a ruhájuk nem volt meghasogatva és úgy látszott, hogy még ujoncok itten, mert megrémülve összerezzentek az ijesztő gyülekezet láttára, amelyhez ők maguk is tartoztak.

A két nő lassan, kínosan és nagy félelem közt tartott a kút felé, ahonnan több hang hallatszott, hogy megállítsa őket; de ők csak tovább haladtak. A vízmeregető néhány kavicsot kapott föl, hogy meghajigálja őket, mire a halmon levő nagyobb társaság rikácsolva kiabált a két magányos nőre: «Tisztátalan, tisztátalan!»

- Ezek még - gondolta Amra a kettő felől, amint folytatták útjokat - bizonyosan nem ismerősek a poklosok szokásaival.

Fölkelt és a kosarat és korsót fogván, eléjük ment, hogy találkozzék velük. A kútnál levőket elfogta az álmélkodás:

- Micsoda bolond, - mondta az egyik nevetve - micsoda bolond, hogy jó kenyeret ad a holtaknak!

- És még elébük is megy! - mondta a másik.

Amra azonban rájuk se hederített, csak ment előre. Hátha csalódnék!... Szive szinte repesett a keblében. De minél tovább ment, annál zavarodottabb lett. Négy-öt ölnyire attól a helytől, ahol a két nő reá várakozott, megállt ő is. - Ez volna az az uriasszony, akit ő szeretett? Akinek kezét hálából annyiszor megcsókolta; akinek matrónai kedvességű arcát oly hűségesen, kincs gyanánt őrizte emlékezetébe? És ez az a Tirza, akit csecsemő korában dajkált? Akinek fájdalmait ő csillapítgatta, akinek játékaiban osztozott? Ez az a mosolygó, kedves arcú, dalos Tirza, a nagy háznak fényessége, az ő agg korának biztos áldása? Az ő úrasszonya, az ő bálványa: - ezek? A szegény cseléd lelke megfájdult a boldogtalanok látására.

- Ezek öreg asszonyok - mondta magában. - Ezeket sohase láttam azelőtt. Visszamegyek.

Elfordult és már indult is, mikor az egyik poklos megszólalt:

- Amra!...

Az egiptomi elejtette a korsót és reszketve visszanézett.

- Ki szólított engem? - kérdezte fojtott hangon.

- Amra! - ismételte az előbbi hang.

A cseléd megrebbenve forgatta szemét, mely a beszélő arcára tapadt.

- Kik vagytok? - kérdezte lelkendezve.

- Azok vagyunk, akiket keresel - felelte az egyik nő.

Amra a térdeire rogyott.

- Ó úrasszonyom, úrasszonyom! - jajdult föl keseregve. - Amint Istenedet az én Istenemmé tettem, úgy legyen áldva, hogy hozzátok vezetett engem!

És a szegény, lesujtott teremtés térden kezdett előre csúszni. De az asszony tiltólag emelte föl a kezét:

- Megállj, Amra! Ne jöjj közelebb. Tisztátalan, tisztátalan!...

Ez az intés épen idejében jött. Amra arcra bukott és oly hangosan zokogott, hogy a kútnál levő nép is hallotta őt. Majd hirtelen ismét föltérdelt és szorongva kérdezte:

- Ó úrasszonyom, hol van Tirza?

- Itt vagyok, Amra, itt! - szólalt meg a másik szerencsétlen. - Akarsz egy kis vizet hozni nekem?

A cseléd készsége rögtön fölébredt Amrában. Hátra vetvén az arcába hullott durva hajat, gyorsan fölkelt és a kosárhoz menvén, kitakarta azt.

- Lásd - mondta: - itt a kenyér és a hús.

Ki akarta teríteni az asztalkendőt a földre, de úrasszonya ismét megszólalt:

- Ne tedd, Amra. Azok amott megköveznének téged és nem hagynának bennünket inni. Hagyd nálam a kosarat. Fogd a korsót és töltsd meg, és hozd ide. Magunkkal visszük a sírba. Akkor a mai napra megtettél minden szolgálatot, amit a törvény megenged. Siess, Amra.

A nép, amelynek szemeláttára történt mindez, utat nyitott a cselédnek, sőt még a korsóját is segített megtölteni, oly megható volt a fájdalom, mely az arcán tükröződött.

- Kik azok? - kérdezte tőle az egyik asszony.

Amra szeliden felelte:

- Valamikor jók voltak hozzám.

A korsót vállára emelte és visszasietett. Feledékenységében hozzájuk akart menni, de ez a kiáltás: - «Tisztátalan, tisztátalan! Vigyázz!»... megállította. A vizet a kosár mellé helyezvén, visszalépett és némi távolságra megállt.

- Köszönőm, Amra - mondta az úrnő, magához vevén a korsót meg a kosarat. - Nagyon jó vagy hozzánk.

- Semmi mást nem tehetek értetek? - kérdezte Amra.

Az anya keze a korsón volt és láz gyötörte a szomjúságtól; de mégse ivott, hanem megállt és szilárdan mondta:

- De tudom, hogy Júda hazajött. Láttam tegnap este, amint a kapuban a lépcsőn aludt. Láttam, amint felköltötted őt...

Amra összecsapta a kezét.

- Ó úrasszonyom! te láttad és nem jöttél?!

- Az annyi lett volna, mint megölni őt - felelte az úrnő. - Én sohase csókolhatom meg többé. Ó Amra, Amra, tudom, te szereted őt!...

- Igen - bólintott a jó lélek, ismét könnyekre fakadva és letérdelve. - Meghalnék érte.

- Bizonyítsd be, amit mondasz, Amra - folytatta az úrnő komolyan. - Ne mondd meg neki, hol vagyunk, vagy hogy láttál bennünket... csak ezt, Amra.

- De ő keres titeket. Messziről jött, hogy megtaláljon benneteket.

- Nem szabad megtalálnia bennünket, hogy azzá ne legyen, amik mi vagyunk, - mondta az úrnő. - Te azonban szolgálj nekünk úgy, amint ma szolgáltál. Hozd el azt a keveset, amire szükségünk van... már nem sokáig... nem sokáig. Jöjj el minden reggel és este, Amra és... és - a hangja reszketett, mert az akarata csaknem megtört - és beszélj róla nekünk, Amra; de neki semmit se szólj felőlünk. Érted-e?

- Ó, oly nehéz lesz hallani, amint rólatok beszél és még nehezebb lesz látni, amint keres benneteket... látni az ő szeretetét és nem mondani neki annyit sem, hogy életben vagytok!

- Mondhatod-e neki, hogy nincs bajunk, Amra?

A cseléd szótlanul lehajtotta a fejét, mialatt az úrnője folytatta:

- Azért légy csak hallgatag, Amra. Most menj és jöjj el ma este. Majd várunk reád. Addig Isten veled.

- A teher nehéz lesz, ó úrasszonyom, nehéz lesz viselni - sóhajtott Amra, az arcára borulva.

- Mennyivel nehezebb volna, ha olyannak látnók őt is, mint mi vagyunk - felelte az anya, amint a kosarat Tirzának adta. - Jöjj el ma este ismét - búcsuzott végül; és, fölemelvén a vizet, a sír felé sietett leányával.

Amra térdenállva várakozott, míg el nem tüntek; ekkor nagybúsan hazafelé indult. Este azonban ismét visszatért; és ettől fogva reggel és este mindennap kiszolgálta őket, úgy hogy semmi szükségesnek híját nem érezték. Így aztán a szerencsétlenek is kezdtek beletörődni a sorsukba. A sír, habár szintén elhagyatott kőcella volt, mégse volt oly barátságtalan, mint a zárka a toronyban. Napfény aranyozta be és künn volt a szép világban. Aztán meg az ember sokkal nagyobb hittel várhatja a halált a szabad ég alatt!...

Ben-Húr legyőzi a századost.

A hetedik hónap - a zsidóban Tisri, a magyarban október - első napjának reggelén Ben-Húr az egész világgal elégedetlenül kelt föl ágyáról a khánban. Mallukh az Antóniusz-toronynál kezdte meg nyomozását, még pedig merészen, a parancsnokló tribún egyenes megkérdezésével. Elbeszélte a Húrok történetét és Grátusz balesetének minden részletét, elmondván, hogyha a szerencsétlen családból még él valaki, akkor ő kegyelemért folyamodik a cézárhoz... A tribún figyelmesen végighallgatta Mallukhot s aztán ő kezdett beszélni. Elmondta a két nő felfödözését a toronyban és megengedte annak a jegyzéknek átolvasását, melyet róluk, az ő érdekükben fölvett. Sőt még azt is megengedte Mallukhnak, hogy lemásolja ezt a jegyzéket.

Hasztalan kisértenők meg leírni, hogy milyen hatással volt ez a borzasztó történet a fiatalemberre. A fájdalmat nem enyhítették könnyek vagy szenvedélyes kifakadások; sokkal mélyebb volt ez a fájdalom, hogysem ki lehetett volna fejezni. Ben-Húr hosszú ideig csendesen ült, sáppadt arccal és dobogó szívvel. Néha-néha, mintha jelezné a gondolatokat, melyek legjobban fájtak neki, csüggedten suttogta;

- Poklosok, poklosok! Ők... anyám és Tirza... ők poklosok! Meddig még... meddig, ó Uram!

Végre fölállt.

- Föl kell keresnem őket - mondta határozottan. - Talán haldokolnak.

- Hol akarod őket keresni? - kérdezte Mallukh ijedten.

- Csak egy hely van számukra, ahová mehetnek...

Mallukh csak nagy könyörgéssel birta elérni, hogy Ben-Húr a további kutatást reá bizta. Együtt mentek a Gonosz Tanács hegyével szemközt fekvő oldalkapuhoz, mely emlékezetet meghaladó időtől fogva a poklosok koldulóhelye volt. Itt álltak egész nap, alamizsnát osztogatva, a két nő után kérdezősködve és gazdag jutalmat igértek, aki nyomra vezeti őket. És a poklosok szorgalmasan kutatták a rettentő várost a halmon, de a két nő szorosan megőrizte titkát. És most, a hetedik hónap első napjának reggelén, Mallukh azt a hírt hozta, hogy a hatóság a Halas-kapunál két poklos asszonyt megkövéztetett. Ezen a nyomon, az adatok egybevetése után, mindaketten arra a szomorú meggyőződésre jutottak, hogy a megkövezettek alighanem a Húrok voltak.

- Nem volt elég, hogy poklossá tették a családomat - fakadt ki Ben-Húr szörnyű keserűséggel. - Az kellett még, hogy meg is kövezzék őket! Anyám halott! Egyedül én maradtam meg. És miért? Meddig, ó Isten, atyáim Ura, Istene, meddig tart ez a Róma?...

Haragosan, reménytelenül, bosszút szomjazva lépett a khán udvarára, mely zsúfolva volt az éjjel érkezett népséggel. Különösen meglepte az egyik csoport, melyben többnyire fiatal, erős, munkás, edzett, vidékies modorú és bőbeszédű férfiak voltak. Megtudta róluk, hogy galileaiak, akik főkép azért vannak a városban, hogy résztvegyenek a Harsonák ünnepén, melyet az napon ültek meg a szent városban. Míg őket megfigyelte, elméje csapongva gondolt arra, hogy milyen hőstetteket lehetne várni egy ilyen légiótól, ha a szigorú római módszer szerint volna fegyelmezve. Míg ezen tünődött, egy kipirult arcú ember jött az udvarba, akinek szeme a fölindulástól villogott.

- Miért vagytok itt? - kiáltott ez a galileaiakra. - A rabbik és a vének mind kimennek a templomból, hogy lássák Pilátuszt. Jertek, siessetek és menjünk velük.

Egy pillanat alatt körülvették őt.

- Pilátuszt látni! - kérdezték csodálkozva. - Miért?

- A rabbik gazságot födöztek föl - folytatta az ujjon jött. - Pilátusz a templom pénzéből akarja kifizetni új vízvezetékét.

- Micsoda, a szent kincsből? - háborogtak a galileaiak.

Villogó szemmel ismételgették a kérdést egymásnak.

- Az korbán, - mondták - az Isten pénze. Nyuljon csak egy sékelhez is belőle, ha mer!

- Jertek - ismételte a hirmondó. - A menet azóta már a hidon túl van. Az egész város utánuk tódul. Szükség lehet reánk. Siessetek!

Mintha a gondolat és a cselekvés egy volna, azonnal ledobták a fölösleges ruhadarabokat és hajadon fővel, rövid, ujjatlan alsó tunikákban álltak ott. Csak addig vesztegeltek, míg öveiket megszorították s azután elszántan mondták:

- Készen vagyunk.

Ekkor Ben-Húr megszólította őket.

- Galileai férfiak, - mondta - én Júda fia vagyok. Akartok-e társaságtokba fogadni?

- Nyilván harcolnunk kell majd - felelték kitérően.

- Ó, akkor nem én leszek az első, aki kereket old! - mondta Ben-Húr.

A visszavágást jó kedvvel fogadták és a hirmondó így szólt:

- Elég erősnek látszol. Tarts hát velünk.

Ben-Húr is letette felső ruháit.

- Azt gondoljátok, harc lesz? - kérdezte nyugodtan, amint megszorította az övét.

- Még pedig a legionáriusokkal - felelte a hirmondó dacosan.

- Mivel fogtok harcolni? - kérdezte Ben-Húr.

Szótlanul reánéztek, mialatt ő nyugodtan folytatta:

- Persze megteszünk mindent, ami csak tőlünk telik; de nem lenne jobb vezetőt választani? A legionáriusoknak mindig van egy, aki összetartja őket.

A galileaiak még furcsábban bámultak, mintha az eszme új volna előttük.

- Legalább állapodjunk meg abban, hogy együtt maradunk - oktatta őket Ben-Húr. - Most már kész vagyok, ha ti is azok vagytok.

- Igen, menjünk - kiabáltak a többiek.

Gyorsan kisiettek a khánból és elindultak a Pretórium felé, mely a Szijón hegyén emelkedett. Menet közben utólérték a néptömeget, mely hozzájuk hasonlóan haragra gyulladt a szándékolt rablás hirére. Midőn végre a Pretórium kapujához értek, a vének és rabbik menete nagy kisérettel bevonult, kivül hagyván egy még nagyobb, kiabáló csoportot. A bejáratot egy százados őrizte a teljes fegyverzetben kivonult őrséggel, a szép márványoromzat alatt. A nap hevesen sütött a katonák sisakjára és pajzsára; de ők soraikban álltak egykedvűen, ép úgy nem törődvén az égető nappal, mint a csőcselék szitkozódásával. A nyilt bronz-kapukon polgárok áradata özönlött be, míg kifelé sokkal kisebb tolongott.

- Mi történik? - kérdezték a galileaiak egy kijövőtől.

- Semmi - volt a válasz. - A rabbik a palota ajtaja előtt vannak és látni kívánják Pilátuszt. Ez pedig nem akar kijönni. Egyet beküldtek, hogy mondja meg neki, addig nem mennek el, míg meg nem hallgatta őket. Most várakoznak a feleletre.

- Menjünk be mi is, - mondta Ben-Húr.

A kapun belül egy sor lombos fa volt, alatta ülésekkel. A társaság jobbra kanyarodván, pár száz lépés után tágas térre jutott, amelynek nyugati oldalán volt a kormányzó székhelye. A teret ingerült tömeg töltötte meg. Minden arc a csarnok felé fordult, mely a zárt, széles bejárat fölé volt építve. A csarnok alatt szintén egy szakasz legionárius állt fegyverben. A tömeg oly sűrű volt, hogy Ben-Húr és társai nem furakodhattak jól előre; azért hátul maradtak, arra figyelve, ami történik. A csarnok körül láthatták a rabbik magas turbánjait, akiknek türelmetlensége néha reáragadt a mögöttük levő tömegre is; gyakran a hatás céljából ez a gúnyos fölkiáltás hallatszott:

- Pilátusz, ha kormányzó vagy, jöjj ki, jöjj ki!

Egyszerre aztán kijött a palotából egy ember és haragtól kipirult arccal a tömeg közé rohant.

- Izrael itt mit sem számít - kiáltott föl nagyhangon - Ezen a szent helyen nem vagyunk mások, mint Róma kutyái.

- Azt gondolod, nem jön ki? - kérdezték többen.

- Hát nem tagadta meg háromszor? - tört ki a férfi keserűen.

- Mit csinálnak a rabbik?

- Amit Cezáreában... itt táboroznak, míg meg nem hallgatja őket.

- Csak nem mer a kincshez nyúlni, ugy-e? - kérdezte most az egyik galileai.

- Hogy nem mer? - kacagott gúnyosan a másik. - Hát szent-e valami a rómaiak előtt?

Egy óra telt el, és habár Pilátusz feleletre se méltatta őket, a rabbik és a tömeg ott maradtak. Dél lett, mely nyugatról záport hozott, de a helyzetben semmi változás, kivéve, hogy a tömeg nagyobb és sokkal zajosabb és az indulat határozottan haragosabb lett. A kiabálás csaknem szakadatlan volt:

- Jöjj ki, jöjj ki!...

Eközben Ben-Húr együtt tartotta galileai barátait. Azt gondolta, hogy Pilátusz csak azért várakozik, hogy végletekig fölingerelt nép alkalmat adjon neki az erőszakos beavatkozásra. És utoljára elérkezett a vég. A tömegben csattogó ütések zaja hallatszott, mire rögtön a fájdalom és harag ordításai és a legdühösebb dulakodás következett. A csarnok homlokzatánál megszorult tisztes férfiak iszonyodva megfordultak. A hátul levő köznép először előre tolongott, középen pedig kifelé igyekeztek, és az ellenkező erők nyomása rövid ideig rémítő volt. Ezer hang kérdezősködött, hogy mi történt; de mivel senkinek se volt ideje felelni, a meglepetés csakhamar páni félelemre változott. Csak Ben-Húr őrizte meg a nyugalmát.

- Nem láthatsz? - kérdezte az egyik galileaitól.

- Nem.

- Majd fölemellek - mondta Ben-Húr és derékon fogta társát.

- Most látom - mondta az ember. - Néhány férfi van ott dorongokkal és verik a népet. Úgy vannak öltözve, mint a zsidók.

- Kik azok? - kérdezte Ben-Húr.

- Rómaiak, oly igaz, mint az Úr él! - fakadt ki dühösen a galileai. - Rómaiak álruhában. Dorongjuk úgy röpköd, mint a cséphadaró! Most egy rabbit ütöttek le... egy öreg embert! Nem kimélnek senkit!

Ben-Húr leeresztette az embert és így szólt:

- Galileai férfiak, ez Pilátusz cselfogása. Most, ha megteszitek azt, amit mondok, megpróbálkozunk még a dorongosokkal is.

A galileaiak bátorsága fölébredt és mind késznek ajánlkozott.

- Menjünk vissza a kapunál levő fákhoz, - mondta Ben-Húr - de gyorsan!...

Mindegyikök oly sebesen futott vissza, amint csak tudott és egyesült erővel az ágaknak esvén, dorongokat tördeltek a törzsekről. Most már nekik is volt fegyverük, de mire megfordultak, hogy visszatérjenek, a tér sarkán a kapu felé őrülten rohanó tömeggel találkoztak. Hátul a lárma egyre tartott, - a kiáltások, nyögések és szitkozódások zagyvaléka.

- A falhoz! - kiáltott rájuk Ben-Húr. - A falhoz!... és hagyjátok futni a nyájat!

Így, a jobbkéz felől levő falra kapaszkodván, kikerülték a roham erejét, és apránként előre haladván, végre kiértek a térre.

- Most tartsatok össze és kövessetek! - mondta nekik Ben-Húr.

Ekkor már ő volt a vezér; és amint belerohant a forrongó tömegbe, társasága egy testben sorakozott utána. És midőn a rómaiak mulatoztak a zsidókon, amint leütötték őket, egyszerre csak szemtől-szembe kerültek a hajlékony tagú, harcra szomjas és hasonlóan fegyverzett galileaiakkal. Most aztán rajtuk volt a meglepődés sora. Szilaj kiabálás harsant föl minden oldalon, a botok koppanása gyors és halálos volt, a roham oly dühös, aminővé csak a gyűlölet tehette. Senki sem végezte jobban a munkáját, mint Ben-Húr, mert ő nemcsak ütni és védekezni tudott, hanem egy füst alatt harcos és vezér is volt. A dorong, amelyet forgatott, jó hosszú és nehéz vala, úgy hogy egy embert csak egyszer kellett vele megütnie. Emellett szemmel tartotta barátjainak a küzdelmét is és a kellő pillanatban pontosan ott termett, ahol legnagyobb volt reá a szükség. Az így meglepett rómaiak eleinte visszavonultak, de végül hátat fordítottak és a csarnokhoz menekültek. A tüzes galileaiak egészen a lépcsőkig akarták üldözni a megszaladt ellenséget, de Ben-Húr bölcsen visszatartotta őket.

- Álljatok meg, embereim! - mondta. - Amott a százados jön az őrséggel. Kardjuk és pajzsuk van; nem harcolhatunk velük. Jól viseltük magunkat; vonuljunk vissza és siessünk ki a kapun, ameddig lehet.

Jóllehet húzódozva, de mégis engedelmeskedtek neki: mert gyakran kellett átlépkedniök honfitársaikon, akik nyögve, segítségért esengve, vagy oly némán hevertek a földön, mint a halottak. De az elesettek nem mind zsidók voltak és ebben is találtak némi vigasztalást.

A százados reájuk kiáltott, amint tovamentek; de Ben-Húr kinevette őt és latin nyelven kiáltott vissza:

- Ha mi Izrael kutyái vagyunk, ti Róma sakáljai vagytok. Maradjatok itt, és mi ismét eljövünk.

A galileaiak megéljenezték és nevetve kimentek. Odakint, a kapun kívül oly sokaság volt, amelyhez foghatót Ben-Húr sohase látott, még az anthiókhiai cirkuszban sem. A háztetők, az utcák, a halom lejtője sűrűn zsúfolva volt jajveszéklő és fohászkodó népséggel. A levegő megtelt kiáltásaikkal és átkozódásaikkal. Ben-Húrt és társait a külső őrség minden beavatkozás nélkül engedte kivonulni. De alig voltak künn, midőn a csarnoknál felügyelő százados megjelent és a kapusikátorban Ben-Húrra kiáltott:

- Hó, szemtelen! Római vagy-e, vagy zsidó?

- Júda fia vagyok, - felelte Ben-Húr büszkén - itt születtem. Mit akarsz velem?

- Állj és vívj meg velem - mondta a római.

Ben-Húr gúnyosan nevetett:

- Méltó fia vagy a korcs római Jupiternek! Nekem nincsenek fegyvereim.

- Megkapod az enyéimet - felelte a százados. - Én majd ettől az őrtől kölcsönzök.

A nép a párbeszéd hallatára elnémult és egyszerre csönd lett a téres piacon. Ben-Húrnak minden csöpp vére a szivére tódult, úgy megörült a kedvező alkalomnak. Csak az imént győzött le egy rómait Antiókhia és az egész Kelet szemeláttára; most, ha Jeruzsálem szemeláttára egy másikat verhetne meg, ez a tisztesség fölötte hasznos lehetne az új király ügyére. Nem habozott tehát. Bátran a századoshoz lépve, így szólt:

- Legyen a te kívánságod szerint. Add kölcsön a kardodat és pajzsodat.

- És a sisakot meg a mellvértet? - kérdezte a római.

- Tartsd meg őket. Nem illenek reám - felelte a zsidó.

A fegyvereket szépszerével átvette és a százados is azonnal készen volt. A kapu mellett sorban álló katonák az egész idő alatt meg se moccantak; csak pusztán figyeltek. A tömegben pedig csak akkor szállt a kérdés szájról szájra: - Ki az? - mikor a bajvivók egymáshoz közeledtek, hogy a vivást megkezdjék. És senki se tudta.

A római felsőbbségnek a fegyverekben két föltétele volt: a vasfegyelem és a rövid kard különös használata. Az ütközetben sohase ütöttek vagy vágtak, hanem kezdettől fogva végig szúrtak - szúrva közeledtek, szúrva vonultak vissza; és rendszerint az ellenség arca volt a célpont. Ben-Húr mindezt jól tudta. És hogy a százados ne legyen elbizakodott, figyelmeztette őt, mikor már mérkőzni készültek:

- Azt mondtam, hogy Júda fia vagyok; de azt nem mondtam, hogy lanista-tanítvány is vagyok. Védd magad!

Az utolsó szónál Ben-Húr szentbefordult az ellenfelével. Egy pillanatig lábukkal összeérve álltak, és vert pajzsuk széle fölött egymást méregették; erre a római előre rontott és egy alsó szúrást szinlelt. A zsidó kinevette őt. Ezt egy szúrás követte az arcra. A zsidó könnyedén bal felé lépett; a szúrás gyors volt, de a lépés még gyorsabb. Most Ben-Húr az ellenség fölemelt fegyvere alá nyomta a pajzsát egész addig, míg a kardot és a jobb kart magasan föl nem szorította a levegőbe; aztán hirtelen előre és balra ugrott, és az ember jobboldala szabad volt a szúrásra. A százados oldalt bukott és teste egész súlyával a mellére zuhant... Ben-Húr nyert. Lábát ellenfelének a hátára téve, pajzsát gladiátori szokás szerint a feje fölé emelte és kardjával üdvözölte a katonákat, akik feszült figyelemmel, de a beavatkozás minden szándéka nélkül nézték a mérkőzést.

Midőn a nép észrevette a győzelmet, csaknem őrjöngött. A házakon egészen a Xisztuszig, amily gyorsan csak a szó repülhet, szilaj ordítással lobogtatták száljaikat és zsebkendőiket; és ha beleegyezik: a galileaiak vállukon vitték volna el Ben-Húrt.

De Ben-Húr leintette őket s egy alantas tisztnek, aki a kapuból feléje közeledett, így szólt:

- Társad mint katona halt meg. Kifosztatlanul hagyom őt. Csupán a kardja meg a pajzsa az enyém.

Ezzel távozott. Kissé távolabb dicsérően szólt oda a galileaiaknak:

- Atyafiak, jól viseltétek magatokat. Most váljunk el, hogy ne üldözzenek bennünket. Jöjjetek ma éjjel hozzám a khánba. Valamit közölni akarok veletek, ami nagy érdeke egész Izraelnek.

- Ki vagy te? - kérdezték tőle.

- Júda fia - felelte Ben-Húr kurtán. - És, ha jöttök: hozzátok magatokkal ezt a kardot és pajzsot, hogy megismerjelek benneteket.

Ezzel, büszkén áttörvén a növekvő tömegen, gyorsan eltünt.

Pilátusz rendelkezése folytán a nép fölment a városból, hogy elhordja halottjait és sebesültjeit, és nagy gyász volt miattuk; de a fájdalmat nagyon enyhítette az ismeretlen bajvivó győzelme, akit mindenütt kerestek és mindenki az egekig magasztalt. A nemzet szunnyadó bátorságát ébresztette föl ez a hősi tett; úgyannyira, hogy az utcákon és fönn a templomokban, sőt az ünnepi szertartások közepette is újra a Makkabeusok régi történeteiről beszéltek, és ezrek csóválták fejüket, amint nagy titokzatosan suttogták:

- Csak egy keveset, csak még egy keveset várjunk, atyafiak, és Izrael ismét visszakapja a magáét. Higyjünk az Úrban és legyünk türelemmel.

Ily módon nyerte meg Ben-Húr Galileát, és így egyengette az utat nagyobb szolgálatokra az eljövendő király ügyében.

Az egiptomi Irasz mesterkedései.

A találkozás után Ben-Húr a galileaiakkal az ő hazájukba ment, hol a jeruzsálemi vásártéren nyert győzelme hirnevet és befolyást szerzett neki. Mielőtt a tél elmult, három légiót szervezett római minta szerint. Még többet is szervezhetett volna, de egyelőre óvatosnak kellett lennie mind Rómával, mind Heródes Antipasszal szemben. Hogy ezt a három légiót begyakorolja, a kiválasztott tiszteket a Trakhonitisz lávamélyedései közé vitte és kioktatta őket a fegyverek, kivált a dárda és kard használatára, meg a légiók sajátos hadi mozdulataira; akkor aztán, mint tanítókat, hazaküldte. És a gyakorlatozás csakhamar a nép mulatsága lett.

Jól választotta meg szervezendő hadserege magját, mikor a galileaiakra gondolt. A templom közelében született zsidó ugyan megvetette ezeket az északi testvéreit; de a talmud maga is azt mondja: «A galileai a becsületet szereti, a zsidó a pénzt»... Mivel Rómát oly hevesen gyűlölték, mint ahogyan saját hazájukat szerették, a galileaiak voltak minden lázadásban az elsők a csatatéren és ők szaladtak meg utóljára. Százötvenezer galileai ifjú veszett el az utolsó, Róma elleni háborúban. A nagy ünnepnapokra hadsereg módjára menetelve és táborozva vonultak föl Jeruzsálembe; fanatikusan ragaszkodtak szent vallásukhoz és a zsidó név dicsőségéhez oly költőkkel járultak, mint az Énekek énekének lantosa, és oly prófétákkal, mint Ozeás, akik Galileából származtak.

Az ily gyors és büszke, derék és áhitatos népre roppant hatással volt az a beszéd, mely a «király» eljöveteléről szólt. Hogy Róma megsemmisítése végett jön, ez elég volt arra, hogy Ben-Húr tervét a magukévá tegyék; de mikor Ben-Húr arról is biztosította őket, hogy a zsidók eljövendő királya hatalmasabban fog uralkodni a világon, mint cézár, fényesebben, mint Salamon, és hogy az uralma örökké fog tartani, - testestől-lelkestől az ügynek szentelték magukat. Hiszen, amit Ben-Húr mondott, csak a Messiásról szóló, nagyon kedvelt, régi legenda volt: a régóta dédelgetett álom, amely most már meg fog valósulni, mert a király nem csupán eljövendő volt, hanem már meg is született...

Egy este, fönn Trakhonitiszban, Ben-Húr néhány galileaival épen annak a barlangnak a szájánál ült, amelyben lakott, midőn egy arab futár levelet hozott át neki. A levelet Mallukh írta és az volt benne, hogy:

> «Próféta jelent meg, akiről azt mondják az emberek, hogy Illés; és olyan a beszédje is, amelynek tartalma az, hogy ő csak hirnöke egy nálánál sokkal nagyobbnak, aki csakhamar eljön és akire most várakozik a Jordán folyó keleti partján. Egész Jeruzsálem kimegy a prófétához és a part, amelyen lakik, a sok más néppel együtt olyan, mint az Olajfák hegye a husvét utolsó napjain...»

Ben-Húr arcát elöntötte az öröm pirossága.

- Ez a levél, ó barátaim, - mondta, - végét veti várakozásunknak. Ime, a király hírmondója megjelent és kihirdette őt.

Hangosan fölolvasta a levelet s aztán így szólt:

- Most pedig készüljetek és reggel adjatok hírt otthon a többieknek is, hogy készek legyenek a gyülekezésre, amint parancsot adok. Én magam pedig elmegyek, hogy lássam, vajjon a király valóban eljön-e már és hírt adok róla nektek. Aközben éljünk a reménység örömében.

Ezzel bement a barlangba, levelet írt Ilderimnek s egy másikat Szimonidesznek, megjelentvén nekik a kapott ujságokat, valamint azt a szándékát, hogy tüstént fölmegy Jeruzsálembe. A leveleket gyors követekkel küldötte el, ő maga pedig napszállat után lóra ült és egy arab vezetővel elindult a Jordán felé.

A szürkület már künn találta a sivatagban és Ben-Húr lázas fejjel gondolt azokra a csodás eseményekre, melyek csakhamar történni fognak, midőn a mindig éber kalauz a hátuk mögött feltünő idegenekre hívta föl figyelmét.

- Egy teve rajtaülőkkel - mondta a vezető.

- Mások is vannak hátul? - kérdezte Ben-Húr.

- Maga van... Nem, egy ember ül lóháton... nyilván a hajtó.

Kevéssel később maga Ben-Húr is látta a fehér és szokatlanul nagy tevét s ez arra a csodálatos állatra emlékeztette őt, mely Boldizsárt és Iraszt a Dafne berkében a forráshoz vitte. Gondolatai egyszerre a szép egiptomi lány felé fordultak... Hátha Boldizsár és Irasz ezek az idegen utasok?... Míg szívdobogva tünődött ezen, a tevének hosszú, hintázó lépései odahozták a rajta ülőket. Ben-Húr ismét hallotta az apró csöngetyűk csilingelését és látta a gazdag takarókat, melyeket Kasztália forrásánál úgy megbámult a tömeg. És látta a szerecsent is, aki az egiptomiakat mindig kisérte. A hatalmas állat épen a Ben-Húr lova mellett állt meg, és ahogy a zsidó felnézett a húdára, reszkető hangon szólalt meg az öreg Boldizsár:

- Az igaz Isten áldása reád!

- És rajtad, meg a tieiddel az Úr békéje legyen - felelte Ben Húr.

- Szemeim gyöngék az évektől, - folytatta Boldizsár - de, ha jól látnak, akkor te az a Húr fia vagy, akit nemrégiben mint a nemeslelkű Ilderim sátorának tisztelt vendégét ismertem.

- És te az a bölcs egiptomi Boldizsár vagy, akinek szent jóslatára mindig hálás tisztelettel emlékezem - felelte Ben-Húr.

- Ha te valóban az a Ben-Húr vagy, akivel oly sok kedves órát töltöttem a sivatagban, - szólalt meg most Irasz mosolyogva - akkor meghívlak a mi szerény reggelinkhez, mihelyt élővízhez érünk, ahol megpihenhetünk.

- A kivánt forrás itt van közel, - felelte Ben-Húr készségesen - és fogadom, hogy itala oly édes és hűsítő lesz, mint a hires Kasztáliáé. Engedelmeddel, siessünk tehát.

A társaság csakhamar sekélyes vádihoz ért, amelyben a kalauz, jobbfelé fordulva, levezette őket. Így jutottak egy igen szép tág völgybe, melyet apró vízerek szeltek keresztül-kasul, míg az élőforrás a sziklában levő hasadékból bugyogott ki, melyet valamely barátságos kéz boltozatos üreggé nagyobbított meg. A lovakat azonnal szabadon eresztették és a szerecsen lesegítette a térdelő tevéről Boldizsárt és Iraszt; mire az öreg ember, arcát kelet felé fordítván, kezét tisztelettel keresztbe tette a mellén és imádkozott.

A rabszolga kristály-serleget hozott a húdából és ekkor Irasz így szólt Ben-Húrhoz:

- Én akarok neked szolgálni a forrásnál.

Együtt mentek a tóhoz, ahol Irasz, letérdelvén, úgy tartotta a serleget, hogy az magától a vízfolyástól teljék meg; és akkor az első korttyal Ben-Húrt kinálta meg.

- Nem, - tiltakozott az ifjú - kérlek, én hadd szolgáljak neked.

De Irasz nem engedett.

- Hazámban, ő Húr fia, azt szoktuk mondani: «Inkább vagyok serleghordozója egy szerencsésnek, mint szolgája egy királynak».

- Szerencsésnek? - ismételte Ben-Húr meglepetve.

- Az istenek azért adnak sikert, - szólt Irasz hirtelen - hogy erről a jelről megtudjuk szerencsénket. Nem nyertél-e a cirkuszban?

Ben-Húr arca kigyúlt, mialatt a szép egiptomi folytatta:

- Ez egy jel volt. És jött a másik: kardpárbajban megöltél egy rómait.

A pir sötétebb lett - nem annyira a diadalok miatt, mint attól a jóleső gondolattól, hogy ez a nő érdeklődéssel kisérte pályáját. De egy pillanat mulva tünődés váltotta föl az örömöt. A párbajt ugyan a hír szárnyai szétvitték egész Keleten, de a győző nevét csak nagyon kevesen tudták: Mallukh, Ilderim és Szimonidesz. Vajjon ők beavatták volna ezt a nőt?... Mialatt ezen tünődött, Irasz fölkelt és a serleget a tó fölé tartva, így szólt:

- Ó, Egiptom istenei! Hálát adok egy felfödözött hősért; hálákat adok, hogy az idernei palota áldozata nem a férfiak királya volt. Ezért áldozom és iszom, ó szent istenek!

A serleg tartalmának egy részét visszaöntötte a tóba, a többit megitta. Aztán rámosolygott Ben-Húrra és átadta neki a serleget, mire Ben-Húr szintén lehajolt, hogy megtöltse azt és igyék.

- Izrael fiának nincsenek istenei, akiknek áldozhatna - mondta a vízzel játszadozva, hogy elpalástolja ámulatát.

...Mi mindent tud még felőle ez az egiptomi? Megmondták-e neki Szimonideszhez való viszonyát? És ott van az Ilderimmel kötött szerződés: - tud-e arról is?... Bizalmatlanság fogta el. Valaki elárulta a titkait, pedig azok komolyak. És ő most Jeruzsálembe megy, ahol, ha az ellenség megtudja ezeket a titkokat, halálos veszedelem vár reá és társaira, a szent ügy pedig örökre elveszett... De ellenség-e ez a nő?... Ezen tünődve, Ben-Húr lassan megtöltötte a serleget és fölállván, jól szinlelt egykedvüséggel így szólt:

- Ó legszebb a szépek közt: ha egiptomi, vagy görög római volnék, azt mondanám: «Ó, ti jó istenek! hálát adok, hogy a világon, annyi fájdalom és szenvedés között, megmaradt a szépség bája és a szerelem vigasza; én hát azért iszom, aki legjobban képét viseli ezeknek: iszom Iraszért, a Nilus legkedvesebb leányáért!»

- A törvény ellen vétettél, - ingerkedett vele Irasz. - Az istenek, akikre ittál, hamis istenek. Ne vádoljalak be a rabbiknál?

- Ó, ez nagyon kevés attól, aki sok egyebet tud, ami valóban fontos, - felelte Ben-Húr nevetve.

- Tovább megyek, - folytatta Irasz - elmegyek a kis zsidóleányhoz, aki rózsákat nevel és az árnyékot is égővé varázsolja az antiókhiai nagykereskedő házában. A rabbiknál töredelmetlenségről vádollak be; nála pedig...

- Nos, nála?...

- Ismételni fogom azt, amit nekem a fölemelt serleg alatt mondtál, az isteneket híván bizonyságul, - mondta Irasz kacér mosolygással.

Ben-Húr hallgatott, mintha várná, hogy az egiptomi folytassa és eközben átvillant elméjén a lehetőség, hogy miképen juthatott Irasz az ő titkainak nyomára. Eszter meg Irasz barátnők voltak; az egyik ravasz és világra termett volt; a másik egyszerű és gyöngéd, s így könnyen megnyerhető. Szimonidesz nem szeghette meg esküjét, sem Ilderim: - csak Eszter lehetett hát az egiptominak hírhordója... Bizonyára ravasz fondorlattal csalta ki a fiatal zsidóleánytól a titkokat és ez bántotta Ben-Húrt. - Miért tette? - A gyanu megfészkelte magát Ben-Húr szivében, de még mielőtt erről szólhatott volna, odajött a tóhoz Boldizsár is.

- A sátor kész, - mondta - törjük meg a békesség kenyerét...

- Amikor utólértünk, Húr fia, - mondta Boldizsár az asztali áldás után - úgy látszott, hogy a te arcod szintén Jeruzsálem felé volt fordítva.

- Valóban a szent városba megyek - felelte Ben-Húr.

- Akkor egy cél felé tartunk - mondta Boldizsár - és én nagyon türelmetlen vagyok. Minapában ugyanis alvás közben álmok látogattak meg. Hangot hallottam, amely így szólt: «Siess... kelj föl! Az, akit oly sokáig vártál, közel van!»

- Azt érted, aki a zsidók királya lesz? - kérdezte Ben-Húr és csodálkozva nézett az egiptomira.

- Épen azt - bólintott Boldizsár komolyan.

- Akkor hát itt a hír, mely megörvendeztet téged, amint megörvendeztetett engem is - mondta Ben-Húr.

Előhúzta ruhájából a Mallukhtól kapott levelet, melyet az egiptomi reszkető hangon olvasott el.

- Nagyon jó voltál hozzám, ó Isten, - mondta aztán, hálásan fölfohászkodva. - Add, kérlek, hogy újra lássam a Megváltót és imádjam őt; aztán a szolgád kész lesz arra, hogy békével elköltözzék.

Csönd lett. Majd Ben-Húr megilletődve, halkan kérdezte:

- Most, hogy eljött, ó Boldizsár, akit oly nehezen vártunk: még mindig azt gondolod, hogy a Megváltó lesz és nem király?

- Ó igen, - felelte az egiptomi - még mindig azt gondolom. Te azért mégysz, hogy az emberek királyával találkozzál, én meg a lelkek Megváltóját kívánom imádni.

- A különbség köztünk az, - szólt Ben-Húr élénken - hogy szerinted király lesz ugyan, akinek eljöttét várjuk: de nem olyan király, mint aminő a cézár. Vagyis te azt hiszed, hogy az ő uralma szellemi lesz és nem erről a világról való. De miért?...

- Ha megfontolod, hogy a lélek élete mennyivel több és értékesebb, mint ez az arasznyi földi élet, - mondta Boldizsár komolyan, - ha megfontolod annak az örök életnek a jelentőségét, mely a halál után várja a lelket, akkor bizonyára reájössz arra is, hogy az emberiség sokkal inkább rászorul a Megváltóra, mint a királyra, mert a lélek megmentése minden földi hatalomnál fontosabb.

- De miről ismerem meg, hogy ő a Messiás, ha nem jön földi pompával és világi hatalommal? - aggódott Ben-Húr.

- A kérdésben már ott a felelet is - válaszolta Boldizsár komolyan. - Ha megmaradsz abban a hitedben, hogy a Messiás olyan király lesz, mint Heródes volt: természetesen addig várakozol, míg egy biborba öltözött, kormánypálcás emberrel nem találkozol. Másrészről az, akit én várok, szegény, alázatos és jelentéktelen: szóval olyan megjelenésű ember lesz, mint a többi emberek; de a jel, amelyről meg akarom ismerni, korántsem lesz oly egyszerű. Arra fog ajánlkozni, hogy nekem és az egész emberiségnek megmutatja az utat az örök életre: és a bizonyság erre csakis saját életének és tetteinek a tündöklő példája lehet.

A társaság pár pillanatig csendben ült, majd Boldizsár nógatására fölkészültek az útra. Ben-Húr folyton Irasz mellett lovagolt, aki mosolyokkal árasztotta el az ifjút, kacérságának ezer fegyverével ostromolta és eközben majd olvadóan gyöngéd, majd fényesen ragyogó pillantásokkal követte őt. Antóniusz is ily játék folytán szokott el dicsőségétől; de Kleopátra, aki az ő vesztét okozta, félig se volt oly szép, mint ez a hazájabeli nő.

Így jött el a delelés és az este. Mikor a nap leáldozott a vén Basán egyik csúcsa mögött, a társaság sátort ütött künn az abilénei sivatagban egy édesvizű tó partján. Mikor a vacsorát elköltötték, előkészületeket tettek az éjszakára. A második őrváltás Ben-Húré volt; lándzsával a kezében, a szunnyadó tevétől jó lépésnyire állt meg, majd a csillagokat, majd a fátyolozott

tájat nézve. A csönd mélységes volt és Ben-Húr gondolatban az egiptomival foglalkozott; eltünődött, hogyan juthatott Irasz az ő titkainak tudomására - és hogy bizhatik-e benne, vagy óvakodjék tőle?... Mindezen vivódás mögött állott a szerelem, mint erős kisértés, annál erősebb, mert mögötte a szép egiptomi ravaszsága lappangott. Lelkének ebben a vivódásában egyszerre csak gyöngéden a vállára nehezedett egy kéz. Az érintésre megrezzent; megdöbbenve fordult meg - és Irasz állt előtte.

- Azt hittem, alszol - mondta, hirtelen összeszedve magát.

- Az álom öreg embereknek és kis gyermekeknek való, és én kijöttem, hogy meglepjelek téged.

Ben-Húr megfogta a kezet, mely a válláról lecsúszott és tréfásan kérdezte:

- Orozva, mint az ellenség?

- Ó nem! Ellenségnek lenni annyi, mint gyűlölni, és a gyűlölet betegség, melyet Izisz nem enged hozzám férkőzni. Tudd meg, hogy az istennő sziven csókolt engem, mikor még gyermek voltam.

- Beszéded semmiben sem hasonlít atyádéhoz. Te nem vagy az ő hitén? - kérdezte Ben-Húr fürkészve.

- Talán azon volnék, - mondta Irasz és csendesen kacagott - ha láttam volna azt, amit ő látott. Talán azon leszek, ha olyan öreg lettem, mint ő. Az ifjúságnak nem kellene más vallás, mint az, melyet a bor és az öröm, meg a szerelem sugall. Az én apám Istene borzasztó nekem: rideg és szívtelen. Nem találtam meg őt a Dafne berkében. Sohasem hallatszott, hogy Róma átriumjaiban jelen volna. De beszéljünk másról, Húr fia; van egy óhajtásom... Segíteni akarok neked.

Közelebb húzódott, amint beszélt, de Ben-Húr nem vette komolyan és nevetve tért ki a felelet elől:

- Ó Egiptom! nem a ti országotokban lakik a szfinx?

- Nos? - kérdezte Irasz megütődve.

- Te is egyike vagy az ő rejtvényeinek. Légy irgalmas és adj némi fonalat, hogy megérthesselek. Miben szorultam én segítségre? És hogyan segíthetsz nekem?

A nő elvonta tőle a kezét és a tevéhez fordulva, megveregette az állat csúf fejét, mintha valami szép jószág volna.

- Ó, Jób gulyáinak utolsó, leggyorsabb és legderekabb ivadéka! Néha te is botolva jársz, mert az út durva és köves és a teher fájdalmas. Megcsókollak, te királyi jószág! - lehajolt és ajkaival megérintette az állat széles homlokát - mivel a te értelmedben nincs gyanakodás!

- A szemrehányás nem tévesztette célját, ó Egiptom! - szólt most Ben-Húr komolyan. - Úgy tetszik, mintha nem-et mondanék neked; de nem azért van-e az, mert a becsületszó köt és mert hallgatásom másoknak az életét és vagyonát védelmezi?

- Lehet! - bólintott Irasz és rögtön hozzátette? - Sőt úgy is van!

Az ifjú egy lépést hátrált és csodálkozástól éles hangon kérdezte:

- Mi mindent tudsz te?

Irasz nevetve válaszolt:

- Arcod mindennap szemem előtt volt a sivatagban. Csak reá kellett néznem, hogy lássam, hogy valami terhet hordasz elmédben; és hogy a terhet kitaláljam, kellett-e több, mint hogy

eszembe juttassam apámmal folytatott vitatkozásaidat? Húr fia! - folytatta, a hangját suttogásra változtatva és, közelebb menvén, úgy beszélt, hogy lehelletének melegsége az ifjú arcát érintette: - Húr fia!... akit te keresni mégy, a zsidók királya lesz, nemde?

Az ifjú szive hevesen és gyorsan dobogott.

- A zsidók királya, mint Heródes, de nagyobb, - folytatta Irasz mohó vággyal.

Ben-Húr félrenézett - az éjszakába, föl a csillagokra; aztán szeme a nőével találkozott és ott vesztegelt; a nő lehellete pedig ott volt ajkain, oly közel hozzá, hogy szinte perzselt... És mivel Ben-Húr még mindig hallgatott, Irasz eltaszította az ifjú kezét és megfordult, mintha távoznék; ekkor azonban Ben-Húr megfogta őt és hévvel mondta:

- Maradj... maradj és beszélj!

A nő visszament és kezét Ben-Húr vállára téve, reája támaszkodott. Az ifjú átkarolta őt és közel, nagyon közel vonta magához; és az enyelgésben volt az igéret, amelyet tőle kért.

- Beszélj, ó Egiptom, kedves Egiptom! - kérlelte fojtott szenvedéllyel. - Lásd, én hallgatok: a szolgád vagyok és parancsodra állok. Légy irgalmas... irgalmas, kérlek.

Az esdeklés szemmel láthatóan hatott, mert a nő feltekintve és az ifjúhoz odasimulva, halkan mondta:

- Álmodtam és a látomás nagyszerű háború volt... háború szárazon és tengeren... fegyverek csattogásával és hadseregek rohanásával, mintha ismét Cézár és Pompéjusz, meg Oktáviusz és Antóniusz jöttek volna. Por- és hamufelhő kerekedett és elborítá a világot és Róma nem volt többé; minden uralom visszatért a Keletre; a felhőből a hősök más faja bukkant elő; és nagyobb szatrapaságok és fényesebb koronák voltak elajándékozhatók, mint aminőket valaha ismertek. És, míg a látomás elvonult és miután eltünt, azt kérdeztem magamtól: «Mit nem kap az, aki a királynak legkorábban és legjobban szolgált?»

Ben-Húr ismét meghökkent. A kérdés ugyanaz a kérdés volt, mely mindennap forgott az elméjében... De honnan tudhatta, hogyan sejthette ezt Irasz?... Hirtelen azt képzelte, hogy megtalálta a fonalat, amelyre szüksége volt.

- Úgy - mondta félig komolyan, félig tréfásan: - most megfogtalak. A szatrapaságok és a koronák azok, amelyekhez segíteni akarsz. Látom, látom! És még sohasem volt olyan királyné, mint te lennél, oly ravasz, oly szép és oly királyi... soha! De, hej, kedves Egiptom! a látomás szerint, amelyet nekem mutatsz, a koronák mind olyan csillagos ajándékok, melyek segítséged hatalmán kívül vannak, hacsak valóban oly utad nincs hozzájuk, mely biztosabb, mint a kardok útja. Ha így van, ó Egiptom, mutasd meg nekem ezt az utat: és én azon járok, ha egyedül csak a te kedvedért is.

A nő eltolta az ifjú karját és így szólt:

- Terítsd a homokra köpönyegedet... ide; így a tevéhez dőlve pihenhetek.

Az ifjú úgy tett, amint Irasz mondta, de előbb a lándzsát a közelben földbe a szúrta. Aztán nesztelenül ledőlt a homokra és a nő karját a nyaka köré fonta.

- Meg fogod találni a királyt - mondta Irasz, enyelegve az ifjú fejére tevén másik kezét. - Te elmégy, megtalálod a királyt és szolgálsz neki. Kardoddal te szerzed számára a legdúsabb ajándékokat; és az én hősöm lesz az ő legjobb katonája.

Az ifjú odafordítá arcát és látta, hogy a nőé egészen fölötte van. Ebben a pillanatban az egész égen semmisem volt oly ragyogó előtte, mint e nő szemei, habár be voltak árnyékolva. Hirtelen fölült, karjait Irasz dereka köré fűzte és szenvedélyesen megcsókolta őt, mondván:

- Ó Egiptom, Egiptom! Ha a királynak koronái lesznek, egy az enyém lesz és én elhozom, hogy a homlokodra tegyem. Királynénak kell lenned... az én királynémnak... akinél senkise szebb! És mindig, mindig boldogok leszünk!

- És te elmondasz nekem mindent és megengeded, hogy mindenben segítségedre legyek? - kérdezte viszonzásul megcsókolván az ifjút.

A kérdés lehűtette Ben-Húr vérét.

- Nem elég, hogy szeretlek? - kérdezte szemrehányóan.

- Tökéletes szerelem tökéletes bizalmat jelent - felelte a nő. - De nem tesz semmit: majd jobban megismersz.

Elvonta kezét az ifjútól és fölkelt. Elmentében megállt a tevénél és megcsókolta az állat homlokát.

- Ó fajod legnemesebbje! - mondta csipősen - az vagy, mert a szeretetedben nincs semmi gyanú...

Egy pillanat mulva eltávozott.

Zakariás fia, János.

Az utazás harmadik napján a társaság a Jabbók folyó mellett delelt, hol száz vagy több ember is volt, leginkább Pereából, barmaikkal együtt pihenőt tartva. Alig szálltak le s egy ember máris odajött hozzájuk, vizeskorsóval és itallal kínálva őket; aztán beszélgetés közben elmondta, hogy épen most tért vissza a Jordántól, amelynek egyik gázlójánál sok nép sereglett össze.

- És mit akar ott az a sok nép? - kérdezte Ben-Húr.

- Látom, hogy te is külföldi vagy - felelte az idegen - és nem hallottad a jó híreket.

- Micsoda híreket?

- Nos, egy férfi jött elő a vadonból... egy nagyon szent férfiú, akinek a szája tele van különös szavakkal, melyek mindenkit megragadnak, aki hallja őket. Názáreus Jánosnak, a Zakariás fiának nevezi magát és azt mondja, hogy ő a Messiás előtt kiküldött hírmondó.

Még Irasz is éberen figyelt, amíg az ember tovább beszélt:

- Azt beszélik erről a Jánosról, hogy életét gyermekségétől fogva lenn, Én-Gedi mellett, egy barlangban töltötte, ahol az esszénieknél is szigorúbban élt és imádkozott. Csoportonkint mennek hozzá, hogy a prédikálását hallgassák. Én is elmentem a többivel, meghallgatni őt.

- És mit prédikál? - kérdezte Ben-Húr.

- Új tanítást, amilyent eddigelé sohase tanítottak Izraelben. Ő bűnbánatnak és keresztségnek nevezi. A rabbik nem tudják, mit csináljanak vele és mi se tudjuk. Sokan azt kérdezték tőle, vajjon ő-e a Krisztus, mások, vajjon ő-e Illés; de ő mindezeknek azt válaszolja: «Én a pusztában kiáltónak a szava vagyok. Tegyétek egyenessé az Úr útját!»

E pontnál az embert elhívták barátai; amint távozni akart, Boldizsár megszólalt:

- Jó idegen! - mondta reszkető hangon - mondd meg nekünk, vajjon megtaláljuk-e a prédikátort azon a helyen, ahol elhagytad?

- Igen, Beth-Abáránál - felelte a zsidó.

- Ki volna ez a názáreus? - fordult Ben-Húr Iraszhoz - ha nem királyunk hírmondója?

Ily rövid idő alatt annyira jutott, hogy a leányt inkább érdekeltnek tekintette ama titokzatos személyiség iránt, akit keresett, mint az agg atyát? Az utóbbi mindazonáltal beesett szemének határozott ragyogásával fölállt.

- Siessünk, - szólt most Boldizsár fölkelve: - én nem vagyok fáradt.

Fölkerekedtek, hogy a rabszolgának segítsenek és gyorsan mentek napszállatig. Rámót-Gileádtól nyugatra, az éjszakai megállóhelyen, hamar megvacsoráztak és lefeküdtek.

- Keljünk korán, Húr fia, - mondta az öreg. - A Megváltó megjöhet és mi nem leszünk ott.

- A király nem lehet messze hírmondójától, - suttogta Irász, amint fölszállt apja mellé a tevére.

- Majd meglátjuk holnap! - felelte Ben-Húr, megcsókolván a nő kezét.

Másnap három óra tájban a szent folyótól keletre, egy kopár pusztára érkezett a társaság. Velük szemközt Jerikó régi pálmásainak felső határát pillantották meg, mely messze, Judeának dombos vidékébe nyúlik. Ben-Húr vére gyorsan lüktetett, mert tudta, hogy a gázló egészen közel van.

- Légy nyugodt, jó Boldizsár, - mondta, - csaknem ott vagyunk már.

A hajtó gyorsabb ügetésre nógatta a tevét. Csakhamar kalyibákat, sátrakat és megbéklyózott jószágokat pillantottak meg, azután pedig a folyót és a parton összegyült sokaságot, a nyugati parton pedig még nagyobb tömeget. Tudván, hogy a prédikátor beszél, jobban siettek; de, amint közelebb értek, hirtelen mozgás támadt a tömegben, amely fölkerekedett és kezdett elszéledni.

Későn jöttek!

- Maradjunk itt - mondta Ben-Húr Boldizsárnak, aki a kezeit tördelte. - A názáreus talán erre jön.

A nép annyira figyelt arra, amit hallott és oly hévvel vitatkozott róla, hogy az újonnan jötteket észre se vették. Midőn már több százan eltávoztak, a folyótól fölfelé, nem messziről egy ember jött feléjük oly furcsa külsővel, hogy minden szem csak reá tekintett. Barna, pergamenszínű, keskeny, sovány arcán, vállain és egész háta közepéig kuszált fürtökben hullott alá naptól perzselt haja. Szemei égően ragyogók voltak. Jobboldala egészen mezitelen és olyan szinű volt, mint az arca; a legdurvább teveszőrből - oly durvából, mint a beduin sátorponyva - készült ing födte testének többi részét egészen térdéig, s ezt az inget cserzetlen bőrből való széles öv szorította a derekához. Mezítláb volt. Övéről szintén nyers bőrből való tarisznya lógott. Görcsös botra támaszkodva jött és a járása gyors, határozott és sajátságosan óvatos volt. Minden percben félresimította szeméből rendetlen haját és körülnézett, mintha keresne valakit.

A szép egiptomi meglepődéssel, sőt csaknem undorral vette szemügyre a sivatag fiát. Hirtelen fölemelvén a húdah kárpitját, odaszólt Ben-Húrnak, aki mellette lovagolt:

- Ez a király hírmondója?

- Ez a názáreus - felelte Ben-Húr és félrenézett.

Valóban, ő maga is csalódott. Bár ismerte az Én-Gediben lakó aszkéták szigorú szokásait, hogy sanyargatják testüket és se a ruházattal, se az evéssel nem törődnek - és habár ilyenfélének képzelte a názáreust is, aki egyszerűen a pusztában kiáltó szavának nevezte magát, - a képzelete mégis annyira kiszinezte minden gondolatát a király felől, hogy előfutójában az ő nagyszerűségének és királyi voltának némi jelét vagy bizonyságát várta. Az előtte álló vad alakra bámulván, visszaemlékezett az udvari emberek hosszú sorozatára, akiket Rómában a thermákban és a császári folyosókon szokott látni, és összehasonlítván ezt azokkal, megdöbbenve, megszégyenülve, csalódva ismételte:

- Ez a názáreus.

Boldizsárnál viszont szó se volt csalódásról. Ő a Megváltót mint gyermeket egy jászolban látta, elő volt hát készülve a közönségesre és egyszerűre. Így ülve maradt, kezét keresztbe tette a mellén és ajkai imádságra nyiltak. Ő nem királyt várt, hanem a Megváltót akarta imádni.

Ugyanekkor a folyó szélén egy ember ült a kövön egymagában, valószinüleg még most is a beszéden gondolkozván, amelyet hallott. De most mégis fölállt és a parttól lassan fölfelé haladt, keresztezvén a názáreus útját, mely őt a tevéhez közel vitte. És, ahogy mindakettő - a prédikátor és az idegen - közelebb jöttek, az előbbi tíz ölnyire, az utóbbi tíz lábnyira az állathoz, a prédikátor hirtelen megállt, félresimította szeméből a haját, az idegenre nézett, fölemelte kezét mintegy jelül az egész népnek... És mikor a csend tökéletes volt, a názáreus jobb kezében levő bot lassan leereszkedett és az idegenre mutatott.

Mindenki arra nézett és a szemek megálltak a magas és karcsú, de törékeny alakon. Szabadon hagyott fejét hosszú és középen kettéválasztott haja födte, melynek szine gesztenyés volt és sárgavörös szinbe hajlott, ahol a nap reá sütött. A széles, alacsony homlok alatt, a szépen ivelt fekete szemöldökök alatt nagy és sötétkék szemek ragyogtak, melyeknek fényét a nagyon hosszú szempillák enyhítették. A többi vonásokról bajos lett volna eldönteni, hogy görögök vagy zsidók voltak-e, de bizonyos, hogy inkább nőiesen szelid, semmint férfiasan erélyes volt arcának egész kifejezése. És bizonyos az is, hogy minden katona kinevette volna őt a mérkőzésnél, minden nő bizott volna benne első látásra és minden gyermek gyors ösztönnel kezét nyujtotta volna neki, - és nem lett volna senki, aki azt mondja, hogy nem szép.

Lassan jött közel - a háromhoz közelebb. És nem a lovon ülő Ben-Húrra nézett, akinek férfias daliássága leköthette volna a szemét, és nem is Iraszra, akinél kedvesebb női arc nem igen mosolygott még férfira, hanem az öreg és tehetetlen Boldizsárra, aki magába mélyedve imádkozott.

A csend mélységes volt. A názáreus, botjával még mindig az idegenre mutatva, nagyhangon felkiáltott:

- Ime az Isten Báránya, ki elveszi a világ bűneit!

A csöndesen álló sokaság, melyet a beszélő cselekvése lebilincselt, félelemmel telt el a különös és értelmét meghaladó szavakra, melyek Boldizsárra megrendítő hatással voltak. Ismét szinről-szinre látta az emberek Megváltóját. Hitének eszményképe volt előtte, mely arcban, alakban, ruházatban, korban egyaránt tökéletes... Ah, ha most valami történnék, ami az idegent minden kétségen kívül azonosítaná!

És épen ez történt. A kellő pillanatban, mintha a reszkető egiptomit biztosítani akarná, a názáreus ismétlé a fölkiáltást:

- Ime az Isten Báránya, ki elveszi a világ bűneit!

Boldizsár térdreborult. Neki nem volt szüksége magyarázatra; és, mintha a názáreus tudná ezt, azokhoz fordult, akik közvetetlenül csodálkozva bámultak reá, és így folytatta:

- Ő az, akiről mondottam, hogy utánam jön a férfiú, aki előttem lett, mert előbb vala nálamnál. És én nem ismertem őt; hanem: hogy kijelentessék Izraelben, azért jöttem én vízzel keresztelni. Láttam a Lelket leszállani, mint galambot, a mennyből és rajta maradt. És én nem ismertem őt; de aki engem küldött, hogy vízzel kereszteljek, az mondotta nekem: «Akire látod a Lelket leszállni és rajta marad: az az, aki a Szent-Lélekben keresztel». És én láttam és bizonyságot tettem, hogy ez - itt megállt és botja még mindig a fehérruhás idegenre mutatott: - én bizonyságot tettem, hogy ez az *Isten Fia*!

- Ő az, ő az! - kiáltotta Boldizsár, fölemelvén könnyes szemét. A következő pillanatban aléltan lerogyott.

Ben-Húr ez idő alatt az idegen arcát tanulmányozta, mert csak egyetlen egy gondolat foglalta el az elméjét: - Ki ez az ember?... És micsoda?... Messiás-e, vagy király? És csalódva állapította meg, hogy erre a nyugodt, jóságos arcra tekintve, a háborúnak és hódításnak, az uralomravágyásnak még a puszta gondolata is megszentségtelenítés. Ez az ember nem azért jött, hogy újra felállítsa Salamon trónját; nincs meg benne Heródesnek sem a természete, sem a géniusza; király lehet, de nem olyan nagy és hatalmas, mint Róma.

Mialatt ezen tünődött és a csodálatos arcra bámult, az emlékezőtehetsége vajudni és küzködni kezdett.

- Bizonyosan láttam ezt az embert, - mondta magában - de hol és mikor?...

Először halványan, végre tiszta világosságban tünt föl, mint a napfény kitörése, a jelenet a názáreti kútnál, mikor a római őrség a gályára hurcolta őt... Ezek a kezek segítettek rajta, mikor csaknem elveszett. Ez a szelid arc hajolt föléje, mikor az út porában hevert és ez a férfi - akkor még gyermek - itatta meg őt, mikor halálra tikkadt... Ez járt az eszében, míg a prédikátor beszélt, úgy hogy csak az utolsó szavakat hallotta, az annyira csodás szavakat, hogy a világ most is attól visszhangzik:

...Ez az *Isten Fia*!...

Ben-Húr leugrott lováról, hogy hódolatát nyilvánítsa jótevőjének; de Irasz reákiáltott:

- Segíts, Húr fia, segíts, vagy meghal az apám!

Az ifjú megállt, visszatekintett, aztán a nő segítségére sietett. Irasz egy csészét adott neki; Ben-Húr a rabszolgára bizván, hogy a tevét letérdeltesse, a folyóhoz futott vízért. Mikorra visszajött, az idegen elment. Eközben Boldizsár visszanyerte az eszméletét. Kezeit kinyujtván, gyönge hangon kérdezte:

- Hol van ő?

- Kicsoda? - kérdezte Irasz.

- Ő... a Megváltó... az Isten Fia, akit ismét láttam - felelte Boldizsár.

- Te is úgy hiszed? - kérdezte Irasz halk hangon Ben-Húrtól.

- Az idő tele van csodákkal; várakozzunk, - ez volt az egész, amit Ben-Húr mondott.

És másnap, míg mind a hárman a názáreusra figyeltek, az hirtelen félbeszakította beszédét és tisztelettel mondta:

- Ime az Isten Báránya!...

Oda tekintvén, ahová mutatott, ismét az idegent látták. Amint Ben-Húr szemügyre vette a karcsú alakot és a szomorúságig résztvevő, szent, szép arcot, egy új eszme villant föl előtte.

- Boldizsárnak igaza van... és Szimonidesznek is. Miért ne lehetne a Megváltó király is?...

És megkérdezett valakit, aki mellette állt:

- Ki ez az ember, aki amott megy?

A másik gúnyosan nevetett, mialatt felelt:

- Egy ácsnak a fia, fönt, Názáretben.

Ben-Húr beszél a Messiásról.

Három évvel azután, hogy Krisztus kihirdetése megtörtént Beth-Abárában, érdekes vendégei voltak a Húrok jeruzsálemi palotájának. Ben-Húr ugyanis, nem tűrhetvén tovább apja házának pusztulását, Mallukhkal megvásároltatta azt Ponciusz Pilátusztól és, miután teljesen kijavíttatta és berendezte, fölajánlotta Boldizsárnak, hogy költözzék bele a leányával. Tulajdonosként nem ő szerepelt, hanem Mallukh, mert Ben-Húr még arra se vélte elérkezettnek az időt, hogy fölvegye a családi nevét. Egyelőre még mindig Galileában lakott, szervezvén légióit a kitüzött nagy cél végrehajtására, és csak időnként jött föl a szent városba, ahol ugyan az atyai házba szállt, de mégis csak mint idegen és vendég.

Ezek a látogatások, természetesen, mind szorosabbra fűzték a viszonyt Ben-Húr és a szép egiptomi leány között, úgy hogy a zsidó ifjú egyre jobban Irasz varázsa alá került. Így aztán a szerény Eszter képe lassanként elmosódott Ben-Húr emlékében és még akkor se éledt föl a régi, szines elevenséggel, mikor Ben-Húr meghívta Szimonideszt, hogy szintén jöjjön Jeruzsálembe és legyen vendége a husvéti ünnepekre. A kereskedő elfogadta a meghivást és valósággal megifjodott, mikor a terhes utazás után ismét viszontlátta szülővárosát. Órák hosszán át elüldögélt a palota terrasszán - a tetőn, ahonnan évekkel előbb a tégla Grátusz fejére esett - és ilyenkor rendesen a multról beszélgetett Eszterrel, aki szerető odaadással ápolta és szolgált neki.

Most is kint üldögéltek a tetőn, melyet enyhe meleggel árasztott el a márciusi verőfény, mikor a szolga pecsétes levelet hozott Szimonidesznek. A csomagot Eszter vette át és elpirult, mert megismerte Ben-Húr pecsétjét. A kereskedő, aki szemmeltartotta leányát, hirtelen elkomolyodott és így szólt:

- Látom, hogy tudod, kitől van, Eszter.

- Igen... a mi... urunktól.

- Te szereted őt, Eszter - mondta Szimonidesz fürkészve. - Jól meggondoltad, mit teszel?

- Megpróbáltam, apám, hogy ne gondoljak reá máskép, mint uramra, akihez kötelesség köt; de a kisérlet nem sikerült.

- Bocsásson meg az Úr, - sóhajtott Szimonidesz - de a szerelmed nem lett volna talán hiábavaló, ha megtartottam volna mindazt, amim volt, amint akartam is... oly hatalom van a pénzben! De így a szerelme, Eszter, egészen a másé.

- Tudom - mondta nyugodtan a leány.

- Az egiptomi hálójába kerítette őt - folytatta Szimonidesz. - Megvan benne fajának ravaszsága és ráadásul a szépsége is segítségére van. De szive nincs neki. A leány, aki lenézi atyját, fájdalmat fog okozni a férjének is. Már únja az apját, mivelhogy öreg. Épen tegnap mondta, mikor róla beszélt, hogy: «Az ifjúság bolondságai menthetők; az öregekben mi csodálnivaló sincs, mint a bölcseség; és, ha az is elhagyja őket, haljanak meg...» Szívtelen beszéd, mely egy rómaihoz illik. De te, Eszter, sohase fogod mondani felőlem... nem, sohase, hogy: «Jobb volna, ha meghalna...» Mert a te anyád Júda leánya volt.

Eszter sirófélben megcsókolta az apját és így szólt:

- Én pedig az anyám leánya vagyok.

- Igen, és az én leányom, - bólintott Szimonidesz: - az én leányom, aki az nekem, ami a templom volt Salamonnak.

Rövid szünet mulva leánya vállára tette a kezét és így folytatta:

- Ha feleségül vette az egiptomit, bánattal fog reád gondolni, Eszter, és a lelke vágyakozni fog utánad, mert akkor majd tudatára ébred, hogy csak Irasz nagyravágyásának a szolgája lett. Ő a leány szemében Arriusz duumvir fia és nem Húr, a jeruzsálemi fejedelmek ivadéka.

- Mentsd meg őt, apám! Még talán nem késő! - könyörgött a leány.

- A vízbefuló embert még meg lehet menteni, - rázta a fejét szomorúan Szimonidesz, - de a szerelmest nem.

- Mutasd meg neki a veszedelmet - unszolta Eszter az apját esdekelve. - Mondd meg neki, milyen nő az, akinek odaadta a szivét!

- Az megszabadíthatná őt tőle - felelte Szimonidesz. - De megszerezné-e őt neked, Eszter? Nem, - és szemöldökeit komoran összehúzta. - És még akkor se mondhatnám neki: «Ime, uram, a leányom! Ő szebb, mint az egiptomi és jobban is szeret téged!...» Ezek a szavak kisebeznék a nyelvemet. Nem, a pátriárkákra, Eszter; inkább akarnám, hogy mindaketten lefeküdjünk aludni anyáddal, amint ő alszik!... Olvasd föl a levelet.

A levél rövid volt és Ben-Húr a Galileától Jeruzsálembe vivő uton írta:

> «A názáreti szintén úton van. Vele, de az ő tudta nélkül, egész légiómat viszem. A második légió követ bennünket. A húsvét menteni fogja a sokaságot. Elinduláskor azt mondotta: «Fölmegyünk Jeruzsálembe és beteljesül mindaz, amit a próféták felőlem írtak». Nem kell hát sokáig várakoznunk! Béke veled, Szimonidesz.»

Eszter visszaadta a levelet atyjának, miközben a torkát fojtogatta valami. Egy szó se volt a levélben számára, - még az üdvözletben se volt neki része - pedig oly könnyű lett volna odaírni: «és béke a tiednek». Életében először érezte a féltékenység fullánkjának fájdalmát.

E pillanatban feljött a szolga a borral és vízzel. Eszter öntött atyjának és eközben Irasz is feljött a tetőre. Eszter még sohase látta oly nagyon szépnek az egiptomit, mint ebben a pillanatban. Az arca örömtől ragyogott, amint fürge léptekkel, öntudatosan közeledett.

- Béke neked, Szimonidesz, és béke a csinos Eszternek - köszöntötte őket Irasz. És, karonfogván Esztert, elvezette a mellvédőhöz, ahol Ben-Húr, évekkel ezelőtt, a törött téglát Grátusz fejére lökte.

- Tudod-e, hogy jön a király? - kérdezte hirtelen, minden bevezetés nélkül.

És amikor Eszter meglepődve nézett rá, halkabban folytatta:

- A názáreti, akiről apáink oly sokat beszéltek és akiért Ben-Húr fáradozott: a názáreti holnap itt lesz és Ben-Húr ma éjjel érkezik.

Eszter küzködött, hogy megőrizze nyugalmát, de ez nem sikerült; az áruló vér arcába és homlokába szökött, a szemei lecsukódtak és így nem láthatta azt a diadalmas mosolyt, mely az egiptomi arcán fölvillant.

- Lásd, itt van az igérete - folytatta és levelet húzott elő az övéből: - Örvendj velem, ó barátném. Ő ma éjjel itt lesz! A Tiber mellett van egy ház, királyi tulajdon, melyet nekem igért; és ha ennek úrnője leszek...

Lent, az utcáról, gyors léptek zaja hallatszott föl és az egiptomi a mellvédő fölé hajolt, hogy lássa: ki az?... És mindjárt ujjongva csapta össze két kezét a feje fölött:

- Legyen áldott Izisz! Ő az... Ben-Húr maga! Hogy akkor jön, amikor én épen reá gondoltam! Nincsenek istenek, ha ez nem jó jel. Ölelj meg, Eszter... és adj egy csókot!

A zsidó leány fölnézett. Mindkét arca tűzben égett; szemeiben a harag villámai ragyogtak, ahogy végigmérte kérkedő vetélytársnőjét, aki bizalmaskodva közölte vele sikerét... De fékezte magát és csak ezt kérdezte:

- Tehát annyira szereted őt, vagy Rómát még jobban?

Az egiptomi észrevette a zsidó leány szemében a harag tüzét és meglepetve hökkent vissza; de aztán, fölütvén kevély fejét, szinte metsző hangon kérdezte:

- Micsodád ő neked, Szimonidesz leánya?

Eszter, minden izében reszketve, felelt:

- Ő az én...

Már nyelvén lebegett a lesujtó, megszégyenítő beismerés, hogy ő csak rabnője Ben-Húrnak, de még idejében magához tért és így felelt:

- Ő az én apám barátja.

- Nem több, mint az? - nevetett Irasz kacér gúnnyal. - De hiszen akkor minden rendben van! - Elfordult Esztertől és, félvállról visszatekintve, folytatta: - Sietek Ben-Húr elé. Béke veled!

Eszter megvárta, míg Irasz a lépcsőkön eltünik; aztán kezét az arcára szorítva, könnyekre fakadt, úgy hogy azok az ujjai közt peregtek alá: a szégyen és a fojtó szenvedély könnyei. A csillagok már mind kigyúltak a város és a hegyek sötét fala fölött, mikor annyira magához tért, hogy visszamehetett apja mellé, alázattal belenyugodván abban, hogy neki szenteli az ifjúságát, vagy akár az egész életét is.

Egy órával később Boldizsár és Szimonidesz, akinek széke mögött Eszter állt, a palota nagytermében beszélgettek, mikor Ben-Húr és Irasz együtt jöttek be. A fiatal zsidó először Boldizsárt köszöntötte, aztán Szimonideszhez fordult, de Eszter láttára megállt. Meglepődve állt meg, amint a szép nővé serdült fiatal leányt megpillantotta; és, amint reá nézve ott állt, egy csöndes hang megszegett fogadásokra és nemteljesített kötelességekre emlékeztette...

- Béke neked, édes Eszter - mondta csöndesen. Leült a kis társaság közepére és a férfiakhoz fordult:

- Azért jöttem, hogy a názáretiről beszéljek nektek.

Valaki bejött a szobába, mire Ben-Húr megfordult és kitárt karokkal fölállt.

- Amra! kedves, öreg Amra! - kiáltotta megörülve.

A cseléd előre jött, az ifjú lábaihoz térdelt, átfogta térdeit és számtalanszor megcsókolta a kezét; az ifjú pedig, mikor hozzáférhetett, félresimította az öreg nő arcáról a ritka ősz fürtöket és megcsókolta őt, mondván:

- Ó, Amra, semmit, semmit se tudsz róluk... egy szót... egy jelecskét se?

A cseléd zokogása világosabban felelt neki, mint a mondott szó.

- Isten akarata történt - sóhajtott az ifjú csüggedt lemondással, amelyből kiérzett, hogy többé nem reméli családjának megtalálását. Szemébe könnyek gyültek, de nem akarta, hogy a többiek lássák, mert férfi volt.

- Jer, ülj mellém, Amra, ide - mondta aztán - vagy a lábamhoz; mert sok mondanivalóm van egy csodálatos emberről, akihez fogható még nem élt a világon. Holnap a városba fog jönni és fölmegy a templomba, melyet az ő atyja házának nevez és ki fogja nyilatkoztatni magát. Így holnap mi és Izrael megtudjuk, vajjon neked van-e igazad, ó Boldizsár, vagy neked, Szimonidesz.

- Ti éleseszű emberek vagytok, - folytatta Ben-Húr némi szünet mulva - mit szóltok hát az olyan emberhez, aki gazdag lehetne azáltal, hogy a lábainál heverő kövekből aranyat csinálhat, de szabad elhatározásból szegény marad?

- Hogyan tudod, hogy ez az ember ilyen? - kérdezte Szimonidesz hirtelen.

- Láttam, hogy a vizet borrá változtatta - felelte Ben-Húr.

- Nagyon különös, nagyon különös, rázta a fejét Szimonidesz; - de mégse oly különös, mint az, hogy szegényen akar élni, mikor gazdag lehetne. Hát olyan szegény?

- Nincs neki semmije, de nem irigyli senkinek a vagyonát. Sőt sajnálja a gazdagot. De mit szólnátok hozzá, ha olyan embert látnátok, aki hét kenyeret és két halat úgy megszaporíthat, hogy elég ötezer ember jóltartására, sőt még teli kosarak is maradnak? Láttam, hogy a názáreti ezt cselekedte, sőt ettem is a kenyérből és a halból.

- De vannak még csodálatosabb dolgok is - folytatta Ben-Húr. - Mikor kijöttünk Jerikóból, az útfélen két világtalan férfi kiáltott a názáretire; ez megérintette a szemüket és a vakok láttak. Majd egy inaszakadtat hoztak hozzá és ő csak annyit mondott: «Menj házadba», és az ember egészségesen távozott. Mit szóltok ezekhez a dolgokhoz?

A kereskedő nem talált választ. Ben-Húr pedig tovább beszélt:

- Ne gondoljátok, hogy mindez csak merő szemfényvesztés. Mert vannak még nagyobb dolgok is, amelyeket tőle cselekedni láttam. Gondoljatok először Isten átkára, a poklosságra, amelyet, mint mindnyájan tudjátok, csak a halál tud megorvosolni.

Amra föltérdelt a földről kíváncsiságában, hogy jobban hallja Ben-Húrt, aki egyre nagyobb komolysággal beszélt:

- Mit szólnátok hozzá, ha azt láttátok volna, amit most elbeszélek? Egy poklos jött a názáretihez, míg lenn voltam vele Galileában és így könyörgött: «Uram, ha akarsz, megtisztíthatsz engem». Ő meghallotta a kiáltást, megérintette kezével a számkivetettet, mondván: «Tisztulj meg»... és az ember azonnal oly egészséges lett, mint bármelyikünk, aki a gyógyítást látta; pedig nagyon sokan voltunk.

Amra itt fölkelt és sovány ujjaival elsimította szemeiből a kuszált fürtöket. A szegény teremtésnek agya már régen a szivébe szállt és ettől a csodától annyira megzavarodott, hogy nem kisérhette tovább figyelemmel a beszédet.

- Aztán ismét tíz poklos jött hozzá egy napon, együttesen - folytatta Ben-Húr megszakítás nélkül - és lábaihoz borulva felkiáltottak... mindnyájukat láttam és hallottam: «Mester, mester, könyörülj rajtunk!» Ő pedig így szólt hozzájuk: «Menjetek, mutassátok meg magatokat a papoknak, amint a törvény kívánja; és, mielőtt odaértek, meg fogtok gyógyulni».

- És meggyógyultak? - kérdezte Szimonidesz izgatottan.

- Mind a tíz - felelte Ben-Húr. - Az úton menvén, betegségük elhagyta őket, úgy, hogy mi sem maradt, ami arra emlékeztetett volna bennünket, csak megfertőztetett ruháik.

- Ilyen dolgot azelőtt sohase hallottunk... soha egész Izraelben! - mondta Szimonidesz halkan.

És ekkor, míg ő beszélt, Amra megfordult és nesztelenül az ajtóhoz menvén, távozott; a társaságból pedig senki sem látta, hogy elment.

- De kétségeim, aggodalmaim és bámulatom még nem voltak teljesek - beszélte folytatólag Ben-Húr. - Amint egyszer a tengerparton tanított, meg akartuk őt koronázni, vagy akarja, vagy sem; de ő eltünt és csakhamar egy hajón láttuk, amint a parttól eltávozott. A vágyak, melyek

más embereket megőrjítenek... a kincsek, a hatalom, sőt a királyság is, melyet egy nagy nép nagy szeretete ajánlott föl: ezt az egyet meg nem hatják. Mit szólsz hozzá?

A kereskedő, fölemelvén a fejét, határozottan válaszolt:

- Él az Úr és élnek a próféták szavai is. Az idő még csak most zöldül; hadd, hogy holnap felelhessek.

- De még nem végeztem - szólt ismét Ben-Húr. - Engedjétek meg, hogy most oly dolgokról szóljak, melyekről a világ kezdetétől fogva mindenki elismerte, hogy az emberi erőt meghaladják. Mondjátok csak: hallottatok-e valaha olyasmiről, hogy valaki kinyujtotta a kezét és elvette a haláltól azt, amit a halál megragadott?... Ki adta valaha ismét vissza az elveszett élet lehelletét? Ki más, mint...

- Isten! - vágott közbe Boldizsár tisztelettel.

- Ó bölcs egiptomi! Nem utasíthatom vissza a nevet, amelyet kimondtál - hagyta helyben Ben-Húr. - Mit mondanál te... vagy te, Szimonidesz: mit szólnátok mindketten, ha láttátok volna, amint én láttam, hogy egy ember, néhány szóval és minden teketória nélkül, nem több igyekezettel, mint egy anyáé, mikor beszél, hogy felköltse alvó gyermekét... megsemmisíti a halál művét? Lenn Náimban volt. Épen be akartunk menni a kapun, midőn egy halott férfit vivő társaság jött ki. A názáreti megállt, hogy a csapat elvonulhasson. Egy jajgató asszony volt köztük. Láttam, hogy a názáreti arcát megszelidíti a szánalom. Megszólította az asszonyt, aztán odament és megérintette a gyászpadot és így szólt annak, aki a temetésre felöltöztetve feküdt: «Ifjú, neked mondom, kelj föl!»... Mire a halott rögtön felült és beszélt!

- Csak Isten ily nagy! - kiáltott föl Boldizsár.

- Jegyezzétek meg, - folytatta Ben-Húr - hogy csak oly dolgokat beszélek, amelyeknek tanuja voltam, más emberek seregével egyetemben. Ideutaztunkban pedig még nagyobb cselekedetet láttam. Bethániában volt egy Lázár nevű ember, aki meghalt és eltemették; és miután négy napig feküdt a sírban, melyet egy nagy kő zárt le, a názáretit kivezették arra a helyre. Mikor elhengerítették a követ, láttuk, hogy az ember benn fekszik megkötözve és rothadóban. Sok nép állt ott és mindnyájan hallottuk, amit a názáreti mondott, mert hangosan beszélt: «Lázár, jöjj ki!»... Nem tudom elmondani, hogy mit éreztem, midőn, mintegy feleletül, az ember fölkelt és kijött hozzánk a viaszos vásznakban, amelyekbe göngyölítve volt. «Oldjátok föl», mondta legott a názáreti, «oldjátok föl és hagyjátok elmenni őt». És mikor a kendőt levették a föltámadtnak arcáról, ime, barátaim! a vér újra csörgedezett az elpusztult testben, amely épen olyan volt, mint amilyen életében vala, mielőtt a halál elragadta őt. Most él, és bármely órában látható és beszélni lehet vele. Holnap elmehettek, hogy lássátok őt. És most kérdelek benneteket: mi ez a názáreti, aki több az embernél?...

A társaság még éjfél után is sokáig együtt ült és vitatkozott azon, hogy kinek van igaza?... Hogy a názáreti a Megváltó-e, amint Boldizsár állítja, vagy pedig az a bizonyos király, akit a kereskedő vár?...

Krisztus csodát tesz.

Az első személy, aki másnap reggel a Juh-kapu kinyitásakor ki akart menni a városból, Amra volt, karján kosárral. Mikor az őrök kibocsájtották, a keleti völgy felé vette útját. A törődött, kis test néha megbotlott; egyszer leült, hogy lélekzetet vegyen, de csakhamar fölkelt és fölujult sietséggel igyekezett tova. Mikor végre elérte a király kertjét, meglassította járását; mert látható lett a poklosok iszonyatos városa, mely messzire nyúlt a Hinnóm kiáskált déli halmán.

Az öreg Amra egykori úrasszonyához igyekezett, aki minden reggel sírja előtt várta a hűséges cselédet. Ma reggel is fönt volt már és hajadonfővel szívta a friss levegőt. Most látszott csak, hogy micsoda pusztítást vitt véghez rajta a szörnyű betegség az utolsó három év alatt! A haja hófehér és roppant durva volt, szemhéjai, ajkai, az arca húsa egyetlen nagy sebhelynek látszott; a nyaka csupa hamuszinű forradás volt, kezéről a kór leette a körmöket, az ujjak ízei csaknem a csontig csupaszok voltak és az egész tönkretett alakon meglátszott, hogy életének minden órája már csak szomorú haldoklás: szerencsére a fájdalom nélküli haldoklás órája volt.

Így várakozott a szerencsétlen asszony Amrára, akiről tudta, hogy el fog jönni, amint eljött eddig is mindennap és a napi eleséggel együtt hírt hozott neki az élők világából. Hírt a fiáról, aki hol Galileában járt, hol visszatért Jeruzsálembe: és akit őneki sohase szabad látnia többé!... És, amíg ott ült, a saját szomorú sorsán keseregve, hirtelen egy asszony jött fel a dombon, botorkálva és az erőlködéstől kimerülve. Az özvegy hirtelen fölkelt és fejét betakarva, rikácsoló hangon kiáltott rá:

- Tisztátalan, tisztátalan!

De Amra nem törődött a figyelmeztetéssel, hanem egy pillanat alatt ott volt úrnője lábainál. Az egyszerű teremtésnek régóta elfojtott nagy szeretete kitört; könnyek és szenvedélyes felkiáltások között csókolgatta úrasszonyának ruháit, aki eleinte menekülni iparkodott tőle; aztán, látván, hogy nem bir, megvárta, míg az idegroham hevessége megszünt.

- Mit cselekedtél, Amra? - tört ki ekkor elkeseredve. - Rossz asszony! Te is elvesztél; és soha, de soha nem mehetsz vissza a városba, hogy hírt hozz nekem a fiamról!

Amra zokogva fetrengett a porban.

- A törvény tilalma van rajtad is, - korholta tovább az úrnője - nem térhetsz vissza Jeruzsálembe. Mi lesz belőlünk? Ki hoz nekünk kenyeret? Ó rossz, rossz Amra! Mindnyájan, mindnyájan egyformán éhen halunk!

Ekkor Tirza is megjelent a sír ajtajában, mert a zaj fölébresztette. A félig öltözött, sebhelyektől forradásos, kékes-fekete foltokkal borított, csaknem vak jelenségben még rokoni szemek se ismertek volna rá arra a bájos és tiszta gyermekre, aki maga volt a szépség megtestesülése.

- Amra az, anyám? - kérdezte fáradt hangon.

A cseléd hozzája is oda iparkodott mászni.

- Megállj, Amra! - kiáltott rá az özvegy parancsolóan. - Megtiltom, hogy hozzá nyulj. Kelj föl és távozzál, mielőtt a kútnál meglátna valaki. Nem, nem... most már késő! Most már itt kell maradnod és meg kell osztanod sorsunkat. Kelj föl, parancsolom!

Amra térdeire emelkedett és szaggatottan, összetett kézzel mondta:

- Ó, jó asszonyom! Én nem vagyok álnok... nem vagyok rossz. Jó hireket hozok neked.

- Júdáról? - kérdezte az özvegy hirtelen.

- Van egy csodálatos ember, - folytatta Amra - aki csak egy szót szól és a beteg meggyógyul, sőt még a holtak is életre támadnak. Azért jöttem, hogy elvigyelek benneteket hozzá.

- Szegény Amra! - sóhajtott Tirza szánakozóan.

- Nem, - tiltakozott Amra, megértvén a fiatal leány tamáskodását - nem; amint az Úr él, épen Izrael Ura, aki épúgy az én Istenem is, mint a tietek: igazat beszélek. Jertek velem, kérlek, és ne vesztegessétek az időt. Ma reggel erre megy a városba vivő útjában. Nézzétek! a nap már virrad. Fogjátok ezt az ételt... egyetek és menjünk.

Az anya lázasan figyelt. Ő is hallott valamit egy csodálatos emberről, mert a Messiás hire ekkoriban már eljutott az ország minden zugába.

- Kicsoda ő? - kérdezte izgatottan - és ki beszélt neked róla?

- Júda - felelte Amra. - Ma éjjel jött haza.

Az özvegy, lecsendesíteni igyekezvén szivének dobogását, egy ideig hallgatott; majd azt kérdezte:

- Júda küldött ide, hogy ezt megmondd nekünk?

- Nem. Ő azt hiszi, hogy holtak vagytok - felelte Amra.

- Volt egyszer egy próféta, ki egy poklost meggyógyított - mondta az anya gondolatokba merülten Tirzának; - de ő Istentől nyerte az erejét... - Majd Amrához fordulva, azt kérdezte:

- Hogyan ismeri fiam ezt a csodáserejű embert?

- Vele utazott és hallotta, amint a poklosok kiáltoztak és látta, hogy meggyógyultan távoztak. Először egy ember volt; aztán tíz; és mindnyáját egészségesekké tette - magyarázta Amra.

Az özvegy keze megrázkódott és küzködött magában, hogy elhigyje-e a csodát?... Nem tagadta a tényt, mert hiszen tulajdon fia volt a tanú, aki a cseléd által bizonyította azt; hanem felfogni iparkodott azt az erőt, amely ily bámulatraméltó cselekedetet vihet véghez. De a habozás csak rövid volt.

- Ennek a Messiásnak kell lennie! - fordult hirtelen Tirzához.

- Volt egy idő, - folytatta halkabban - mikor Jeruzsálem és egész Júdea tele volt azzal a történettel, hogy ő megszületett. Emlékszem reá. Azóta már férfiúnak kell lennie. Annak kell lennie... Igen, az. És mi elmegyünk hozzá, - mondta Amrának - elmegyünk veled. Hozd el a vizet, amelyet a sírban egy korsóban találsz és rakd ki az eledelt. Enni fogunk és megyünk.

Reggeli után a három asszony elindult rendkívüli útjára. Amra azt mondta, hogy Bethánia az a város, amelyből a férfiú jön; onnan pedig három út, vagyis inkább ösvény vitt Jeruzsálembe. A három út ugyan nem volt messze egymástól; de mégis elég távol arra, hogy ne találkozzanak a názáretivel, ha esetleg nem azt az utat választják, amelyen épen jön.

Lementek a halmon a Tófetba és a király kertjéhez, és egy keveset pihentek a mély ösvényben, hogy erőt gyűjtsenek, mert a Botránkozás hegyén kellett átvergődniök. De Tirza oly gyönge volt, hogy csak nagy nehezen tudott járni; egészen elcsüggedt tehát, mikor hallotta, hogy hegynek kell menniök.

- A hegy meredek, anyám, - mondta szomorúan - én nem mehetek föl reá.

- Jusson eszedbe, hogy egészséget és életet megyünk keresni - biztatta az anyja. - És amott asszonyok jönnek ezen az úton a kúthoz. Megköveznek bennünket, ha itt veszteglünk. Jer, légy erős ez egyszer.

És Amra is segítségére jött a szegény anyának. Mit se törődvén a következményekkel és a paranccsal, a hűséges teremtés Tirzához ment és karját a vállára tevén, suttogta:

- Támaszkodjál reám. Én öreg létemre is erős vagyok; és nem megyünk messzire...

Habár a jó cseléd hűségesen fáradozott, hogy a domboldalra jutást megkönnyítse és magát a legkevésbbé sem kimélte, a leány mégis minden lépésnél felnyögött, sőt néha föl is sikoltott fájdalmában. Mikor végre fölértek a magaslaton átvivő útra, a leány kimerülten lerogyott.

- Menj tovább Amrával, anyám és engem hagyjatok itt - mondta bágyadtan.

- Nem, nem, Tirza - biztatta őt az anyja. - Mit érne, ha én meggyógyulnék és te nem? Ha Júda kérdezősködik utánad, mit mondjak neki, hogy hol hagytalak?

- Mondd meg neki, hogy szerettem őt - zokogott a fiatal leány.

Az anya fölegyenesedett és üres tekintettel, a megsemmisült lélek öntudatlanságával tekintett maga körül, mintha minden remény elveszett volna. Már-már megadta magát a szörnyű végzetnek és épen föl akarta adni a merész vállalkozást, mellyel Isten végzésébe avatkoztak, mikor egy embert látott az úton kelet felől, gyalogosan, gyorsan feljönni.

- Bátorság, Tirza! Bízzál - mondta új reményre kelve. - Amott látok valakit, aki fölvilágosítást adhat a názáretiről.

- Anyám, te megfeledkezel arról, mik vagyunk - mondta Tirza keserűen. - Az idegen ki fog kerülni bennünket; legjobb adománya az átok lesz számunkra, ha ugyan nem egy kő.

Az idegen ezalatt egyre közeledett; mikor már annyira volt tőlük, hogy hallhatta a kiáltást, amelyet a nő köteles volt hallatni, az özvegy fejét lefödvén, amit szintén a törvény követelt, rikácsolva kiáltotta:

- Tisztátalan, tisztátalan!

Meglepődésére a férfi bátran tovább jött.

- Mit akarsz? - kérdezte, nem egész két ölnyire megállván velük szemközt.

- Látsz bennünket, vigyázz tehát! - mondta az anya méltósággal.

- Asszony, - felelte az idegen ünnepélyesen - én annak a hírmondója vagyok, aki csak egy szót szól az olyanoknak, mint te, és meggyógyulnak. Én nem félek.

- Áldott legyen a názáreti! - kiáltott föl az özvegy. - Igaz, hogy ma a városba megy?

- Te mondád, - felelte az idegen - és pedig ezen az úton.

Az asszony összecsapta a kezét és hálával telten fölnézett.

- Minek tartod őt? - kérdezte a férfi részvéttel.

- Az Isten Fiának - viszonzá az asszony.

- Akkor maradj itt; vagy, mivel sokaság van vele, vonulj hátra az útról és állj oda ahhoz a fehér sziklához, amott a fa alatt; és amint elmegy az úton, ne felejts el kiáltani neki; kiálts és ne félj. Ő meghall téged, habár az ég dörögne is. Megyek, hogy megmondjam a városban és az akörül egybegyült Izraelnek, hogy ő közel van és készüljenek fogadására. Béke veled és a tieiddel, asszony.

Az idegen tovább ment.

- Hallottad, Tirza? Hallottad? - lihegte az anya lázas örömmel. - A názáreti úton van, ezen az úton, és meg fog hallgatni minket. Még egyszer, gyermekem... ó, csak egyszer! és menjünk a sziklához. Csak tíz lépésre van!

Tirza nagynehezen talpraállt és Amrára támaszkodva elindult; de amint mentek, Amra így szólt:

- Álljunk meg; az ember visszajön.

- Bocsánatot kérek, asszony, - mondta a férfi, utólérvén őket. - Eszembe jutott, hogy a nap forró lesz, mielőtt a názáreti megérkezik, és azt gondoltam, ez a víz jobban kell neked, mint nekem. Fogadd el és bízzál. Kiálts reá, amint elmegy mellettetek.

Elővette a vízzel telt lopótököt, aminőt a gyalogszerrel utazók visznek magukkal és az asszony kezébe adta azt.

- Zsidó vagy te? - kérdezte az özvegy meglepődve.

- Az vagyok, sőt több, - felelte az idegen: - én a Krisztus tanítványa vagyok, aki naponkint szóval és példájával azt tanítja, amit én most neked tettem. A világ régóta ismerte ezt a szót: szeretet, anélkül, hogy értette volna. Ismét békét és bizalmat kívánok neked és a tieidnek.

Az ember elment és ők lassan odavánszorogtak a sziklához, amely oly magas volt, mint ők, és alig volt tizenöt ölnyire az úttól jobbra. Itt a fa alatt, az árnyékba telepedtek, ittak a lopótökből és fölfrissülve pihentek. Tirza csakhamar elaludt, és a többiek, félvén, hogy megzavarják őt, csendben maradtak.

A negyedik óra kezdetén nagy sokaság jelent meg az Olajfák hegyének ormán; és, amint az ezrekre menő nép elvonult az úton lefelé, a szikla aljában pihenők csodálkozva vették észre, hogy mindenki egy frissen vágott pálmát visz. Ekkor az anya felköltötte Tirzát.

- Ő jön - mondta neki. - Akiket látunk, ezek a városból mennek elébe; azok, akiket keleten hallunk, az ő barátai, akik vele jönnek; és nem lesz meglepő, ha a menetek itt előttünk találkoznak.

- Amra, - kérdezte az anya a cselédhez fordulva - mikor Júda a tíznek meggyógyításáról beszélt, szerinte mily szavakkal szólították meg a názáretit?

- Vagy azt mondták: «Uram, irgalmazz nekünk», vagy pedig: «Mester, könyörülj rajtunk».

- Csak ezt?... És ez elég volt?

- Elég - felelte Amra; - Júda azt mondta, hogy látta őket, amint egészségesen távoztak.

Időközben a nép keleten lassan feljött. A tömeg közepén, mely az öröm rajongásában énekelt és táncolt körülötte, szamáron ült egy födetlen fejű, egészen fehérbe öltözött alak. Midőn tisztábban ki lehetett venni, a nők egy olajszínű arcot láttak, melyet kissé naptól perzselt és középen kettéválasztott hosszú, gesztenyeszínű haj árnyékolt be. Nem tekintett se jobbra, se balra. Látszott, hogy követőinek zajos tüntetése legkevésbbé sem zavarja őt és nem kelti föl abból a mély szomorúságból, amelybe, mint az arca mutatta, elmerült. A nap rásütött fejének hátulsó részére és lengő haját megvilágítván, az aranyos dicsfény derült hasonlóságát kölcsönözte neki. Nem volt szükség senkire sem, hogy a poklosoknak megmondja, hogy ez, akit látnak: a csodálatos názáreti!

- Ő itt van, Tirza - mondta az anya. - Ő itt van. Jer, gyermekem.

Amint beszélt, a fehér szikla elé ment és térdeire hullott. A leány és a cseléd tüstént mellette termettek. Ekkor, a nyugati menet láttára, a városból jövő ezrek megálltak és lengetni kezdték zöld gallyaikat és kiabálták, vagy inkább énekelték, mert egy hangon zengett az egész:

- Áldott Izrael királya, aki az Úr nevében jön!

És az ezrek, kik a názáreti társaságában voltak, mind a közel, mind a távolabb levők, akkép feleltek reá, hogy a levegő megrendült a hangtól és mint valami nagy szél söpörte végig a

hegyoldalt. E zajban a szegény poklosok kiáltása nem volt több, mint a megriasztott verebek csiripelése. És mégis: most volt itt az alkalom, melyet a szenvedők kerestek; ha ezt nem ragadták meg, elvesz örökre, és épúgy elvesztek ők is.

- Közelebb, gyermekem... menjünk közelebb, - szólt az anya szorongva. - Mert nem hallhat bennünket...

Fölkelt és előre botorkált. Ijesztő kezeit föltartotta és borzasztó rikácsolással kiáltozott. A nép látta őt, - látta a halálfejet és ijedten megállt, - visszadöbbent a végső emberi nyomor láttára... Tirza, kevéssel az anyja mögött, lerogyott, mert nagyon gyönge volt és félt tovább menni.

- A poklosok! A poklosok! - kiabált a nép. - Kövezzétek meg őket!... Az Isten átkozottjai! Öljétek meg őket!...

Ilyen üvöltések vegyültek a hozsannák közé, mert a sokaság sokkal távolabb volt, hogysem láthassa és megérthesse a megszakítás okát. De mégis voltak többen a közelben, akik ismerték a Messiás lelkét és szokásait; többen, kik a vele való hosszas érintkezés folytán ismerték az ő isteni részvétét; ezek reája szögezték a szemüket és hallgattak, mialatt ő egészen közel szamaragolt és az asszonnyal szemben megállt. Most a nő is meglátta a Messiás arcát, amely nyugodt, szánakozó és rendkívüli szépségű volt, míg nagy szemeit a kegyes szándék gyöngédekké tette. És fölzokogott a nagy csöndben az özvegy hite:

- Ó Mester, Mester! Te látod szükségünket; ha akarod, tisztákká tehetsz minket. Irgalmazz nekünk... irgalmazz!

- Hiszed-e, hogy megtehetem? - kérdezte ő szeliden.

- Te az vagy, akiről a próféták beszéltek: te vagy a Messiás! - viszonzá az özvegy.

- Asszony - mondta a férfi gyöngéden: - nagy a te hited; legyen neked a te hited szerint!

Egy pillanatig még ott időzött, mintha nem is volna tudomása a tömeg jelenlétéről - egy pillanatig - és aztán elügetett, mialatt az anya térdre rogyott. Mindakét csapat ujjongó tüntetéssel, hozsanákkal és pálmák lengetésével legott köréje csoportosult és tovább vonult a város felé. Az özvegy pedig Tirzához sietett, karjaiba szorította a leányát és együtt sírt vele, míg a menet, lassan haladva, a hegyen túl eltünt. Midőn az éneklés zaja távolról már alig volt hallható, megkezdődött a csoda.

Először is a vér fölfrissült a poklosok szivében; aztán gyorsabban és erősebben csörgedezett, úgy hogy beteg testüket a fájdalmatlan gyógyulás kimondhatatlanul édes érzetével járta át. Mindegyikük érezte, hogy az erejük visszatért, majd a fölfrissülés a testről a lélekre ment át, és ez az erő, mely újra élesztette őket, csaknem olyan volt, mint egy gyors és boldogító hatású ital.

Ennek az átalakulásnak - mert épúgy annak nevezhetjük, mint gyógyításnak - Amrán kívül még egy tanúja volt. Ben-Húr, aki a názáretit minden vándorlásában követte, most is jelen volt, mikor a poklos asszony a zarándokok útján megjelent. Hallotta könyörgését és látta eltorzult arcát; hallotta a feleletet is, ami épen elég volt arra, hogy a kiváncsiságát ébren tartsa. Meg akarta várni a csodát, illetőleg azt, hogy meggyógyulnak-e ezek a poklosok, akik reá nézve teljesen idegenek voltak és csak annyiban érdekelték, mert gyógyulásuk újabb bizonyság lehetett a titokzatos názáretinek isteni küldetése mellett.

Ben-Húr tehát kiváncsian közeledett a fehér sziklafal felé, de a félúton hirtelen megállt, mintha gyökeret vert volna a lába. Megpillantott egy öreg, töpörödött fekete asszonyt, aki két tenyerébe rejtette az arcát.

- Amint az Úr él, Amra az! - mondta magában Ben-Húr.

Elhaladt az anya és leánya mellett, akikre nem ismert rá és megállt a cseléd előtt.

- Amra, - mondta neki, - Amra, mit csinálsz itt?

A cseléd előre rohant és térdreborult előtte; a könnyek egészen megvakították, s a küzködő örömtől és félelemtől csaknem megnémult.

- Ó uram, uram! - nyögte sírva és nevetve. - Milyen jó a te Istened és az enyém!

Mint mikor villám cikázik át a sötét éjszakán, úgy villant át a való sejtelme Ben-Húr arcán. Érezte, hogy Amra ittléte és a két poklos nő közt valami összefüggés van - és hirtelen megfordult, épen abban a pillanatban, amint a nők talpraálltak. A szívverése megállt, a lába földbe gyökerezett, - fölkiáltani képtelen volt, - annyira megdöbbent attól, amit látott.

Az asszony összetett kezekkel és siró szemekkel ég felé tekintve állt ott. És Ben-Húr lelkendezve nézte... Vajjon csalódhatik-e? Soha életében nem akadt idegen, aki úgy hasonlított volna az anyjához; és pedig úgy hasonlított hozzá, amilyen aznap volt, amelyen a római elszakította őt tőle. Csak egy különbség volt, ami csökkentette az azonosságot: ennek a személynek a haja kissé őszbevegyült... És ki volt az mellette, ha nem Tirza?... bájos, szép, tökéletes, érettebb, de egyéb tekintetben szakasztott ugyanaz, aki vele együtt a mellvédő fölött kinézett a Grátusszal történt baleset reggelén... Ben-Húr megtántorodott, majd kezét a cseléd fejére tette és reszketve kérdezte:

- Amra, Amra... anyám! Tirza! mondd, vajjon jól látok-e?...

- Szólj hozzájuk, ó uram, szólj hozzájuk! - biztatta az öreg dajka.

Az ifjú most már nem kételkedett, nem várakozott tovább, hanem kitárt karokkal rohant a két nő felé:

- Anyám! Anyám! Tirza! Itt vagyok!...

Ők hallották kiáltását és szintén a szeretet kiáltásával rohantak feléje. De az anya hirtelen megállt, visszahúzódott és a régi kiáltást hallatta:

- Megállj, Júda fiam; ne jöjj közelébb. Tisztátalan, tisztátalan!...

Ez a kiáltás nem megszokásból eredt, a rettentő kór miatt, hanem inkább félelemből. Az anya ugyanis aggódott, hogy habár a személyük meggyógyult, a csapás ragadóssága még ott lehetett ruhájukon és megfertőzheti a fiát. De az ifjú nem gondolt ilyesmire. Az anyja meg a huga ott álltak előtte: ki, vagy mi tartóztathatná most vissza őket tőle?... A következő pillanatban már egymás karjában zokogtak mind a hárman.

Az első elragadtatás elmultával az anya így szólt:

- E boldogságban, ó gyermekeim, ne legyünk háladatlanok. Kezdjük újra az életet. Annak tiszteletével, akinek annyival tartozunk...

Térdreborultak és Amra is velük; aztán az anya imádkozott és a többiek rajongó hittel, túláradó hálával utána mondták... Mikor fölálltak, Ben-Húr, mintha csak önmagában tünődnék, félhangosan így szólt:

- Názáretben, ahol ez az ember született, az ács fiának hívják őt. Micsoda ő?

Az anya szemei a régi gyöngédséggel nyugodtak fián, akinek ugyanazt felelte, amit magának a názáretinek is mondott:

- Ő a Messiás, fiam!

- És honnét van az ő ereje?

- Tudhatjuk abból, hogy mire használja azt. Mondhatsz-e valami rosszat, amelyet ő cselekedett?

- Nem! - kiáltott föl Ben-Húr meggyőződéssel.

- E jelnél fogva tehát azt felelem, hogy az ő hatalma Istentől van.

Mielőtt még Ben-Húr felelhetett volna, az anya észrevette, hogy fia kardot rejteget a köpönyege alatt.

- Háború ideje van? - kérdezte aggódva, - hogy föl vagy fegyverkezve?

- Szükséges lehet a názáreti védelmére - felelte Ben-Húr kitérően.

- Vannak ellenségei? - kérdezte az anya megütközve. - Kik azok?

- Hej, anyám, nem mind rómaiak azok, mert a rabbik és tanítók véleménye szerint nagy bűnt követett el - felelte Ben-Húr elkeseredve.

- Micsoda bűnt?

- Az ő szemében a körülmetéletlen pogány annyi szeretetet érdemel, mint a legszigorúbb életmódú zsidó. Ez az új tanítás, amelyet hirdet.

A nap már nyugovóra szállt és készülődniök kellett a hazatérésre. A törvény azt követelte, hogy a megtisztult bélpoklosok addig nem térhetnek vissza az élők közé, míg a rabbi meg nem vizsgálta őket. Ezért a három nő egy egészen új sírba költözött a Kidron völgyében, Ben-Húr pedig Jeruzsálembe sietett, hogy új helyzetükhöz képest a szükséges előkészületeket megtegye.

A nilusi kigyó.

Ben-Húr két sátort ütött a Felső-Kidronnál és a rendelkezésére álló összes kényelemmel berendezte; anyját és hugát minden idővesztegetés nélkül idekisérte, hogy ott maradjanak, míg a vizsgáló pap bizonyságot adhat teljes megtisztulásukról. Eközben az ifjú oly komoly megfertőzésnek tette ki magát, mely a közellevő nagy ünnep szertartásaiban való részvételből kizárta őt. Még a templom legkevésbbé szent udvarába se léphetett be. Így szükségből, valamint szabad választásból, szeretett családjával maradt a sátorokban. Sok hallanivalója volt tőlük és sok mondanivalója volt nekik önmagáról.

Időközben lenn a Kidronnál és Bezetha felé, különösen az utak mentén, egészen a damaszkuszi kapuig, rohamosan megtelt a tájék mindenféle ideiglenes lakóhellyel a húsvéti zarándokok számára. Ben-Húr meglátogatta ezeket az idegeneket és beszédbe ereszkedett velük; és visszatérvén sátoraihoz, mindig jobban és jobban elálmélkodott roppant számukon. És midőn reájött, hogy a világ minden része képviselve van köztük, - a Földközi-tenger mindkét partján levő városok, egészen Herkules oszlopáig, a folyamparti városok a távol Indiában és Európa legészakibb tartományaiban - és hogy ezt a tömeget ugyanaz a cél hozta együvé: a nevezetes ünnep megülése - elkezdett gondolkozni, hogy nem értette-e félre a názáretit? Hátha türelmes várakozásával csak leplezgeti a csöndes előkészületet?... Mennyivel alkalmasabb ez az idő a mozgalomra, mint az a másik, mikor, a Gennezáret mellett, a galileaiak akarták a korona elfogadására kényszeríteni! Akkor a kisérlet csak néhány ezerre szorítkozott volna; most milliók fognak felelni a felhivására, ki tudná megmondani, mennyien? Hiszen a világ minden részéből vannak itten zsidók, akik csak a jelszót várják, hogy egy emberként a zsidók királyának zászlója alá álljanak!

Időközben többször zömök termetű, barna szinű, födetlen fejű és fekete szakállú férfiak jöttek és Ben-Húr után tudakozódtak a sátorban; a találkozás mindig négyszemközt történt; és anyja kérdésére, hogy kik azok, azt felelte:

- Néhány jó barátom Galileából.

Általuk kapott hírt a názáretiről és ellenségeinek terveiről. Tudta, hogy a jó ember élete veszélyben forog; de azt nem hihette, hogy akadnának olyanok, akik elég merészek volnának őt megtámadni. Úgy látszott, hogy túlságos biztosan körülbástyázza a nagy hírnév és a népszerűség, bár Ben-Húr mégis leginkább Krisztus csodás hatalmában bizott, mert egyszerűen hihetetlennek és megfoghatatlannak látszott, hogy az életnek és halálnak ily mindenható mestere ne fordítaná saját védelmére a hatalmát, ha erre szükség volna.

Végre Ben-Húr már nem birta fékezni türelmetlenségét és elhatározta, hogy a városba lovagol. Egész úton nem látott se gyermeket, se asszonyt, se férfit. A házakban, melyek előtt elnyargalt, nem voltak lakók; a tüzek a sátorajtókban kialudtak; mert ez volt az első húsvét-este és a «két este» közötti óra, mikor a látogató milliók mind a városban sereglettek össze és az áldozati bárányok mészárlása a templom előudvaraiban végbement s a papok rendezett sorokban fogták föl a kifolyó vért, melyet a csepegő oltárokhoz vittek, mikor mindenki sietett és sürgölődött s a gyorsan jövő csillagokkal versenyzett, mert ezek voltak a jelek, melyek után a sütés, evés és éneklés megkezdődhetik, de az előkészület már nem.

A lovas a nagy északi kapun vágtatott be és ime! Jeruzsálem a bukás előtt, a dicsőség teljességében, ki volt világítva az Úr tiszteletére!

Ben-Húr csakhamar atyja házának kis kapujánál és még rövidebb idő alatt a nagy szobában volt. Legelőször az öreg Boldizsár felől kérdezősködött, de az atya helyett Irasz jött be a

terembe és a szolga egyedül hagyta őket. Ben-Húr a szép egiptomi elé sietett, hogy üdvözölje, de a félúton megdöbbenve állt meg. Irasz megvető gőggel állt a terem közepén és talán egy idegent se fogadott volna metszőbb hidegséggel; látszólag oly szenvedélytelen volt, mint egy szobor és kis fejét kissé hátra szögezte, amint éles, dölyfös hangon megszólalt:

- Épen jókor jössz, ó Húr fia! Köszönetet akarok mondani a vendégszeretetért; holnapután már nem lett volna rá alkalmam, hogy megtegyem.

Ben-Húr szótlanul meghajolt, de a szemét egy pillanatra se vette le Iraszról.

- Hallottam egy szokásról, mely a kockajátékosok között divatos, - folytatta az egiptomi, - ha a játéknak vége, előveszik táblácskáikat és összeszámolnak; ekkor az isteneknek áldoznak és megkoszorúzzák a szerencsés nyerőt. Mi játszottunk... sok napon és éjszakán át. És most, hogy a végén vagyunk, ne lássuk-e, hogy kié a koszorú?...

Ben-Húr könnyedén felelte:

- A férfi ne állja útját az olyan asszonynak, aki a maga útján akar járni.

- Mondd csak, - folytatta most a nő, a fejét meghajtva és a gúnyt megértve, - mondd csak, ó jeruzsálemi fejedelem, hol van ő, a názáreti ácsnak és nem kevésbbé Istennek a fia, akitől oly sokáig oly nagyszerű dolgokat vártak?

Az ifjú türelmetlenül intett kezével:

- Én nem vagyok az ő őre.

A szép fej előbbre, de mélyebbre hajolt.

- Darabokra törte Rómát? - kérdezte Irasz gúnyosan.

Ben-Húr ismét fölemelte a kezét, de most már haragosan, mint aki tiltakozik.

- Hová helyezte székvárosát? - gúnyolódott tovább Irasz. - Nem mehetek-e el, hogy lássam a trónját és bronz oroszlánjait? És palotáját... hiszen ő feltámasztja a halottakat; és az ilyennek micsoda az, egy aranyházat emelni? Neki csak a lábával kell dobbantania és kész a ház oszloposan, mint Karnak, tele trónusokkal, kincsekkel és koronákkal!

Nyilvánvaló volt, hogy a nő nem tréfál; a kérdések sértők voltak, tele epés gúnnyal, ami arra intette Ben-Húrt, hogy ő maga annál óvatosabb legyen; jókedvvel mondta tehát:

- Ó nem, egiptomi, várjunk talán egy napig, sőt egy hétig is, ő miatta, az oroszlánok és a palota meg a koronák miatt.

A nő, mintha észre se vette volna a célzást, még maróbb gúnnyal folytatta:

- És mint van az, hogy ebben a ruhában látlak? Nem ilyen India kormányzóinak, vagy más alkirályoknak a viselete. Attól tartok, hogy nem foglaltad el királyságodat... a királyságot, melyet én osztottam volna meg veled.

Ben-Húr nyugodt udvariassággal hallgatott és Irasz, miután hiába várt feleletre, így folytatta:

- Láttam álmadozó cézárod bevonulását Jeruzsálembe. Láttam a hegyről leszálló menetet, mely őt hozta. Hallottam az éneküket, de hiába kerestem a királyi alakot... egy lovast bíborban, kocsit ragyogó fegyverzetbe öltözött hajtóval, hatalmas katonát a kerek pajzs mögött, kinek termete a lándzsával versenyez. Kerestem testőrségét... a jeruzsálemi fejedelmet és a galileai légiók egy kohorszát, amelyet vártam...

Kihivóan lenéző pillantást vetett Ben-Húrra, aztán hangosan fölkacagott, mintha a kép nevetséges volta sokkal erősebb volna elméjében a megvetésnél.

- Szeszosztrisz helyett, aki diadallal tér vissza, vagy egy sisakos és kardos Cézár helyett... ha, ha, ha!... egy asszonyos képű és hajú férfit láttam, egy szamár vemhén ülve és könnyezve. A király! az Isten Fia! a világ Megváltója! Ha, ha, ha!...

Ben-Húr érezte a vágást és akarata ellenére is görnyedezett.

- Nem hagytam el a helyemet, ó jeruzsálemi fejedelem - folytatta Irasz, mielőtt az ifjú magához térhetett volna. - Nem nevettem. Azt mondtam magamban: «Várj. A templomban fogja magát megdicsőíteni, mint az olyan hőshöz illik, aki a világot készül birtokába venni». Láttam őt bemenni a Susán-kapun és az asszonyok udvarába. Láttam megállni és vesztegelni a díszkapu előtt. Sok nép volt velem a tornácon és az udvarokban; az oszlopcsarnokokon és a templom három oldalának lépcsőin ismét más nép volt... azt mondom, egy milliónyi nép és mind a lélekzetét visszafojtva várta, hogy hallja a Messiás kijelentését. Az oszlopok nem voltak csendesebbek, mint mi... Ha, ha, ha... Azt képzeltem, hogy hallom, amint a hatalmas római gépezet tengelyei ropogni kezdenek... Ha, ha, ha... Ó fejedelem, Salamon lelkére mondom, akit te a világ királyának tartasz, a te Messiásod, összehúzta a ruháját maga körül és elsétált, még pedig a legtávolabbi kapun át és ki se nyitotta száját... és a római gép még mindig forog!

Mikor saját csalódásának megerősítését ily durva formában hallotta, Ben-Húrban fölébredt a férfibüszkeség. Kezdte megérteni, hogy Irasz az ő dicsősége és esetleges koronája reményében volt kedves hozzá eddig és ez a kétszínű játék lelke mélyéig fölháborította. Mégis fékezte indulatait és nyugodt méltósággal mondta:

- Ha ez az a játék, Boldizsár leánya, amelyről beszéltél, fogadd a koszorút... átengedem neked. De vessünk véget a szavaknak. Hogy valami szándékod van, abban bizonyos vagyok. Térj arra, kérlek, és én válaszolok reá; aztán menjünk a magunk útján és feledjük el, hogy valaha találkoztunk.

A nő egy pillanatig fürkészően vizsgálta Ben-Húrt, mintha fontolgatná, hogy mit tegyen, lehet, hogy az ifjú szándékát latolgatta - aztán hidegen mondta:

- Engedelmet adok... mehetsz.

- Béke veled - felelte az ifjú és kifelé indult.

Mikor épen ki akart menni az ajtón, a nő megállította:

- Egy szóra - mondta dölyfösen.

Az ifjú ott állt meg, ahol volt és hátranézett.

- Gondold meg, hogy mindent tudok rólad - folytatta Irasz.

- Ó, legszebb egiptomi, - kérdezte Ben-Húr visszatérve, - mi mindent tudsz rólam?

A nő szórakozottan nézett reá és habozva mondta:

- Te inkább római vagy, Húr fia, mint bárki zsidó az atyádfiai közül. És talán ez visz rá, hogy megmentselek.

- Megmenteni... engemet!?...

Irasz rózsaszínre festett ujjai vidáman játszottak a nyakán levő ragyogó függődísszel és a hangja is halk és szelid volt; csak a selyemszandál toppantása a padlón figyelmeztette Ben-Húrt arra, hogy vigyázzon.

- Volt egy zsidó, egy menekült gályarab, aki az idernei palotában megölt egy embert - kezdte a szép egiptomi lassan.

Ben-Húr megdöbbent; Irasz pedig csöndesen folytatta:

- Ugyanez a zsidó Jeruzsálemben, a Vásártéren megölt egy római katonát; ugyanez a zsidó Galileából három begyakorlott légiót hozott, hogy a római kormányzót ma éjjel elfogja; ugyanez a zsidó szövetségeket kötött a Róma elleni háborúra, és Ilderim sejk egyike az ő társainak...

Közelebb húzódván Ben-Húrhoz, csaknem suttogva mondta:

- Te Rómában laktál. Tegyük föl, hogy ezek a dolgok ismétlődni fognak ismert fülekben. Ah! Te sáppadozol...

Az ifjú olyanforma pillantással vonult vissza tőle, mint aki azt hitte, hogy macskával játszik és tigrisre akadt; a nő pedig tovább beszélt:

- Te ismerős vagy Rómában és ismered Szejánusz urat. Tegyük föl, hogy bizonyítékkal a kézben... vagy akár bizonyítékok nélkül is... azt mondják neki, hogy ugyanez a zsidó a leggazdagabb ember egész Keleten... nem: az egész birodalomban. A Tiber halai meghíznának-e máson, mint ennek a zsidónak a hulláján? - És míg azok lakmároznának... ha! Húr fia!... mily pompát fejtenének ki a cirkuszban! A római népet mulattatni szép mesterség; de még szebb mesterség: megszerezni a pénzt, hogy mulattatni lehessen őket; és volt-e valaha oly mester, aki Szejánusz úrhoz fogható ebben?!...

Irasz kézzelfogható aljassága nem izgatta föl annyira Ben-Húrt, hogy ne gondolkozhatott volna. Felújult emlékezetében a Jordánhoz vezető úton, a forrásnál lefolyt jelenet, amikor Irasz először árulta el, hogy tudja a titkait és szemmel tartja őt. Ben-Húr akkor Eszterre gyanakodott, hogy Irasz tőle csalta ki bizalmas értesüléseit és most meg akart győződni arról, hogy nem tévedett-e; tőle telhető nyugalommal mondta tehát:

- Hogy örömöt szerezzek neked, Egiptom leánya, elismerem a ravaszságodat, meg azt, hogy a kegyelmedtől függök. Megölhetnélek, de te nő vagy. Ám a sivatag nyitva áll előttem; és, habár Róma jó embervadász, sokáig és messzire jöhet utánam, míg elfog. De hagyjuk ezt; ellenben szeretném tudni: ki mondta neked mindazt, amit rólam tudsz? A szökésben vagy a fogságban, sőt a halálban is vigasztalásomra lesz, hogy oly ember átkát hagyom az árulóra, aki életében nem tapasztalt gazságnál egyebet. Ki mondta neked mindazt, amit rólam tudsz?

- Vannak hazánkban mesterek, - felelte Irasz elgondolkozva, - kik a tengerparton tarkaszinű kagylókat gyüjtvén, fölvágják azokat, és a darabokat, mint betéteket, márványlapokba illesztvén, képeket készítenek belőlük. Így cselekedtem én is: ettől a személytől egy marék adatot gyüjtöttem, és amattól megint egy marékkal, és később összeraktam őket.

- Nem, ez nem elég, - mondta Ben-Húr, - ez nem elég. Lehet, hogy holnap meghalok, de előbb tudni szeretném, hogy ki volt az árulóm.

- Ha oly fontos ez neked, - felelte Irasz vállat vonva, - hát egyet-mást Ilderimtől tudtam meg, mikor apámmal künn feküdt a ligetben, a sivatagban. Az éjszaka csöndes volt, nagyon csöndes és a sátor falai áteresztették a beszédet a kívül hallgató füleknek, melyek a madarakat és a levegőben röpködő bogarakat hallgatták... Más dolgokat pedig - folytatta mosolyogva - úgy hallottam...

- Kitől?

- Magától Húr fiától - felelte Irasz. - És senki mástól nem is kérdezősködtem soha.

Ben-Húr megkönnyebbülten lélekzett föl és jókedvvel mondta:

- Köszönöm, most már könnyű szívvel megyek. Nem jó volna, ha Szejánusz urat sokáig várakoztatnám reád. Még egyszer, ó Egiptom, béke veled!

Ben-Húr ismét megfordult, hogy távozzék. De a nő útját állta; hevében még egyik kezét is odanyujtotta neki.

- Megállj! - mondta parancsolóan.

Az ifjú visszanézett reá, de a kezét nem fogadta el. Sejtette, hogy most következik a jelenet legfontosabb pontja, amely meglepetést tartogat számára.

- Megállj és ne kételkedjél bennem, ó Húr fia, ha kijelentem, hogy tudom, miért tett téged örökösévé a nemes Arriusz. És Iziszre! Egiptom összes isteneire! esküszöm, hogy sajnállak, ha reá gondolok, hogy vagy egy lelkiismeretlen miniszter kezébe kerülsz, vagy örökre el kell temetkezned a sivatagba. És, ha megteszed, amit mondok, megmentelek téged. Erre is esküszöm, szent Iziszünkre!

- Csaknem... csaknem hiszek neked, - mondta Ben-Húr habozva, oly igaznak látszott az egiptomi nő felhevülése.

De azért résen állt, mert ösztöne tiltakozott a behódolás ellen - és gyanakodva leste a nőt, aki gyorsan és lelkesen beszélt:

- Volt egyszer egy barátod - mondta. - Gyermekkorodban volt. Vita támadt köztetek és te meg ő ellenségek lettetek. Ő rosszat tett neked. Sok esztendő mulva ismét találkoztatok Antiókhiában, a cirkuszban.

- Messzala! - kiáltott föl Ben-Húr, és most már még inkább résen állt.

- Igen, Messzala - folytatta Irasz. - Te a hitelezője vagy. Felejtsd el a multat; lépj vele ismét barátságra; add vissza azt az összeget, melyet a nagy fogadásban elvesztett; mentsd meg őt. A hat talentum neked semmi; annyi se, mint egy leesett bimbó a teljes virágjában álló fának; de neki... Ah, nyomorék testtel kell járnia! Bárhol találkozol vele, a földről kell reád fölnéznie. Ó, Ben-Húr, nemes fejedelem! oly római sarjadéknak, mint ő, a koldulás gyülöletesebb a halálnál. Mentsd meg őt a koldulástól!

Mialatt Irasz beszélt, az ifjúnak úgy tetszett, hogy magát Messzalát látja a nő válla fölött kikandikálni, és a római arcának kifejezésében semmise volt a koldusból vagy barátból; gúnyos mosolya patriciusi volt, mint mindig, és a dölyfösség finom éle oly teljes és kihívó, mint valaha.

- Eszerint a kérés eldőlt és Messzala ez egyszer mitse kap - felelte Ben-Húr nyugodt méltósággal, mikor Irasz elhallgatott. - Mennem kell, de a nagy események könyvébe följegyzem... egy rómainak itéletét egy római ellen! De vajjon ő... Messzala küldött-e téged hozzám ezzel a kérelemmel, ó Egiptom?

- Ő neki nemes természete van és aszerint itélt meg téged! - mondta Irasz, szinte könyörögve.

Ben-Húr megfogta a karján levő kezet és csöndes gúnnyal kérdezte:

- Mivel Messzala ily barátságos hozzám, szép egiptomi, mondd csak: vajjon ha a helyzet megváltoznék, megtenné-e ő nekem azt, amit tőlem kíván? Felelj, Iziszre! Felelj, az igazság kedvéért!

Sürgetés volt az ifjú kezének érintésében, valamint a pillantásában is.

- Ó! - kezdte a nő akadozva - tudod, hogy ő...

- Római, akartad mondani - egészítette ki Ben-Húr a mondatot. - És te azt vélted, hogy nekem, a zsidónak, nem szabad az én jogomat az ő jogainak mértékével meghatároznom. Nekem, mivelhogy zsidó vagyok, el kell engednem a nyereségeimet, mert ő római. Ha van még mondanivalód, Boldizsár leánya, úgy beszélj gyorsan, gyorsan; mert Izráel Urára, Iste-

nére, ha tovább forralod a véremet, el fogom felejteni, hogy nő vagy! És csak egy úr kémjét látom majd benned, aki annál gyülöletesebb, mert ez az úr római. Beszélj hát, de gyorsan!

- A nő eltaszította az ifjú kezét és teljes magasságában kiegyenesedett, természetének összes rosszindulatával, mely a szemében és hangjában gyült össze.

- Te seprőivó, héjzabáló! - tört ki rekedten. - Azt gondolod, hogy szerethettelek, mikor Messzalát láttam? Az olyan, mint te vagy, arra született, hogy neki szolgáljon. Ő megelégedett volna a hat talentum elengedésével; de én azt mondom, hogy a hathoz adj még huszat... huszat, hallod-e? Mert meg kell fizetned, hogy a rokonszenv fitogtatásával kisértelek és oly sokáig megtürtelek magam mellett, jóllehet azzal is őt szolgáltam. Ha ez a kereskedő holnap délig nem kap parancsot arra nézve, hogy Messzalának kifizessen huszonhat talentumot... jegyezd meg az összeget... akkor Szejánusz úrral gyülik meg a számadásod. Légy okos és... élj boldogul!

A nő az ajtó felé indult, de az ifjú útját állta.

- Akár holnap, akár a legközelebbi napon, akár itt, vagy Rómában látod is Messzalát, - kezdte nyugodtan, - add át neki ezt az izenetet. Mondd meg, hogy visszakaptam a pénzt, még a hat talentumot is, amelyet tőlem lopott, mikor atyám vagyonát elrabolta; mondd meg neki, hogy túléltem a gályát, ahová küldött és erőm teljességében örvendek az ő koldus voltán és becstelenségén; mondd meg neki, hogy anyám és hugom, kiket az Antónia egyik zárkájába küldött, hogy ott a poklosságtól meghaljanak, élnek és egészségesek, hála a Názáreti erejének, akit te annyira utálsz; mondd meg neki, hogy mikor Szejánusz úr eljön, hogy kifosszon engem, nem fog találni semmit, mert a duumvirtől kapott örökséget a mizénumi villával egyetemben eladtam és ez a pénz hozzáférhetetlen, mivel a világ piacain váltók alakjában forog; és hogy ez a ház, a jószágok, az árúcikkek és a hajók és a karaván ok, melyekkel Szimonidesz kereskedik, császári őrizet oltalma alatt állanak, mert egy okos fő kiszámította e kiváltság árát, és Szejánusz úr többre becsüli az észszerű nyereséget ajándék alakjában, hogysem nagyon sok hasznot akarna kihalászni a vér és jogtalanságok mocsarából, mint ahogy Messzala és Grátusz tette; és végezetül mondd meg, hogy megvetésemmel együtt nem szavakban küldöm az átkomat, hanem olthatatlan gyülöletem zálogaként olyasvalakit küldök hozzá, aki reá nézve valamennyi átok teljessége lesz; és ha reád néz, midőn ezt az izenetemet megviszed, ó Boldizsár leánya: az ő római ravaszsága megmondja neki, hogy te vagy az átok, akire gondolok. Most pedig menj... és én is megyek.

A ifjú az ajtóhoz kisérte őt és szertartásos udvariassággal húzta vissza a kárpitot, míg a nő kiment.

- Béke veled - mondta csöndesen és Irasz eltünt.

***

Midőn Ben-Húr a vendégszobát elhagyta, a léptei lassúbbak voltak és fejét csaknem mellére csüggesztve ment tovább. Az a gondolat, hogy az álnok egiptomi éveken át Messzalának az érdektársa volt és így őt az orránál fogva vezette, fájdalmas sebet ütött a fiatalember hiúságán. - Eszembe jut, - mondta magában, - hogy nem volt egy méltatlankodó szava sem az álnok római ellen a Kasztália forrásánál! Eszembe jut, mennyire magasztalta őt, mikor a Pálmaliget taván csónakáztunk! És, ah!... most már nem titok az a találkozó se, melyet az idernei palotá-ban adott nekem!

A seb, megjegyzendő, hiúságán esett. Az emberek, szerencsére, nem halnak bele a hiúságukon esett sebbe, sőt nem is soká betegek tőle. Ben-Húr is csakhamar megkönnyebbült és hangosan felkiáltott:

- Áldott legyen az Úr Isten, hogy ez a nő nem tart tovább rabságban! Látom, hogy nem szerettem őt...

Lassan fölment a tetőre, és mialatt gépiesen a mellvédő felé tartott, ahol Szimonidesz szokott üldögélni karosszékében, eltökélt szándékkal hajtogatta magában:

- Nem bocsátok meg a rómainak. Nem osztom meg vele a vagyonomat, se megszökni nem akarok atyáim városából. Először felhivom Galileát és itt kezdem meg a harcot. Az, aki Mózest támasztotta, talál nekünk is vezetőt, ha én elbukom. Ha a názáreti nem is, de a sokaság közül mások készek lesznek meghalni a szabadságért...

A kereskedő ott ült székében, de elszunnyadt; lábainál, a földön, a kis Eszter ült és szintén aludt, de a lélekzete halk és szabálytalan volt. Egyszer hosszú sóhajtás szakította meg, mely zokogásban végződött... Ben-Húr sokáig gyöngéden, szeretettel nézte az alvó gyermeket s aztán lábujjhegyen távozott a terraszról.

- Nem akarom őt felkölteni - mondta magában. - Nincs semmi mondanivalóm számára... semmi, hacsak... hacsak a szerelmem nem... Bár nem az a kérdés, hogy én szeretem-e őt, hanem az, hogy ő szeret-e engem! Mert ő Júda leánya és elüt az egiptomitól; mert ott minden hiúság, itt minden igazság; ott a nagyravágyás, itt a kötelességérzet; ott az önzés, itt az önfeláldozás... Még nem tudja, hogy megtaláltam anyámat és hugomat. Ó, ő bizonyára örülni fog a jó hírnek! Anyámnak második leánya lesz; Tirzában a mását találja. Szeretném felkölteni, hogy megmondjam ezt neki, de... inkább más, jobb időre várok...

Gethsemáne kertje és a kalvária.

Az utcák tele voltak járó-kelő néppel vagy lakmározókkal, kik a tüzek körül csoportosulva, pecsenyét sütöttek és úgy ünnepeltek. Ben-Húrt lépten-nyomon köszöntötték és hivogatták: «Maradj itt és tarts velünk. Testvérek vagyunk az Úr szeretetében». De ő köszönettel sietett tova, mert haza igyekezett, a kidronparti sátrakhoz. Egyszerre csak mozgó fáklyák lángjait pillantotta meg az utcán s aztán észrevette, hogy az ének megszünt ott, amerre a fáklyák haladnak. Majd a füst és táncoló sziporkák közt meghökkenve látta a fényesre csiszolt lándzsahegyek élesebb villogását, ami római katonák jelenlétét árulta el.

- Mit keresnek a római legionáriusok a zsidók vallási menetében?...

A hold javában sütött; de a menetben mégis többen égő lámpákat vittek. Mindez oly különös volt, hogy Ben-Húr megállt és megvárta a menetet. A fáklyákat és lámpásokat szolgák vitték és mindegyiknek szöges bot vagy fütykös volt a kezében; mögöttük ballagtak a vének és papok; a hosszú szakállú, összeráncolt homlokú, görbe orrú rabbik; a befolyásos emberek Kajafás és Hannás tanácsában; legvégül következtek a fegyveres római katonák.

Ugyan hová mehetnek? - tünődött Ben-Húr. - A templomba nem, mert az út a Szijónról, ahonnan ezek jönni látszanak, a Xisztus mellett visz a szent házhoz. És ha a dolguk békés: mire valók a katonák?...

Különösen három, együtt haladó személy ébresztette föl Ben-Húr érdeklődését. A két szélsőt megismerte: balról a templom egyik fő rendőrtisztviselője, jobbról pedig egy pap ment; a középső azonban úgy lehorgasztotta fejét a mellére, hogy az arcát egészen elrejtette. Megjelenése olyan volt, mint a rabé, aki még nem tért magához a börtön ijedelmétől, vagy akit valami borzasztóra - kínpadra vagy halálra visznek. Ben-Húr mindenáron tudni akarta, hogy ki ez; a pap jobbjára állt tehát és tovább ment velük. És aztán egyszer csak hirtelen fölemelte fejét ez az ember, úgy hogy a lámpák fénye egészen halvány, megzavarodott és félelemtől eltorzult arcába sütött. Ben-Húr riadtan nézett rá: a férfi szakálla kuszált, a szemei hályogosak, beesettek és révedezők, - de ő azért megismerte és a borzasztó arc láttára szorongva kiáltott föl:

- Az Iskariót!...

Az ember arca lassan megfordult s mikor a szeme Ben-Húron megakadt, az ajkai mozogtak, mintha szólani akarna; de a pap elébevágott.

- Ki vagy te? Takarodj innen! - kiáltott rá Ben-Húrra, félrelökvén őt.

A fiatal zsidó félreállt, de kissé hátrább ismét a menethez csatlakozott, mely átment a Bezetha-domb és az Antóniusz-erőd közötti lapályon, ahonnan lefelé haladt a betheszdai medence mellett a Juh-kapuig.

Húsvét éjszakája lévén, a kapuszárnyak tárva-nyitva voltak, úgy hogy a menet akadálytalanul ért a Kidron mély szakadékába; itten a menet nemsokára balfelé kanyarodott, abba az irányba, hol az útról egy kőfallal kerített olajfás kert látszott. Ben-Húr tudta, hogy ezen a helyen nincs más, mint vén, görcsös fák, apró cserjék meg egy sziklából kifaragott vályu, hol az ország szokása szerint az olajat kitaposták. Míg ő azon álmélkodott, hogy mit kereshet ez a társaság ily órában ezen az elhagyatott helyen, mindnyájan megálltak. Elül zavart hangok kiáltottak föl izgatottan, mire fagyasztó érzés szaladt át minden emberen, úgy hogy hirtelen hátradőltek és vakon egymásra estek. Csupán a katonák maradtak sorrendben.

Mindez azonban csak egy pillanatig tartott s ezalatt Ben-Húr, kivergődvén a tömegből, előre szaladt. Itt, a kert bejáratánál megállt, hogy lássa a jelenetet. A bejárat előtt egy fehérbe öltözött férfi állt hajadon fővel, kezei a mellén keresztbe téve - karcsú, meghajlott alak, hosszú hajjal és sovány arccal - a lemondó és megadó várakozás eleven megtestesülése.

A názáreti volt!...

Mögötte, a bejárat mellett, tanítványai voltak egy csoportban; ezek roppant izgatottak voltak, de annál nyugodtabb volt a Mester. A fáklyafény vörösen világított reá, úgy hogy a haja is kissé vörösebbnek látszott, mint amilyen természettől fogva volt; de arcának kifejezése a szokásos, - csupa szelidség és szánalom!

És ezzel a védtelen, gyámoltalan alakkal szemközt állt az álmélkodó, néma, ijedt, meghunyászkodó csőcselék, mely a harag legcsekélyebb jelére is kész volt meghátrálni és kereket oldani... Ben-Húr most már teljesen tisztában volt mindennel; gyors pillantást vetett Judásra és megértette, hogy mi készül... a látogatás tárgya nyilvánvaló lett előtte. Itt volt az áruló, ott az elárult; és ezek, a dorongokkal és botokkal, meg a fegyveres legionáriusok azért jöttek, hogy elfogják őt.

Az ember sohase tudhatja előre, hogy mit fog cselekedni, ha a megpróbáltatás órája elérkezik. Ime, ez volt az az esemény, amelyre Ben-Húr esztendők óta készült. A férfiú, akinek szolgálatára szentelte magát és akinek életére oly sokat épített, személyes veszedelemben forog; és ő tétlenül állt! Talán az a nagy nyugalom tartotta vissza, mellyel ez a titokzatos személy a csőcselék elé lépett; hiszen Ben-Húr látta, hogy a Mester csodákat tett: halottakat föltámasztott, poklosokat meggyógyított, - joggal hihette hát, hogy az életnek és halálnak ez a mindenható Ura meg tudja védeni magát. Ebben a hitben várakozott tehát és eközben a názáretit mindig saját magához - az emberi mértékhez mérte...

Töprenkedéséből hirtelen a Krisztus csengő hangja rázta föl:

- Kit kerestek?

- A názáreti Jézust - felelte a pap.

- Én vagyok az!

Az egyszerű szavakra, melyeket nyugodtan, minden szenvedély vagy felháborodás nélkül mondott ki, a támadók néhány lépésre visszatántorodtak, míg a félénkebbek riadtan a földre rogytak; és talán meg is futamodtak volna, ha Júdás oda nem megy hozzá.

- Üdvöz légy, Mester! - mondta alázatosan és megcsókolta őt.

- Júdás, - kérdezte a názáreti szeliden, - csókkal árulod-e el az ember fiát? Miért jöttél?...

Miután nem kapott választ, a Mester ismét a tömeghez fordult:

- Kit kerestek?...

- A názáreti Jézust.

- Mondtam nektek, hogy én vagyok - hangzott a felelet szeliden. - Ha tehát engem kerestek, bocsássátok ezeket útjokra.

E kérő szavakkal tanítványaira mutatott, mialatt a rabbik közeledtek hozzá; mire a tanítványok közül néhányan, látván szándékukat, közelebb húzódtak, sőt egyikük kardot is rántott s egy embernek a fülét levágta... És Ben-Húr mégis tétlenül állt! Sőt szó nélkül nézte végig azt is, hogy a tisztek előszedték köteleiket, mialatt a názáreti a szeretet legnagyobb művét vitte véghez: saját halálos veszedelmével mit se törődve!

- Várj csak egy kevéssé - mondta a megsebesült embernek és visszatette levágott fülét...

Mind a barátok, mind az ellenségek zavarba jöttek a csodatételre és Ben-Húr reménykedve biztatta magát, hogy akinek ekkora a hatalma, bizonnyal nem fogja megengedni, hogy megkötözzék!...

Most újra megszólalt a Mester és szavait a védelmére kelt tanítványhoz intézte:

- Tedd a hüvelybe kardodat; a poharat, melyet Atyám adott, ne igyam-e ki? - Aztán az érte jött fogdmegekhez fordult: - Mint valami lator ellen, kardokkal és botokkal jöttök-e elfogásomra? Naponkint a templomban voltam veletek és nem fogtatok el; de ez a ti órátok és a sötétség hatalma.

A fegyveresek bátorságot kaptak és köréje csoportosultak; a tanítványok pedig megzavarodván, mind elmentek - egy se maradt ott közülök. A tömeg hát megkötözte az elhagyott embert és Ben-Húr a fáklyák közt, a füstön keresztül, a nyugtalan emberek közötti nyilásokon át néha egy-egy pillanatra megláthatta a foglyot. Soha semmi nem hatotta meg úgy, mint ez a szánalomra méltó, baráttalan, elhagyott ember, aki védhette volna magát, - egy lehelettel megölhette volna az ellenségeit - de nem akarta. Mi az a pohár, melyet atyja adott neki, hogy kiigya? És ki az az atya, akinek így engedelmeskedik?... Titok a titokra, - nem egy, de sok!

A csőcselék, élén a katonák, legott visszafelé indult a városba. Ben-Húr aggódni kezdett, hogy nem teljesítette kötelességét; nem volt megelégedve önmagával és hirtelen elhatározta, hogy ismét megnézi a názáretit. Egy kérdést akart hozzá intézni... Gyorsan a fegyveresek után sietett, akikhez bátran odacsatlakozott. A szerteszóródottak közt utat törvén magának, lassankint addig az emberig jutott, aki a kötél végeit vitte, amellyel a fogoly meg volt kötözve.

A názáreti lecsüggesztett fővel, lassan lépdelt; a keze hátrakötözve, haja sűrűn az arcába hullott, - törékeny alakja a szokottnál is jobban meghajlott - és ő maga látszólag mindenről megfeledkezett, ami körülötte történik. Elül, tőle néhány lépésnyire, a papok és vének voltak, akik egymással beszélgettek és néha visszatekintgettek. Épen a Kidron-szakadékban levő hídhoz értek, mikor Ben-Húr elvette a kötelet a szolgától, aki azt tartotta és a názáreti elé lépett:

- Mester, Mester! - mondta sebesen, a názáreti fülébe suttogva. - Hallod-e, Mester? Egy szót, csak egy szót... Mondd meg nekem...

A legény, akitől Ben-Húr a kötelet elvette, most visszakérte azt.

- Mondd meg, - sürgette Ben-Húr a názáretit, - saját elhatározásodból mégysz ezekkel?

Ekkor többen észrevették a sugdosást és haragosan taszigálták félre Ben-Húrt:

- Ki vagy, te ember?

- Ó mester, - könyörgött Ben-Húr, mitse törődve a többiekkel és hangja az aggodalomtól éles volt, - én barátod és tisztelőd vagyok. Mondd, kérlek, elfogadod-e, ha segítséget hozok?

A názáreti föl se nézett és ebből a néma megadásból, a semmivel se törődő csüggedésből megértette Ben-Húr, hogy a Mester leszámolt mindennel, ami erről a világról való... És szorongó lelke legmélyén megszólalt a megértő ösztön titkos hangja: «Hagyd őt magára»; a barátai elhagyták őt, a világ megtagadta; ő maga se tudja már, hogy hová megy, de nem is gondol vele. «Hagyd őt magára»...

A tömeg különben is erre kényszerítette Ben-Húrt. Számos kéz ragadta meg, és mindenfelől kiabálás hallatszott:

- Ez is közülük való. Hozzátok el; botozzátok... öljétek meg!

Ben-Húr a szenvedély kitörésével fordult szembe támadóival, szilaj rohanással, félelmetes ökölcsapásokkal tört utat a tömegen át, mely szorosan körülzárta őt. A kezek, melyek

futásközben megragadták, letépték hátáról a ruháját, úgy hogy meztelenül futott el az úton; de a szakadék jótékony sötétségében mégis sikerült elrejtőznie. Csak akkor bujt elő, mikor a tömeg már messze járt; ekkor a khánba sietett és jó paripáján kilovagolt családjának sátraihoz, melyek künn, a királyok sírjánál voltak. Amint lovagolt, föltette magában, hogy reggel megnézi a názáretit és beszél vele; azt persze nem tudta, hogy a barátok nélküli embert egyenest Hannás házába vitték s még akkor éjjel kihallgatták, hogy rögtön elitélhessék!

A fiatalember nem tudott aludni, mert a megálmodott zsidó királyság most már világosan azzá foszlott, ami volt - merő álommá... A názáreti nem földi királyságra, nem uralkodásra született - ezt már átlátta Ben-Húr - és csalódásba zuhant szive, nyugtalan lelke szorongva keresett új célt, új nyugvópontot, amely felé az életét irányítsa. És ekkor, az álmatlan éjszaka aggodalmai közt, újra meg újra a mizénumi villát látta, amint a kis Eszterrel a kertben sétálgat és a kockaköves átriumban megpihen; fölöttük a nápolyi ég, lábaiknál a legnaposabb déli föld és a legkékebb öböl... Nem hadvezér többé, se kormányzó, hanem csak egy szerető, hűséges hitvesnek a boldog férje...

***

Másnap reggel, a második óra táján, két férfi száguldott Ben-Húr sátorainak ajtai elé és leszállván lovaikról, látni akarták őt. Az ifjú még nem kelt föl, de azonnal utasítást adott, hogy bocsássák be őket.

- Békesség nektek, atyafiak - köszöntötte őket, mert galileai emberei közül való, meghitt tisztek voltak. - Nem akartok leülni?

- Nem, - felelte az idősebbik zordan, - mert leülni és pihenni annyi, mint meghalni engedni a názáretit. Kelj föl, Júda fia, és jer velünk. Az itéletet már kimondták és a kereszt fája már a Golgothán van.

- A kereszt! - kiáltott föl Ben-Húr riadtan, ez volt minden, amit ebben a pillanatban tudott mondani.

- Ma éjjel elfogták és kihallgatták őt - folytatta a galileai. - Virradatkor Pilátusz elé vitték. A római kétszer tagadta az ő bűnös voltát és kétszer vonakodott őt feladni. De végre megmosta a kezét és mondá: «Legyen hát rajtatok»; és ők felelték...

- Kik felelték? - vágott közbe Ben-Húr hevesen.

- Ők... a papok és a nép... «Legyen rajtunk és gyermekeinken az ő vére».

- Szent atyám, Ábrahám! - kiáltott föl Ben-Húr elszörnyedve - a római jobb az izraelitához, mint saját rokonsága! És ha... ah, ha ő valóban Isten fia, mi moshatja le vérét az ő gyermekeikről? Ennek nem szabad megtörténnie... itt az ideje a harcnak!

Arca elszántságtól ragyogott, mialatt a kezével tapsolt.

- A lovakat... de gyorsan! - parancsolta az arabnak, ki a jelre megjelent. - Mondd meg Amrának, hogy küldjön tiszta ruhákat, te pedig hozd elő a kardomat! Itt az ideje, barátaim, hogy meghaljunk Izraelért. Várjatok odakünn, amíg jövök.

Evett egy falatot, megivott egy pohár bort és csakhamar kint volt barátainál.

- Hová akarsz először menni? - kérdezte az egyik.

- A légiókat összeszedni - felelte Ben-Húr.

- Hej! - sóhajtott az ember és elkeseredve sujtott öklével a levegőbe. - Csak ketten maradtunk hívek hozzád. A többi a papokat követi.

- És mit akarnak? - kérdezte Ben-Húr, megrántván a kantárszárat.

- Őt megölni - felelte a galileai szégyenkezve.

- Csak nem a názáretit?...

- De épen őt!

Ben-Húr lassan egyik emberről a másikra nézett és eszébe jutott a Mester éjszakai fölkiáltása: «A poharat, melyet Atyám adott, ne igyam-e ki?...» És ismét látta a názáretit, aki nem is felelt neki, mikor megkérdezte: «Elfogadod-e, ha segítséget hozok?»... És ekkor átvillant agyán a lesujtó bizonyosság: «Ezt a halált nem lehet megakadályozni. Ez az ember teljes tudattal ment eléje - attól a naptól fogva, amelyen küldetését megkezdte; egy felsőbb akarat szabta azt elébe és kié, másé, ha nem az Úré?! Ha ő beleegyezik és önként megy a halálba: mit tegyen más?»... A galileaiak elpártolása is annak a jele, hogy az Úr akarata pecsételte meg a Mester sorsát. Ezért, mikor ismét kezébe vette a kantárszárat és mondá: «Menjünk atyafiak», minden csupa bizonytalanság volt előtte.

A Golgothához igyekeztek, de már az Ezekiás tavának völgyében, mivel a sokasággal szemben utat törni lehetetlen volt, kénytelenek voltak leszállni és egy ház sarka mögött oltalmat keresvén, várakoztak, míg a tömeg fölvonul a hegyre... Fél óráig - egy óráig - hömpölygött az áradat Ben-Húr és társai mellett, alig egy lépésnyire, szakadatlanul, csökkenés nélkül. Ez idő elteltével elmondhatta: «Láttam Jeruzsálem minden kasztját, Judeának minden felekezetét, Izrael minden törzsét, mert elment mellettük a libiai zsidó és az egiptomi, meg az ibériai és a rajnavidéki: szóval az összes keleti és nyugati országokból, szigetekről való zsidók; gyalog vagy lóháton, tevéken, gyaloghintókban és kocsikon, és az öltözetek végtelen változatosságával, de az arcvonások ugyanazon csodálatos hasonlóságával, mely Izrael gyermekeit napjainkban is jellemzi, bár az éghajlatok és az életmódok hatalmasan megpróbálták őket; minden ismert nyelven beszélve siettek tova, - kíváncsian, aggódva, tolongva - hogy lássanak meghalni egy szegény názáretit, a latort a latrok között. És minden arcon ott volt az a tekintet, mellyel az emberek valamely borzasztó látványnak, valami hirtelen hajótörésnek, pusztulásnak, vagy a háború nyomorúságának szemléletére sietnek.

Végre, a nagy tornyok irányából, a távolság miatt eleinte gyöngén, számos ember kiáltása hallatszott.

- Halld! most jönnek - szólt az egyik galileai.

A kiáltás minden pillanatban közelebb húzódott; már a levegő is tele volt és reszketett, mikor Ben-Húr meglátta Szimonidesz szolgáit, akik székben vitték az urukat és Eszter mellette lépdelt; közvetlenül mögöttük egy födött gyaloghintó közeledett.

- Békesség neked, ó Szimonidesz, és neked is, Eszter - köszöntötte őket Ben-Húr. - Ha a Golgothára készültök, álljatok meg, míg a menet elvonul; akkor én is veletek megyek. Itt a háznál elég hely van a betérésre.

A kereskedő nagy feje egészen a mellére volt csüggesztve; fölemelkedvén, így felelt:

- Szólj Boldizsárnak; az ő akarata az enyém is. Amott jön a gyaloghintóban.

Ben-Húr odasietett, hogy a kárpitot félrehúzza. Az egiptomi bennfeküdt, sovány arca oly összeaszott volt, hogy már inkább egy holt emberéhez hasonlított. Mikor meghallotta Ben-Húr ajánlatát, bágyadtan kérdezte:

- Megláthatjuk őt?

- A názáretit? igen; tőlünk néhány lépésnyire kell elhaladnia - felelte Ben-Húr.

Csakhamar az egész társaság a ház oltalma alatt várakozott. Csak keveset beszéltek, mintha féltek volna egymásra bízni a gondolataikat. Boldizsár nagynehezen kivonszolta magát a

gyaloghintóból és egy szolgára támaszkodva állt; Eszter és Ben-Húr pedig Szimonidesszel foglalkoztak. Időközben az áradat tovább özönlött és a rikácsoló, rekedt és kegyetlen kiáltozás egyre közelebb jött.

- Nézzétek! - kiáltott föl Ben-Húr keserűen - ami most jön, az Jeruzsálem.

A menetet nagy gyereksereg nyitotta meg, kiáltozva és visítozva: «A zsidók királya! Helyet, helyet a zsidók királyának!...» Szimonidesz szemügyre vette őket, amint elrohantak és tova lejtettek, mint a nyári szunyogfelhő és sóhajtva mondta:

- Ha ezek örökségükhöz jutnak, Húr fia, jaj Salamon városának!

Most egy teljesen fölfegyverzett legionárius-szakasz következett, hetyke egykedvűséggel lépkedve, míg csiszolt bronz-fegyvereiken ragyogva tört meg a verőfény.

Aztán jött a *názáreti*!

Minden pár lépésnél tántorgott, mintha el akarna esni. A szegetlen alsó tunika fölött piszkos, rongyos köntös lógott le vállairól. Mezítelen lába véres nyomokat hagyott a köveken. Nyakába felirással ellátott deszkát akasztottak. Fejébe töviskorona volt mélyen benyomva, fájdalmas sebeket szántva homlokán, melyekből most már száraz és megfeketült vércsíkok csörgedeztek le az arcán és nyakán. A tövisekbe bonyolódott hosszú haj összecsapzott a vértől. Bőre, ahol csak kilátszott, ijesztően fehér volt. Kezei elül össze voltak kötve. Mivel még benn a városban összerogyott keresztjének gerendája alatt, most egy földije vitte helyette a terhet. Négy katona ment vele, mint őrség a tömeg ellen, mely néha mégis áttört, botokkal ütötte és leköpdöste őt. De semmi hangot nem hallatott, se nyögést, se szemrehányást; se föl nem tekintett, míg csak oda nem ért ahhoz a házhoz, amely mögött Ben-Húr és barátai várakoztak. Eszter az atyjába kapaszkodott; és ez az erősakaratú ember is reszketett. Boldizsár szótlanul lerogyott, Ben-Húr pedig szorongva fölkiáltott: «Ó Istenem! Istenem!» Ekkor a názáreti, mintha sejtette volna érzelmeiket, vagy hallotta volna a fölkiáltást, a társaság felé fordította sápadt arcát és mindegyikükre reánézett, úgy hogy pillantását egész életükön át emlékezetükben tartották. Láthatták, hogy a Mester reájuk gondolt, nem magára, és kialvó szemei sugározták azt az áldást, melyet az ajka már nem ejthetett ki.

- Hol vannak a légióid, Húr fia? - kérdezte Szimonidesz fölegyenesedve.

- Hannás jobban megmondhatja neked, mint én - felelte Ben-Húr keserűen.

- Micsoda, hát elpártoltak? - szörnyedt el Szimonidesz.

- Mindnyájan, csak ez a kettő nem.

- Akkor minden elveszett és ennek a jó embernek meg kell halnia.

A kereskedő arca görcsösen vonaglott, amint beszélt és feje ismét a mellére hanyatlott. Ő hiven osztozott Ben-Húr munkájában és ugyanazok a remények lelkesítették őt is, amelyek most örökre kialudtak.

A názáreti mögött két férfi következett, akik szintén keresztfákat cipeltek.

- Kik ezek? - kérdezte Ben-Húr a galileaiaktól.

- Elitélt latrok, akik együtt halnak meg a názáretivel - felelték neki.

Ezután a főpap aranyruháiba öltözött, mitrás alak lépdelt a menetben. Templomi rendőrök vették körül; és utána, rendben jött a szanhedrin, meg a papok hosszú sora, az utóbbiak tiszta fehér öltözetükben, melyet a bő és pompás szinű abnétek takartak.

- Hannás veje - mondta Ben-Húr halk hangon.

- Kajafás! Láttam őt - bólintott Szimonidesz; és némi szünet mulva, mely alatt gondolatokba merülten szemlélte a dölyfös főpapot, így folytatta: - Most pedig már szent a hitem, hogy az, aki amott elül megy, nyakán a felirat hirdeti: *a zsidók királya.* Mert közönséges embert, vagy csalót, vagy gazembert még sohasem kisértek így az utolsó útjára. Nézzétek! Itt vannak a nemzetek, egész Jeruzsálem és Izrael. Itt az éfód, itt a rojtos kék ruha meg a piros gránátalmák és az arany csengetyűk, melyeket nem lehetett látni az utcán ama nap óta, amikor Jaddúa a makedóni elé ment, hogy vele találkozzék... Mindez a pompa annak a bizonyítéka, hogy ez a názáreti valóban király. Szeretném, ha fölkelhetnék és utána mehetnék!... Szólj Boldizsárnak, kérlek és gyerünk. Most úgyis Jeruzsálem söpredéke jön.

Aztán Eszter szólalt meg:

- Amott néhány asszonyt látok jönni és sírnak. Kik azok?

Kezének irányát követve, a társaság négy, könnyben úszó asszonyt pillantott meg; egyikük egy férfi karjára támaszkodott, akinek arca a názáretiéhez hasonlított. Ben-Húr azonnal megismerte és így szólt:

- A férfi az a tanítvány, akit a názáreti valamennyi közt legjobban szeret; az pedig, aki a karjára támaszkodik, Mária, a Mesternek anyja; a többiek galileai ismerős asszonyok.

Eszter ragyogó szemmel kisérte a gyászolókat, míg a sokaság elnyelte őket a szeme elől. Ez a sokaság fanatikus és vérszomjas csürhe volt, amely forrongott és őrjöngött; szolgák, tevehajcsárok, vásárosok, kapusok, kertészek, gyümölcs- és borárusok, prozeliták és nemprozelita külföldiek, a templom őrei és cselédjei, tolvajok, rablók és egyik osztályhoz sem tartozó százezrek, hajadonfejű nyomorultak, mezítelen karral és lábszárral, fésületlen, összecsapzott hajjal és szakállal, telhetetlen szájú vadállatok, melyeknek ordítása olyan, mint a sivatagban egymást hivogató oroszlánoké. Némelyek kardot viseltek, a nagyobb rész lándzsákat és dárdákat forgatott; de a sokaság fegyverei botok és görcsös husángok meg parittyák voltak. A csőcselék között itt-ott előkelő állású férfiak tüntek föl, - irástudók, vének, rabbik, széles rojtú farizeusok, finom köpönyegű szadduceusok - akik ez időben mint izgatók és vezetők működtek. Ha a torok az egyik kiáltásba belefáradt, ujat találtak ki helyébe: «Zsidók királya!» - «Helyet a zsidók királyának!» - «A templom beszennyezője!» - «Istenkáromló!» - «Feszítsétek meg! Feszítsétek meg!...» És e kiáltások közül, úgy látszik, ez az utolsó tetszett legjobban, mert kétségtelenül jobban kifejezte a csőcselék óhajtását és gyülöletét a názáreti ellen.

- Jertek, - mondta Szimonidesz, mikor Boldizsár kész volt az indulásra, - jertek, menjünk előre.

Ben-Húr nem hallotta a hivást. Az undorító, szinte baromi vérszomj, mellyel a tömeg tombolt körülötte, épen a nagy ellentétnél fogva, a názáreti szelidségére emlékeztette, - a sok jótéteményre, melyet a szenvedő emberekért az ő szeme láttára véghezvitt. Aztán eszébe jutott a saját nagy tartozása is: amikor ő szintén egy római őr kezében volt, és a gályarabságba, tehát csaknem oly borzasztó halálba ment, mint most a názáreti a kereszt halálába. És eszébe jutott a hűsítő ital, melyet a názáreti kútnál kapott, és aki adta: a fiatal Jézus arcának isteni kifejezése. Aztán a későbbi jóság, a virágvasárnapi csoda, amikor a Mester meggyógyította a bélpoklos Tirzát és édesanyját, s amikor mindez az eszébe jutott, vádolta magát, hogy nem tett meg mindent, amit tehetett volna... A galileaiakra vigyázhatott volna, hogy hívek és készek maradjanak; és ez... ah! ez volt a döntés pillanata! Egy jól intézett csapás most - nemcsak szétszórná a csőcseléket és megszabadítaná a názáretit, hanem harsonaszó gyanánt hatna Izraelre is és siettetné a szabadságharcot, amelyről oly régóta álmadoznak. Az alkalom itt van, de elmulik, a percek elragadják... És ha elmult, örökre vége... Ábrahám Istene! Hát semmit se lehetne tenni, semmit?...

E pillanatban egy csapat galileait fedezett föl a tömegben. Átrohant a sokaságon és utólérte őket.

- Kövessetek - szólt oda nekik. - Beszédem van veletek.

Az emberek engedelmeskedtek neki és midőn a ház oltalma alatt voltak, Ben-Húr szaggatottan beszélt hozzájuk:

- Ti azok közül valók vagytok, akik elfogadtátok kardjaimat és megegyeztetek velem, hogy a szabadságért és az eljövendő királyért kirántjátok, mihelyt szükség lesz rá. A kardok most is nálatok vannak, és ime, eljött az idő, hogy harcoljatok velük. Menjetek, keressétek föl atyánkfiait és mondjátok meg nekik, hogy a keresztfánál találkozzanak velem a názáreti megszabadítására. Siessetek mindnyájan! És ne vesztegeljetek, mert a názáreti a király, és vele a szabadság halna meg.

Az emberek tisztelettel néztek reá, de nem mozdultak.

- Hallottátok? - sürgette őket Ben-Húr izgatottan.

Ekkor az egyik így felelt:

- Júda fia, a kardok megvannak, de a názáreti nem a mi királyunk. Mi vele voltunk, mikor Jeruzsálembe jött; láttuk a templomban; ő megcsalta magát, bennünket, és Izraelt; a díszkapunál hátat fordított Istennek és visszautasította Dávid trónját. Ő nem király, és Galilea nincs vele. De a kardjaid megvannak és mi készek vagyunk harcolni a szabadságért! Ahogy kívánod, találkozni fogunk veled a kereszt fájánál.

Ben-Húr életének legfőbb pillanata érkezett el. Ha elfogadta volna az ajánlatot és kimondja a szót, a történelem máskép alakult volna, mint amilyen; de akkor a történelmet az emberek intézték volna, nem az Isten - ami pedig soha nem volt és nem is lesz. Zavarba jött; nem tudta, hogy mit tegyen és gyámoltalanul - sőt szótlanul állt ott. Szimonidesz háromszor is rászólt már, hogy induljon, de ő csak negyedszerre hallotta meg a sürgetést. Ekkor gépiesen a szék és a gyaloghintó után ballagott. Eszter mellette ment. Mint Boldizsárt és a bölcseket aznap, mikor a sivatagban a találkozóra mentek, úgy vezette őt is az úton valami...

A keresztrefeszítés.

Mikor a társaság - Boldizsár, Szimonidesz, Ben-Húr, Eszter és a két hű galileai - a keresztrefeszítés helyére ért, Ben-Húr vezette őket. Hogy mikép birtak utat törni a felizgatott nép roppant tolongásán keresztül, sohase tudta; nem tudta az utat sem, amelyen jöttek, vagy az időt, amely alatt odaértek.

Az alacsony dombtetőt, mely kerekded, száraz, poros és kopár volt, emberek élő fala zárta körül és ezt a külső, sűrű falat a római katonaság belső fala tartotta féken. Egy százados ügyelt a katonákra. A domb a régi aram Golgotha volt - latinul: Calvaria; magyarosan: kálvária; lefordítva: a koponya.

Lejtőin, a laposabb helyeken, a lankásokon és a magasabb halmokon, akármerre tekintett is, nem látott egy tenyérnyi barna földet vagy sziklát; Ben-Húr csak ezer meg ezer szemet látott a vörös arcokon; a távlatban kissé messzebb csak vörös arcokat szemek nélkül; kissé még távolabb csak egy széles, de széles kört, mely közelebbről nézve szintén arcoknak tünt föl. Hárommilliónyi népnek a gyülekezete volt ez: - három millió szív dobogott a szenvedélyes érdeklődéstől az iránt, ami a dombon történik: és a tömeg egyedül csak a názáretivel törődött és vele is csak azért, mivel a gyülöletnek, vagy a félelemnek, vagy a kiváncsiságnak tárgya volt - ő, aki valamennyiüket szerette és épen érettük készült meghalni!...

Fönn a dombon, oly magasan, hogy az élő fal fölött is látható volt, ott állt a főpap, akit mitrájáról és ruházatáról és dölyfös tartásáról lehetett megismerni. Még nála is magasabban, csaknem fönn a kerek tetőn, úgy hogy távol és közel egyformán látható volt, ott állt a názáreti, meghajolva és szenvedve, de némán. Fején a töviskorona, kezében, kormánypálca gyanánt, egy nádszál... Ordítás csapott feléje mindenfelől, mint a szelek - nevetés - szitkok - és a hárommilliós tömegben csak egy ember akarta ezeket a szélrohamokat feltartóztatni, de ő is elmulasztotta örökre... Elmulasztotta, mert a gondolatai messze jártak onnan: visszaszálltak a multba, a Genezáreth tava mellé, ahonnan, mintha a levegőn keresztül hozná valaki a csaknem elfelejtett dolgok közül, ismét hallotta, vagy úgy tetszett, mintha hallaná a názáretinek mondását:

«Én vagyok a föltámadás és az élet.»

Ebből az álomszerű állapotból kalapácsütések zaja ébresztette föl Ben-Húrt. Csak ekkor vette észre a dombtetőn azt, ami eddig kikerülte figyelmét: - néhány katonát és munkást, akik a kereszteket készítették elő. A gödröket már megásták a fák felállítására és most a kereszt-gerendákat illesztették helyükre.

- Parancsold meg az embereknek, hogy siessenek - sürgette a főpap a századost. - Ezeknek - és a názáretire mutatott - még napszállat előtt meg kell halniok és el is kell őket temetni, hogy meg ne fertőztessék az országot. Ezt rendeli a törvény.

Egy katona, megszánván a názáretit, hozzáment és valami itallal kinálta meg, de ő nem fogadta el a poharat. Azután egy másik ment hozzá és levette nyakáról a táblát a fölirattal, melyet a keresztfára szögezett.

- A keresztek készek - jelentette a százados a főpapnak, aki erre így rendelkezett:

- Először hadd menjen az istenkáromló. Ha Isten fia, hát szabadítsa meg magát. Majd meglátjuk.

A nép, mely az előkészület minden egyes mozzanatát látta, most hirtelen elhallgatott, úgy hogy a csönd általános lett. A büntetésnek, legalább a gondolatra nézve, legborzasztóbb része

elérkezett - az elitélteket keresztjükre szögezik. Midőn a katonák e célból először a názáretire tették kezüket, a roppant tömeg megrázkódott, még a legbaromiabbak is összerezzentek a megdöbbenéstől. Később olyanok is voltak, akik azt mondták, hogy a levegő hirtelen lehült és attól reszkettek.

- Milyen nagy a csönd! - suttogta Eszter, amint karját atyja nyaka köré fonta.

Es az apa, megemlékezvén a kínpadról, amelyet maga is átszenvedett, leánya arcát lehúzta a mellére, hogy ne lásson semmit, ő maga pedig reszketve ült a székében.

- Ne nézd, Eszter, ne nézd! - suttogta halkan. - Nem tudom, hogy mindazok, akik itt állnak és ezt látják... az ártatlanok épúgy, mint a bűnösök... nem lesznek-e ettől az órától fogva átkozottak.

Boldizsár térdre rogyott.

- Húr fia, - lihegte Szimonidesz növekvő izgalommal, - Húr fia: ha Jehova nem nyujtja ki karját és pedig gyorsan, akkor Izrael elveszett... és elvesztünk mi is.

Ben-Húr nyugodtan felelte:

- Én álmodtam, Szimonidesz és álmomban hallottam, hogy mind ennek azért kell megtörténnie, mert ez a názáretinek akarata és Istennek az akarata is. Tegyünk úgy, mint itt az egiptomi... legyünk békén és imádkozzunk...

Amint ismét fölnézett a dombra, az ijesztő csöndben ezek a szavak csendültek a fülébe:

«Én vagyok a föltámadás és az élet.»

És Ben-Húr tisztelettel meghajolt, mintha valóban élő személy szólt volna hozzá.

Fönn a tetőn ezalatt tovább folyt a munka. Az őr leszedte a ruhát a názáretiről, úgy hogy a Mester mezitelenül állott a milliók előtt. Az ostorozás csíkjai, melyet jókor reggel kapott, még mindig véresek voltak a hátán, de mégis könyörtelenül ráfektették a keresztre és kinyujtóztatták őt - először karjait a keresztgerendára; a szögek hegyesek voltak - néhány ütés és átfúrták a gyönge tenyeret; aztán a térdeit húzták föl, míg talpai egészen a fát nem érintették, ekkor az egyik lábat a másikra helyezték, és egyetlen szöggel szögezték mindakettőt a fához. A kalapácsolás tompa hangja az őröktől körülzárt helyen kívül is hallatszott; és akik nem hallhatták, de mégis látták a kalapács zuhanását, reszkettek a félelemtől... Eközben a szenvedő egyetlen nyögést, vagy kiáltást, vagy szemrehányó szót sem hallatott; semmit, amit a szerető sajnálhatna.

- Merre akarod fordíttatni az arcát? - kérdezte egy katona megvető hangon a főpapot.

- A templom felé - felelte a főpap. - Azt akarom, hogy haldoklásában is lássa a szent házat, amely mitsem vesztett általa.

A mesteremberek megfogták a keresztet és terhével együtt a fölállítás helyére vitték. A végszóra a gödörbe ejtették - és a názáreti teste szinte nagyot zuhant, de a vérző kezeknél fogva függve maradt a keresztfán. És még mindig semmi nyögés vagy panasz, csak ez az isteni, alázatos sóhajtás hagyta el a szenvedő ajkait:

- Atyám, bocsáss meg nekik, mert nem tudják, mit cselekszenek!

A keresztet, mely most még egyedül magaslott az ég felé, az öröm kitörésével üdvözölte a tömeg; és mindazok, akik láthatták a táblán az írást a názáreti feje fölött és olvasni tudtak, siettek kibetüzni azt. Alig olvasták el, nyomban közölték másokkal és az egész hatalmas tömeg egyszerre minden oldalról ezt az üdvözletet hallatta és gúnyosan röhögve ismételte:

- A zsidók királya!... Üdvöz légy, zsidók királya!...

A nap rohamosan emelkedett a delelőpontra. A városban a templom, a paloták, a tornyok, a tetők és a kimagasló pontok mind fölemelkedni látszottak a páratlan ragyogásba, mintha tudnák, minő büszkeséget ébresztenek a sokaságban, mely időről-időre megfordult, hogy lássa őket... Aztán hirtelen homály kezdte elborítani az eget; kezdetben nem volt nagyobb, mint a nap alig észrevehető elsötétülése - időnkívüli szürkület, - a déli ragyogásra beköszöntő este. De aztán egyre sötétebb lett, úgy hogy mindenki észrevette; erre a kiabálás és nevetés zaja lecsendesült, s az emberek, érzékeikben kételkedvén, kíváncsian bámultak egymásra; majd ismét a napra néztek, aztán a hegyekre, melyek távolabbra húzódtak, az égre és az árnyékba merült közeli tájékra, - végül pedig a dombra, melyen a tragédia folyik, - majd mindezekről ismét egymásra bámultak és elsáppadtak és elcsöndesedtek.

- Csak köd, vagy futófelhő - mondta Szimonidesz csillapítólag Eszternek, aki megrémült. - Azonnal világos lesz.

Ben-Húr azonban nem így gondolkozott.

- Ez nem köd vagy felhő - mondta a fejét rázva. - És bizony mondom neked, ó Szimonidesz, oly igaz, mint ahogy Isten él, mikép az, aki amott függ, az Isten Fia!

És, otthagyván Szimonideszt, aki elcsodálkozott, hogy Ben-Húrtól ilyen beszédet hall, oda-ment, ahol Boldizsár térdelt a közelben és kezét a jó ember vállára tette.

- Ó bölcs egiptomi, - szólt hozzá, - egyedül neked volt igazad... a názáreti valóban Isten Fia.

Boldizsár lehúzta őt magához és gyönge hangon felelte:

- Én mint gyermeket láttam őt a jászolban, ahová először fektették; ó, miért kellett megérnem ezt a napot? Bár meghaltam volna a testvéreimmel! Boldog Menyhért! Boldog, boldog Gáspár!...

Eközben a szürkület sötétséggé változott, de azért a dombon tovább folyt a munka. A latrokat egymásután feszítették keresztjükre és a kereszteket a földbe állították. Ekkor az őrség vissza-vonult és a magaslaton körülzárt nép fölszabadult, valósággal fölcsapott a dombtetőre, mint a hánykódó hullám, és a nagy dulakodásban nevetés, rakoncátlankodás és szidalmak özöne röpködött a levegőben.

- Ha, ha! Ha te vagy a zsidók királya, szabadítsd meg magadat! - kiabált az egyik katona.

- Igen, - gúnyolódott az egyik rabbi, - ha most lejön hozzánk, akkor hiszünk benne.

Mások bölcsen a fejüket csóválták, mondván:

- Ő le akarta rontani a templomot, hogy majd három nap alatt ismét fölépíti, de magát nem tudja leszabadítani a keresztről.

Mások meg:

- Isten Fiának nevezte magát; hadd lássuk, hogy Isten szereti-e őt?...

Csodálatos volt ez a gyűlöletben tomboló tömeg! A názáreti sohasem bántotta a népet; túlnyomó részük sohasem látta őt, csak a nyomorúságnak ebben a szörnyű órájában; és mégis - különös ellenmondás! - átkokkal halmozták el őt, a gonosz latrok iránt pedig rokonszenvet mutattak!

Az égből leereszkedő természetfölötti éjszaka meghatotta Esztert, amint más bátrabb és erősebb ezreket is meghatott.

- Menjünk haza - könyörgött, két-három izben is, mondván: - Ez az Isten haragja, atyám. Ki mondhatja meg, mi más borzasztó dolgok is történhetnek? Én félek.

De Szimonidesz makacs volt; hallani se akart a távozásról. Sőt mikor az első óra vége felé a tolongás a dombon kissé alább hagyott, a társaság az ő indítványára előbbre ment, hogy közelebb jusson a keresztekhez. Ben-Húr vezette az egiptomit, aki csak nagy nehézséggel haladt fölfelé. Új állóhelyükről csak homályosan látták a názáretit, de legalább hallhatták őt, hallották a sóhajtását, mely azt mutatta, hogy a kitartása vagy kimerülése nagyobb, mint szenvedő társaié; mert azok a zajongásban beálló minden csöndet nyögéseikkel és rimánkodásaikkal töltötték be.

A második óra a fölfüggesztés után úgy mult el, mint az első. A názáreti egész idő alatt csak egyszer szólt. Néhány asszony jött oda és a kereszt tövében letérdelt. Ezek közt anyjára ismert, a kedves tanítvánnyal együtt.

- Asszony, - mondá, szavát fölemelve - ime, a te fiad! - És a tanítványnak: - Ime a te anyád!

Eljött a harmadik óra, és a nép még mindig a halom körül tolongott, mintha valami különös vonzóerő tartotta volna ott. Nyugodtabbak voltak, mint az előbbi órában; és az is figyelemreméltó volt, hogy most csöndben közeledtek a názáreti keresztjéhez, szótlanul néztek reá és némán távoztak. Ez a változás még az őrségre is kiterjedt, mely kevéssel előbb sorsot vetett a megfeszítettnek ruháira; ezek szinte csak a názáretire ügyeltek és ha nehezen lélekzett, vagy a fájdalom rohamában fejét fölvetette, azonnal figyelni kezdtek. De a legcsodálatosabb mégis a főpapnak és kiséretének megváltozott magaviselete volt, mert amikor a sötétség kezdett leereszkedni, mindjárt elveszítették az önbizalmukat. Sokan, akik a csillagászatban jártasak voltak, nyomban összebujtak, mikor a nap szemük láttára sötétülni kezdett és vitatkoztak a látottakon. - «Holdtölte van» - mondták aggódva: - «és ez nem lehet napfogyatkozás». - Aztán, mivel senki sem tudta okát adni a sötétségnek, szivük mélyében a názáretivel hozták összeköttetésbe ezt a szokatlan, természetfölötti dolgot és oly zavarba jöttek, mely a jelenség hosszú tartamával folytonosan növekedett... Ha ez az ember mégis a Messiás volna? - villant át elméjükön a szörnyű önvád... De egyelőre még vártak és kételkedtek.

Mikor a harmadik óra körülbelül félig elmult, a legalsóbb osztályból való néhány ember - a város körüli sirokból való semmiháziak - jöttek oda és megálltak a középső kereszt előtt.

- Ez az, a zsidók új királya - mondta az egyik.

A többiek nevetve kiáltoztak:

- Üdvöz légy, üdvöz légy, zsidók királya!

Mivel nem kaptak feleletet, közelebb mentek.

- Ha te vagy a zsidók királya, vagy az Isten Fia, szállj le a keresztről! - kiabálták hangosan.

Erre az egyik lator, abbahagyván a nyögést, így szólt a názáretihez:

- Igen, ha te vagy a Krisztus, szabadítsd meg magadat és minket is!

A nép nevetett és tapsolt; ekkor, míg a feleletre vártak, hallották, hogy a másik gonosztevő azt mondja az elsőnek:

- Nem féled az Istent? Mi tetteink méltó jutalmát vesszük el; de ez az ember semmi rosszat sem cselekedett.

A körülállók meglepődtek; mélységes csönd lett köröskörül és ebben a nyomasztó csöndben ismét megszólalt a második lator, de most a názáretihez beszélt:

- Uram - mondta könyörögve: - emlékezzél meg rólam, ha országodba jössz.

Szimonidesz meghökkent. «Ha országodba jössz!...» Épen ez volt a kétségeskedés pontja elméjében; az a pont, amelyről oly gyakran vitatkozott Boldizsárral.

- Hallottad-e? - fordult hozzá Ben-Húr. - A királyság nem lehet erről a világról való. Ez a tanú azt mondja, hogy a király az ő országába megy; és valóban ugyanezt hallottam álmomban én is!

- Hallgass! - kiáltott rá Szimonidesz, sokkal parancsolóbban, mint eddig bármikor. - Hallgass, kérlek! Ha a názáreti felelni találna...

És, amíg beszélt, csengő hangon, teljes önbizalommal szólalt meg a názáreti a keresztfán:

- Bizony mondom neked, még ma velem leszesz a Paradicsomban!

Szimonidesz várakozott, hogy meghallja, vajjon ez-e az egész; aztán a kezét összetéve, így szólt:

- Ne tovább, ne tovább, Uram! A sötétség elmult; más szemekkel látok... épúgy, mint Boldizsár: a tökéletes hit szemével látok.

A hű szolga végre megkapta méltó jutalmát. Összetört teste többé nem állhatott helyre; a lelke se szabadult meg szenvedéseinek az emlékétől, se újra át nem élhette az éveket, melyeket a szenvedések és kínzó emlékek tettek; de hirtelen fölkelt szemhatárán az új élet napja - az új életé, mely a mostanin túl van - és ennek a neve Paradicsom. Ott fogja megtalálni azt a királyságot, amelyről álmodott, és a királyt. Tökéletes béke szállt szivébe.

De fönn, a kereszt előtt, nagy lett a meglepődés és az ijedelem. A názáretit épen azért feszítették keresztre, mivel azt mondotta az egész országban, hogy ő a Messiás; és ime! a kereszten, nagyobb önbizalommal, mint valaha, nemcsak ismételte ezt az állítását, hanem egy gonosztevőnek is megigérte a paradicsomot... A főpap, minden kevélysége dacára, megrémült. Honnét vette bizalmát ez az ember, ha nem az Igazságtól? És mi más az Igazság, mint az Isten?...

A názáreti lélekzete elnehezült; sóhajtásai hosszú hörgésekké váltak. - Csak három óra a keresztfán és már haldoklik!... A hír emberről-emberre terjedt, míg mindenki meg nem tudta, és ekkor minden elcsöndesült; a szellő megakadt és elhalt; fojtó pára nehezedett a dombra, a sötétséghez forróság járult; és akkora volt a csönd, hogy szinte hinni se lehetett, hogy három millió ember szorong a völgyben és a dombtetőn... Ekkor, a sötétségen át, azok feje fölött, akik a halmon voltak és a haldokló embert hallhatták, ez a szomorú kiáltás röppent föl az égbe:

- Istenem! Istenem! miért hagytál el engem?

A hang mindenkit megdöbbentett, aki csak hallotta és Ben-Húrnak úgy a szivébe nyilallott, hogy a lélekzete is elállt. Eszébe jutott az az üdítő ital, amit Názáret mellett, a kútnál kapott; nem messze tőle volt egy edényben az a bor és víz, amelyet a katonák hoztak magukkal, hogy a botra szúrt spongyát belemártva, megnedvesítsék a szenvedők ajkát, ha vizet kérnek. Most hát oda szaladt és fölvevén a spongyát, az edénybe mártotta és a kereszthez tartotta.

- Ne bántsd! - kiáltozott rá a nép az úton haragosan. - Ne bántsd!

Ben-Húr azonban rájuk se hederített, hanem előre futott és a spongyát a názáreti ajkához emelte... Már későn, nagyon későn!...

Az arc, melyet Ben-Húr tisztán látott, a vértől és portól fekete volt és mégis ragyogó fénytől sugárzott, a szemek tágra nyiltak és magasba szálló tekintetükben túlvilági boldogság tükröződött, míg a kiáltásban, melyet az áldozat hallatott, a diadal öröme rezgett:

- Beteljesedett! Beteljesedett!...

A hős, ki nagy tett véghezvitele közben hal meg, így ünnepli sikerét az utolsó örömkiáltással... A fény kialudt a názáreti szemeiben; a koronázott fő lassan a ziháló mellre ereszkedett. Ben-Húr azt gondolta, hogy a küzdelem véget ért; de az elbágyadó lélek mégegyszer összeszedte

magát, úgy hogy ő és azok, akik körülötte voltak, meghallották az utolsó szavakat, melyeket halkan mondott, mintha a közelben figyelne valaki:

- Atyám, a te kezeidbe ajánlom lelkemet!

Reszketés rázta meg az elkínzott testet, amellyel a Mester küldetése és élete egyszerre véget ért. A szív, minden szeretetével együtt, megszakadt és Ben-Húr, visszamenvén barátaihoz, egyszerűen csak ezt mondta:

- Vége van; kiszenvedett.

A sokaság hihetetlen rövid idő alatt értesült e körülményről. Senki se ismételte hangosan, halk suttogással hullámzott végig a tömegen a názáreti halálának a hire... A nép óhajtása teljesült, a názáreti kiszenvedett: de azért a tömeg megdöbbenve nézett egymásra. Az ő vére rajtuk volt! És, amíg ott álltak, egymásra bámulva, a föld rengeni kezdett; minden ember a szomszédjába kapaszkodott, hogy el ne bukjék, - a sötétség egy szempillantás alatt eltünt és a nap felragyogott, - de ugyanabban a fényben mindenki látta, hogy a keresztek a dombon úgy ingadoznak a földindulástól, mint az ittasok. Mind a három keresztet látták; de az egyik, a középen, mintha fölfelé szállna és a terhét fölemelné és jobbra, balra, mindig magasabbra és magasabbra lengetné az ég kékjében. És minden ember, aki kigúnyolta a názáretit, mindenki, aki megütötte őt, mindenki, aki a keresztrefeszítésére szavazott, mindenki, aki az ő halálát kiványta szivében, - és ezek tízszer annyian voltak; - olyasmit érzett, hogy ez a földrengés személy szerint őt fenyegeti a sokaságban és hogyha életben akar maradni, akkor oly gyorsan menekülnie kell az ég fenyegetése elől, amint csak lehet. Futásnak eredtek tehát; teljes erejükből szaladtak, lóháton és tevéken, kocsikon és gyalogszerrel rohantak... És ekkor, mintha haragra gerjedt volna iránt uk amiatt, amit tettek és pártjára kelne az ártatlan és elhagyott halott ügyének, a földindulás vette őket üldözőbe, ide-oda lökdöste és lesujtotta, szinte halálra rémítette őket a nagy sziklák rettentő robajával, melyek alattuk meghasadtak és megrepedeztek. Mellüket verték a gyáva zsidók és sikoltoztak az ijedtségtől. - Az ő vére volt rajtuk!... Ha az Urat hívták segítségül, a feldühödt föld haraggal felelt helyette és egyformán bánt velük. Utólérte a főpapot is, feldöntötte őt és ruhája rojtjait beszennyezte, az arany csengettyűket teleszórta homokkal, a szakállát és száját porral. Hiszen mindnyájukon egyformán a názáreti vére volt!

Mikor a napfény a keresztrefeszítésre sütött, a názáreti anyja, a tanítvány és a galileai hű asszonyok, a százados és katonái, továbbá Ben-Húr és az ő társasága voltak mindazok, akik a halmon maradtak. Most hirtelen a dombot érte a földindulás hulláma. Iszonyú volt hallani a latrok sikoltozását az ingó kereszteken. Habár a föld mozgásaitól megszédült, Ben-Húrnak volt annyi ideje, hogy Boldizsárra nézzen és látta, hogy az öreg elterülve, mozdulatlanul fekszik. Odarohant hozzá és megszólította, - de nem kapott választ. A jó ember meghalt. Megölte a Mester halálának izgalma... Boldizsár szolgái elfutottak uruk mellől; de mikor minden elmult, a két galileai visszavitte a városba gyaloghintóján az öreget... Szomorú menet volt az, mely a Húrok palotájának déli kapuján ez emlékezetes nap alkonyata táján bevonult. Csaknem ugyanebben az órában vették le Krisztus testét is a keresztről.

Boldizsár tetemét a vendégszobába vitték. A szolgák mind sírva siettek elő, hogy lássák őt; de mikor meglátták az arcát és a rajta levő mosolyt, letörülték könnyeiket és azt mondták: - «Jól van így. Ő boldogabb ma este, mint mikor reggel kiment»...

Ben-Húr nem akarta szolgára bízni, hogy Irasszal tudassa, mi történt apjával. Ő maga ment érte, hogy fölkeresse és a ravatalhoz vezesse. Megállt Irasz szobájának a bejárata előtt és megrázta az ajtó kárpitjait. Hallotta a kis csengettyűk csilingelésének visszhangját odabenn, de nem kapott semmi feleletet; nevén szólította Iraszt és ismét hívta - de még mindig semmi válasz. Félrehúzta a kárpitot és bement a szobába: Irasz nem volt ott. Gyorsan fölsietett a tetőre, de ott se volt. Megkérdezte a szolgákat: - senki sem látta őt egész nap... Ekkor már

tudta Ben-Húr, hogy Irasz elszökött Messzalához; visszatért hát a halotthoz és elgondolta, mily irgalmas volt Krisztus az ő öreg szolgájához, hogy nem engedte megérnie leánya hálátlanságát!...

Midőn a temetés szomorúsága már csaknem elmult és, a gyógyulás utáni kilencedik napon, a törvény végre volt hajtva, Ben-Húr hazahozta anyját és Tirzát. És ettől a naptól fogva valahányszor csak megemlékeztek a názáretiről, mindig alázatos, hálás tisztelettel fohászkodtak hozzá, együtt imádván

az Atya-Istent és Krisztust, a Fiút.

***

A keresztrefeszítés után mintegy öt évvel Eszter, aki már régen a Ben-Húr felesége volt, szobájában ült a szép, mizénumi villában. Dél volt és a meleg itáliai nap pompázó virágdíszbe öltöztette a villa kertjét. A szobában minden római volt, csak Eszter viselte a zsidó matrónák öltözetét. Tirza és az oroszlánbőrön játszó két gyermek volt minden társasága, de ez a két gyermek az övé volt.

A boldog családi jelenetet egy szolga zavarta meg ezzel a hírrel:

- Egy nő van az átriumban és beszélni óhajt az úrasszonnyal.

- Hadd jöjjön. Itt akarom fogadni - felelte Eszter.

Az idegen tüstént belépett. Láttára a zsidó nő fölállt és beszélni akart; aztán habozott, elsáppadt és végül visszahúzódván, így szólt:

- Én ismertelek téged, jó asszony. Te...

- Irasz voltam, Boldizsár leánya.

Eszter leküzdte meglepetését és megparancsolta a szolgának, hogy hozzon széket az egiptominak.

- Nem ülök le - rázta a fejét Irasz hidegen. - Azonnal távozni akarok.

A két nő egymásra szögezte szemét és Eszternek szivébe nyilallott a részvét. Ó, hogy megváltozott a csodaszép egiptomi... A magas alakon megmaradtak a báj némi nyomai; de a rossz élet beszennyezte az egész személyt. Az arc durva volt, a nagy szemek vörösek és ráncosak voltak; az arcán nem volt semmi szín és az általános elhanyagolás rohamosan a korai vénülésre vezetett. Öltözete is izléstelen és piszkos volt. Saruihoz az út sara tapadt...

- Ezek a te gyermekeid? - kérdezte Irasz, megtörvén a kínos csöndet.

Eszter reájuk nézett és mosolygott:

- Azok... Nem akarsz hozzájuk szólni?

- Megijeszteném őket - felelte Irasz. Aztán közelebb húzódott Eszterhez és látván, hogy ez megrezzen, így szólt:

- Ne félj. Adj hírt helyettem férjednek. Mondd meg neki, hogy az ellensége meghalt és hogy én öltem meg őt, azért a sok nyomorúságért, amelyet reám hozott.

- Az ő ellenségét!...

- A Messzalát - folytatta Irasz. - Továbbá mondd meg uradnak, hogy a bajért, amelyet okozni akartam neki, annyira megbűnhődtem, hogy még ő is megszánna.

Eszter szemében könnyek fakadtak és szólni akart.

- Nem, - tiltakozott Irasz - nincs szükségem szánalomra vagy könnyekre. Mondd meg neki, végezetül, hogy azt tapasztaltam, hogy rómainak lenni annyi, mint baromnak lenni. Élj boldogul.

Ezzel kifelé indult, de Eszter utána ment.

- Megállj és lásd meg férjemet. Ő nem neheztel reád. Mindenütt keresett téged. Barátod akar lenni. És én is barátod akarok lenni. Mi keresztények vagyunk.

Irasz azonban hajthatatlan volt.

- Nem, - mondta dacosan - én az vagyok, ami szabad elhatározásomból vagyok. Nemsokára úgyis vége lesz.

- De - Eszter habozott - nincs semmi, amit óhajtanál; semmi, hogy... hogy...

Az egiptominak arca megszelidült; ajkain szomorú mosoly játszadozott. A padlón játszadozó gyermekekre nézett.

- Van valami - mondta halkan.

Eszter követte Irasz tekintetét és gyors felfogással felelte:

- Megadom.

Irasz odament a gyermekekhez, letérdelt az oroszlánbőrre és megcsókolta mind a kettőt. Lassan fölkelvén, reájuk nézett; aztán az ajtóhoz ment és minden búcsúszó nélkül távozott. Gyorsan ment, szinte futott, és már el is tünt, mielőtt Eszter elhatározhatta volna, hogy mit tegyen.

Soha többé nem látták Iraszt és nem is hallottak róla. Ben-Húr és Eszter még ugyanabban az évben áthajóztak Szimonideszhez, akiből nagyon öreg ember lett. Néró uralkodásának tizedik esztendejében abbahagyta a kereskedést, melyet ettől fogva Ben-Húr vezetett Mallukh segítségével. Egy este, a mondott évben, Szimonidesz az árúház terraszán karosszékében ült. Ben-Húr és Eszter, meg a kis unokái mellette voltak. A mai nap és a keresztrefeszítés napja közé eső hosszú időközben csak egy szomorúság érte őket: ez akkor volt, midőn Ben-Húr anyja elhunyt... Előttük, vasmacskáin ringott egy hajó, amely csak előtte való nap érkezett és hírt hozott a keresztények üldözéséről, melyet Néró már megkezdett Rómában. A társaság a terraszon ezekről az ujságokról beszélt, midőn Mallukh szintén feljött és egy csomagot adott Ben-Húrnak.

- Ki hozta ezt? - kérdezte Ben-Húr, miután elolvasta.

- Egy arab, - felelte Mallukh - de nem várt feleletre.

- A levelet Ilderim fia küldte - szólt most Ben-Húr az apósához fordulva. - Azt írja, hogy az öreg sejk meghalt és meghagyta neki, hogy a Pálmaligetet adja át nekem. Örökségképen hagyja rám, amiért dicsőséget hoztam neki a cirkuszban.

Szimonidesz szemei a hajón pihentek s az arcán meglátszott, hogy gondolkodik. Pár pillanat mulva komolyan így szólt:

- Húr fia, az Úr jó volt hozzád az utóbbi esztendőkben. Sokért tartozol hálával. Nincs itt az ideje, hogy véglegesen eldöntsük annak a roppant vagyonnak a hivatását, amely most mind a te kezeidben van és egyre gyarapszik?

- Én már rég eldöntöttem - felelte Ben-Húr époly komolyan. - Akaratom az, hogy a vagyon Adományozójának a szolgálatára legyen; nem egy része, Szimonidesz, hanem az egész. Csak azt kérdezem magamtól: - Mikép hozhatnék vele legtöbb hasznot az ő ügyének?... Erről beszélj nekem, kérlek.

- A nagy összegeknek, - felelte Szimonidesz - melyeket itt Antiókhiában az egyháznak adtál, én vagyok tanuja. Most, csaknem egyszerre a nemes sejk ajándékával, hirek jönnek a test-vérek üldözéséről Rómában. Ezzel új tér nyilik. A világosságnak nem szabad kialudnia a fővárosban.

- Mondd meg, hogyan tarthatom életben.

- Megmondom. A rómaiak, sőt ez a Néró is, két dolgot tartanak szentnek, ezek: a holtak hamvai és az összes temetkezőhelyek. Ha nem építhetsz templomokat az Úr imádására a föld fölött, akkor építsd meg őket a föld alatt; és, hogy megvédd őket a megszentségtelenítéstől, vitesd oda mindazoknak a holttestét, akik a hitben halnak meg.

Ben-Húr izgatottan fölkelt.

- Ez nagy eszme - mondta lelkesülten. - Nem akarok várakozni a megkezdéssel. Az idő tiltja a várakozást. A hajó, mely testvéreink szenvedéséről hozott ujságokat, vigyen engem Rómába. Holnap elvitorlázom.

Mallukhhoz fordult:

- Tartsad készen a hajót, Mallukh, és légy te is készen, hogy velem jöhess.

- Jól van, - mondta Szimonidesz - és az Úr legyen veled.

- És te, Eszter?... - kérdezte Ben-Húr.

Eszter odament az urához, gyöngéden megcsókolta a homlokát és így szólt:

- Így szolgálsz legjobban Krisztusnak. Ó férjem, ne legyek akadály, hanem engedd meg, hogy veled menjek és segítsek én is!...

***

Így épült meg a szent Kallixtusz katakombája Rómában, amely sokkal régibb, mint a szent Sebestyéné. Erre ment rá a Ben-Húr fejedelmi vagyona és ebből a roppant sírból indult ki a kereszténység, hogy megdöntse a cézárokat.

(Vége.)